

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

2021

Cilt - Vol. 11 / Sayı - Issue 21

Dönem - Period: Bahar (Spring) - Mayıs (May)

DICLE UNIVERSITY

**JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

E-ISSN: 2587-0106 ISSN: 1309-4602

**ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL**

web: <https://dergipark.org.tr/duiibfd>

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

DİCLE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106 / ISSN 1309-4602

CİLT / VOL 11 - SAYI / ISSUE 21 (BAHAR / MAYIS – SPRING / MAY)
2021

Dergimiz, 2011 yılında yayın hayatına başlayan ve elektronik ortamda yayınlanmakta olan uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs (Bahar) ve Kasım (Güz) aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır. Gerektiğinde Yayın Kurulu Kararı ile ek ve özel sayılar yayınlanabilir.

Dergimiz **SIS, ISIFI, ROOT INDEXING, BASE, I2OR, DRJI, INFOBASEIndex, ESJI Index, OpenAIRE, ASOS ve SOBİAD** atıf indekslerinde taranmakta, ayrıca **DergiPark Akademik**'te yer almaktadır. **Ulakbim TR Dizin**'de taranması için başvuru yapılmış olup, izlenme süreci devam etmektedir.

Our journal is an international peer-reviewed e-journal which is being published since 2011. It is published 2 times a year in Spring / May and Fall / November. Additional and special issues may be published with the decision of the Editorial Board when deemed necessary.

It is indexed in **SIS, ISIFI, ROOT INDEXING, BASE, I2OR, DRJI, INFOBASEIndex, ESJI Index, OpenAIRE, ASOS and SOBİAD** Citation indexes and also listed in **JournalPark Academic**. An application has been made for to be indexed in **ULAKBIM TR Dizin** and it is still being in the progress of follow-up process.

<http://dergipark.gov.tr/duibfd>

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

DİCLE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106 ISSN 1309-4602

Cilt / Volume: 11 - Sayı / Issue: 21

Dönem: Bahar (Spring) - Period: Mayıs (May)

2021

Uluslararası Hakemli Dergi - International Refereed Journal

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD		
Unvanı, Adı Soyadı Title, First Name, Surname	Görevi / Task	Üniversite / University
Prof. Dr. Seyfettin ASLAN	Sahibi Owner	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Seyfettin ASLAN	Baş Editör Chief Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Mehmet Emin KURT	Editör Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Mehmet SONGUR	Editör Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Yunus YILMAZ	Editör Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Özgür ALTINDAĞ	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Halil İbrahim ŞENGÜN	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Nurettin MENTEŞ	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Osman GEYİK	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Ferhat KAYA	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Müslüm KAYACI	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Demet YAMAN SONGUR	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Ömer TAYLAN	Yardımcı Editör Assistant Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. / Research Asst. Lütfü SİZER	Yardımcı Editör Assistant Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. / Research Asst. Bariş ÜLKER	Yardımcı Editör Assistant Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD	
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi, Türkiye / Harran University, Turkey
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ	Anadolu Üniversitesi, Türkiye / Anadolu University, Turkey
Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi, Türkiye / İnönü University, Turkey
Prof. Dr. Arpad HORNYAK	University of Pecs, Hungary
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Bayram COŞKUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye / Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK	İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye / İstanbul Medipol University, Turkey
Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ	Harran Üniversitesi, Türkiye / Harran University, Turkey
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI	Atatürk Üniversitesi, Türkiye / Atatürk University, Turkey
Prof. Dr. Francesco PASTORE	University of Campania, Italy
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi, Türkiye / İnönü University, Turkey
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye / İstanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Türkiye / Middle East Technical University, Turkey
Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi, Türkiye / Şırnak University, Turkey
Prof. Dr. Khaled TADMORİ	Lebanese University, Lebanon
Prof. Dr. Khaliq AHMAD	International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Mahmut TEKÇE	Marmara Üniversitesi, Türkiye / Marmara University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Marmara Üniversitesi, Türkiye / Marmara University, Turkey
Prof. Dr. Murat DEMİR	Harran Üniversitesi, Türkiye / Harran University, Turkey
Prof. Dr. Murat PIÇAK	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Mustafa ERDOĞDU	Marmara Üniversitesi, Türkiye / Marmara University, Turkey
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ	Marmara Üniversitesi, Türkiye / Marmara University, Turkey
Prof. Dr. Nafiz TOK	Aksaray Üniversitesi, Türkiye / Aksaray University, Turkey
Prof. Dr. Nihat AYDENİZ	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Reis MULITA	Universiteti Marin Barleti, Albania
Prof. Dr. Seyfettin ASLAN	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı / Republic of Turkey Presidential Adviser
Prof. Dr. Tevfik ERDEM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye / Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
Prof. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye / Mustafa Kemal University, Turkey
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI	International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Halis ÖZER	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Liliana BOŞCAN	Bucharest University, Romania
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	Neomettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye / Neomettin Erbakan University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Mehmet KAYA	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Memet MEMETİ	South East European University, Macedonia
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi, Türkiye / Sinop University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey
Assoc. Prof. / Doç. Dr. Pelin KARATAY GÖGÜL	Dicle Üniversitesi, Türkiye / Dicle University, Turkey

Assoc. Prof. / Doç. Dr. Qurbanov NUSRET	Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
ssist. Prof. / Dr. Öğr. Üyesi Dukagjin LEKA	Kadir Zeka University, Gjilan Kosovo

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE	
Prof. Dr. Neşe ALGAN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan AKTAŞ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Türkan ARSLAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz AYTUN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Eda BALIKÇIOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbeyaz BARAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Fadime ÇINAR	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Rojan GÜMÜŞ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Pelin KARATAY GÖĞÜL	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AĞDEMİR	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ASLAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra BALLI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vasfiye Bayram DEĞER	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan EKİNGEN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemaleddin ERYEŞİL	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KAYACI	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hava YAŞBAY KOBAL	Hakkari Üniversitesi
Dr. Ahmet AYTEKİN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Hasim ÇAPAR	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Tarık Ziyad ÇELİK	Dicle Üniversitesi
Dr. Burhan DURGUN	Dicle Üniversitesi
Dr. Funda DURGUN	Dicle Üniversitesi
Dr. Gökhan KANAT	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Osman SEYİTOĞULLARI	Hakkâri Üniversitesi
Dr. Devran ŞANLI	Bartın Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İç Kapak /Inner Cover	i
Künye / Tag	ii
İçindekiler / Contents	vi
Editörden	ix

MAKALELER / ARTICLES

Hamza DOĞAN

SPOR İŞLETMECİLİĞİ YÖNETİMİNDE SAYISAL KARAR YÖNTEMLERİ VE UYGULAMALARI / QUANTITATIVE DECISION METHODS AND APPLICATIONS IN SPORTS MANAGEMENT

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 1-15

***

Mustafa KAYA, Mustafa FİLİZ

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN BÖLÜMLERİNE İLİŞKİN MOTİVASYONLARININ VE BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİ / DETERMINATION OF THE MOTIVATIONS AND EXPECTATIONS OF STUDENTS IN HEALTH EDUCATION

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 16-29

***

Pınar ÇUHADAR, Reyhan CAFRI AÇCI

AN EMPIRICAL INVESTIGATION ON THE SOCIOECONOMIC DETERMINANTS OF DIVORCE RATES IN CEE COUNTRIES / MDAÜ ÜLKELERİNDE BOŞANMANIN SOSYOEKONOMİK NEDENLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 30-56

***

Semiha AYTEMİZ, Nuran COŞKUN, İsmail TUNCER

TESTING THE ABSOLUTE PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS UNDER NON-NORMAL ERRORS: RALS-LM AND RALS-ADF UNIT ROOT TESTS / HATA TERİMLERİNİN NORMAL DAĞILMAMASI DURUMUNDA SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN SINANMASI: RALS-LM VE RALS-ADF BİRİM KÖK TESTİ

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 57-72

***

Fatih ŞANTAŞ, Gülcan ŞANTAŞ, Bünyamin DEMİRGİL

KAMU SAĞLIK HARCAMASININ ÜÇ TEMEL SAĞLIK GÖSTERGESİNE ETKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL REGRESYON ANALİZİ / THE EFFECT OF PUBLIC HEALTH EXPENDITURE ON THREE MAIN HEALTH INDICATORS: A PANEL REGRESSION ANALYSIS ON OECD COUNTRIES

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 73-84

***

Arzu ÇEVİK, Cihan YÜKSEL

YARI KAMUSAL MALLAR VE ASİMETRİK BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİ BAĞLAMINDA SAĞLIK HİZMETLERİ / HEALTH SERVICES IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SEMI-PUBLIC GOODS AND ASYMMETRIC INFORMATION

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 85-107

***

Süreyya ECE, Serkan TOKGÖZOĞLU, Delil OĞUZ

İŞYERİNDE KÖTÜ MUAMELE, MOTİVASYON VE PERFORMANS İLİŞKİSİ / RELATIONSHIP BETWEEN MISTREATMENT IN WORKPLACE, MOTIVATION AND PERFORMANCE

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 108-125

***

Merve TUNCAY

VIX KORKU ENDEKSİNİN BIST SEKTÖR ENDEKSLERİ İLE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİNİN CCC-GARCH İLE ARAŞTIRILMASI: 2013-2020 DÖNEMİ / INVESTIGATION OF THE VOLATILITY INTERACTION BETWEEN VIX FEAR INDEX AND BIST SECTOR INDICES VIA CCC-GARCH: PERIOD OF 2013-2020

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 126-146

***

Burak SERTKAYA, Seher BAŞ

COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ: RİSKLER VE OLASI SENARYOLAR / THE IMPACTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE TURKISH ECONOMY: RISKS AND POSSIBLE SCENARIOS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 147-167

***

Mehmet SARITÜRK

POST-FORDİZM, ESNEKLİK VE EPDK / POST-FORDISM, FLEBILITY AND EPDK

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 168-205

***

Mehmet Emin YAŞAR, Fuat YALMAN, Şenol ÇELİK

PANDEMİ SÜRECİNDE HEMŞİRELERİN COVID-19 KORKUSU, GÜVEN DUYGUSU VE YARDIMLAŞMA DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ / INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NURSES' FEAR OF COVID-19, SENSE OF TRUST AND HELPING DURING THE PANDEMIC PROCESS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 206-226

***

Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR, Zübeyir ÖZÇELİK

**SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN MARUZ KALDIKLARI FİZİKSEL ŞİDDETİN
DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İTİBARIYLA DAĞILIMINA YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA / A RESEARCH ON THE DISTRIBUTION OF PHYSICAL VIOLENCE BY
HEALTH PROFESSIONALS BY DEMOGRAPHIC VARIABLES**

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 227-253

Yıl/ Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

EDİTÖR'DEN

Değerli Meslektaşlarımız,

20. sayımızı yayınladıktan kısa bir süre sonra dergimizin editör kurulunda görev değişimi yaşanmıştır. Bu kapsamda önceki editör kurulumuzda yer alan ve büyük emek sergileyen, dergimizin gelişmesine katkı sağlayan değerli Meslektaşlarımıza teşekkür ediyorum. Görevi devralan Meslektaşlarımıza ise dergimizi daha ileri taşıyacakları inancıyla yeni görevlerinde başarılar diliyorum.

Dergimizin 11. Cildine ait ilk sayısı olan 21. sayısını, akademik camianın hizmetine sunuyoruz. Böylece, dergimizin yeni makalelerle, literatüre katkı sağlayacağını umuyorum.

21. sayımızda 12 makaleye yer verilmiştir. Bu sayının ortaya çıkmasında katkısı olan başta makale yazarlarına, editörlere, makaleleri büyük bir titizlikle değerlendiren hakemlere, bilim ve danışma kurulumuza, alan editörlerine ve yardımcı editörlere ayrı ayrı teşekkür ederim.

Kasım 2021'de yayınlanması planlanan 22. sayımız için makale kabullerimiz devam etmektedir. Değerli meslektaşlarımızın bu sayımıza da önemli katkılar sunacağından eminim. Bu çerçevede bir sonraki sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı günler diliyorum.

Prof. Dr. Seyfettin ASLAN

Baş Editör / Editor-in-Chief

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 1-15

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 14.12.2020

Kabul Tarihi: 22.01.2021

SPOR İŞLETMECİLİĞİ YÖNETİMİNDE SAYISAL KARAR YÖNTEMLERİ VE UYGULAMALARI

Hamza DOĞAN¹

Öz

Bu çalışmada spor işletmeciliği yönetiminde karşılaşılan ve spor alanına özgü karar problemleri sınıflandırılmıştır. Bu problemler, spor takımı kurma problemi, oyuncu transferi (seçimi) problemi, sporda atama/çizelgeleme problemi, k-kardinalite atama problemi, takım ve oyuncu performansı değerlendirme problemi ve spor tesislerinde kuyruk (bekleme) problemi olarak belirlenmiştir. Daha sonra bu problemlerin modellenmesi ve çözümünde başvurulan sayısal (nicel) karar yöntemleri açıklanmıştır. Spor ve fitness merkezlerine olan talebin artması ve hakkında sınırlı sayıda bilimsel çalışmalar yapılmış olması nedeniyle spor tesislerinde karşılaşılan kuyruk (bekleme) probleminin önemi üzerinde durulmuştur. Son olarak bu konuda spor yöneticileri ile araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sporda Nicel Yöntemler, Sporda Sayısal Karar Yöntemleri, Sporda Yöneylem Araştırması.

Jel Kodları: C44, C61, L83.

---

¹Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, E-posta: hamza.dogan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4713-8731.

Atıf/Citation

Doğan, H. (2021), "Spor İşletmeciliği Yönetiminde Sayısal Karar Yöntemleri ve Uygulamaları", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.1-15.

QUANTITATIVE DECISION METHODS AND APPLICATIONS IN SPORTS MANAGEMENT

Abstract

In this study, the decision problems encountered in sports business management and specific to sports field are classified. These problems are determined as sports team building problem, player transfer (selection) problem, assignment/scheduling problem in sport, k-cardinality assignment problem, team and player performance evaluation problem and queue (waiting) problem in sports facilities. Later, quantitative decision methods used in modeling and solving these problems are explained. Due to the increasing demand for sports and fitness centers and the limited number of scientific studies about it, the importance of the queuing (waiting) problem in sports facilities is emphasized. Finally, recommendations were made to sports managers and researchers on this issue.

Key Words: Quantitative Methods in Sports, Quantitative Decision Methods in Sports, Operations Research in Sports.

Jel Codes: C44, C61, L83.

GİRİŞ

Karar verme, şüphesiz yönetimin en önemli faaliyetlerinden biridir. Öyle ki Drucker (1992), yönetim ile karar verme faaliyetini eş değer olarak kabul etmiştir. Spor yönetiminde karar verici rolü üstlenen spor yöneticisinin en önemli sorumluluklarından biri, daha iyi kararlar alıp bunları uygulamaya geçirmektir. Spor işletmeciliğinde yöneticinin karşılaştığı karar problemlerinin belirsizlik içermesi ve bu problemlerin karmaşık yapısı nedeniyle karar verme süreci oldukça zor bir hal almaktadır. Bütün bu zorluklara rağmen en iyi kararı verme çabasında olan spor yöneticisinin sadece sezgi ve deneyimlerine dayanarak karar vermesinin doğru bir yaklaşım olmadığı açıktır.

Karar problemlerinin barındığı belirsizlik ile karmaşıklığı azaltma ve daha etkili kararlar alabilmek amacıyla karar verme süreçlerine matematiksel, benzetimsel veya istatistiksel modeller barındıran sayısal yöntemlerin dâhil edilmesi elzemdir. Dolayısıyla spor yönetiminin de karar etkinliklerini arttırmak için karar süreçlerine analitik ve sistematik bir bakış açısı sunan sayısal yöntemlerden faydalanması çok önemlidir.

Bu çalışmada spor işletmeciliği yönetiminde karşılaşılan bazı spesifik karar problemleri ile bu problemlerin çözümünde yararlanılan sayısal karar yöntemleri incelenmiş daha sonra bu yöntemler hakkında spor yöneticileri ile araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

1. SPOR İŞLETMECİLİĞİ YÖNETİMİ

Bireylerin sınırsız istek ve ihtiyaçlarına karşın bunları karşılayacak sınırlı kaynakların olması problemi, kaynak kullanımında rasyonel kararlar almayı zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk ekonomi biliminin doğuşuna zemin hazırlamıştır. İşletmeler de bireylerin istek ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla kıt kaynakların verimli bir biçimde kullanımını gerçekleştiren örgütlerdir. Bu ortak noktaları sebebiyle daha önceleri işletme bilimi, karar verme bilimi olarak da nitelendirilen ekonomi biliminin bir alt dalı olarak kabul edilmekteydi. Sonraları bilimsel yönetim alanındaki gelişmelerle birlikte işletme bilimi artık bağımsız bir bilim haline dönüşmüştür (Karalar, 2005).

İşletme fonksiyonları yönetim, üretim, pazarlama, insan kaynakları yönetimi, finansman, muhasebe, araştırma-geliştirme ve halkla ilişkiler olarak sıralanabilir. İşletmelerin genel fonksiyonu yönetimdir. Başka bir deyişle diğer işletme fonksiyonlarından farklı olarak yönetim fonksiyonu, türü ve faaliyet alanı ne olursa olsun bütün işletmelerde yerine getirilmesi gereken genel bir fonksiyondur. Yönetim fonksiyonu diğer fonksiyonların üzerinde olan, onları birleştiren, düzenleyen ve bu fonksiyonları birbirleriyle uyumlu hale getiren bir özelliğe sahiptir (Ekenci ve İmamoğlu, 2002).

Yönetimi, ortak hedeflere sahip insanların meydana getirdiği bir örgütün, bu hedefleri gerçekleştirmelerine yönelik ve planlama, örgütlenme, yöneltme, eş güdümlenme ve denetleme fonksiyon ve eylemlerinden oluşan bir süreç olarak tanımlamak mümkündür (Şimşek, 2006). Yönetim sürecinin farklı alanlar için geçerli olan bu fonksiyonları ile bunlara ilişkin ilke ve yöntemler sportif faaliyetler için de geçerlidir. Buna göre spor yönetimi, genel yönetimin ilke, yöntem ve kurallarının spor alanına uygulanması olarak tanımlanabilir (Sunay, t.y.).

Temel işletmecilikte yönetim, örgütün sahip olduğu madde ve insan kaynaklarını kullanarak örgütün amaçlarına ulaşmasına yönelik bir fonksiyondur. Buna göre spor işletmeciliğinde yönetim, spor örgütlerinin amaçlarına ulaşabilmesi için sahip olduğu madde ve insan kaynaklarını verimli ve etkin bir biçimde kullanmasıdır (Ekmekçi, 2018). Başka bir tanıma göre ise spor işletmeciliği yönetimi, fiziksel aktivite ve spor ile ilgili ürün veya hizmet üreten işletmelerin planlama, organizasyon, yöneltme, kontrol, değerlendirme, bütçeleme ve liderlik yapma yeteneklerinin kombinasyonudur (DeSensi vd., 1990).

Spor işletmeciliğinde yönetim dışındaki fonksiyonlar incelendiğinde amaç fonksiyonlardan üretim fonksiyonu ile spor hizmetlerinin üretimi yapılmakta, diğer amaç fonksiyonu olan pazarlama fonksiyonu ile üretilen spor hizmetleri için pazarlama faaliyetleri

gerçekleştirilmektedir. Spor işletmeciliğinde finans ve insan kaynakları gibi araç fonksiyonlar ise üretim ile pazarlama fonksiyonlarını kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Muhasebe, ar-ge ve halkla ilişkiler fonksiyonu gibi destekleyici fonksiyonlar da spor işletmesi faaliyetlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesine destek sağlar (Ekenci ve İmamoğlu, 2002).

Spor işletmeciliği yönetiminden sorumlu olan kişi spor yöneticisidir. Spor yöneticisi, örgütün sahip olduğu madde ve insan kaynaklarını uyumlu ve verimli bir biçimde örgütsel amaçlara yönlendirir (Ekenci ve İmamoğlu, 2002). Spor yöneticisi, planlama, örgütlenme, yöneltme, eş güdümlenme ve denetleme fonksiyonlarından oluşan yönetim sürecini yürütür. Yönetim süreci ile karar verme sürecinin iç içe geçmiş süreçler olması nedeniyle spor yöneticisinin en önemli görev ve sorumluluğu etkin kararlar vermektir. Spor yöneticisinin daha iyi kararlar vermesine yardımcı olan kalitatif ve kantitatif yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımlardan kantitatif (sayısal) yaklaşım ele alınmıştır.

2. KARAR VERMEDE SAYISAL YÖNTEMLER

Yönetim bilimi, karar bilimi, yöneylem araştırması, karar analizi gibi hemen hemen aynı disiplini tanımlayan bu kavramlar literatürde kavram kargaşasına sebep olmaktadır. Bu kargaşayı gidermenin en iyi yolu, söz konusu disiplini, bu disiplinin özü olan sayısal yöntem, teknik ve modellerle ifade etmektir. Dolayısıyla günümüzde özellikle de işletmecilik ve işletme yönetimde sayısal (nicel ya da kantitatif) yöntemler kavramı kullanılmaktadır. Diğer taraftan da ülkemizde de sayısal yöntemler alanı, YÖK tarafından işletme alanının bir alt bilim dalı olarak kabul edilmektedir (Sarıaslan vd., 2017).

İşletmelerin karşılaştığı karmaşık karar problemlerinin çözümü yöneticilere düşmektedir. Karar verme sürecinde kararlara etki eden tüm faktörleri belirlemek ve olası karar seçeneklerinden beklenen sonuçları belirlemek oldukça zordur. Dolayısıyla etkin karar verme sürecinde bilimsel yöntem kullanılmalıdır (Öztürk, 2009).

Sayısal yöntemler, sayısal modeller, yöntemler ve teknikler kullanmak suretiyle işletme yöneticilerine karşılaştıkları karar problemlerine bilimsel bir yaklaşım uygulayarak karar verme sürecine destek verme amacını taşıyan bir disiplindir. Yöneticilerin karar vermelerine destek olan sayısal yöntemler disiplinin kapsadığı yöntem ve teknikler, karar problemi modelinin kurularak bu model üzerinde işlem yapmayı kapsamaktadır. Kantitatif karar verme sürecinde sıklıkla kullanılan, muhtemel bir durumun veya mevcut bir sistemin işleyişini matematiksel

ifade ve sembollerle temsil eden modellerin kurulma ve uygulama süreci aşağıda belirtilen düzen içinde gerçekleşmektedir (Sarıaslan vd., 2017).

- Problemin belirlenmesi
- Veri toplama ve bilgi derleme
- Problemin formüle edilmesi
- Modelin belirlenmesi veya geliştirilmesi
- Modelin uygulanması
- Modelin geçerliliğinin araştırılması
- Sonuçların değerlendirilmesi
- Karar verme, uygulama ve kontrol.

Karmaşık işletme sistemlerinde karşılaşılan problemlere en iyi çözüm, sistemin davranış ölçeğini de barındıran matematiksel model yardımıyla daha kolay bulunabilir. Problemlerin belirlenmesi aşamasında belirtilen karar verici, amaçlarıyla beraber bütün karar değişkenleri, parametreler ve ilgili kısıtları taşıyan karar modeli, en iyi kararın alınmasında bütün eylem seçeneklerini inceleme imkânı sağlayan tek araçtır. Buna göre karar modelinin dört temel bileşeni aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kara, 1983).

- Karar değişkenleri
- Parametreler
- Kısıtlar
- Amaç fonksiyonu

Sayısal yöntemlerde karar modelleri, barındırdığı kriterler açısından tek kriterli ve çok kriterli karar modelleri olarak sınıflanmaktadır. Sayısal yöntemler disiplinin kapsadığı bazı konu, model ve yöntemler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Karar modellerinin yapılarına göre analitik, ardışık sayısal, benzetim, yordamlama (heuristic) çözüm teknikleri mevcuttur. Karar modelinin analitik çözümünün yapılamadığı durumlarda ardışık sayısal çözüm veya benzetim tekniği, bu tekniklerin yetersiz kaldığı durumlarda ise yordamlama (heuristic) çözüm tekniği kullanılmaktadır. Karar modeline ilişkin en iyi çözüm tekniğinin belirlenmesinde karar modelinin yapısı önemlidir (Kara, 1983). Modele ilişkin elde edilen en iyi çözüm yöneticiye bir tavsiye niteliğinde sunulmaktadır. Sunulan tavsiyeden yararlanıp yararlanmama yetkisi tamamen karar verici rolünü üstlenen yöneticiye aittir (Erdem, 2017).

Bütün işletme yöneticileri gibi spor yöneticileri de işletmecilik faaliyetleri ile ilgili problemlerin çözümünde en iyi kararları almak için matematiksel modellerden yararlanmalıdır.

Tablo 1. Sayısal Yöntemler Disiplinin Kapsadığı Bazı Konu, Model ve Yöntemler

Doğrusal Programlama	DEMATEL Yöntemi
Parametrik Programlama	MOORA Yöntemi
Amaç Programlama	TOPSIS Yöntemi
Tam sayılı Programlama	ELECTRE Yöntemi
Dinamik Programlama	VIKOR Yöntemi
Doğrusal Olmayan Programlama	MACBETH Yöntemi
Ulaştırma Modelleri	UTA Yöntemi
Proje Yönetimi Teknikleri: PERT/CPM	PAPRIKA Yöntemi
Envanter Modelleri	STEM Yöntemi
Kuyruk Modelleri	SAW Yöntemi
Markov Süreç Modelleri	MAPPAC Yöntemi
Simülasyon (Benzetim)	TODIM Yöntemi
Oyun Kuramı	EDAS Yöntemi
Network Modelleri	QUALIFLEX Yöntemi
Öngörü Yöntemleri	SWARA Yöntemi
Veri Madenciliği Yöntemleri	ENTROPI Yöntemi
Veri Zarflama Analizi (DEA)	PSI Yöntemi
Gri İlişkisel Analiz (GRA)	CRITIC Yöntemi
Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)	ARAS Yöntemi
Analitik Ağ Süreci (ANP)	MAIRCA Yöntemi
PROMETHEE Yöntemi	COPELAND Yöntemi
KEMIRA-M Yöntemi	MOOSRA Yöntemi

3. SPORDA SAYISAL KARAR YÖNTEMLERİ

Spor işletmeciliği yönetiminde de diğer işletmelerde olduğu gibi, ilgili işletme fonksiyonun faaliyet alanına giren konularda karşılaşılan problemlerin türüne göre, farklı sayısal yöntemler

kullanılarak söz konusu problemlere çözüm bulunabilir. Bütün işletmelerde bu karar problemleri büyük oranda benzerlik gösterse de faaliyet alanlarının farklı olması nedeniyle bazı işletmelerin kendine özgü karar problemleri vardır. Spor işletmeciliği yönetiminin de karşılaştığı spesifik problemler mevcuttur. Spor yöneticilerinin karşılaştıkları söz konusu karar problemleri ve bu problemlerin modellenmesi ile çözümünde kullanılan sayısal yöntemler aşağıda sınıflandırılmıştır.

3.1. Spor Takımı Kurma Problemi

Spor takımı kurma problemi, takıma dahil edilecek oyuncuları belirleme amacı taşıyan karmaşık bir problemdir. Spor kulüplerinde takım kurma problemi, zaman sırasına göre sezon başı takım kurma problemi, maç öncesi takım kurma problemi ve maç esnasında takımda değişiklik yapma problemidir (Budak ve Kara, 2015). Sezon başı takım kurma problemine ilişkin karar stratejik düzeyde olup antrenörün oyuncular için belirlediği asgari niteliklerin karşılandığı ve toplam maliyetin takımın bütçe kısıtını aşmayan en iyi takımı oluşturma kararıdır. Maç öncesi takım kurma problemine ilişkin karar taktiksel düzeyde olup antrenörün maç öncesi sezon başında takım için seçilen oyuncuların yeteneklerinin göz önüne alınarak hangi pozisyonlarda oynayacağına, hangilerinin yedek olacağına, yabancı oyuncu sayısı vb. kısıtlarının değerlendirilerek en iyi takımı oluşturma kararıdır. Maç esnasında verilecek anlık kararlar teknik düzeyde olup karşılaşma esnasında oyuncu performanslarına göre oyuncu değişikliğinin yapılıp yapılmayacağı, yedek değişim sayısı vb. kısıtların göz önüne alınarak en iyi kararın alınmasını kapsar (Budak, 2017).

Takım kurma problemlerinin modellenmesi ve çözümünde kullanılan sayısal yöntemlere AHP (Özceylan, 2016), AHP ve TOPSİS (Chen vd., 2014), amaç programlama ve AHP (Budak, 2017), çok amaçlı tam sayılı doğrusal programlama (Coşkun, 2018), AHP, TOPSİS, GRA, COPRAS ve BORDA SAYIM (Karaatlı ve Dağ, 2018) ve sinirsel bulanık sistemler (Ballı vd., 2009) örnek olarak gösterilebilir.

3.2. Oyuncu Transferi (Seçimi) Problemi

Oyuncu transferi spor kulübünün başarısını önemli bir biçimde etkileyen bir olay olduğundan dolayı oyuncu transferi problemi, spor kulübün bütçe vb. kısıtlarının göz önünde bulundurularak transfer edilmesi düşünülen oyuncular arasından mevki, asgari yetenek düzeyi gibi kriterleri sağlayan en iyi oyuncunun seçilmesi kararıdır.

Oyuncu transferi problemi modellenmesi ve çözümünde çok kriterli karar verme teknikleri kullanılmaktadır. Bu yöntemlere AHP (Sipahi ve Or, 2005), AHP ve VIKOR (Demircanlı ve Kundakcı, 2015) örnek olarak gösterilebilir.

3.3. Sporda Atama/Çizelgeleme Problemi

Doğrusal programlamanın özel bir hali olan atama/çizelgeleme problemi, sınırlı kaynakların belirli bir amaç/amaçlar doğrultusunda ve belirli kısıtlar altında ve belirli bir zaman aralığında, işlere atanması ile ilgili problemleri kapsamaktadır (Küçükkoç, 2020: 9). Sporda atama/çizelgeleme problemleri, hakem atama problemi (Alarcon vd.,2014; Hüseyinoğlu, 2014; Yavuz vd., 2008), yüzücü atama problemi (Nowak vd., 2006), spor organizasyonlarında fikstür oluşturma (maç çizelgeleme) problemi (Atan ve Hüseyinoğlu, 2017; Bilgesu, 2016; Cassady vd., 2005; Hüseyinoğlu, 2014; Sağır vd., 2019), spor organizasyonu personeli çizelgeleme problemi (Koçtepe vd., 2019) olarak sınıflandırılabilir.

Atama/çizelgeleme problemlerinin modellenmesi ve çözümünde doğrusal programlama, hedef programlama, tamsayılı programlama, karışık tamsayılı programlama, dinamik programlamanın yanı sıra genetik algoritma vb. sezgisel yöntemler de kullanılmaktadır (Van den Bergh vd., 2013). Diğer taraftan söz konusu problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme tekniklerinden AHP (Sağır vd., 2019) ile ANP' den de (Bağ vd., 2012) yararlanılmaktadır.

3.4. k-Kardinalite Atama Problemi

Personel atama probleminin bir türü olan ve futbol, basketbol, voleybol, hentbol vb. sahalarda adam adama eşleşmelerde uygulanabilen k-kardinalite atama problemi, eşleşen oyuncular arasındaki toplam uzaklığı minimize ederek saha içindeki optimal adam adama eşleşmeleri bulmayı amaçlamaktadır. Toplam maliyetin (mesafenin) minimize edilmesinin amaçlandığı ve m elemanlı bir takım ile n elemanlı başka bir takım arasında k elemanlı bir alt grubu birbirine eşleyecek optimal atamaların bulunması probleminin matematiksel modeli aşağıdaki gibidir (Dell'Amico ve Martello, 1997; Demiral, 2018).

$m \times n$ boyutlu maliyet (mesafe) matrisi $W = w_{ij}$, k tamsayı ve $k \leq \min(m, n)$

$$z = \min \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n w_{ij} x_{ij}, \quad (1)$$

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} \leq 1 \quad (i \in M = \{1, \dots, m\}), \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^m x_{ij} \leq 1 \quad (j \in N = \{1, \dots, n\}), \quad (3)$$

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij} = k, \quad (4)$$

$$x_{ij} \in \{0, 1\} \quad (i \in M, j \in N), \quad (5)$$

3.5. Takım ve Oyuncu Performansı Değerleme Problemi

Kaynaklarını israf etmeden etkin bir biçimde kullanmak yönetimin en büyük sorumluklarından biridir. Verimliliği kurum kültürünün bir parçası haline getirmiş bir yönetim, hedeflerine ulaşmaya çalışırken, kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi amacıyla performans ölçme ve değerlendirme işlemi yapmak zorundadır (Doğan, 2014). Spor yönetiminin de aynı amaçlarla hem çalışanların hem de işletmenin performansını ölçümlemesi ve değerlemesi gerekmektedir. Spor işletmeciliğinde bir karar problemi de olan performans değerlendirme, gelecekteki performansın artırılması amacıyla çalışanın ve kurumun performansının belirli aralıklarla ölçülmesi ve izlenmesi sürecidir.

Sporda oyuncunun ve takımın performans değerlemesinde çoğunlukla çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlar, AHP (Sinuany-Stern vd., 2006), TOPSIS (Güngör ve Uzun Kocamış, 2018), AHP ve TOPSİS (Geyik ve Eren, 2018), ENTROPI ve TOPSIS (Çatı vd., 2017), SAW, TODIM, EDAS, VIKOR, QUALIFLEX ve MAPPAC (Aytekin ve Orakçı, 2020) ve veri zarflama analizidir (Ayyıldız ve Murat, 2018; Barros ve Leach, 2006; Barros ve Douvis, 2009; Cooper vd., 2009; Tunca ve Gök, 2012). Bayesian model ile markov zinciri monte carlo simülasyonu kullanılarak spor takımlarının performanslarının tahminlenmesi de mümkündür (Rimler vd., 2010).

3.6. Spor Tesislerinde Kuyruk (Bekleme) Problemi

Spor tesisi işletmelerinde spor aletlerinin kullanılması esnasında oluşan kuyruk (bekleme) problemi, söz konusu işletmelerin karşılaştığı önemli sorunlardan biridir. Bu tesislerde özellikle de müşterilerin çoğunun yoğun bir biçimde kullandığı ve yatırım ile bakım-onarım maliyetleri yüksek olan spor aletlerinde kuyruk problemi oluşmaktadır. Müşteri bekleme süresi artarsa memnuniyeti azalacak, bekleme süresinin azaltılması amacıyla maliyeti yüksek spor aletleri satın alınırsa işletmenin karlılığı azalacaktır. Söz konusu dengeyi sağlamak spor işletmeciliğinin en önemli karar problemlerinden biridir (Girginer ve Şahin, 2007).

Kuyruk sistemlerinin karakteristiklerinin iyi bilinmesi durumunda modelin oluşturulması kolaylaşmakta, problemin analitik yoldan çözümü ve optimizasyonu gerçekleştirilebilmektedir. Kuyruk sistemlerinin karmaşık olması durumunda ise simülasyon yöntemi tercih edilmelidir (Köksal, 1980).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı spor dünyasında spor işletmelerinin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri yöneticilerinin iyi kararlar almalarına bağlıdır. Sadece sezgi ve tecrübelerle dayanılarak sporda karşılaşılan karar problemlerinin çözülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla spor yöneticilerinin karar problemlerine karşı bilimsel bir yaklaşım sergilemeleri gerekmektedir. Bu da karar verme süreçlerine sayısal karar yöntemlerinin dahil edilmesiyle mümkündür.

Faaliyet alanının farklı olması nedeniyle spor işletmeciliği yönetiminin karşılaştığı karar problemleri diğer işletmelerinkinden farklıdır. Spor yöneticilerinin karşılaştıkları, modellenmesi ile çözümünün sayısal yöntem ve tekniklerle mümkün olduğu spesifik karar problemlerinin sınıflandırıldığı bu çalışmada, söz konusu problemler altı kategoride değerlendirilmiştir. Bu problemler, spor takımı kurma problemi, oyuncu transferi (seçimi) problemi, sporda atama/çizelgeleme problemi, k-kardinalite atama problemi, takım ve oyuncu performansı değerlendirme problemi ve spor tesislerinde kuyruk (bekleme) problemi olarak belirlenmiştir.

Sporda nicel karar yöntemlerinin kullanılarak yapılan bilimsel çalışmalar değerlendirildiğinde gerek uluslararası gerekse de ulusal literatürde çalışmaların takım ve oyuncu performansını değerlendirme üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu problemlerin modellenmesi ve çözümünde

sıklıkla çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. İkinci olarak çalışmaların atama ve çizelgeleme problemleri üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. k-kardinalite atama problemi ve spor tesislerinde kuyruk problemine ilişkin çalışmalar ise sınırlı sayıdadır. Bu alanlarda daha fazla bilimsel araştırma yapılması gerekmektedir.

Günümüzde sağlıklı yaşam, vücut geliştirme, zayıflama, stres atma vb. nedenlerle spor ve fitness merkezi vb. spor tesislerine olan talebin arttığı bir gerçektir. Yoğun kullanılan spor aletleri nedeniyle oluşan kuyruk problemi müşteri memnuniyetini azaltmakla birlikte müşteri kaybını arttırmaktadır. Kısıtlı zamanlarını beklemek istemeyen müşteriler bekleme sorunu olmayan spor tesislerini tercih etmektedirler. Bu yüzden spor işletmeciliği yönetimi, müşteri memnuniyeti ile yatırım maliyetleri arasında denge kurmak suretiyle işletmelerinde karşılaştıkları kuyruk problemine çözüm üretmek zorundadır. Söz konusu problemin spor tesislerinde yaygın karşılaşılan bir problem olması nedeniyle spor yöneticilerin ve araştırmacıların bu alana yönelmesi önerilmektedir. Diğer taraftan spor tesislerindeki kuyruk sistemlerinin karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle söz konusu problemlerin modellenmesi ve çözümünde analitik yöntemler yerine benzetimsel ve/veya sezgisel (heuristic) yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alarcon, F., Duran, G. ve Guajardo, M. (2014), "Referee Assignment In The Chilean Football League Using Integer Programming And Patterns", *International Transactions in Operational Research*, 21, s.415-438.
- Atan, T. ve Huseyinoglu, O. P. (2017), "Simultaneous Scheduling of Football Games and Referees Using Turkish League Data", *International Transactions in Operational Research* 24 (3).
- Aytekin, A ve Orakçı, E. (2020), "Spor Kulüplerinin Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme ve Toplulaştırma Teknikleriyle İncelenmesi", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), s. 435-470
- Ayyıldız, E., ve Murat, M. (2018), "Türkiye Süper Ligi'nin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi", *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13 (1), s. 73-86.
- Bağ, N., Özdemir, N. ve Eren, T. (2012), "0-1 Hedef Programlama ve ANP Yöntemi ile Hemşire Çizelgeleme Problemi Çözümü", *International Journal of Engineering Research and Development*, 4 (1), s.2-6
- Ballı, S., Karasulu, B., Uğur, A. ve Korukoğlu, S. (2009), "Basketbolda Oyuncu Seçimi İçin Sinirsel-Bulanık Karar Destek Sistemi", *İtüdergisi/d*, 8 (1), s. 15-25.
- Barros, C. P. ve Leach, S. (2006), "League With Data Envelopment Analysis. Performance Evaluation Of The English Premier Football", *Applied Economics*, 38 (12), s. 1449-1458.
- Barros, C. P. ve Douvis, J. (2009), "Comparative Analysis Of Football Efficiency Among Two Small European Countries: Portugal And Greece", *International Journal of Sport Management and Marketing*, 6 (2), s. 183-199.
- Bilgesu, D. (2016), *Game-Day Scheduling Problem For Sport Events*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Işık Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Budak, G. (2017), *Spor Kulüplerinde Maç Öncesi Takım Kurma Problemi İçin Yeni Karar Modelleri: Voleybol Kulübü Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Başkent Üniversitesi
- Budak, G. ve Kara, İ. (2015), *Spor Kulüplerinde Maç Öncesi Takım Kurma Problemi*, Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği (YAEM) 35. Ulusal Kongresi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- Cassady, C. R., Maillart, L.M. ve Salman, S. (2005), "Ranking Sport Teams: A Customizable Quadratic Assignment Approach", *Interfaces*, 35 (6), s. 497-510.
- Chen, C.-C., Lee, Y.-T. ve Tsai, C.-M. (2014), "Professional Baseball Team Starting Pitcher Selection Using AHP and TOPSIS Methods", *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 14 (2), s. 545-563.
- Cooper, W.W., Ruiz, J.L. ve Sirvent, I. (2009), "Selecting Non-Zero Weights To Evaluate Effectiveness Of Basketball Players With DEA", *European Journal of Operational Research*, 195 (2), s. 563–574.
- Coşkun, H. B. (2018), *Spor Takımı Oluşturmak İçin Sayısal Bir Yaklaşım: Basketbol Takımı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Çatı, K., Eş, A. ve Özevin, O. (2017), "Futbol Takımlarının Finansal ve Sportif Etkinliklerinin Entropi ve Topsis Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Avrupa'nın 5 Büyük Ligi ve Süper Lig Üzerine Bir Uygulama", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (1), s.199-222 .
- Dell'Amico, M. ve Martello, S. (1997), "The K-Cardinality Assignment Problem", *Discrete Applied Mathematics*, 76 (1-3), s.103-121.
- Demiral, M.F. (2018), "K-Kardinalite Atama Probleminin Optimizasyonu ve Spor Bilimleri Alanında Bir Uygulaması" https://www.researchgate.net/publication/325398747_K-Kardinalite_Atama_Probleminin_Optimizasyonu_ve_Spor_Bilimleri_Alaninda_Bir_Uygulaması, Erişim Tarihi: 12.11.2020.
- Demircanlı, B. ve Kundakcı, N. (2015), "Futbolcu Transferinin AHP Ve VIKOR Yöntemlerine Dayalı Bütünleşik Yaklaşım İle Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), s. 105-129.
- DeSensi, J. T., Kelley, D. R., Blanton, M. D. ve Beitel, P. A. (1990), "Sport Management Curricular Evaluation and Needs Assessment: A Multifaceted Approach", *Journal of Sport Management*, 4 (1), s. 31-58.
- Doğan, H. (2014), *Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin Göreli Etkinliklerinin Ölçümü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Drucker, P. F. (1992), *Etkin Yöneticilik* (Çev: Ahmet Özden-Nuray Tunalı). İstanbul: Eti Yayınevi.
- Ekenci, G. ve İmamoğlu, A. F. (2002). *Spor İşletmeciliği*: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ekmekçi, R. (2018), "Spor Yönetimine Giriş: Temel Konular", H. Köse (Ed.), *Spor Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Erdem, İ. (2017), *İşletmede Sayısal Yöntemler ve WINQSB Uygulamaları* (2. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Geyik, O ve Eren, T. (2018), "Spor Toto Basketbol Süper Ligi ve Turkish Airline Euroleague Basketbol Takımlarının AHS-TOPSIS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi", *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), s. 32-53.
- Girginer, N ve Şahin, B. (2007), "Spor Tesislerinde Kuyruk Problemine Yönelik Bir Benzetim Uygulaması", *Spor Bilimleri Dergisi*, 18 (1), s. 13-30.
- Güngör, A ve Uzun Kocamış, T. (2018), "Halka Açık Futbol Kulüplerinde Finansal Performansın Topsis Yöntemi İle Analizi: İngiltere Uygulaması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (3), s. 1846-1859
- Hüseyinoğlu, O. P. (2014), *A Genetic Algorithm for Simultaneously Scheduling Games and Assigning Referees in Turkish Football League*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Işık Üniversitesi.
- Kara, İ. (1983), *Yöneylem Araştırmasının Yöntembilimi*, Eskişehir.
- Karaatlı, M. ve Dağ, O. (2018), "Türk Millî Erkek Futbol Takımına Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Futbolcu Seçimi", *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics*, 23 (4), s. 1433-1454.
- Karalar, R. (2005), *Genel İşletme*, Eskişehir: Yorum Matbaası.
- Koçtepe, S., Alakaş, H., Gür, Ş. ve Eren, T. (2019). "Basketbol Karşılaşmasında Görevli Organizasyon Personellerinin 0-1 Tam Sayılı Programlama Yöntemi ile Çizelgelenmesi", *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), s.44-53.
- Köksal, M. (1980), "Kuyruk Teorisi (=Bekleme Hattı Teorisi) (Stokastik Kuyruk Modellerinin Analitik Yoldan İncelenmesi)" *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*.https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/2057/makaleler/9/1/arastirmx_2057_9_pp_157-179.pdf, Erişim tarihi: 21.11.2020.
- Küçükkoç, İ. (2020), *Çizelgeleme*, Ders Notları, <http://ikucukkoc.baun.edu.tr/lectures/EMM4129/EMM4129-Cizelgeleme-BirlesikDersNotlari.pdf>, Erişim tarihi: 21.11.2020.
- Nowak, M., Epelman, M. ve Pollock, S.M. (2006), "Assignment of swimmers to dual meet events", *Computers & Operations Research*, 33 (7), s.1951-1962.
- Özceylan, E. (2016), "A Mathematical Model Using AHP Priorities For Soccer Player Selection: A Case Study", *South African Journal of Industrial Engineering*, 27 (2), s. 190-205.

- Öztürk, A. (2009), *Yöneylem Araştırması* (12. Baskı), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Rimler MS, Song S ve Yi DT. (2010), "Estimating Production Efficiency in Men's NCAA College Basketball: A Bayesian Approach" *Journal of Sports Economics*, 11 (3), s.287-315.
- Sağır, M , Hamıd, N ve Kendall, G . (2019), "A Combined Mathematical Modeling And Analytic Hierarchy Process Approach For Sports Scheduling Problems", *Endüstri Mühendisliği* , 30 (2), s. 111-122
- Sarıaslan, H., Karacabey, A. A. ve Gökgöz, F. (2017), *Nicel Karar Yöntemleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sinuany-Stern, Z., Israeli, Y. ve Bar-Eli, M. (2006), "Application Of The Analytic Hierarchy Process For The Evaluation Of Basketball Teams", *Int. J. Sport Management and Marketing*, 1 (3), s. 193-207.
- Sipahi, S. ve Or, E. (2005), "Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Tekniği İle Forvet Oyuncuların Yetenek Ve Becerilerine Göre Değerlendirilmesi", *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü*, 16 (50), s. 53-65.
- Sunay,H.SporYönetimi.https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/10774/mod_resource/content/0/%281%29%20SPOR%20Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0.pdf,
ErişimTarihi:15.11.2020.
- Şimşek, M. Ş. (2006), *İşletme Bilimlerine Giriş*, Konya: Yelken Basım.
- Tunca, H. ve Gök, B.(2012), "Türkiye Beko Basketbol Ligindeki Takımların Etkinlik Analizi", *Ege Academic Review*, 12, s. 11-19.
- Van den Bergh, J., Beliën, J., Bruecker, P., Demeulemeester, E. ve De Boeck, L. (2013). "Personnel Scheduling: A Literature Review". *European Journal of Operational Research*. 226, s. 367–385.
- Yavuz, M., Inan, U.H. ve Fıglalı, A. (2008), "Fair referee assignments for professional football leagues", *Computers & Operations Research*, 35 (9), s. 2937-2951.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 16-29

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 16.12.2020

Kabul Tarihi: 23.03.2021

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN BÖLÜMLERİNE İLİŞKİN MOTİVASYONLARININ VE BEKLENTİLERİNİN BELİRLENMESİ

Mustafa KAYA¹

Mustafa FİLİZ²

Öz

Bu çalışmada Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerin eğitim aldıkları bölümü seçme, bölümden beklentiler ve bölüme ilişkin motivasyonlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. 301 öğrenci araştırmaya dahil edilmiştir, araştırmanın verileri anket formu ile elde edilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler, T testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda eğitim alınan bölüm ile bölüm seçme ve bölümden beklentiler ortalamaları arasında, sınıf ile bölüm seçme, bölümden beklentiler ve motivasyon ortalamaları arasında, bölümü kendi isteğiyle seçip seçmeme durumları ile bölüm seçme ve motivasyon ortalamaları arasında anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Sağlık eğitimi alan öğrencilerin bölüm seçiminde bilinç düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, Beklenti, Meslek Yüksekokulu.

Jel Kodları: I29, I18, M15.

---

¹Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: mustafa_519@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2005-5370,

²Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı, E-posta: mustafa2108@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7445-5361.

Atıf/Citation

Kaya, M. ve Filiz, M. (2021), "Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Bölümlerine İlişkin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin Belirlenmesi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.16-29.

DETERMINATION OF THE MOTIVATIONS AND EXPECTATIONS OF STUDENTS IN HEALTH EDUCATION

Abstract

In this study, it was aimed to determine the students of Artvin Çoruh University Health Services Vocational School choosing the department they studied, the expectations from the department and the motivation of the department. 301 students were included in the study, the data of the research were obtained through a questionnaire. Descriptive statistics, T test and ANOVA test were used in the study. As a result of the analysis, it has been found that there is a significant relationship between choosing the department, the class and the department, whether they choose the department, the expectations from the department and the motivation averages. It was observed that the level of consciousness of the students who received health education in choosing the department was high.

Key Words: Motivation, Expectation, Vocational School.

Jel Codes: I29, I18, M15.

GİRİŞ

Bir ülkenin gelişmesinde, kalkınmasında ve muasır medeniyetler seviyesinin ötesine geçmesinde üniversitelerin büyük etkisi bulunmaktadır (Coşgun, 2013). Üniversiteler iki yönden büyük önem arz etmektedir. Öncelikli olarak öğrencilerin ve araştırmacıların bilgi hazinesini oluşturmaktadır. Diğer önemli husus ise alanında uzman ve söz sahibi bireylerin yetiştirilmesi ile ekonomik gelişime katkı sağlamasıdır (Marinas, Igret & Agoston, 2014). Üniversite öğrencileri eğitim süreci boyunca farklı boyutta ve birçok alanda çeşitli problemlerle karşı kalmaktadır. Bu problemlerden bir tanesi belki de en önemlisi öğrencilerin eğitim-öğretim sürecinin çıktısı olarak beklentilerin fazla ve karmaşık olmasıdır. Öğrencilerin üniversitede ortamından ve eğitim-öğretim sürecinden beklentileri, motive olmaları üzerinden önemli etkiye sahiptir (Coşgun, 2013). İstikbalini iyi bir şekilde tasarlayamayan ve beklentileri tatmin olmayan bir öğrenci ümitsizlik ve stresle karşı karşıya kalabilmektedir. Psikosomatik düzeye varmayan stres düzeyinin iş yerinde verimi artırması ile beraber, bireyin kendi beklentilerini karşılayamaması ve bu noktada yeteri düzeyde imkân ve destek bulamaması uzun süreli strese neden olabilmektedir. Bu durum hem birey hem de örgüt açısından ciddi zararlara neden olmaktadır (Tunçer, 2011). Öğrencilerin motive olması da iş hayatına ne kadar hazır olduklarını açıklaması açısından önem arz etmektedir. Üniversite öğrencilerinin beklentilerinin bilinmesi üniversite eğitim-öğretim sürecinin daha verimli ve etkin geçmesi açısından gerekli görülmektedir (Coşgun, 2013). Sonuç olarak üniversite eğitimi alacak öğrencilerin uygun bölüm tercihi yapmış olmaları, mesleki süreçlerini iyi yönetmeleri ve iyi eğitim almaları azami önem arz etmektedir (Tunçer, 2011).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Motivasyon öğrenci davranışlarının istikametini, dirayetini ve devamlılığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Akbaba, 2006; Dereli ve Acat, 2010). Motive olmuş bir öğrencinin amaca ulaşması ve meslek hayatında ilerlemesi daha kolay ve hızlı olabilmektedir (Coşgun, 2013). Motive olan bir öğrenci doğal olarak eğitimleri için daha fazla zaman ayırdıkları ve genellikle başarılı oldukları görülmüştür. Motive olmayan öğrencilerde ise genellikle eğitimi bırakma ve önemsememe gibi durumların yaşandığı görülmüştür (Karataş ve Erden, 2012).

Literatürde motivasyon terimi ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Düren (2000)'e göre motivasyon, bireylerin içsel enerjilerini belirli amaçlara yönlendirmesi için hareketlendirilmesi, aktif hale getirilmesidir. Akat (1984)'a göre bireyi veya bireyleri belirli bir yöne doğru sürekli olarak harekete geçirmek için ortaya konulan çabalar bütünüdür. Tunçer (2013)'e göre ise motivasyon, bireylerin belirli örgütsel hedefleri gerçekleştirmek için kendi istek ve arzularıyla çabalamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Öğrenci açısından motivasyon ise bir öğrencinin belirli bir yöne motive olması, motive olduğu alan ile ilgili yapacağı her türlü çalışma ve çabasından zevk alması, tatmin olması olarak tanımlanmaktadır (Coşgun, 2013). Motivasyon bireyin içsel ve dışsal faktörlerle kendisinde enerji oluşturan bir kısım güçlerin bir amaca ulaşmak için hareket sağlamasıdır. Bu hareketlerin yönü, motivasyonun yoğunluğu, sınırları ve devamlılığını belirlemektedir (Çakal, Ünsar & Oğuzhan, 2011). Motivasyon birey davranışlarının uyandırılması, devam ettirilmesi ve denetimini etkileyen iç ve dış çevrenin bütününe taşıyan geniş ve büyük bir yapıdır (Karataş ve Erden, 2012).

Eğitmcilerin önemle üzerinde durduğu öğrencilerin öğrenme güdüsüdür. Öğrenme güdüsü akademik faaliyetleri değerli bulma ve onlardan amaçlanan faydaları sağlamaya çalışma eğilimidir. Öğrenme güdüsü yüksek olan öğrenciler, bilimden faydalanmaya ve kendilerini eğitmeye önem verir ve bu durumu zevkle yapmaktadırlar (Açıkgöz, 2005). Öğrencilerin geleceğe yönelik olumlu beklenti içerisinde olmaları önemli bir etkidir. Beklenti ve performans arasında paralellik vardır. Beklentisi yüksek olan öğrencinin performansı da yüksek olmakta ve istikbale ümitle bakabilmektedir. Bundan dolayı öğrencilerin eğitim süreci önemli bir etken haline gelmiştir (Tuncer, 2011). Bu sürecin iyi analiz edilmesi, eksiklerin giderilmesi ve olumlu yönlerin artırılması büyük önem arz etmektedir. Bu süreci belirlemenin önemli bir aktörü öğrencilerdir.

Türkiye’de sağlıkta dönüşüm programı kapsamında sağlık alanında belirlenen amaçlara ulaşmak için 8 bileşen belirlenmiştir. Bu bileşenlerden bir tanesi de sağlık çalışanların bilgi ve beceri ile donanması, yüksek motivasyonla mesleklerini icra etmelerinin sağlanmasıdır (Sağlık Bakanlığı, 2017). Sağlık hizmetlerinde verimlilik ve kaliteyi artırıp; hataları ve memnuniyetsizliği amaçlayan bileşen için çalışma hayatına girmeden, eğitim hayatında, gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Eğitim süreci motivasyon üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Aşkar ve Davenport, 2009).

Türkiye’de sağlık hizmetlerine verilen önem giderek artmakta ve en önemlisi koruyucu sağlık hizmetlerinin değeri kavranmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetlerini geliştirmek için sağlık hizmetlerini sunan bütün sağlık çalışanlarına önemli görevler düşmektedir (Söyük ve Gün, 2017). Bu kapsamda sağlık alanında kendini yetiştirmiş, kaliteli hizmet sunabilecek sağlık çalışanı yetiştirmek için üniversitelere büyük sorumluluklar düşmektedir (Çalışkan, 2019). Motive etme faaliyeti, motivasyon etkisi sağlama yöntemi ile yakından ilgilidir (Ültanır, 2003). Bireylerin ihtiyacı ne olduğu ne kadar iyi bilinirse, motive edilmeleri de o derece kolay sağlanır. Motivasyonun en büyük istinat noktası ihtiyaçların tatmin edilmesidir (Hanks, 1999).

Literatürde genel itibariyle muhasebe öğrencilerinin beklenti ve motivasyonlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalar olduğu görülmüştür (Zeytinoğlu, 2012; Coşgun, 2013; Çarıkçı, 2017; Demir ve Temelli, 2019). Bu durumdan hareketle sağlık eğitimi alan öğrencilere yönelik böyle bir çalışmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada sağlık hizmetlerinde eğitim alan, geleceğin sağlık çalışanı unvanını alacak olan öğrencilerin motivasyon düzeyleri ve motivasyon üzerinde büyük etkiye sahip olan beklentileri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada genellikle literatürde motivasyon konusunda öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda kullanılan demografik değişkenler kullanılmıştır. Literatür öğrencilerin cinsiyet, eğitim görülen bölüm, sınıf düzeyi, mezun olunan lise türü, öğrenim türü ve bölümü kendi isteği ile seçip seçmeme durumuna göre incelendiğini göstermiştir. Tercih edilen değişkenler arasında literatürdeki çalışmalardan daha kapsamlı olarak sağlık bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin bölümlere göre ve mezun olunan lise türüne motivasyon ve beklentilerinin farklılık arz edip edilmediği sorgulanmıştır. Araştırmanın bu açıdan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Sağlık alanında eğitim öğrencilerin motivasyon düzeyleri ve motivasyon üzerinde büyük etkiye sahip olan beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim döneminde Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Yüksek Okulu'nda eğitim gören öğrenciler (N=1246) oluşturmaktadır. Örneklemi ise tabakalı örnekleme yöntemine göre belirlenmiş 301 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu (2009)'a göre aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanmıştır. Bulunan örneklem büyüklüğü bölümlerin tabaka ağırlığına göre dağıtılmıştır.

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N - 1) + t^2pq}$$

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 18.03.2019-29.03.2019 tarihleri arasında iki bölümden oluşan anket formuyla elde edilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde öğrencileri tanımlamaya yönelik sorular bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise Coşkun (2013) tarafından Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesine Bağlı Meslek Yüksekokullarında Bir Uygulama isimli tezde kullanılan ve okudukları bölümü seçme, bölümden beklentileri ve eğitim gördükleri bölüme ilişkin motivasyonu belirlemeye yönelik 31 ifade yer almaktadır. 5'li likert şeklinde düzenlenmiş bölüm seçme, bölümden beklentiler ve bölüme ilişkin motivasyon ortalama puan hesaplanarak analizlere dahil edilmiştir.

2.4. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Araştırmada tanımlayıcı istatistikler, T testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Araştırmada iki şıktan fazla olan değişkenler için ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0.945 olarak bulunmuştur.

2.5. Araştırmanın Etik Boyutu

Bu çalışmada bir üniversitenin Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin okudukları bölümü seçme, bölümden beklentileri ve eğitim gördükleri bölüme ilişkin motivasyonun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk yönünden Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından değerlendirilmiş, kurulun 14.03.2019 tarihli ve E.4922 evrak sayılı kararıyla etik yönden uygun olduğu belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmaya dahil edilen 301 öğrenciye ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%76,6) kadınlardan oluşmaktadır. Bölümlere göre tabakalı şekilde belirlenmiş öğrenci sayılarına göre en büyük grup çocuk gelişimi, en küçük grup ise tıbbi dokümantasyon ve sekreterlik bölümüdür. Katılımcıların %66,1’i birinci sınıfta okumakta, %70,8’i sağlık meslek lisesi dışındaki liselerden mezun ve %82,1’i bölümü kendi isteğiyle seçmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler.

Değişken	n	%
Cinsiyet		
Erkek	70	23,3
Kadın	231	76,7
Bölüm		
Ağız ve Diş Sağlığı	25	8,3
Çocuk Gelişimi	65	21,6
Eczacılık Hizmetleri	47	15,6
İlk ve Acil Yardım	57	18,9
Optisyenlik	31	10,3
Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik	17	5,6
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	18	6,0
Yaşlı Bakımı	41	13,6
Sınıf		
1.Sınıf	199	66,1
2.Sınıf	102	33,9
Lise		
Sağlık Meslek Lisesi	88	29,2
Diğer	213	70,8
Bölümü isteyerek tercih etme durumu		
Kendi İsteğiyle Seçen	247	82,1
Başkasının İsteğiyle Çeken	54	17,9
Toplam	301	100,00

Katılımcıların okudukları bölümü seçmelerine yönelik ifadelerle verdikleri cevapların dağılımı Tablo 2’de verilmiştir. Katılımcıların %57,2’si mezun olduğu lise türünün okuduğu bölümü tercihinde etkili olduğunu belirtmiştir. %85’i sahip olduğu yetenek ve becerilerin okuduğu bölüm için uygun olduğunu belirtmiştir. %78,1’i okuduğu bölümün sürekli bilginin yenilendiği

ve disiplinler arası ilişkinin yoğun olduğu bir bilim dalı olduğunu belirtmiştir. %89,7'si okuduğu bölüm ile ilgili daha çok bilgi edinmek istediğini belirtmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Bölüm Seçmeye Yönelik İstatistikleri

İfadeler	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Mezun olduğum lise türünün okuduğum programı tercihimde etkisi olmuştur.	83	27,6	89	29,6	17	5,6	63	20,9	49	16,3
Sahip olduğum yetenek ve beceriler okuduğum bölüm için uygundur.	145	48,8	106	35,2	34	11,3	11	3,7	5	1,7
Bölümdeki kariyer fırsatları ilgimi çekiyor.	118	39,2	94	31,2	56	18,6	27	9,0	6	2,0
Okuduğum bölüm sürekli bilginin yenilediği ve disiplinler arası ilişkinin yoğun olduğu bir bilim dalıdır.	105	34,9	130	43,2	49	16,3	13	4,3	4	1,3
Okuduğum bölüm ile ilgili daha çok bilgi edinmek istiyorum	172	57,1	98	32,6	21	7,0	8	2,7	2	,7
Üniversitede hangi bölümü okuduğumun önemli olmadığını düşünüyorum	28	9,3	49	16,3	16	5,3	74	24,6	134	44,5

Katılımcıların bölümden beklentilerine yönelik istatistikler Tablo 3'te verilmiştir. Katılımcıların %87,4'ü bölüm eğitimindeki başarısının kişisel olarak ilerlemesinde ve gelişiminde kendisine yardımcı olacağını belirtmiştir. %87,7'si bölümdeki eğitimin kendisine yeni yetenekler ve fikirler kazandıracağını belirtmiştir. %90'ı bölüm eğitiminde verilen derslerin, içeriği elverdiği ölçüde uygulamaya dönük olmasının eğitim kalitesini artıracığını belirtmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Bölümden Beklentilerine Yönelik İstatistikler.

İfadeler	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Bölümdeki dersleri kitap, dergi vb. yayınlardan okuyarak öğrenme alışkanlıkları kazanabilmek için kaynak önerilmektedir.	81	26,9	113	37,5	56	18,6	36	12,0	15	5,0
Bölüm derslerinde faydalanılabilecek yeterli sayıda kaynak mevcuttur.	75	24,9	107	35,5	70	23,3	30	10,0	19	6,3

Bölüm eğitimindeki verimlilik yeni başarılar elde etmeme olumlu katkı sağlayacaktır.	115	38,2	130	43,2	40	13,3	9	3,0	7	2,3
Bölüm eğitimindeki başarımlar kişisel olarak ilerlememde ve gelişmemde bana yardımcı olacaktır.	139	46,2	124	41,2	30	10,0	5	1,7	3	1,0
Bölümdeki eğitim bana yeni yetenekler ve fikirler kazandıracaktır.	138	45,8	126	41,9	28	9,3	7	2,3	2	,7
Bölümdeki eğitim entelektüel gelişimimi hızlandıracaktır.	104	34,6	133	44,2	49	16,3	13	4,3	2	,7
Bölümdeki eğitim bana prestij kazandıracaktır.	110	36,5	133	44,2	48	15,9	8	2,7	2	,7
Bölümdeki eğitim bana etik kurallara dayalı bir bakış açısı kazandıracaktır.	128	42,5	129	42,9	33	11,0	8	2,7	3	1,0
Bölümdeki eğitim bana problem çözme yeteneği kazandıracaktır.	122	40,5	138	45,8	29	9,6	9	3,0	3	1,0
Bölümdeki eğitim yeni uygulamalar dikkate alınarak sürekli geliştirilmesi gereken değişime açık bir öğretim programıdır.	128	42,5	116	38,5	46	15,3	8	2,7	3	1,0
Bölüm eğitiminde verilen derslerin, içeriği elverdiği ölçüde uygulamaya dönük olması eğitim kalitesini arttıracaktır.	155	51,5	116	38,5	21	7,0	7	2,3	2	,7
Bölümdeki eğitim çevre odaklı sağlık politikaları geliştirmemi sağlayacaktır.	113	37,5	130	43,2	41	13,6	15	5,0	2	,7
Bölüm eğitimimle kazandığım bilgi düzeyi ilgili bir alanda, kariyerim için temel oluşturacak niteliktedir.	135	44,9	117	38,9	38	12,6	7	2,3	4	1,3

Katılımcıların eğitimleri sonucu gelecek motivasyonlarına yönelik istatistikler Tablo 4'te verilmiştir. Katılımcıların %82,1'i bölümdeki eğitimin gelecekte kendisine yeni olanaklar sunacağını belirtmiştir. %74,8'i bölümdeki eğitimin iyi bir işe girmesini sağlayacak ve para kazanma gücünü arttıracığını belirtmiştir. %86,4'ü bölümdeki eğitimin daha eğitilmiş bir insan olmasını olanaklı kılacağını belirtmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitimleri Sonucu Gelecek Motivasyonlarına Yönelik İstatistikler.

İfadeler	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Bölümdeki eğitim gelecekte bana yeni olanaklar sunacaktır	136	45,2	111	36,9	39	13,0	9	3,0	6	2,0
Bölümdeki eğitim iyi bir işe girmemi sağlayacak ve para kazanma gücümü arttıracaktır	102	33,9	123	40,9	52	17,3	15	5,0	9	3,0
Bölümdeki eğitim daha eğitilmiş bir insan olmamı olanaklı kılacaktır.	133	44,2	127	42,2	25	8,3	12	4,0	4	1,3
Bölümdeki eğitim ufku genişletecek ve zorluklarla baş edebilmemi sağlayacaktır.	113	37,5	131	43,5	40	13,3	13	4,3	4	1,3
Bölümdeki eğitim sosyal statümü geliştirecektir.	118	39,2	122	40,5	50	16,6	8	2,7	3	1,0
Bölümdeki eğitim üniversitede başarılı olmamı ve kendimi kanıtlamamı sağlayacaktır	117	38,9	116	38,5	53	17,6	9	3,0	6	2,0
Bu bölümü diploma almak için okuyorum	53	17,6	68	22,6	39	13,0	62	20,6	79	36,2

Eğitim konusunda ailemin benden beklentilerini karşılamamı sağlayacaktır	97	32,2	129	42,9	42	14,0	20	6,6	13	4,3
Bölümün eğitimiyle ilgili konuları detaylı bir şekilde öğrenmek istiyorum.	131	43,5	123	40,9	35	11,6	9	3,0	3	1,0
Bölüm içindeki işlerin stresli olduğunu düşünüyorum.	75	24,9	107	35,5	59	19,6	44	14,6	16	5,3
Bölüm içindeki çalışma şekli çok yorucudur.	62	20,6	97	32,2	68	22,6	50	16,6	24	8,0
Bölüm içindeki çalışmalar benim için caziptir.	98	32,6	136	45,2	54	17,9	7	2,3	6	2,0

Katılımcıların okudukları bölümü seçme, bölümden beklentileri ve eğitim gördükleri bölüme ilişkin motivasyon boyutlarına ait puan ortalamaları Tablo 5'te verilmiştir. Katılımcılar en yüksek ortalamayı bölümden beklentiler boyutundan en düşük puanı ise bölüm seçme boyutundan almışlardır.

Tablo 5. Katılımcıların Bölüm Seçme, Bölümden Beklentiler ve Motivasyon Boyutlarından Aldıkları Ortalama Puanlar.

Boyutlar	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Bölüm Seçme	1,67	5,00	3,70	0,69
Beklentiler	1,00	5,00	4,12	0,68
Motivasyon	1,00	5,00	3,90	0,66

Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri ile bölüm seçme, bölümden beklentiler ve bölüme ilişkin motivasyon ortalamalarının karşılaştırılması Tablo 6'da verilmiştir. Cinsiyet ile bölüm seçme, bölümden beklentiler ve motivasyon boyutları arasındaki karşılaştırmada her üç boyutta kadınların erkeklere göre daha yüksek ortalama puan elde ettikleri, fakat her üç boyut ortalamasının cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. Eğitim alınan bölüm ile bölüm seçme boyutu arasındaki karşılaştırmada en yüksek ortalama puanı çocuk gelişimi bölümü en düşük puanı ise ağız ve diş sağlığı bölümü öğrencileri elde etmişlerdir.

Eğitim alınan bölüm ile bölümden beklenti boyutunda en yüksek ortalama puanının eczacılık hizmetleri bölümünün alması, bu bölümün araştırmaya dahil edilen diğer bölümlere nispeten atama puanlarının düşük olması, üniversiteye giriş puanının yüksek olması ve atama umutlarının yüksek olması gibi nedenlere bağlanabilir.

İkinci sınıf öğrencilerin birinci sınıf öğrencilere göre okudukları bölümün olanaklarını daha iyi bilmeleri, üniversite ortamına ayak uydurmuş olmaları ve hedeflerini daha açık bir şekilde belirlemiş olmalarından dolayı daha yüksek puanlara sahip oldukları düşünülmektedir.

Son olarak bölümü isteyerek seçen öğrencilerin, kendi isteğiyle tercihte bulunmayan öğrencilere göre motivasyon ve beklentilerinin yüksek olması beklenen doğal bir bulgudur.

Tablo 6. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri ile Bölüm Seçme, Bölümden Beklentiler ve Bölüme İlişkin Motivasyon Ortalamalarının Karşılaştırılması

Özellik	Bölüm Seçme			Bölümden Beklentiler			Motivasyon		
	Ort.	S.Sapma	Test	Ort.	S.Sapma	Test	Ort.	S.Sapma	Test
Cinsiyet									
Erkek	3,66	0,75	t=-0,520	4,09	0,64	t=-0,396	3,84	0,65	t=-0,858
Kadın	3,71	0,67	p=0,603	4,13	0,69	p=0,693	3,91	0,66	p=0,392
Bölüm									
Ağız ve Diş Sağlığı	3,27	0,68		3,76	0,85		3,68	0,86	
Çocuk Gelişimi	4,03	0,72		4,26	0,75		3,98	0,77	
Eczacılık Hizmetleri	3,91	0,47		4,33	0,52		4,02	0,49	
İlk ve Acil Yardım	3,90	0,65	F=9,374	4,26	0,61	F=3,670	3,99	0,65	F=1,541
Optisyenlik	3,46	0,47	p<0,000	4,05	0,49	p<0,005	3,91	0,51	p=0,153
Tıbbi Dök. ve Sekreterlik	3,33	0,60		3,96	0,69		3,83	0,58	
Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	3,30	0,59		3,83	0,52		3,67	0,58	
Yaşlı Bakımı	3,43	0,68		3,93	0,70		3,75	0,64	
Sınıf									
1.Sınıf	3,62	0,72	t=-2,791	4,01	0,70	t=-3,844	3,81	0,69	t=-3,090
2.Sınıf	3,84	0,60	p<0,05	4,33	0,58	p<0,05	4,06	0,5	p<0,05
Mezun Olunan Lise									
Sağlık Meslek Lisesi	3,74	0,67	t=0,615	4,02	0,69	t=-1,592	3,78	0,66	t=-1,913
Diğer	3,68	0,69	p=0,539	4,16	0,67	p=0,112	3,94	0,65	p=0,057
Bölümü Tercih Etme Durumu									
Kendi İsteğiyle Seçen	3,76	0,68	t=3,478	4,14	0,68	t=1,064	3,94	0,63	t=2,432
Başkasının İsteğiyle Seçen	3,41	0,65	p<0,05	4,03	0,66	p=0,288	3,70	0,74	p<0,05

Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri ile bölüm seçme, bölümden beklentiler ve bölüme ilişkin motivasyon ortalamalarının karşılaştırılması sonucu farkı oluşturan gruplar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Tukey Testi Sonuçlarına Göre Farkı Oluşturan Gruplar

Boyut	Farkı Oluşturan Gruplar
Bölüm seçme	Tıbbi Dök. ve Sekreterlik-Çocuk Gelişimi
	Tıbbi Dök. ve Sekreterlik-Eczane Hizmetleri
	Tıbbi Dök. ve Sekreterlik-Yaşlı Bakımı
	Tıbbi Dök. ve Sekreterlik-İlk ve Acil Yardım
	Tıbbi Dök. ve Sekreterlik-Optisyenlik
	Çocuk Gelişimi-Ağız ve Diş Sağlığı
	Çocuk Gelişimi-Yaşlı Bakımı
	Çocuk Gelişimi-Tıbbi Laboratuvar Teknikleri
	Çocuk Gelişimi-Optisyenlik
	Eczane-Ağız ve Diş Sağlığı
	Eczane-Yaşlı Bakım
	Eczane-Tıbbi Laboratuvar Teknikleri
	Ağız ve Diş Sağlığı-İlk ve Acil Yardım
	Yaşlı Bakımı-İlk ve Acil
İlk ve Acil Yardım-Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	
İlk ve Acil Yardım-Optisyenlik	
Bölümden Beklentiler	Ağız ve Diş Sağlığı-Çocuk Gelişimi
	Ağız ve Diş Sağlığı-Eczane
	Ağız ve Diş Sağlığı-İlk ve Acil Yardım
Motivasyon	-

4. TARTIŞMA

Sağlık alanında eğitim öğrencilerin motivasyon düzeyleri ve motivasyon üzerinde büyük etkiye sahip olan beklentilerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada ilk olarak eğitim görülen bölümü seçme sebepleri incelenmiştir. Öğrencilerin bölümü seçme boyutunun eğitim aldıkları bölüme, sınıfa ve bölümü kendi istekleriyle seçip seçmeme durumlarına göre istatistiksel olarak farklılaştığı görülmüştür. Katılımcıların okudukları bölümü seçmelerinde mezun oldukları lise, sahip oldukları beceriler, bölümün sunduğu iş fırsatları, bölümde meydana gelen yenilikler ve alandaki bilgilerini geliştirmek istemeleri etkili olmuştur. Eğitim aldıkları bölümün sağlık ile ilgili olması mezun olunan lise faktörünün önemli olduğunu göstermiştir. Atmaca ve Coşgun (2014) muhasebe bölümünde eğitim gören öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada benzer sonuçlar bulmuş ve öğrencilerin bölüm tercihinde bölümün sunduğu iş fırsatları, bölümde meydana gelen yenilikler ve alandaki bilgilerini geliştirmek istemelerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Muhasebe eğitimi alan öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada benzer sonuçları bulan Zeytinoğlu (2012) öğrencilerin bölümü tercih etme sebeplerinin sahip oldukları becerilere uygun olması, bölümün sunduğu iş fırsatları, alandaki bilgilerini geliştirmek istemeleri ve bölümden hoşlanmaları olarak belirlemiştir.

Araştırma kapsamında incelenen ikinci boyut öğrencilerin bölümden beklentileridir. Öğrencilerin bölümden beklentilerinin eğitim görülen bölüm ve sınıfa göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Öğrenciler bölüm tarafından önerilen kaynakların yeterli olduğu, bu kaynakların kendilerini geliştirmeleri ve yeni başarılar, yetenekler elde etmelerinde önemli olduğunu ve bölümde aldıkları eğitimin kendilerini her anlamda zenginleştireceğini belirtmişlerdir. Atmaca ve Coşgun (2014) çalışmalarında öğrencilerin bölümden beklentilerinin kişisel gelişim, etik kurallara dayalı bakış açısı, prestij ve yeni yetenekler kazandırması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Zeytinoğlu (2012)'nin çalışmasında ise öğrencilerin bölümden beklentileri yeni yetenekler elde etmek, ufuklarını geliştirmek, yeni insanlarla tanışmak, iyi zaman geçirmek, entelektüel gelişimi sürdürmek, yeni fikirler kazanmak ve kendilerine olan güveni artırmak şeklinde olmuştur.

Araştırma kapsamında incelenen son kriter öğrencilerin motivasyonlarıdır. Öğrencilerinin motivasyonlarının eğitim aldıkları sınıfa ve bölümü kendi istekleriyle seçip seçmeme durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Eğitimlerinin gelecekte yeni olanaklar sunması, iyi bir işe girip iyi bir gelir elde etmelerine sağlaması, eğitimli

bir insan olma şansı ve bunun statülerini artırması ve mesleği detaylı öğrenmek motivasyonlarını artıran faktörler olmuştur. Atmaca ve Coşgun (2014) çalışmalarında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe bölümünden mezun olduktan sonra büyük olanaklar elde edileceği düşüncesini en büyük motivasyon aracı olarak bulmuşlardır. Zeytinoğlu (2012) motivasyonu artıran ve en yüksek ortalamaya sahip olan seçeneklerin daha eğitilmiş bir insan olmalarına imkan sunması, iyi bir işe girmelerini ve gelecekte kendilerine yeni fırsatlar sağlayacağı düşüncesi olarak belirtmiştir. Bölüm seçme, bölümden beklentiler ve motivasyonu artıran faktörler farklı alanlarda yapılmış olmalarına rağmen literatürde yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada sağlık eğitimi alan öğrencilerin bölüm seçiminde bilinç düzeylerinin yüksek ve öğrencilerin bölümden beklentilerinin ortalamasının üstünde olduğu görülmüştür. Sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması için kalifiyeli sağlık çalışanlarının varlığı vazgeçilmez bir faktördür. Bu durumunun sağlanmasının ilk adımı da iyi bir üniversite eğitimi ile mümkün olabilmektedir. Bir üniversite öğrencisinin okuduğu bölümde memnuniyetinin ve okuma isteğinin artırılmasının bir yolu da beklentilerinin ve nasıl motive olacaklarını bilmekten geçmektedir. Bu sebeple dolayı sağlık eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve beklentilerini belirlemeye yönelik bu çalışmanın sonucunun literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

Bu çalışma sağlık eğitimi alan meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik olarak yapılmıştır. Gelecek çalışmalar için daha kapsamlı, farklı bölümlere yönelik ve değişken sayısını artırarak yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca eğitimi sürecinde öğrencilerin beklentilerini karşılayan ve motive düzeyini karşılayan faktörlerin daha ayrıntılı olarak irdelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. Ü. (2005), *Etkili Öğrenme ve Öğretme*, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları, 6. Baskı.
- Akat, İ. (1984). *İşletme Yönetimi*, İzmir: Üçel Yayıncılık.
- Akbaba, A., Bahiye, E., Gürü, M. Y., and Hürriyet, Ç. (2006), “Öğrencilerin Öğretim Elemanları ile İlgili Kalite Beklentileri: Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1), s.2-9.
- Aşkar, P., and Davenport, D. (2009), “An Investigation of Factors Related to Self-Efficacy for Java Programming Among Engineering Students”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 8(1), s.26-32.
- Coşgun, N. (2013), “Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi'ne Bağlı Meslek Yüksekokullarında Bir Uygulama”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale*.
- Çakal, Ö., Ünsar, S., ve Oğuzhan, A. (2011), “Özel ve Kamu Hastane Yöneticilerinin Motivasyon Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25), s.157-174.
- Çalışkan, Ş. (2019), “Mesleki Uygulama Beklentilerinin Kariyer Motivasyonu Üzerine Etkisi: Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya*.
- Çarıkçı, O. (2017), “Muhasebe Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Motivasyonları ve Muhasebe Bölümünü Tercihlerinin İrdelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), s.1223-1233.
- Demir, İ., ve Temelli, F. (2019), “Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyon ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği”, *Etü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, s.33-50.
- Dereli, E., ve Acat, M. B. (2010), “Okul Öncesi Eğitim Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Motivasyon Kaynakları ve Sorunları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s.173-187.
- Düren, A. Z. (2000), *2000'li Yıllarda Yönetim*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

- Hanks, K. (1999). *İnsanları Motive Etme Sanatı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Karataş, H., ve Erden, M. (2012), Akademik Motivasyon Ölçeğinin Dilsen Eşdeğerlik , Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 7(4), s.983-1003.
- Marinas, C., Igret, R. S., and Agoston, S. I. (2014), “Students’ Career Motivation – A Pilot Study”, Proceedings of the 8th International Management Conference. *Bucharest, Romania, November*, 6;973- 980.
- Sağlık Bakanlığı (2017), Sağlıkta Dönüşüm, <http://www.Saglik.Gov.Tr/Saglikta-Donusum-Programi.Html>. Erişim Tarihi: 04.11.2019.
- Söyük, S., ve Gün, İ. (2017), “Sağlık Yönetimi Stajyer Öğrencilerinin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması”, *Journal Of Health Science And Profession*, 4(2), s.111-118.
- Sümbüloğlu, K., ve Sümbüloğlu, V. (2016). *Biyoistatistik*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, 14. Baskı.
- Tuncer, M. (2011), “Yükseköğretim Gençliğinin Yükseköğretim Beklentileri Üzerine Bir Araştırma”, *International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), s.935-948.
- Tunçer, P. (2013), “Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon”, *Sayıştay Dergisi*, 88, s.87-108.
- Ültanır, G. (2003), *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme’de Kuram ve Teknikler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zeytinoğlu, E. (2012), “Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Motivasyonu ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Dumlupınar Üniversitesi Örneği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 53, s.103-116.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 30-56

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 15.01.2021

Kabul Tarihi: 04.03.2021

AN EMPIRICAL INVESTIGATION ON THE SOCIOECONOMIC DETERMINANTS OF DIVORCE RATES IN CEE COUNTRIES

Pınar ÇUHADAR¹

Reyhan CAFRI AÇCI²

Abstract

The paper examines the relationship between divorce rates and socioeconomic variables in CEE countries whose economic and political regimes were changed from communism to capitalism. Factors such as regime change have been ignored, although there are many studies that examine the impact of changing gender roles and female labor force participation on the family structure. This study focuses on the impact of socio-economic impacts on divorce as well as regime change. Panel LM unit root test was used with the aim of finding out whether the destabilizing effect of divorce rates in CEE countries was permanent after the regime change. Also, panel data regression was employed to determine the social factors that affected divorce rates from the years between 2008 and 2017. The Czech Republic appears to have left behind the shock effect it experienced on divorce rates, which is considered to be a result of the country's closeness to liberal values from past to present. The result of panel regression was supported the fact that growth rate and openness have a significant negative effect on divorce rates.

Key Words: Divorce Rate, Socioeconomic Transition, Panel Data Analysis.

Jel Codes: J12, Z13, C23.

---

¹Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: pinarozdemircukadar@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6302-7735.

²Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, E-posta: reyhan.cafri@iste.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6271-5330.

Atıf/Citation

Çuhadar, P. and Cafri Açı, R. (2021), "An Empirical Investigation on the Socioeconomic Determinants of Divorce Rates in CEE Countries", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.30-56.

MDAÜ ÜLKELERİNDE BOŞANMANIN SOSYOEKONOMİK NEDENLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, ekonomik ve siyasi rejim değişimi ile komünizmden kapitalizme geçen Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerindeki boşanma oranları ile sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Değişen cinsiyet rollerinin ve kadınların işgücüne katılımının aile yapısı üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma olmakla birlikte rejim değişikliği gibi faktörlerin etkisi çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bu çalışma, sosyo-ekonomik faktörlerle birlikte rejim değişikliğini boşanma üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Çalışmada MDA ülkelerindeki boşanma oranlarının istikrarsızlaştırıcı etkisinin rejim değişikliğinden sonra kalıcı olup olmadığını belirlemek amacıyla 1960-2016 yılları için LM panel birim kök testi kullanılmıştır. Ayrıca, 2008-2017 yılları arasındaki boşanma oranlarını etkileyen sosyal faktörleri belirlemek için panel veri regresyonuna başvurulmuştur. Elde edilen bulgular, geçmişten günümüze liberal değerlere yakınlığı ile Çek Cumhuriyeti'nin boşanma oranları konusunda yaşadığı şokun etkisini geride bıraktığını göstermektedir. Panel regresyonu sonucu, büyüme hızı ve dışa açıklığın boşanma oranları üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma Oranları, Sosyoekonomik Geçiş, Panel Veri Analizi

Jel Kodları: J12, Z13, C23

INTRODUCTION

Family is the first institution where an interaction between an individual and a society occur. The institution of family is established through marriage and it is disintegrated through divorce. Balestrino et al. (2013) presented a remarkable increase in divorce rates particularly in Western societies. Considered to be a solution to the problems of the industrialized society, welfare state, which has taken over many functions of family, has also created a significant dissolution in the institution of family. Many Catholic Western countries, which had previously not accepted and prohibited getting divorced for centuries primarily due to religious reasons, could not resist the change that the industrialization process imposed on the social structure. In relation to this, studies on family began to be a part of the literature with the beginning of industrialization (Meriç, 1989). Cross cultural analysis about family and marriage studies focus on traditional characteristics of marriages instead of divorce. Evolutionary feminism approaches addresses changes in society within framework of gender and kinship relations. Cross nation comparisons highlight women's participation in labor market and divorce linkages (Hendrix and Pearson, 1995). Economic point of views about divorce also include the cost and benefit of divorce, gender roles with acceptance level of women's economic and social independence in the society, conflicts about house chores and its effect on work-family conflict (Cerrato and Cifre 2018; Horne and Johnson, 2018; Pearson

and Hendrix, 1979; Ono, 2003), property rights related with unilateral divorce law (Gray, 1998).

The aim of this study is to examine the relationships between socioeconomic variables and divorce in Central and Eastern European (CEE) countries, whose economic and political regimes were changed from communism to capitalism. Regime change in CEE had impact on not only economic and political institutions, but also social institutions such as family. Social transformation came with regime change is a specific research area with the sudden nature of its impacts on CEE countries (Friedlmeier and Friedlmeier, 2012). The interaction between an individual and a society is a complex subject. The complexity arises when the concept of “individualization” and “differentiation” are brought together which are a kind of conflicted area for self identification and autonomous social systems. These processes can be considered as the reasons why fields such as science, economy, family, religion, politics, legal system and morality have turned into separate social systems. This separation caused society’s shared meanings and common values to be lost. The loss of such meanings and values caused social institutions, which were previously stable thanks to the behavioral factors created by the different roles that individuals had within a society, to become uncertain and lose their functions. The situation is not any different for the institution of family, which is seen as the foundation of a society (Balerdinelli, 2002). Aside from modernism's effects on individuals and societies, the transformation from communism to capitalism changed all political and institutional structures as well as material resources, business opportunities, shared knowledge and beliefs, individuals and individual relationships suddenly. However, it is also worth stating that there were historical and cultural differences among the countries in this region before the socialist regime was founded as well as the differences after they became members of the Soviet Union. Similarly, there is no homogeneity in the policies applied after the regime change. (Thornton and Philipov, 2009). In respect to this, divorce tendencies in CEE countries as a cross national investigation, need to examine within framework of socioeconomic impact of regime change.

Until the 1960s, divorce rates in Central and Eastern European countries were higher than other countries, and the legal regulations contributed to it. The rate of having children remained low for a long time in the region, as well. During the 1970s and 1980s, data about family and marriage became stable, especially as a result of the labor market regulations and

social support of the regime (accommodation support, in particular). Young individuals could get married and have children early in life in the absence of unemployment or a competitive system (Sobotka, 2011). The relationship between the communist state and its people was inconsistent with the western concept of social citizenship. The similarities in the policies during the communist period and the tendency to encourage having children were shaped in accordance with the state paternalism, citizenship and gender ideology that was embedded in the political structure. There were also constraints on abortion and contraceptives. Additionally, there were general maternity benefits, and the state provided childcare support. Mothers' needs were taken into consideration under the communist party's family policy and the general gender ideology (Fodor et al.2002).

Without any gender discrimination, everyone was encouraged to work and be productive under the communist regime. However, the decrease in female fertility rates over time led the state to make new policies about family. The regime obligated women to work for approximately 70 hours per week, often in limited sectors and for lower wages. Women's political representation in the communist regime was also insufficient. The state had social control through family. Even they had restricted political representation and heavy working conditions under communist regime, the transition process was detrimental to women's these restricted social and economic gains. Gender patterns within sectors began to change; women lost their jobs and public services became limited. The transition process resulted in an increase in domestic violence and divorce rates (Chorvát, 2007; Polert, 2003).

Following the fall of communism, the countries that previously had similar institutions during the communist era adapted to the market economy at different paces based on their own characteristics. The system changes in the countries that used to be governed with central planning brought about high unemployment rates, immediate poverty, decline in living standards, and regional differences. Studies show that the demographic change in Central European countries and the Baltic States was greater than in Eastern European Countries, and that the marriage age increased while the number of children decreased. The psychological pressure arising from the economic difficulties during the transition process prevented marriages from having stability. Even though the social policies of each country were different, the overall field of social policy became more restricted than the previous regime era, and this complicated the process of solving problems. Remaining distant from religious institutions during the previous system led to a lack of social support mechanisms that were

needed in the transition period (Basten and Frejka, 2015; Robila, 2004, 2011; Thornton and Philipov, 2007).

This study aims to carry out an empirical examination on the relationship between divorce rates and socioeconomic variables in Central and Eastern Europe (CEE) with the help of panel data analysis. Accordingly, a panel LM test was used in the first stage of the study as it takes evident structural breaks into consideration and is able to give single results for each unit. Whether or not the regime change had a permanent destabilization effect on the institution of family, which is thought to be more stable prior to the regime change, in Central and Eastern European countries between 1960 and 2016 was examined. In the second stage, panel regression analysis was used to examine the relationship between divorce rates and socioeconomic variables between 2008 and 2017. However, due to data restrictions, the time dimension in the study was limited. The limitations on the study sample, particularly the limitations on reaching the economic data from the communism period, restricted the interpretation and methodology applied in panel data. The study aims to formulate the impact that economic institutions which were reshaped with the regime change, had on family via divorce rate as a social institution. Moreover, the study makes a fundamental contribution by assessing the relationship between divorce rates and socioeconomic variables in Central and Eastern European countries by applying methods that differ from previous empirical studies. Therefore, the second part of the study provides an evaluation of the studies that reflect the relationships between the divorce factors and socioeconomic factors. In the third part of the study, the related data is given; the fourth part introduces the method and the fifth part discusses the findings obtained from the empirical analyses. Finally, the conclusion part presents an overall assessment.

1. LITERATURE REVIEW

The literature explaining the reasons behind divorce can be divided into four subgroups (Olah, 2015):

- The first group of approaches focus on the norms, values and behavioral patterns that changed from a cultural point of view (Clayton et al., 2013; Heaton et al., 2001; Leopold, 2018; Yip et al., 2015; Yodanis, 2005).
- The second group of approaches addressing the tendencies in the family structure is the economic approach, which highlights the structural changes. The economic

approach deals with women's independence and their higher participation in labor force and business life. One economic point of view proposes that women's inclination towards higher education or their later transition into adulthood is also a result of postponing the process of having family and children (Becker, 1991; Balestrino et al., 2013; White and Rogers, 2000).

- The third approach, i.e., gender-based approach focuses on the changing gender roles (Polert, 2003; Thorton and Philipov, 2009)
- The fourth and last group of approaches found in family studies, addresses welfare state and the effects of social policies. This approach looks into the impacts of a state's withdrawal from social areas where it could otherwise provide family protection (Fodor et al., 2002; Robila, 2012).

Clayton et al. (2013), Heaton et al. (2001), Yip et al. (2015), Yodanis (2005), are examples for the first group of studies. In relation to cultural factors, Heaton et al. (2001) worked on Indonesia. In their study found a negative correlation between women's education, women's employment and divorce. They established that those who got married at a later age had higher education levels, chose their own partners themselves and lived in cities. They also found that the people who were getting married for the first time had a lower tendency to get a divorce. The study suggested that the legal institutional structure and genders had a low impact on divorce. Economic developments, industrialization and increasing education levels changed the lives of both highly educated and poorly educated women. Consequently, contrary to Western countries, marriages in Indonesia gained stability due to the social transformation that occurred after the industrialization of the country. In her paper, Yodanis (2005) studied the gender inequality levels in marriages based on how household chores were distributed and who provided for the family, while also examining the acceptability of divorce. The findings of the study indicated that divorce rates were low in Catholic and collectivist countries such as Italy, Philippines, Poland, and Ireland due to strong family ties while they were high in countries such as USA, Canada, Sweden, Norway. The study also found that gender roles changed in all of mentioned countries. According to this, when data obtained at individual level was reviewed, it was concluded that the distribution of household chores was more equalitarian when women's education levels were higher or when the wife's income exceeded the income of husband.

Clayton et al. (2013) carried out a field research to examine the use of internet and social media as well as their negative impacts on interpersonal relationships. The results of the

study, in which separation, divorce, emotional cheating and physical cheating were analyzed, indicated that using Facebook had a negative effect on relationships.

In their study, Yip et al. (2015) focused on the relationship between divorce rates and suicide cases as well as examining gender inequality, uncertainty of cultural characteristics on an individual level, the desire to be emotionally connected, and the cumulative effect of changing social welfare regimes. The study examines the impact of individualism and collectivism on suicide cases and divorces; and indicates that people living in collectivist cultures more easily cope with stress factors thanks to the support they receive from others. In the study, gender inequality was considered as an important macro element that needed to be evaluated in terms of public health. Such inequalities affect the health of children, i.e., future adults, as well. Leopold (2018) examined how divorce affect men and women in a different way related to mental and physical health, economic well-being and social relations variables. Leopold (2018), came to conclusion that societies preserving traditional family and gender relations, in the short run men lose their life satisfaction after divorce process, in medium term women lose their economic wellbeing.

Becker (1991), Palestrina et al. (2013), White and Rogers (2000) are examples from the second group of divorce studies. In his influential study, which analyzes the processes related to family with regards to economic and rational behavioral principles, Becker (1991) asserted that change in socioeconomic conditions rather than legal changes would be more effective for explaining divorce rates. According to this approach, the rational preferences of a woman whose income is higher than her husband's determine the decision of divorce. White and Rogers (2000) reached a different conclusion in their study, which examines the impacts that the economic conditions in the United States of America had on families during the 1990s. Despite the expansion in the welfare level, the general tendency in the American economy during this period was an increase in the income distribution inequality, an increase in racism, and low salary rates. Contrary to those who asserted that increase in women's income would have negative effects on families, White and Rogers (2000) came to the conclusion that income increase for both men and women had positive impacts on the examined variables. Balestrino et al. (2013) studied the reasons behind the decrease in marriage rates and the increase in divorce rates in the USA during the last 40 years. According to the main argument of the study, the fact that many individuals thought their marriage was highly likely to end in

divorce constituted an important reason why people refused to get married. The financial and psychological impacts and costs of divorce were deemed to be much more severe. When people felt that their marriage would end in divorce, their tendency to get married declined. As a result, their tendency to prefer relationships that cost less and require less commitment increased. However, González-Val and Marcénb (2012) found that although economic, political and social factors had certain effects on high divorce rates, the permanent and sudden impact came from the legal structure. Therefore, despite the differences in their management styles and cultural characteristics, some approaches explain the tendency towards getting divorced in Western countries as a consequence of these countries' legal frameworks that deal with marriages and divorces (Fahey 2013).

Fodor et al. (2002) examined the family and women's studies on the effects of post regime change social policy and welfare state practices on family and demographics. They underlined the heterogeneous nature of the family policies that were enforced in CEE countries after the regime change. The economic and social policies employed by these countries during the period of transition into capitalism had important effects on the structure of society, especially on the institution of family. Robila (2012) listed the four main components of family policies as marriage, childcare, financial support and family protection. Additionally, she mentioned how important these policies were with regards to family education, gender equality and domestic violence. However, welfare policies, which had a direct effect on family and women, were restricted after the regime change. Thornton and Philipov (2009) argued how western modernization transformed the social and economic environment through gender roles. Even though many studies associate Central and Eastern Europe with modern western society, Khazova (2010) claimed that traditional religious rules gained importance in some countries, as well. Polert (2003) argued that both communism and capitalism had similar approaches for exploiting female labor force. However, the period of transition into capitalism further harmed the already limited economic and social gains of women. In addition, the traditional gender roles had a significant weight in society. Dohotariu (2015) argued that the traditional family patterns in Romania changed after the regime change. Marriage lost its importance and cohabitation became ordinary in the society. This meant that the traditional norms and values could not be preserved among younger generations. The applied studies on the region can be divided into further subgroups, as well. On the one hand, there are studies comparing West Europe to Central and Eastern Europe (Kalmijin, 2007); on the other hand, there are studies making comparisons among the

countries in the CEE region (Vignoli et al., 2018). There are also some studies that examine individual countries only (Maslauskalite et al., 2015; Styrc and Matsiak, 2012).

Kalmijn (2007) studied the factors that affected family structure indicators, such as marital age, marriage rate and unmarried cohabitation in Northern, Southern, Central and Eastern European countries during the 1990s. The impacts of variables like religious roots, gender roles, educational and economic status on creating critical differences between the regions were identified by using regression analysis. The findings suggested that religion and gender roles were important indicators while unemployment rates had limited impact. Contrary to what was predicted, the findings demonstrated that higher education did not have negative effects on marriage and divorce rates. Moreover, according to the results of the analysis, during the transition period, Central and Eastern European countries had abnormal indicators and saw an emergence of suicide, alcoholism, violence and illnesses. The study showed a relationship between suicide rates and divorce rates.

Styrc and Matsiak (2012) carried out a research about Poland in order to examine the stability between women's participation in labor force and marriage both before and after the regime change. Using the findings obtained from the fieldwork, the study analyzed the risk of failure in marriages and marriage durations based on time-dependent and time-independent features. The related findings demonstrated that women's participation in the labor market did not risk their marriages prior to 1989. However, this started to change in the 1990s and the difference became quite apparent in the 2000s. It was suggested that in comparison to non-working women, the risk of marital disruption for working women increased after the 2000s. As for men, it was observed that marriages were more likely to end when men were unemployed.

Maslauskalite et al. (2015) conducted one of the limited number of studies that centers on Central Eastern European countries to present the economic and social reasons for divorce. The study used data about education and employment, and the period from 2001 to 2003 was analyzed with Poisson regression. Similar to many other institutions, the institution of family was affected by the economic and social transformation. The transformation also caused regional wage gaps, regional polarization and differentiation among these countries. With its neoliberal market organizations, Lithuania is one of the countries that have a high level of income injustice and social exclusion as well as being one of the countries with the lowest social protection. Maslauskalite et al. (2015) examined the divorce rates by reviewing the

tendency towards divorce in countryside and in cities separately. The second variable in the study was the unemployment of men, and the third variable was women's participation in the labor force. It was observed that the socioeconomic factors had an impact on divorce rates in Lithuania. Regarding the divorce rates in first marriages, the findings indicated that level of education were lower than secondary education had a higher rate of divorce, so it is seen that low educated persons have lower divorce rates. It was noted that divorce rates decreased in families where there was a househusband or housewife. With the second least divorce rate, inactive women came after housewives. It is also important to pay attention to the fact that education levels and employment rates provide significant results when considered together with other socioeconomic indicators. When the subject was evaluated in terms of gender, it was found that non-working and inactive disabled men had a higher divorce rate than women. As education levels were lower in towns, divorce rates were higher in these regions. In this study, working women with any education levels were found to have a higher tendency to get divorced. When unemployed, men with secondary and higher education had a higher tendency to get divorced than men with lower education levels. When women lost their job in towns, divorce cast a big threat for marital stability. When the study is separated into subgroups, the impact of socioeconomic factors on divorce appears to be different.

In their study that focused on Germany Italy, Poland and Hungary, Vignoli et al. (2018) conducted an empirical research about the impact of women's employment on marital stability by taking into consideration the countries' institutional, economic and cultural settings. They used simultaneous models in order to investigate the unobserved variables related to divorce tendencies and women's employment. While they found positive correlations between divorce tendencies and female employment in Poland and Italy, there was no effect on Hungary and Germany. In Poland and Italy, weak social protections and supports, and the existence of traditional gender roles constituted a difficulty for women's decision to get divorced. However, Hungary had long internalized the fact that both partners participated in the labor force. Therefore, divorced single mothers had greater opportunities for social protection, which in turn increased the tendency to get divorced. In such countries, the relationship between women's employment and divorce was observed to be weaker.

To sum up, gender roles, which have changed with women's participation in production and welfare policies, have crucial effects on family structure and marriage. Societies' speed of adjustment to these changes is related to the formal and informal institutions they have. It is not quite possible to have a general conclusion about the relationships between all these

factors and divorce tendencies. This should be accepted a result of the cultural relativistic nature of social sciences. In comparison to other countries, the situation in Central and Eastern European countries got more complicated after the regime change. The economic conditions, which became more difficult after the change, and the restricted social policies had negative effects on the quality of life and the structure of society. The socioeconomic structures that were transformed with the regime change caused dramatic differences in traditional family and marriage patterns. Women's role in production got restricted, competitive structure increased women's education rates, which in turn increased the age of getting married and having children, and the desire to become a family through marriage decreased. However, the literature supports that the socioeconomic impacts that occurred after the transition period are not homogeneous in CEE countries.

2. METHOD

In this study, panel data analysis method was used with the aim of finding out whether the destabilizing effect of divorce rates in Central and Eastern European countries was permanent after the regime change. The method was employed to determine the sociocultural factors that affected divorce rates. Panel data is created through a combination of countries and time dimension. Therefore, the degree of freedom increases as a result of a greater set of data. Moreover, this method offers advantages such as diminishing the problem of multicollinearity among explanatory variables and providing estimation for safer and effective parameters. A panel data model is shown as below:

$$y_{it} = \alpha + x'_{it}\beta + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

In the first equation, the subscript i represents cross sections, such as an individual, company or country while the subscript t indicates time dimension. In the model y_{it} dependent variable expressing divorce rates for the i . country in t time; x_{it} is considered to affect divorce rates includes a set of explanatory variables such as unemployment rate, growth, and economic openness for the i . country in t . time. The pooled regression model, which is the simplest estimation method, does not take panel structure of data into consideration, and data are handled as if they belong to one single cross section. The method of least squares applied to this model provides estimations about stability and slope, regardless of any difference between cross sections and time dimensions. In panel data models, error terms are handled as error component models and are stated as $u_{it} = e_t + \lambda_i + \varepsilon_{it}$. In this equation, λ_i , e_t , and ε_{it}

reflect individual-specific time-independent effects, time-related effects that are independent from individual, and the random effects that are dependent on time and individual, respectively (Baltagi, 2008). In order to predict the error component model, it may be assumed that e_t and λ_i effects are either fixed or random. Fixed effects assume that λ_i 's are picked up from a fixed distribution while random effects assume that they are randomly picked up from a probabilistic distribution. Moreover, fixed impact models associate unobservable individual effects with explanatory variables while random effects models do not assume that unobservable individual effects are related to such variables (Davidson & MacKinnon, 2003).

Generally, when unit and time effects are considered to be non-existing, pooled -or classical- regression is used. On the other hand, if unit and time effects exist, fixed effects or random effects estimator is more applicable. Despite the fixed effects estimator, F Test is appropriate to test the validity of pooled regression model. The test checks whether the existence of different invariables in the model is actually necessary for each group in the fixed effects model. Null hypothesis refers to the sameness, i.e., homogeneity of all invariables. In the event that null hypothesis is rejected, it is concluded that there is a different invariable for each group, and this leads to the conclusion that fixed effects estimator is appropriate (Asteriou and Hall, 2007).

The Wald test is used to test the existence of individual-specific random effects, and it enables checking pooled regression method in spite of random effects model. According to this test, if the variance of unobservable individual effects equals to zero, the random effects model is turned into pooled regression model (Greene, 2003).

According to the Hausman statistics that is created based on the difference between fixed effects and random effects estimations, generalized least squares (GLS) estimation is inconsistent while the results of least squares fixed effects are consistent, if there is a correlation between individual effects and explanatory variables. The hypothesis related to the Hausman test is as follows:

$$H_0: E(X'\alpha) = 0 \text{ (random effects)}$$

$$H_a: E(X'\alpha) \neq 0 \text{ (fixed effects)}$$

The Hausman test statistics is calculated as below:

$$H = (\hat{\beta}_{INGROUP} - \hat{\beta}_{GLS})' [\text{Var}(\hat{\beta}_{INGROUP}) - \text{Var}(\hat{\beta}_{GLS})] \times (\hat{\beta}_{INGROUP} - \hat{\beta}_{GLS}) \sim \chi^2(k) \quad (2)$$

When the Hausman statistics, which is calculated using the second equation above, is higher than the critical value obtained with K degree of freedom from χ^2 table, H_0 hypothesis is rejected, leading to the decision that the results of the fixed effects estimator are consistent or, at the very least, more appropriate (Wooldridge, 2002).

If autocorrelation and variable variance issues exist together as a result of panel estimation, the method devised by Arellano, Froot and Rogers is employed to reach resistant estimators. Even though the residuals are correlated, consistent standard errors that occur after clusters (which are created with the clustering technique) become unrelated. Within this context, cluster option is used to obtain resistant estimators (Hoechle, 2007).

In the study, panel LM unit root test was used to test whether the destabilizing effect of the regime change that occurred in Central and Eastern European countries between 1960 and 2016 was permanent with regards to family institution, which was deemed more stable prior to the regime change. Panel LM unit root test considers structural breaks in constant and slope to be heterogeneous, and offers an advantage by being insensitive towards parameter problems related to finding breakpoints (Im et al., 2010). Adapted for the panel, this test is a different version of Lee and Strazicich (2003)'s test, which allows for two structural breaks. The test provides Panel LM test statistics as the standardized version of the LM unit root test average, which is estimated for each country.

$$H = (\hat{\beta}_{INGROUP} - \hat{\beta}_{GLS})' [\text{Var}(\hat{\beta}_{INGROUP}) - \text{Var}(\hat{\beta}_{GLS})]' \times (\hat{\beta}_{INGROUP} - \hat{\beta}_{GLS}) \sim \chi^2(k) \quad (3)$$

When the Hausman statistics, which is calculated using the second equation above, is bigger than the critical value obtained from K degree of freedom χ^2 table, H_0 hypothesis is rejected, leading to the decision that the results of the fixed effects estimator are consistent or, at the very least, more appropriate (Wooldridge, 2002).

If autocorrelation and variable variance issues exist together as a result of panel estimation, the method devised by Arellano, Froot and Rogers is employed to determine resistant estimators. Even though the residuals are correlated, consistent standard errors that occur after clusters (which are created with the clustering technique) become unrelated. Within this context, cluster option is used to obtain resistant estimators (Hoechle, 2007).

In the study, panel LM unit root test was used to test whether the destabilizing effect of the regime change that occurred in Central and Eastern European countries between 1960 and 2016 was

permanent with regards to family institution, which was deemed more stable prior to the regime change. Panel LM unit root test considers structural breaks in constant and slope to be heterogeneous, and offers an advantage by being insensitive towards parameter problems related to finding breakpoints (Im et al., 2010). Adapted for the panel, this test is a different version of Lee and Strazicich (2003)'s test, which allows for two structural breaks. The test provides Panel LM test statistics as the standardized version of the LM unit root test average, which is estimated for each country.

$$\Gamma_{LM} = \frac{\sqrt{N}[\overline{LM}_{NT} - E(LM_T)]}{\sqrt{V(LM_T)}} \quad (4)$$

In this equation, $E(LM_T)$ and $V(LM_T)$ show the expected value and variance of LM statistics, which are estimated for each country, respectively. Similar to conventional unit root tests, the null hypothesis demonstrates that the series contains unit root while the alternative hypothesis indicates that the series is stationary (Yılancı et al., 2013).

3. DATASET

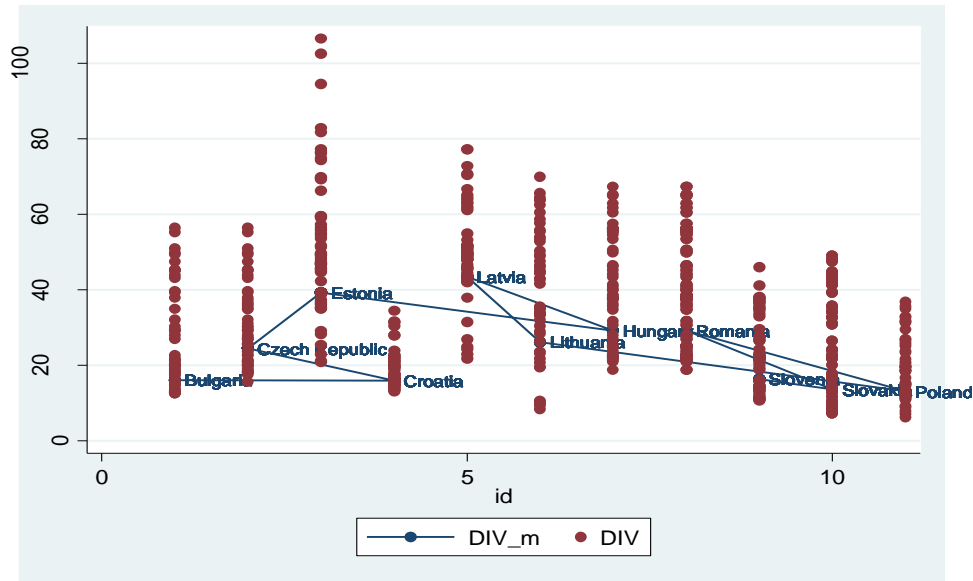
The fundamental determinant in selecting the methods used for predicting the socioeconomic determinants of divorce rates with the help of panel data analysis was the identical time dimension of all variables. Considering the period prior to the regime change in Central and Eastern European countries, which are Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Croatia, Lithuania, Latvia, Poland, Romania, Slovenia, and Slovakia, the related data revealed that the only variable was the divorce rates from the years between 1960 and 2016. Therefore, the unit root test used for measuring the permanence of the regime change was only applied to the said variable. The variables used in the panel regression analysis were determined based on the studies available in the literature. Growth rate, economic openness and unemployment rates were used in order to determine the impact of production and employment on divorce rates after the regime was changed, by taking divorce rate as the dependent variable. Stable economic growth is thought to increase the demand for skilled labor by creating good jobs in an economy. In turn, good jobs in an economy create opportunities for people with higher education levels. It is emphasized that such a transformation in an economy affects the position of women within the economy and in doing so, has an effect on the family structure (White and Rogers 2000). For this reason, variables related to economic growth, unemployment, economic openness and rate of women's participation in education were included in the model. In order to discover the effects created when the state withdrew from the areas of social policy after the regime change, the variable of social protection

expenditures was employed as well as the rate of women's participation in education and the rate of internet usage were included in the rate regression to see the change in the social structure. Including internet usage in the model was deemed important as it has been suggested that internet and social media usage, which bring a new dimension to human relations and it is questioned whether internet and social media usage harms family relations by weakening the family ties (Frey, 2010; Lee and Chae, 2007, Zheng, Duan and Ward, 2019). Moreover, data from 2008 to 2017 were used in order to obtain balanced panel data from the variables, data were acquired from Eurostat and World Bank databases. The data and the intended purposes are summarized in the table below:

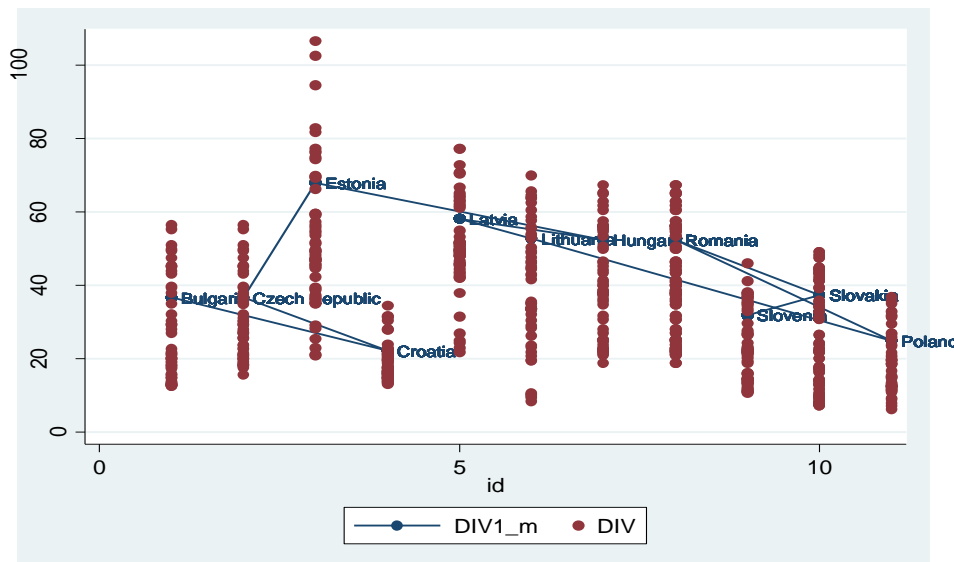
Table1. List of Variables

Mnemonic	Description	Source	Short Explanation
DIV	Divorce rate	Eurostat	Divorce rate per 100 marriages
UNE	Unemployment rate	Eurostat	Rate of the unemployed to active population
GRWTH	Economic Growth	Eurostat	Chain linked volumes, index 2010=100
OPNESS	Economic openness level	Eurostat	Main balance of payments and international investment position items as share of GDP
SEXP	Social protection expenditures	Eurostat	Expenditures algorithm per person
WE	Rate of women's participation in education	Eurostat	Less than primary, primary and lower secondary education (levels 0-2)
INT	Internet use rate	World Bank	Individuals using the Internet (% of population)

Graph 1 correlates the average values for divorce rates during the period of 1960-1990. According to the graphic, Bulgaria, Slovenia and Slovakia had relatively low divorce rates before the regime change. To state more clearly, Estonia and Latvia, where every hundred marriages ended in divorce, had the highest divorce rate during the said period.

Graph 1. Average Divorce Rates from 1960 to 1990

Graph 2. Average Divorce Rates from 1990 to 2016

*DIV_m represents the average values for the countries' divorce data between 1960 and 1990; DIV1_m is the average value for the countries' divorce data between 1990 and 2016; and DIV1 is the series of divorce rates for the period between 1960 and 2016.

Graph 2 shows that the divorce rates in all the countries increased between 1990 and 2016. It can be understood from this graphic that the prevailing economic, political and social change following the regime change resulted in an increase in the divorce rates. Subsequent to the regime change, Croatia had the lowest divorce rate while Estonia had the highest divorce rate. Being one of the fundamental institutions in a society, family stability after the regime change constituted the subject of the empirical analysis.

Table 2. Correlation Matrix

	DIV	GRWTH	OPENSESS	WE	UNE	SEXP	INT
DIV	1.000						
GRWTH	-0.0295	1.000					
OPENSESS	-0.0761	0.0263	1.000				
WE	-0.3916*	-0.3450*	-0.2213*	1.000			
UNE	-0.1395	0.0914	-0.1456	0.0066	1.000		
SEXP	0.1056	-0.1222	0.4059*	-0.2858*	-0.1504	1.000	
INT	0.3232*	0.4063*	0.5452*	-0.7312*	-0.1767	0.5670*	1.000

Table 2 displays the correlation matrix, which shows a negative correlation between the duration of women's education and divorce, and a positive correlation between the rate of Internet usage and divorce. According to this correlation matrix, having independent variables in the model would not cause any multicollinearity problems as there was no strong relationship between the variables.

4. FINDINGS AND RESULTS

LM test panel with break was applied to the divorce rates and the findings obtained from the trend break results are indicated below. In the study, the lag length was determined using t-significance method from general to specific. Additionally, a model that tested the breaks in the trend was used while conducting the tests.

Table 3. LM Panel Unit Root Test

Country	Test statistics	Break Year 1	Break Year 2
Bulgaria	-3.982(9)	1980	2000
Czech Republic	-6.729(9)*	1979	1999
Estonia	-2.190(9)	1998	2005
Croatia	-1.325(8)	1993	2007
Latvia	-2.962(9)	1996	2005
Lithuania	-2.027(8)	1988	1995
Hungary	-1.813(8)	1979	1988
Romania	-2.099(9)	1981	1993
Slovenia	-1.258(8)	1976	1984
Slovakia	-4.307(8)	1980	1999

Poland	-1.806(9)	1980	2000
Panel LM	0.863		
p value			

When the null hypothesis, which suggests that the panel contains unit root, was tested based on the alternative hypothesis, the null hypothesis was accepted, which means the series did indeed contain unit root. Divorce series with unit root proved that it would not be converged on a stable value in the long term and the effect of the shocks was permanent. During the 1960s and 1970s, women's participation in production was supported for the sake of labor force, which was required for industrialization. The number of working women during this period rapidly went up (Frejka, 2008). It can be said that having more women in business life may cause shocks on divorce to be permanent. This finding supports the conclusion that economic dependence and obligations affect marital stability (Rogers, 2004).

The origin of the differences among family structures in the countries was not only related to the regime change; there were also historical, cultural and religious differences. Countries have informal and formal institutional characteristics that fundamentally affect the decisions regarding marriage, childbearing, having an illegitimate child, or abortion. As for the women born after 1980, a cohort effect was observed, and the tendency to get married and have children declined in general. The decrease in the tendency towards marriage among women who were born after 1975 might have created a general tendency, resulting in the stability of divorce rates in the Czech Republic. To be more clear, the tendency to prefer cohabitation to marriage dates back to earlier times in the Czech Republic (Sobatka, 2011). The Czech Republic was the only stationary series, i.e., $I(0)$ where the alternative hypothesis was accepted. The Czech Republic's broad social security networks and its success in making small scale attempts to adapt to the then new economic system made the country different (Frejka, 2008). Family structure was intensively affected during the late 1980s when the communist regime ended, and also in 1990s, which was when economic, politic and social transformations were experienced. Starting from the early 2000s, many countries stayed in the Western Bloc as NATO and UN members.

The second part of the study covers the tests that were conducted using panel regressions on the relationships between divorce rate and growth rate, unemployment rate, economic openness level, women's education level, and Internet usage rates. The main limitation of the

study was the restricted time dimensions as obtaining regular data from the period before the regime change.

Table 4. Panel Regression Results

<i>VARIABLES</i>	<i>POLS</i>	<i>FE</i>	<i>RE</i>	<i>RE_{AFR}</i>
<i>DEPENDENT</i>				
<i>DIV</i>				
<i>INDEPENDENT</i>				
<i>UNE</i>	-0.391 (0.072)***	-0.48 (0.03)**	-0.47** (0.02)	-0.469 (0.113)
<i>GRWTH</i>	-0.428 (0.02)**	-0.46 (0.00)**	-0.49 (0.00)**	-0.49** (0.01)
<i>OPNESS</i>	-0.218 (0.40)	-0.291 (0.215)	-0.36 (0.09)***	-0.36*** (0.06)
<i>SEXP</i>	1.683 (0.90)	-4.28 (0.717)	-2.660 (0.660)	-2.660 (0.718)
<i>WE</i>	-0.445 (0.441)	-0.26 (0.576)	-0.48 (0.21)	-0.48 (0.15)
<i>INT</i>	0.127 (0.619)	0.12 (0.515)	0.13 (0.47)	0.13 (0.45)
<i>CONS</i>	79.35 (0.44)	125.48 (0.133)	119.75 (0.007)**	119.75 (0.015)**
<i>R²</i>	0.82			
<i>R²</i>	0.77			
<i>R_{within}</i>		0.296	0.293	0.293
<i>R_{between}</i>		0.006	0.09	0.09
<i>R_{overall}</i>		0.080	0.148	0.148
<i>F_{prob}</i>	0.000	0.000		
<i>Wald_{prob}</i>			0.000	0.000
<i>Hausman_{prob}</i>			0.059	

Note that the values between parentheses are prob values and round numbers. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$. indicates significance level.

With regards to the choice between POLS and fixed effects model, F test was performed, and the fixed effects model was tested against the classical model. According to result, fixed unit effects were accepted. LM test was conducted in order to choose between POLS and random effects model, and the significance of the random effects model was tested against the

classical model. According to Breusch-Pagan test results, random unit effects model was accepted to be valid. Regarding the testing between random unit effects and fixed unit effects model, the Hausman test was used, and random unit effects model was found to be appropriate. The diagnostic tests on the model pointed out to a problem of autocorrelation and varying heteroscedasticity, showing that there was no cross-sectional dependence. Arellano, Froot and Rogers estimator was used to eliminate the problem in the model. The result of the model revealed that economic growth and economic openness had a significant negative correlation with divorce rates. The results of these variables included in the model in order to reveal the economic structure and industrialization are as expected. However, there are studies in the literature that the relation of socioeconomic structure with divorce rates is similar to U-curve. According to this, socioeconomic structure up to a certain threshold value increases divorce rates and then divorce rates decrease (Amato and Beattie, 2011; Trent and South, 1989). However, since the time dimension of this study was limited, the frames of the variables were not included in the model due to the degree of freedom.

No significant relationship was found between divorce rates and other variables which include unemployment rate, social protection expenditures, women's education rate and Internet usage. Interestingly, there is evidence that shocks on unemployment have temporary implications for marriage and permanent divorce (Schaller, 2013). There is also a finding of divorce avoidance with the assumption that the default value of being a husband and wife increases during the periods of high unemployment rates and decreases the standard of living for both men and women in times of economic instability (Amato and Beattie, 2011). The education rate of women representing the status of women was included in the model but no statistically significant effect was found. Together with the change in the status of women in society, it is thought that the difficulties of combining parenting and employment increase the rates of divorce (Morgan et al., 1992). In addition, it is thought that the possibility of divorce increases with the fact that the woman feels economically safe and is economically independent (Amato and Beattie, 2011; South, 1985). The number of internet subscribers is included in the model considering that social network use is positively correlated with marital quality and happiness and negatively correlated with life and divorce (Valenzuela et al, 2014). However, due to data limitations related to the use of social networks in existing countries, this variable was not found statistically significant due to the number of Internet subscribers instead of using social networks.

It may be concluded that divorce rates declined with growing economy and increasing openness level. However, the findings of this study should be evaluated in relation to the restricted time dimension of the dataset since most of the countries completed their transition processes during the said period, and now have more matured economic institutions compared to the transition period. Together with these variables, the decline in divorce rates may also be considered as an outcome of the proliferation of unofficial relationship types, such as cohabitation, rather than marriage. The significant invariable with high value in the model may be interpreted in this sense.

CONCLUSION

Divorce is a phenomenon with psychological, social and economic impacts on couples and children in a society. As families are the smallest units in a society, their strength has a positive correlation with the strength of a society; in other words, as families grow stronger, it becomes possible for the society to grow psychologically, socially and economically stronger, as well. The importance of a family institution that is based on trust, respect and love is better understood when the micro and macro effects of divorce are considered. Accordingly, interdisciplinary studies which the problems that exist the institutions of family and marriage and find out the factors that increase the tendencies towards gain importance.

Changes in production structure alter social structures over time to ensure the continuity of production. The transition from agricultural society to industrial society had effects on gender roles and family institution. These effects emerged at different rates during different periods in Eastern and Western societies, depending on the development of their industrialization dynamics.

Western societies, which can be regarded as the homeland of industrialization, went through a substantial transformation in terms of marriage and family structure for almost half a century, and there are important studies in the literature addressing the related subject matters. The presence of liberal economic and political institutions in the West paved the way for the birth of trends that question gender and family roles. What makes Central and Eastern European countries different is that they experienced central planning, instead of free market economy and liberal democracy for a long period of time. The socialist system with central planning had determining impacts on not only production but also family, and affected marriage age and marriage rates. Due to the very essence of the socialist system, independent social

policies were not needed, and unemployment was not a problem, which resulted in early marriages and high marriage rates.

By the end of the 1980s in the CEE countries, the socialist system gave its place to market economy and liberal democracy, which caused an overall change in the economic, political and social institutions. The institutions of family and marriage were also affected by this change. Individuals wanted to become more qualified in this new competitive system and the duration of education got longer, which caused marriage age to get higher and fertility rate to decrease. After the 2000s, many countries started to leave behind the economic instability, which was caused by the transition process, and completed their transitions. This empirical research supports the view that positive progress in economic variables, such as growth and openness, decrease divorce rates. In addition to its advantages like providing more access to information, the Internet, which is indispensable from today's world, also has some disadvantages, such as social media and gaming addictions as well as having a negative impact on family communication. In this way, it is thought to be a factor in increasing divorce rates. However, the impact of internet usage on divorce was statistically insignificant the analysis results. If data specifically related to social media usage and gaming could be found instead of general internet usage, it would be more appropriate for the scope of the study. Nevertheless, it is necessary to make interpretations by taking the impact of previous international institutions and traditions into account. The Czech Republic appears to have left behind the shock effect it experienced on divorce rates, which is considered to be a result of the country's closeness to liberal values from past to present, and of its success in the field of social policy. However, shocks on divorce rates are permanent for other countries. In other words, the effects of economic structures, institutions and gender roles on the family structure have become permanent.

REFERENCES

- Amato, P., and Beattie, B. (2011), “Does the Unemployment Rate Affect the Divorce Rate? An Analysis of State Data 1960–2005”, *Social Science Research*, 40, s.705–715.
- Asteriou, D. and Hall, S. G. (2007), *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Reviews and Microfit (Revised ed.)*, New York, Palgrave Macmillan.
- Balerdinelli, S. (2002), “The Evolution of Family Institutions and Its Impact on Society and Business”, *Family Business Review*, 15(3), p.169-174. doi: 10.1111/j.1741-6248.2002.00169.x
- Balestrino, A., Ciardi, C., and Mammini, C. (2013), “On the Causes and Consequences of Divorce”, *The Journal of Socio-Economics*. 45, p.1-9. doi: 10.1016/j.socec.2013.02.006
- Baltagi, B. (2008), *Econometric Analysis of Panel Data (4th ed.)*, United Kingdom, UK: John Wiley&Sons Ltd.
- Basten, S., and Frejka, T. (2015), “Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe”, *Barnett Papers in Social Research*, p.15-01 https://www.researchgate.net/publication/283825592_Fertility_and_Family_Policies_in_Central_and_Estern_Europe_with_S_Basten_Barnett_Papers_in_Social_Research_in_1501_Department_of_Social_Policy_and_Intervention_University_of_Oxford_2015 (01.06.2018)
- Becker, G. (1991), *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press,
- Cerrato, J. and Cifre, E.(2018), “Gender Inequality in Household Chores and Work-family Conflict”, *Front.Psychol*, 9, p.1330. doi:10.3389/fpsyg.2018.01330.
- Chorvát, I. (2007), “Family and Women in Central and Eastern Europe: The Significance of Traditional Roles after Socialism”, <http://akademickrepozitar.sk/sk/repozitar/family-and-women-in-central-and-eastern-europe-the-significance-of-traditional-roles-after-socialism.pdf>. (11.02.2019).
- Clayton, R., Nagurney, A., and Smity, J. (2013), “Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame”, *Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking*, 16(10), p. 717-720. doi: 10.1089/cyber.2012.0424.

- Davidson, R., and MacKinnon, J. (2003), *Econometric Theory and Methods*, United Kingdom, UK: Oxford University Press.
- Dohotariu, A. (2015), “The Unmarried Couple in Post Communist Romania: A Qualitative Sociological Approach”, *The History of the Family*, 20(4), p.579-592 doi: 10.1080/1081602X.2015.1012645
- Fahey, T. (2013), “Divorce Trends and Patterns in the Western World: A Socio-legal Overview”, Working Papers 201320, Geary Institute, University College Dublin. <https://ideas.repec.org/p/ucd/wpaper/201320.html> (03.05.2018).
- Frey, P. (2010), “How Technological Advances Have Impacted Marriage in America”, Master Dissertation, Georgetown University-Washington. <https://repository.library.Georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553732/freyPatrick.pdf;sequence=> (03.04.2019).
- Fodor, E., Glass, C., Kavachi, J., and Popescu, L. (2002), “Family Policies and Gender in Hungary, Poland and Romania”, *Communist and Post Communist Studies*, 35(4), p.476-490. doi: 10.1016/S0967-067X(02)00030-2
- Friedlmeier, M., and Friedlmeier, W. (2012), “Continuity and Change in Family Structures, Family Relations and Values in Eastern European Countries after the Collapse of Communism”, *Cognition, Brain, Behavior. An Interdisciplinary Journal*, 16(2), p. 165-170.
- Frejka, T. (2008), “Overview Chapter 5: Determinants of Family Formation and Childbearing during the Societal Transition in Central and Eastern Europe”, *Demographic Research*, 19(7), p.139-170. doi: 10.4054/DemRes.2008.19.7
- González-Val, M. and Marcénb, M. (2012), “Breaks in the Breaks: An Analysis of Divorce rates in Europe”, *International Review of Law and Economics*, 32, p.242– 255. doi: 10.1016/j.irle.2012.01.005.
- Gray, J. (1998), “Divorce-law Changes, Household Bargaining, and Married Women's Labor Supply”, *The American Economic Review*, 88(3), p. 628-642.
- Greene, W. (2003), *Econometric Analysis (5th ed.)*, New Jersey: Prentice Hall.
- Heaton, T., Cammack, M. and Young, L. (2001), “Why is the Divorce Rate Declining in Indonesia?”, *Journal of Marriage and Family*, 63, p.480-490.

- Hendrix, L. and Pearson, W. (1995), “Spousal Interdependence, Female Power and Divorce: A Cross-cultural Examination”, *Journal of Comparative Family Studies*, 26(2), p.217-232.
- Hoechle, D. (2007), “Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-sectional Dependence”, *Stata Journal*, 7(3), p.1-31.
- Horne, R. and Johnson, M. (2018), “A Labor of Love? Emotion Work in Intimate Relationships”, *Journal of Social and Personal Relationship*, p.1-20. doi:10.1177/0265407518756779.
- Im, K. S., Lee, J., and Tieslau, M.(2010), “Panel LM Unit Root Tests with Trend Shifts”. *FDIC Center for Financial Research Working Paper*, No. 2010-1. <https://www.fdic.gov/bank/analytical/cfr/> (02.05.2019).
- Kalmijn, M. (2007), “Explaining Cross-national Differences in Marriage, Cohabitation, and Divorce in Europe, 1990-2000”, *Population Studies*, 61(3), p.243-263.
- Khazova, O. (2010), “Family Law on Post-Soviet European Territory: A Comparative Overview of Some Recent Trends”, *Electronic Journal of Comparative Law*, 14(1).
- Lee, S., and Chae, Y. (2007), “Children’s Internet Use in a Family Context: Influence on Family Relationships and Parental Mediation”, *Cyberpsychology & Behavior*, 10(5), p.640-644. doi: 10.1089/cpb.2007.9975 .
- Leopold, T. (2018), “Gender Differences in the Consequences of Divorce: A Study of Multiple Outcomes”, *Demography*, 55, p.769–797, doi: 10.1007/s13524-018-0667-6.
- Maslauskaitė, A., Jasilionienė, A., Jasilionis, D., Stankuniene, V. and Shkolnikov, V. (2015), “Socio-economic Determinants of Divorce in Lithuania: Evidence From Register Based Census Linked Data”, *Demographic Research*, 33(30), p.871-908.
- Meriç, Ü. (1989), “İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi*, 3(1).
- Morgan, L. A., Kitson, G. C., and Kitson, J. T. (1992), “The Economic Fallout from Divorce: Issues for the 1990s”, *Journal of Family and Economic Issues*, 13(4), p.435-443.
- Polert, A. (2003), “Women, Work and Equal Opportunities in Post Communist Transition”, *Work, Employment and Society*, 17, p.331-357. doi: 10.1177/0950017003017002006.

- Ono, H. (2003), “Women’s Economic Standing, Marriage Timing, and Cross-national Contexts of Gender”, *Journal of Marriage and Family*, 65, p.275–286.
- Olah, L. (2015), “Changing Families in the European Union: Trends and Policy Implications”, Analytical Paper, prepared for the United Nations Expert Group Meeting, New York.
- Pearson, W., and Hendrix, L. (1979), “Divorce and the Status of Women”, *Journal of Marriage and Family*, 41(2), p.375-385.
- Robila, M. (2004), “Families in Eastern Europe: Context, Trends and Variation”, *Contemporary Perspectives in Family Research*, 5, p. 1–14. doi: 10.1016/S1530-3535(04)05001-0
- Robila, M. (2011), “Family Policy in Eastern Europe: Developments and Recommendations”, http://scholar.google.com.tr?q=Family+Policy+in+Eastern+Europe+Developments+and+Recommendation&hl&as_sdt=0&as_vis=1&oi=schola. (05.02.2019).
- Robila, M. (2012), “Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave”, *Journal of Child and Family Studies*, 21(1), p.32-41.
- Rogers, S. J. (2004), “Dollars, Dependency and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives’ Income”, *Journal of Marriage and Family*, 66(1): p.59-74.
- Schaller, J. (2013), “For Richer, if Not for Poorer? Marriage and Divorce over the Business Cycle”, *Journal of Population Economics*, 26(3), p.1007-1033.
- Sobotka, T. (2011), “Fertility in Central and Eastern Europe after 1989, Collapse and Gradual Recovery”, *Historical Social Research*, 36(2), p.246-296. doi: 10.12759/hsr/36.2011.2.246-296
- South, S. (1985), “Economic Conditions and the Divorce Rate: A Time-Series Analysis of the Postwar United States”, *Journal of Marriage and Family*, 47(1), p.31-41.
- Styrac, M., and Matysiak, A. (2012), “Women’s Employment and Marital Stability: The role of the Context”, *Studia Demograficzne*, 1(161), p. 81-101.
- Valenzuela, S., Halpern, D., and Katz, J. E. (2014), “Social Network Sites, Marriage Well-Being and Divorce: Survey and State-level Evidence from the United States”, *Computers in Human Behavior*, 36, p.94-101.

- White, L. and Rogers, S. J. (2000), “Economic Circumstances and Family Outcomes: A Review of the 1990s”, *Journal of Marriage and Family*, 62(4), p.1035-1051.
- Thornton, A., and Philipov, D.(2007),“Developmental Idealism and Family and Demographic Change in Central and Eastern Europe”, <http://www.ocaw.ac.at/fileadmin> (25.02.2019).
- Thornton, A., and Philipov, D. (2009), “Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework”, *European Journal of Population*, 25(2), p. 123-156. doi: 10.1007/s10680-009-9181-2.
- Trent, K., and South, S. J. (1989), “Structural Determinants of the Divorce Rate: A Cross-Societal Analysis”, *Journal of Marriage and the Family*, 51(2), p.391-404.
- Vignoli, D., Matysiak, A., Styr, M., and Tocchioni, V. (2018), “The Positive Impact of Women’s Employment on Divorce: Context, Selection, or Anticipation”, *Demographic Research*, 38(37), p.1059-1110.
- White, L., and Rogers, S. (2000), “Economic Circumstances and Family Outcomes: A Review of the 1990s”, *Journal of Marriage and the Family*, 62, p.1035–1051.
- Wooldridge, J. (2002), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, London: The MIT Press.
- Yılancı, V., Zeren, F., ve Arı, A. (2013), “Tüketim-Gelir Oranı Güneydoğu Asya Ülkelerinde Durağan mı: Panel Birim Kök Testi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), s.130-139.
- Yip, P., Yousuf, S., Chan, C., Yung, T., and Wu, K. (2015), “The Roles of Culture and Gender in the Relationship between Divorce and Suicide Risk: A Meta Analysis”, *Social Science & Medicine*, 128, p.87-94.
- Yodanis, C. (2005), “Divorce Culture and Marital Gender Equality A Cross-National study”, *Gender and Society*, 19(5), p.644-659.
- Zheng, S., Duan, Y., and Ward, M. R. (2019), “The Effect of Broadband Internet on Divorce in China”, *Technological Forecasting and Social Change*, 139, p.99-114.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 57-72

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 19.01.2021

Kabul Tarihi: 08.05.2021

TESTING THE ABSOLUTE PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS UNDER NON-NORMAL ERRORS: RALS-LM AND RALS-ADF UNIT ROOT TESTS

Semiha AYTEMİZ¹

Nuran COŞKUN²

İsmail TUNCER³

Abstract

This paper scrutinized the validity of the Purchasing Power Parity (PPP) hypothesis for the Turkish Lira along with the Euro (19), the Dollar, the Ruble and GBP for the period between 2002 and 2018. In the related literature, the conventional unit root test procedures are often used in examining the validity of the PPP hypothesis. However, the conventional unit root procedures require normally distributed residuals. But the real exchange rate series rarely satisfy this condition. Hence, this paper investigates the validity of the purchasing power parity (PPP) relying on the RALS-LM unit root procedure, which stretches the assumption of normality. The RALS-LM (one and two trend shift) test findings revealed that PPP hypothesis holds just for the dollar and the GBP. This paper has two vital results in terms of the current PPP literature. Firstly, conventional unit root test procedures are not appropriate for testing the real exchange rate series and secondly, even though appropriate unit root testing procedures were used the results are still very sensitive to the chosen data range.

Key Words: Purchasing Power Parity, Turkish Economy, Real Exchange Rate.

Jel Codes: E48, E53, F00.

---

¹Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: ksemiha@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6313-5912

²Arş. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: ncoskun@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7803-7968

³Prof. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: ituncer@mersin.edu.tr, ORCID:0000-0003-0180-7415

Atıf/Citation

Aytemiz, S. Coşkun, N. and Tuncer, İ. (2021), "Testing the Absolute Purchasing Power Parity Hypothesis Under Non-Normal Errors: RALS-LM and RALS-ADF Unit Root Tests", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.57-72.

HATA TERİMLERİNİN NORMAL DAĞILMAMASI DURUMUNDA SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN SINANMASI: RALS-LM VE RALS-ADF BİRİM KÖK TESTİ

Öz

Bu çalışmada, Türk lirası için Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) hipotezinin geçerliliği 2002-2018 dönemi için Euro, Dolar, GBP (Sterlin) ve Ruble için araştırılmıştır. Literatürde PPP hipotezinin geçerliliğinin sınanmasında geleneksel birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak geleneksel birim kök testleri, normal dağılıma uyan kalıntıları gerektirir. Bununla birlikte, reel döviz kuru serilerinin birim kök analizlerinde hata terimi genellikle normal dağılmamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada hata terimlerinde normallik varsayımını genişleten RALS-LM birim kök testi stratejisine dayanarak PPP hipotezinin geçerliliği sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, PPP hipotezi ABD Doları ve GBP (Sterlin) için geçerlidir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular iki açıdan PPP hipotezi literatürü için önem taşımaktadır. Birincisi, reel döviz kuru serileri geleneksel birim kök test prosedürleri için uygun değildir ve ikincisi, normallik varsayımı gerektirmeyen testler kullanılsa bile reel döviz kuru serilerinde durağanlık araştırılan döneme oldukça duyarlıdır.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi, Türkiye Ekonomisi, Reel Döviz Kuru

Jel Kodları: E48, E53, F00

INTRODUCTION

Comparing different countries and/or regions in terms of some economic measures require some sort of conversion of the measures into a common currency or price. The purchasing power parity (PPP) is frequently used to compare the absolute purchasing power of different country currencies. Two different versions namely, the absolute and the relative PPP are used in the related literature. In absolute terms the PPP theory states that in the equilibrium of the exchange rate between any two currencies, the purchasing power of these currencies should be equal. Thus, the price of a particular commodity basket in a country will be the same when expressed with the current exchange rate. This notion of PPP has been expected to hold for tradable goods and services. However, for non-tradable goods and services and, for goods with high transportation costs and trade barriers, the parity in absolute terms will be distorted. Assuming the price of one basket to be equal in different countries is a very strong assumption and it is very difficult to hold. So, in practice usually another more workable definition of PPP is preferred. Unlike the PPP in absolute terms the relative PPP compare the appreciation or the depreciation in the exchange rates and the relative changes in prices in the foreign and home country. According to the relative PPP metric, changes in relative prices will set the necessary adjustment in the exchange rates (Balassa, 1964:584). Consequently, the exchange rates should be expected to deviate from the old parities in proportion to the inflation of each country

(Cassel, 1918:2). To test the validity of absolute PPP for the Euro (19), the US Dollar, the Ruble, and the GBP comparison, we calculate real exchange rate parities via nominal exchange rate parity as the ratio of consumer price indexes for any pair of countries. Turkey carries out 90% of its exports in terms of the Euro, the US Dollar, and the Ruble. Thus, whether the purchasing power parity holds for these currencies has crucial policy implications such as exchange rate parity adjustment mechanisms, structural adjustment policies and financial stability strategies. Turkey has been relied on dirty floated exchange rate policy since the 2001 economic crisis. At the same time, the Central Bank of the Republic of Turkey altered its main policy stance through inflation targeting. Until 2006, Turkey applied implicit inflation targeting policy and then after, Turkey switched to open inflation targeting. All these policy shifts, along with the global financial crisis of 2008, have the potential to affect the exchange rates adjustment mechanisms. Therefore, the aim of this study is to test the validity of PPP hypothesis for Turkey.

Although there exist many empirical studies in the literature, there has not been a consensus on the validity of PPP hypothesis since exchange rate series are very sensitive to the econometric modelling techniques. While some studies directly test for any co-integration relationship among the nominal exchange rate, the domestic and foreign prices; others use unit root test(s) to prove the validity of the PPP. In studies using unit root tests, if the real exchange rate is stationary, it means that in the face of a shock, the variable will tend to return to its trend value. Then the conclusion is the nominal exchange rate and domestic and foreign prices should tend to move together. Moreover, conventional unit root test procedures assume that the residuals are normally distributed, however; empirical studies affirm that the residuals in the real exchange rate series are usually not normally distributed. To overcome this normality problem, we use a recently developed econometric technique, namely the Residual Augmented Least Squares (RALS) procedures. Kalyoncu (2009) examined the validity of PPP using different unit root tests for Turkey and the US, Germany, Japan, France, Netherlands, and the UK. The findings revealed that the real exchange rate series are very sensitive to both the base country choice and different unit root test procedures. Telatar and Kazdağlı (2009) examines the long run PPP using cointegration techniques for Turkey. Yet, they could not find any long-run relationships between Turkey and, France, Germany, the UK, and the US. The validity of the long run PPP hypothesis between Turkey and the US is also supported by Sarno (2000), Erlat (2004) and Özdemir (2008). Tıraşoğlu and Yıldırım (2014) analyzed the validity of purchasing power parity theory for 18 OECD member countries for the period between 1993: Q1 and 2011:

Q1 by using the traditional ADF unit root and the unit root tests with structural break. According to the test results, Canada and Mexico's real exchange rate series are stationary and the purchasing power parity is valid for these countries. Şener et al. (2015) investigated different versions of the purchasing power parity (PPP) hypothesis for the Turkish economy over the period between January 1980 and December 2012. The test results they obtained show that the purchasing power parity is not valid for Turkey. However, by employing unit root tests which allow structural breaks in both the intercept and the trend, they conclude that Qualified PPP and Qualified-Trend PPP with structural breaks is valid. Bilgin (2018) investigated the absolute and the relative PPP hypothesis for Turkey by using time series methods for the quarterly data between 1986Q1 and 2017Q4. The findings of the unit root and cointegration tests revealed that the absolute form of the PPP has not been supported while the relative version of PPP supported. Coşkun (2020) investigates the PPP hypothesis for the fragile five during the period between 1994:01 and 2018:11. The findings reveal that the PPP hypothesis is not valid for Turkey. The rest of the study planned as follows. Following this introduction, in section 2, the data used, and the definition of the real exchange rate are described. Section 3 clarify the RALS-LM test procedure. In section 4 empirical analyses are displayed. Finally, we conclude with policy recommendations.

1. DATA

The PPP theory specify a relationship between the relative prices of the home and foreign country along with the nominal exchange rate. The market (nominal) exchange rates are taken from the database of the Central Bank of the Republic of Turkey and the consumer price indexes are extracted from the OECD databases. Due to the high volatility of the market exchange rates since the mid of 2018, we ended up the data series in two different time ranges. The first data range ended in January 2018 and second data range ended in December 2018. As it mentioned in the previous section, the exchange rate series are very sensitive to the econometric modelling techniques used and to the data range. The extraordinary trend begun in the middle of 2018 and the excessive fluctuation in exchange rate series had been started in 2019. Besides, immediately after the pandemic period break out at the beginning of 2020, and real exchange rate series still have not balanced. Therefore, the large dataset ends at 2018:12. For this reason we use two different monthly data range in investigating the PPP hypothesis to detect the sensitivity of the data in terms of the beginning date of shocks. In the large data range, all series except the Ruble,

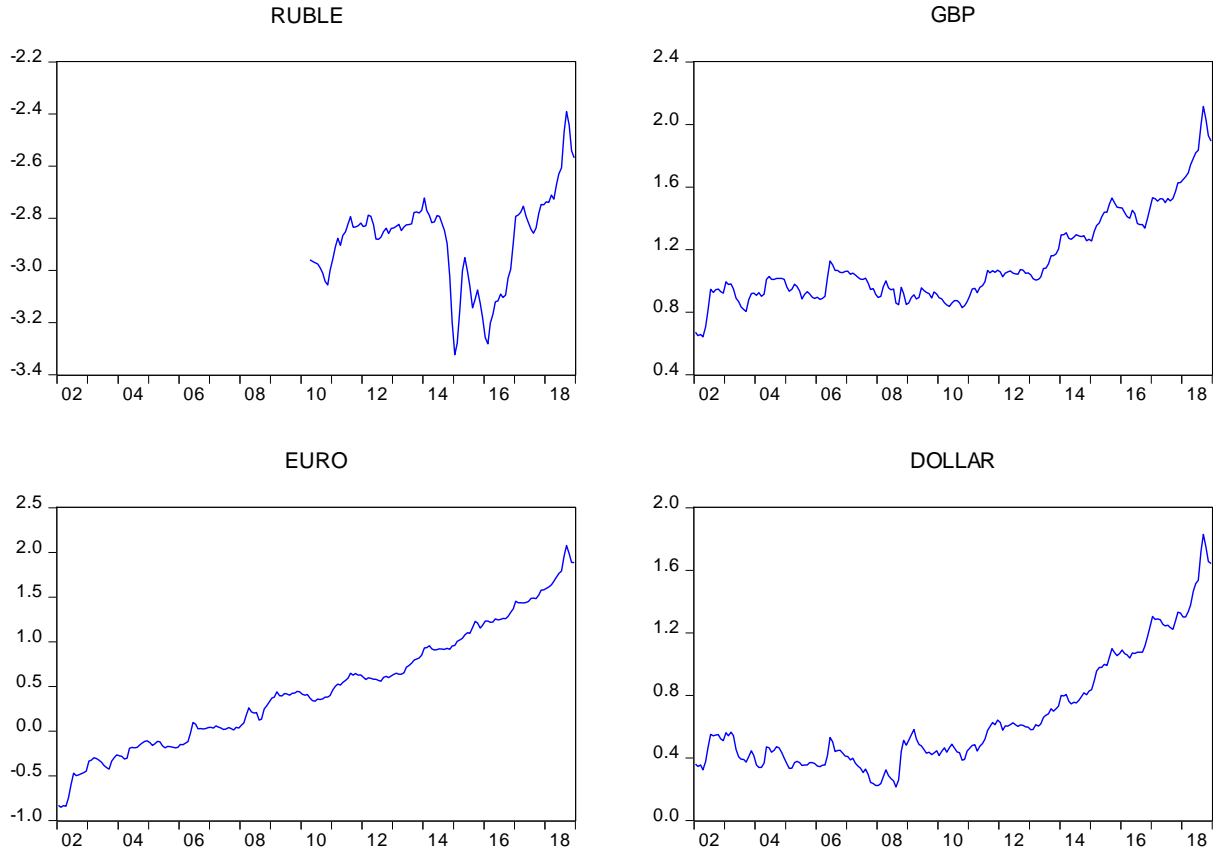
are between January 2002 and December 2018. Starting date of the Ruble series is April 2010 for either the long or the short data ranges. In the short data range, except the Russian Ruble, others belong to the period between 2002 January to 2018 January. These currencies are approximately comprised 90 percent of the total export in 2017 (Table 1). Following Gerber (1999), the real exchange rates are obtained by multiplying nominal exchange rates with the ratio of the relative prices, that is the ratio of each country's CPI to the Turkish CPI. Absolute PPP based on the law of one price, and in the literature, the CPI series are the most used indices for prices of the commodity basket. Nominal exchange rates are converted into real exchange rates by using the consumer price indexes as follows:

$$R_t = E_t \left(\frac{P_t^*}{P_t} \right) \quad (1)$$

where, R is the real exchange rate, E is the nominal exchange rate and P* and P are the foreign and domestic price indexes, respectively, the subscript t represents the time.

Table 1. Exports by currencies

Currency	Thousand US \$	Share	Large Data Set	Number of Obs.	Small Data Set	Number of Obs.
Euro-19 (Euro)	30000000	0.47	2002:01-2018:12	204	2002:01-2018:01	193
United States US Dollar	26000000	0.4	2002:01-2018:12	204	2002:01-2018:01	193
GBP	1830437	0.03	2002:01-2018:12	204	2002:01-2018:01	193
Russian Ruble (Ruble)	69366.9	0	2010:04-2018:02	105	2002:01-2018:01	94
Total of Top 4	57899804	0.9				
Total of Other Countries	6399950	0.1				
All	64299753.9	1				

Figure 1. The Real Effective Exchange Rate Series and GBP

The logarithmic forms of the real effective exchange rate series of the sample countries are displayed in Figure 1. In the graph a trend shift occurs for the period between 2008 and 2010 in US Dollar, GBP and the Euro. The potential breaks in the US Dollar seems to be in the years of 2006, 2008 and 2011. The Ruble has a different story than other currencies; it has sharp declines from 2013 to 2015 and then rises quite rapidly. The figure provides some clues about the break dates of the series. Bai and Perron Global Break Point Test is very useful to investigate the presence of multiple breaks and detect the break points. The null hypothesis of the Bai & Perron Global Break test states that there is no significant break against the alternative break point is significant. This test procedure supposes that the break points number m is known. If the first statistically significant break point is identified, then the sample splits into two subsamples. For each subsample, a one-break model is estimated and then second break point is chosen. This process continues until the m break points are selected or rejected the alternative hypothesis (Bai and Perron, 1998:64 and 2003). Bai and Perron Global Break test supports the graphs of the series in Figure 1 and the real exchange rate series have at least two statistically

significant break points when setting the maximum break number as 3 ($m=3$) (see Appendix).

Table 2 illustrates the descriptive statistics of the sample.

Table 2. Descriptive Statistics (2002:01-2018:12)

	Euro	GBP	Ruble	US Dollar
Mean	0.48	1.12	-2.88	0.66
Median	0.42	1.02	-2.84	0.52
Maximum	2.08	2.11	-2.39	1.83
Minimum	-0.85	0.64	-3.32	0.21
Std. Dev.	0.66	0.29	0.18	0.36

The highest average belongs to the GBP with 1.12 and the lowest mean belongs to the Ruble with -2.88. The highest standard deviation value belongs to the Euro.

2. METHODOLOGY

If any data series are stationary in levels, then, in the face of any positive or a negative external shock it will tend to return to its mean level. Therefore, if the real exchange rates are stationary, then the nominal exchange rates and the domestic and foreign prices should tend to move together. However, one of the significant outcomes of the related literature is that the real exchange rate series are not normally distributed and, the conventional unit root test procedures are not applicable. Ignoring the normality assumption leads to β (Type II) error (i.e., accepting an incorrect hypothesis). If the assumption of normality were not satisfied, then the power of the test would be weak, and the results are insignificant. To overcome this problem, in this paper we make use of a residual augmented least squares unit root test (RALS). There are two versions of RALS test: LM based, and DF based. The RALS based LM test have better properties than the RALS based DF test when the error term is asymmetrically distributed. Yet, both RALS versions are much more unbiased than the conventional unit root tests when the error terms are highly asymmetric or have fat tails with unknown forms of non-normal distributions (Meng et al, 2013).

Schmidt and Phillips (1992) suggest an LM unit root test in which the null hypothesis implies $\beta = 1$, against $\beta < 1$. ψ and ξ denote the level and the deterministic trend, respectively.

$$y_t = \psi + \xi t + x_t \quad (2)$$

$$x_t = \beta x_{t-1} + e_t \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Denoting the ML estimates from the LM procedure as $\tilde{\psi}$ and $\tilde{\xi}$, de-trending form of y_t as follows:

$$\tilde{y}_t = y_t - \tilde{\psi} + \tilde{\xi}t \quad (4)$$

If z_t is the deterministic component in the model, then we can rewrite equation 2 as follows:

$$y_t = z_t' + x_t \quad (5)$$

$$x_t = \beta x_{t-1} + e_t \quad (6)$$

The definition of z_t is the deterministic component and if there is no break it can be represented as $z_t = [1, t]'$. However, if we have one or multiple breaks, it can be defined as $z_t = [1, t, D_{it}, DT_{it}]'$ where if $t \geq T_{Bi} + 1$ and zero otherwise; $DT_{it} = t - T_{Bi}$ for $t \geq T_{Bi} + 1$ and zero otherwise. T_{Bi} is the break date for $i = 1, \dots, R$. Same critical values with the usual LM test (without breaks) can be used even in the case of multiple breaks. LM unit root test statistic can be obtained from the following regression by using the LM principle:

$$\Delta y_t = \delta' z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + e_t \quad (7)$$

$$\tilde{y}_t = y_t - \tilde{\psi} - z_t \tilde{\delta}, \quad t=2,3,\dots,T \quad (8)$$

Then, the following LM regression should be estimated:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^p c_j \Delta \tilde{y}_{t-1} + e_t \quad (9)$$

$\tilde{\delta}$ is the vector of coefficients in the regression of Δy_t on ΔZ_t , and $\tilde{\psi}$ is the restricted MLE of $\tilde{\psi}$ given by $y_1 = z_1 \delta'$.

$$\text{Letting } m_j = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j \text{ for } j = 2,3,\dots,\rho \quad (10)$$

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - m_2, \hat{e}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{e}_t^2] \quad (11)$$

RALS-LM procedure requires substituting the term w_t in equation (9) as follows:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta z_t + \phi \tilde{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^p g_j \Delta \tilde{y}_{t-1} + \hat{w}_t' \gamma + e_t \quad (12)$$

To compute RALS- LM test statistics we need to calculate $\hat{\rho}$. $\hat{\sigma}_A^2$ is the estimation of the error variance in the LM regression (9) and is the usual estimate of the error variance RALS-LM regression (12).

$$\hat{\rho} = \frac{\hat{\sigma}_A^2}{\hat{\sigma}^2} \quad (13)$$

$$\tau_{RLM} \Rightarrow \rho \tau_{RLM} + \sqrt{1 - \rho^2} N(0,1) \quad (14)$$

where τ_{RLM} denotes the limiting distribution of the t-statistic for the LM estimator in regression (9), and ρ is the correlation between e_t and $\psi(e_t)$.

3. EMPIRICAL RESULTS

The assumption that the error terms should be normally distributed in traditional unit root tests is quite restrictive. For this reason, this section is started with the ADF unit root test proposed by Dickey and Fuller 1979 and 1981 to investigate the distribution of the error terms. Moreover, Figure 1 and Table 2 point out to structural breaks in the series of the real exchange rate. Non-normal distribution of the error terms and the presence of structural breaks in the series are two important flaws that may lead to biased results in the conventional ADF type tests. Both reasons lead to a weak performance of the conventional unit root tests (Perron, 1989; Meng et al. 2015 and 2017). Following Im et al. (2014) and Meng et al. (2013, 2014, 2015 and 2017) we computed a more powerful RALS-LM one-break and two-break unit root tests with non-normally distributed errors to examine the validity of the PPP hypothesis.

When the trend and the constant terms are tested, both the intercept and the trend terms are significant for the series. Therefore, the stationarity properties of the series are tested by assuming models both with intercept and with intercept and trend. ADF test results are given in Table 3.

Table 3. ADF Unit Root Test Results

	Intercept (2002:01-2018:12)		Trend & intercept (2002:01-2018:12)		Intercept (2002:01-2018:01)		Trend & intercept (2002:01-2018:01)	
	t stat	Prob	t stat	Prob	t stat	Prob	t stat	Prob
Euro	-0.04	0.95	-2.16	0.50	-0.67	0.84	-3.44	0.05

Dollar	1.47	0.99	-0.51	0.98	0.49	0.98	-1.23	0.89
GBP	0.39	0.98	-0.85	0.95	-0.45	0.89	-1.53	0.81
Ruble	-1.44	0.55	-1.56	0.80	-2.03	0.27	-1.98	0.60
5% critical value (t-statistic)	-2.87		-3.43		-2.87		-3.43	
5% critical value for Ruble (t-statistic)	-2.89		-3.46		-2.89		-3.46	
Jarque-Bera of the residuals for Euro	66.84	0	94.82	0	24.16	0	23.93	0
Jarque-Bera of the residuals for Dollar	169.95	0	194.43	0	65.74	0	64.16	0
Jarque-Bera of the residuals for GBP	52.11	0	65.86	0	21.02	0	26.28	0
Jarque-Bera of the residuals for Ruble	5.09	0.08	3.48	0.17	1.38	0.49	1.35	0.50

The results of the models with only the intercept and with both the intercept and trend indicated that the real exchange rate series are not stationary at the 5 percent significance level for the data range between 2002:01 and 2018:12. On the other hand, the results of the model with only intercept and with intercept and trend revealed that the real exchange rate series are not stationary at the 5 percent significance level (except the Euro) for the data range between 2002:01 and 2018:01. Moreover, for both the long and the short-range data sets, Jarque-Bera test of the residuals revealed that error terms of the series are not normally distributed except for the Ruble. Due to the violation of the normality assumption, the power of the conventional ADF unit root test becomes weak, and the results are biased. The results of the RALS- ADF test are illustrated in Table 4. According to both data (range) set, the null hypothesis of the existence of unit roots cannot be rejected at the 5 percent significance level. Table 5 contains RALS-LM test results. As in the case for the RALS-ADF, also in the RALS-LM test, the null hypothesis cannot be rejected at the 5 percent level for both data ranges.

Table 4. RALS-ADF Test Results

Drift	(2002:01-2018:12)				(2002:01-2018:01)			
	Euro	US Dollar	GBP	Ruble	Euro	US Dollar	GBP	Ruble
DF	2.05	1.79	2.28	-1.44	1.18	1.86	1.5	-1.34
RALS-ADF	1.63	1.68	1.55	-1.80	2.22	1.61	1.38	-1.84
ρ^2	0.80	0.79	0.86	0.94	0.79	0.85	0.89	0.76
Lag*	14	6	14	2	12	6	12	0
Critical Values (%5)	-2.78	-2.78	-2.84	-2.84	-2.78	-2.78	-2.84	-2.78
Trend								
DF	0.09	-0.8	0.32	-1.50	-2.53	-1.64	0.41	-1.27
RALS-ADF	-1.53	-1.2	-0.48	-1.93	-2.23	-1.06	-0.77	-1.81

ρ^2	0.79	0.76	0.85	0.94	0.8	0.82	0.87	0.76
Lag*	14	6	14	2	7	6	12	0
Critical Values (%5)	-3.30	-3.30	-3.30	-3.38	-3.30	-3.30	-3.38	-3.30

*Akaika Information Criteria (AIC) is selected breaks.

Table 5. RALS-LM Test Results

Constant with no break	(2002:01-2018:12)				(2002:01-2018:12)			
	Euro	US Dollar	GBP	Ruble	Euro	US Dollar	GBP	Ruble
LM	-1.99	-1.85	-1.82	-2.51	-2.09	-1.93	-1.86	-2.59
RALS-LM	-2.67	-2.32	-2.63	-2.61	-3.16	-1.88	-2.54	-3.14
ρ^2	0.75	0.8	0.82	0.96	0.75	0.85	0.8	0.96
Lag*	1	1	1	1	1	1	1	1
Critical Values (%5)	-2.94	-2.94	-2.94	-3.06	-2.95	-2.95	-2.95	-3.06

*Akaika Information Criteria (AIC) is selected breaks.

RALS-LM one break and two breaks (one break in constant, two breaks in constant, one break in trend, two breaks in trend) unit root tests are performed since Bai Perron test results indicate the significance of break points, which is supported also by Figure 1. RALS-LM level shift test results are illustrated in Table 6. The results of RALS-LM level shift test revealed that the null hypothesis cannot be rejected at the 5 percent level for real exchange rate series. Therefore, RALS-LM, RALS-LM level shift with one break and RALS-LM level shift with two break test results have similar outcomes.

Table 6. RALS-LM Level Shift Test Results

level Shift (with one break) (2002:01-2018:12)	(2002:01-2018:12)				(2002:01-2018:01)			
	Euro	US Dollar	GBP	Ruble	Euro	US Dollar	GBP	Ruble
LM	-2.11	-1.57	-1.53	-2.44	-2.28	-2.04	-2.26	-2.79
RALS-LM	-2.69	-2.34	-2.70	-2.17	-3.29	-1.85	-2.68	-2.63
ρ^2	0.81	0.77	0.75	0.92	0.79	0.83	0.83	0.96
Break Date	21	78	79	63	21	55	21	62
Lag*	6	2	1	2	6	2	6	2
Critical Values (%5)	-2.94	2.94	-2.89	-3.01	-2.96	-2.96	-2.96	-3.01
Level Shift (with two break)								
LM	-2.53	-2.32	-2.30	-2.55	-2.61	-2.49	-2.51	-2.66
RALS-LM	-2.72	-3.25	-3.21	-2.87	-3.49	-2.50	-2.99	-2.98
ρ^2	0.82	0.74	0.73	0.84	0.74	0.81	0.73	0.94
Break Date-1	21	55	79	56	21	55	21	57
Break Date-2	28	87	179	72	79	87	79	72
Lag*	6	6	6	2	6	6	6	2
Critical Values (%5)	-2.94	-2.89	-2.89	-2.96	-2.89	-2.94	-2.89	-3.01

*Akaika Information Criteria (AIC) is selected breaks.

Table 7. RALS-LM Trend Shift Test Results

	Trend Shift (with one break) (2002:01-2018:12)				(2002:01-2018:01)			
	Euro	US Dollar	GBP	Ruble	Euro	US Dollar	GBP	Ruble
LM	-3.84	-4.28	-3.77	-4.33	-3.52	-4.58	-3.90	-4.50
RALS-LM	-2.90	-3.93	-4.50	-4.23	-3.57	-5.35	-3.67	-4.14
ρ^2	0.79	0.73	0.782	0.97	0.76	0.78	0.74	0.89
Break Date	22	144	78	72	128	67	79	55
Lag*	6	6	6	1	6	1	6	1
Critical Values (%5)	-3.51	-3.43	-3.51	-3.71	-3.51	-3.51	-3.43	-3.71
Trend Shift (with two break)								
LM	-3.52	-4.85	-4.64	-3.65	-2.54	-3.93	-3.01	-3.87
RALS-LM	-3.19	-3.09	-3.83	-3.93	-3.96	-4.40	-3.95	-4.51
ρ^2	0.71	0.65	0.71	0.84	0.71	0.77	0.77	0.76
Break Date-1	176	178	178	76	154	150	135	77
Break Date-2	178	180	181	79	156	152	147	79
Lag*	6	6	6	1	6	6	6	1
Critical Values (%5)	-3.86	-3.86	-3.86	-3.97	-3.91	-4.04	-4.04	-4.25

*Akaika Information Criteria (AIC) is selected breaks.

The RALS-LM level shift with one break and two breaks test results are presented in Table 7. The null hypothesis of the existence of the unit root is rejected at the 5 percent level for all exchange rate series and both data set range. On the other hand, the trend shifts with two break test results revealed that the US Dollar and GBP series are stationary at level for both data ranges. However, for the short data sets the null hypothesis cannot be rejected at the 5 percent significance level. These findings contradicted the results of RALS-LM, RALS-LM one and two break tests as well. According to Figure 1, US Dollar and GBP series have trend and trend shifts and after 2018:01 there seems to be a speculative attack to the Turkish lira. Therefore, RALS-LM trend shift test results are more unbiased than the other test results. Thereby, the findings revealed that PPP holds for the US Dollar and GBP.

CONCLUSION

There is an ongoing debate about the validity of the PPP hypothesis because the exchange rate series are very sensitive to the type of econometric techniques used and to the range of the series. The mostly preferred method in examining the validity of the PPP hypothesis is the test for unit roots. If the real exchange rates series are stationary, then the nominal market exchange rates and, the domestic and foreign prices should tend to move together. However, traditional unit root tests require the normality assumption of the residuals. Therefore, in testing the

validity of the PPP hypothesis; we use two different data set ranges (2002:01-2018:01 and 2002:01-2018:12) and to overcome the problems about the normality assumption in the traditional unit root tests, we use RALS-LM test procedure, which is more powerful under the case for non-normally distributed residuals. Since the graphs of the series and the Bai Perron test results put forth break point(s), RALS-LM one break and two breaks (one break in constant, two breaks in constant, one break in trend, and two breaks in trend) unit root tests are carried out in the analysis.

ADF, RALS-LM, RALS-LM level shift with one break and RALS-LM level shift with two breaks test results have the similar outcomes that the PPP hypothesis does not hold for the US Dollar, the Euro, the GBP, and the Ruble. On the other hand, the RALS-LM trend shift with one and two breaks test revealed that the PPP holds for the US dollar and GBP in the extended data range.

This paper has two important results in terms of the current PPP literature. First, the real exchange rate series are inappropriate for the use of conventional unit root tests since conventional unit root procedures requires the normality assumption in the residuals. That could be the potential reason for the ambiguous results about the validity of the PPP hypothesis in the related literature. Second, different real exchange rate data series with different time ranges may also deliver different results even though the same procedures applied. Therefore, the Turkish exchange rate series are very sensitive to the econometric techniques and range of the data used.

REFERENCES

- Bai, J., and Perron, P. (1998), “Estimating and Testing Linear Models With Multiple Structural Changes”, *Econometrica*, p.47-78.
- Bai, J., and Perron, P. (2003), “Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models”, *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), p.1-22.
- Balassa, B. (1964), “The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal”, *Journal of Political Economy*, 72(6), p.584-596.
- Bilgin, C. (2018), “Uluslararası Ticarete Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği Sorunu: Türkiye için Zaman Serisi Analizi”, *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 1(1), s.17-30.
- Cassel, G. (1918), “Abnormal Deviations in International Exchanges”, *The Economic Journal*, 28(112), p.413-415.
- Central Bank of the Republic Turkey (TCMB) (2019), Statistical Data (EVDS), Exchange Rates. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/en/tcmb+en> (Access Date: 11.01.2019)
- Coşkun, N. (2020), “Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi: Kırılgan Beşli Örneği”, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 5(1), s.41-55.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979), “Distribution of The Estimators For Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of the American statistical association*, 74(366a), p.427-431.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1981), “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, p.1057-1072.
- Erlat, H. (2004), “Unit Roots or Nonlinear Stationarity in Turkish Real Exchange Rates”, *Applied Economics Letters*, 11, p.645–50.
- Gerber, J., (1999), *International Economics*, Addison-Wesley Educational Publisher Inc., USA
- Im, K. S., Lee, J., and Tieslau, M. A. (2014), More Powerful Unit Root Tests With Non-Normal Errors, In *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (pp. 315-342). Springer, New York, NY.

- Kalyoncu, H., (2009), “New Evidence of The Validity of Purchasing Power Parity From Turkey”, *Applied Economics Letters* 16(1), p.63-67.
- Meng, M., Im, K. S., Lee, J., and Tieslau, M. A. (2014), More Powerful LM Unit Root Tests with Non-Normal Errors, In *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (pp. 343-357). Springer, New York, NY.
- Meng, M., Lee, J., and Payne, J. E. (2015), “The Prebisch-Singer Hypothesis and Relative Commodity Prices: Further Evidence On Breaks and Trend Shifts”, *Working Paper, University of Alabama*.
- Meng, M., Lee, J., and Payne, J. E. (2017), “RALS-LM Unit Root Test With Trend Breaks and Non-Normal Errors: Application To The Prebisch-Singer Hypothesis”, *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 21(1), p.31-45.
- Meng, M., Payne, J. E., and Lee, J. (2013), “Convergence in Per Capita Energy Use Among OECD Countries”, *Energy Economics*, 36, 536-545.
- OECD (2019), *OECD Statistics*, <https://data.oecd.org/> (Access Date: 11.01.2019).
- Ozdemir, Z. A. (2008), “The Purchasing Power Parity Hypothesis in Turkey: Evidence From Nonlinear STAR Error Correction Models”, *Applied Economics Letters*, 15(4), p.307-311.
- Perron, P. (1989), “The Great Crash, the Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, p.1361-1401.
- Sarno, L. (2000), “Real Exchange Rate Behaviour in High Inflation Countries: Empirical Evidence From Turkey, 1980–1997”, *Applied Economics Letters*, 7, p.285–91.
- Schmidt, P., and Phillips, P. C. (1992), “LM Tests for a Unit Root in The Presence of Deterministic Trends”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), p.257-287.
- Şener, S., Yılandı, V. and Canpolat, E. (2015), “Satın alma Gücü Paritesi ve Varyasyonlarının Türkiye için Sınanması”, *Uluslararası Yönetim İşletme ve İktisat Dergisi*, 11(25), p.53-63.
- Telatar, E., and Kazdagli, H. (1998), “Re-Examine the Long-Run Purchasing Power Parity Hypothesis for a High Inflation Country: The Case of Turkey 1980–93”, *Applied Economics Letters*, 5(1), p.51-53.

Tıraşoğlu and Yıldırım, B. (2014), “Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile OECD Ülkelerinde Satın alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi”, *Ekonometri ve İstatistik*, 20, s.68-87.

Appendix. Bai and Perron Multiple Break Point Test (2002:01-2018:12)

Estimated break dates:	
Intercept and trend Shift	
Euro	3*: 2005M02, 2012M05, 2016M07
US Dollar	2*: 2008M10, 2013M07
GDP	3*: 2006M06, 2010M02, 2016M07
Ruble	2*: 2014M11, 2016M10
Intercept Shift	
Euro	3*: 2008M03, 2013M08, 2016M07
US Dollar	3*: 2011M07, 2014M01, 2016M07
GDP	3*: 2011M07, 2014M01, 2016M07
Ruble	3*: 2011M07, 2014M11, 2016M12
Trend Shift	
Euro	3*: 2004M07, 2008M10, 2015M05
US Dollar	3*: 2004M07, 2007M02, 2015M03
GDP	3*: 2004M10, 2007M06, 2009M12
Ruble	3*: 2011M07, 2013M06, 2016M12

* Liu, Wu and Zidek (1997) (LWZ) criterion is selected breaks

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 73-84

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.01.2021

Kabul Tarihi: 09.03.2021

KAMU SAĞLIK HARCAMASININ ÜÇ TEMEL SAĞLIK GÖSTERGESİNE ETKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL REGRESYON ANALİZİ

Fatih ŞANTAŞ¹

Gülcan ŞANTAŞ²

Bünyamin DEMİRGİL³

Öz

Bu çalışmada, kamu sağlık harcamasının sağlık sonuçları üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında, sağlık sonuçları olarak OECD ülkelerinin 2000-2017 dönemine ait bebek ölüm hızı, anne ölüm oranı ve doğumda beklenen yaşam süresi değişkenleri kullanılmıştır. Sağlık harcamalarının bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı ve doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki etkisini araştırmak için oluşturulan üç model panel regresyon analizi ile incelenmiştir. Gerçekleştirilen panel regresyon analizi sonuçlarına göre bebek ölüm hızındaki değişimin %79'u, anne ölüm oranındaki değişimin %74'ü ve doğumda beklenen yaşam süresindeki değişimin %84'ü kamu sağlık harcaması tarafından açıklanmaktadır. Analizler, OECD ülkelerinde kamu sağlık harcamalarında meydana gelen artışın bebek ölüm hızı ve anne ölüm oranını düşürürken doğumda beklenen yaşam süresini artırdığını göstermektedir. Çalışma sonucunda verimlilik ve etkililik gibi prensiplerin de dikkate alınarak kamu sağlık harcamasının artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Sağlık Harcaması, Sağlık Göstergeleri, OECD Ülkeleri.

Jel Kodları: H51, I10, I18.

¹Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü, Yozgat/Türkiye, E-posta: fatih.santas@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1243-8275.

²Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: gulcan.santas@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0488-9375.

³Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, E-posta: bdemirgil@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1150-0225.

Atıf/Citation

Şantaş, F., Şantaş, G. ve Demirgil, B. (2021), "Kamu Sağlık Harcamasının Üç Temel Sağlık Göstergesine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.73-84.

THE EFFECT OF PUBLIC HEALTH EXPENDITURE ON THREE MAIN HEALTH INDICATORS: A PANEL REGRESSION ANALYSIS ON OECD COUNTRIES

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the effect of public health expenditure on health outcomes. In the scope of the study, the variables of infant mortality rate, maternal mortality rate and life expectancy at birth for the period 2000-2017 of OECD countries were used as health outcomes. Three models created to investigate the effect of health expenditures on infant mortality rate, maternal mortality rate and life expectancy at birth were examined by panel regression analysis. According to the results of the panel regression analysis, 79% of the change in infant mortality rate, 74% of the change in maternal mortality rate and 84% of the change in life expectancy at birth are explained by public health expenditures. Analyzes demonstrate that the increase in public health expenditures in OECD countries decreased infant mortality rate and maternal mortality, while increasing life expectancy at birth. As a result of the study, it is recommended to increase public health expenditures by taking into account principles such as efficiency and effectiveness.

Key Words: Public Health Expenditure, Health Indicators, OECD Countries.

Jel Codes: H51, I10, I18.

GİRİŞ

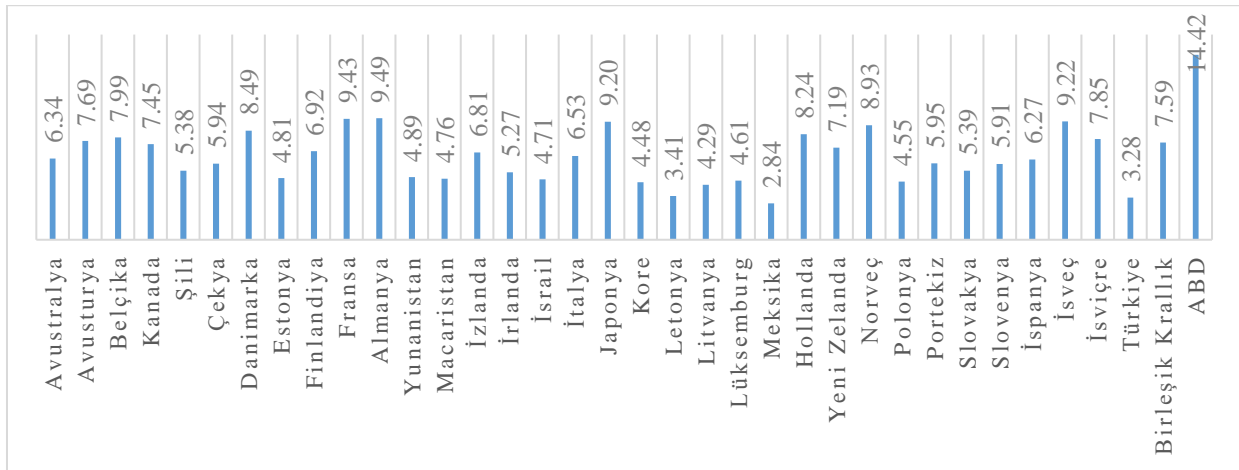
Birey ve her düzeydeki sağlık yöneticisinin en temel amaçları arasında sağlıklı birey ve toplum yer almaktadır. Bilindiği gibi sağlığı etkileyen çok sayıda etmen bulunmaktadır ve bu etmenler literatürde sağlığın belirleyicileri olarak ifade edilmektedir. Sağlık hizmeti, sağlığın belirleyicileri diğer bir ifadeyle sağlığı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Sağlık hizmeti için finansal kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır ve sağlık hizmeti için yapılan harcamalar, sağlık harcamaları olarak adlandırılmaktadır.

Sağlık hizmeti için hem devletler hem de bireyler harcama yapmaktadır. Ancak sağlık harcamasının oranının ne olması gerektiğinin kesin cevabı bulunmamaktadır. Bu hususa ilişkin dört yaklaşım vardır. Bunlar; benzer ülkeler yaklaşımı, politik ekonomi yaklaşımı, üretim fonksiyonu yaklaşımı ve bütçe yaklaşımı. Benzer ülkeler yaklaşımında sağlık, kültür gibi benzer göstergelere sahip olan ülkenin harcadığı miktar kadar harcama yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Politik ekonomi yaklaşımında ne kadar harcama yapılmalı sorusundan ziyade neden daha az ya da daha fazla harcama yapılmalı sorusuna yanıt aranmaktadır. Üretim fonksiyonu yaklaşımında girdi-çıkı ilişkisinden yola çıkılarak sağlık girdileri ile sağlık çıktıları arasındaki en uygun bileşim doğrultusunda uygun kaynak miktarı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bütçe yaklaşımında ise ne kadar kaynak ayrılması gerektiğine mecliste bir bütçe dâhilinde karar verilmektedir (Çelik, 2019: 312). Sağlık harcaması miktarı

belirlenirken bu dört yaklaşımdan biri kullanılabileceği gibi yaklaşımların tamamından da yararlanmak mümkündür.

Sağlık harcamaları çeşitli türlere ayrılmaktadır. Sağlık harcamaları; hizmet sunucularına, fonksiyonlarına, niteliklerine, finansmanı sağlayanlara (kamu-özel) göre sınıflandırılabilir (Ağır ve Tıraş, 2018: 646). Kamu sağlık harcaması, devlet bütçesi tarafından yapılan harcamaları ifade ederken; özel sağlık harcamaları ise sağlık hizmeti finansmanının doğrudan ya da dolaylı olarak bireylerin (vatandaşların) yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Sağlık harcamasının ne kadar olması gerektiğine ilişkin fikir birliği olmadığı gibi ülkelerde kamu ya da özel harcamaların oranının ya da ağırlığının ne kadar olması gerektiğine ilişkin de fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak bilinen husus, sağlık hizmetinin talep esnekliğinin katı olması nedeniyle bir diğer ifadeyle fiyatı ne olursa olsun çoğu sağlık hizmetine talebin zorunlu olması nedeniyle başta Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) olmak üzere çeşitli otoriteler ve araştırmalar sağlık harcamalarında özel sağlık harcamasının ve özel sağlık harcamasının türü olan cepten sağlık harcamasının ağırlığının çok yüksek olmamasını önermektedirler. Bu doğrultuda cepten sağlık harcamaları ülkelerin sağlık sistemleri performanslarının değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Cepten sağlık harcamalarının yüksekliğinin hane ve bireyler için yıkıcı (katastrofik) harcama özelliği haline gelmemesi için kamu sağlık harcamalarının ağırlığı önem taşımaktadır.

Şekil 1’de OECD ülkelerinde toplam kamu sağlık harcamasının GSYH’ye oranı verilmektedir. ABD %14,42 ile ilk sırada yer alırken, Türkiye’de oran %3,28’dir.

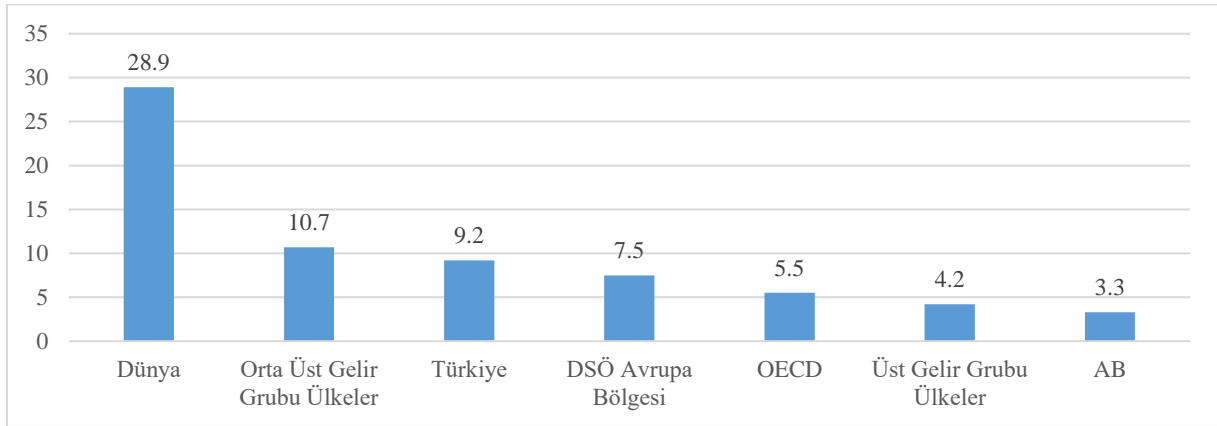

Şekil 1. OECD Ülkeleri Toplam Kamu Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık istatistikleri yılı 2018, Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Erişim Linki: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 15.08.2020.

Çalışmanın sağlık sonuçları olarak incelenen ve ülke sağlık sistemlerinin başarısını gösteren değişkenlerden birisi, bebek ölüm hızıdır. Bebek ölüm hızı, sağlık sistemlerinin performansı yanında ülkelerin gelişmişlikleri hakkında da bilgi vermektedir. Bunun nedeni bebek ölümünün sağlık sistemi ve sağlık hizmeti dışında eğitim, çevre koşulları, hane koşulları, gelir, yaşanan bölge, yerleşim yeri (kent/kır) gibi faktörlerden de etkilenmesidir. Ayrıca bebek ölüm hızı, ülkedeki ana-çocuk sağlığının da önemli bir göstergesidir. Bebek ölüm hızı, bir toplumda canlı doğup bir yaşını tamamlamadan ölen bebek sayısının aynı toplum ve aynı süredeki canlı doğum sayısına oranlanması ile hesaplanmaktadır (Sümbüloğlu, 1990; Tezcan, 2009; Karagöz, 2014; Çelik, 2019).

Şekil 2’de bebek ölüm hızının uluslararası karşılaştırması verilmektedir. Bebek ölüm hızı Dünya’da % 28,9 iken OECD ülkeleri için ise % 5,5’tir. Türkiye % 9,2 oranı ile DSÖ Avrupa Bölgesi, OECD ülkeleri, üst gelir grubu ülkeleri ve AB ülkeleri ortalamasının üzerinde yer almaktadır.

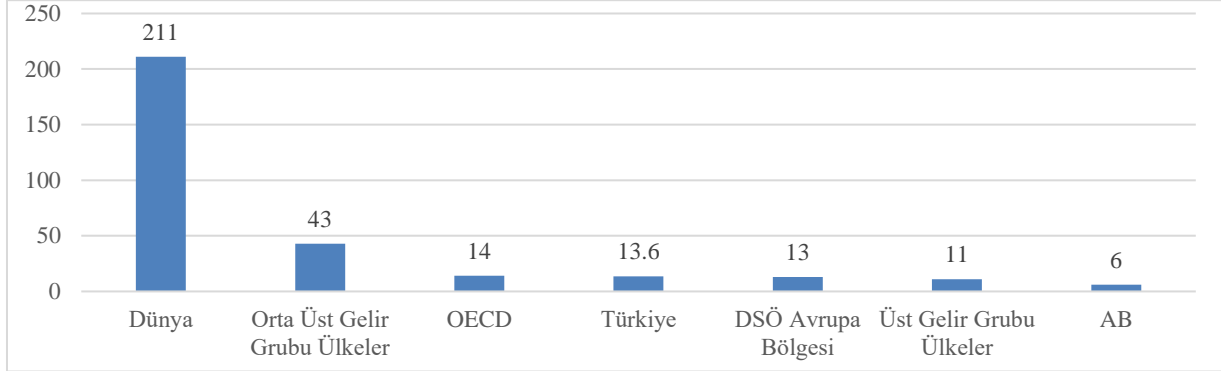
Şekil 2. Bebek Ölüm Hızının Uluslararası Karşılaştırması, (1.000 Canlı Doğumda)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık istatistikleri yılı 2018, Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Erişim Linki: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 15.08.2020.

Anne ölüm oranı, temel sağlık sonucu olarak değerlendirilen ve ülke sağlık sistemi performanslarının karşılaştırılması ve yeterliliğinin izlenmesinde yararlanılan göstergeler arasındadır. Ölümün anne ölümü olarak değerlendirilmesi için ölümün gebelik ve doğumla ilgili olması gerekmektedir. Kaza, intihar ya da herhangi bir sebeple gerçekleşen ölümler anne

ölümüne dâhil edilmemektedir. Anne ölüm oranı, gebelik ya da doğum sebebiyle ölen kadın sayısının canlı doğan bebek sayısına oranlanması ile hesaplanmaktadır. Anne ölüm oranının birimi, yüz bindir (Sümbüloğlu, 1990; Tezcan, 2009; Karagöz, 2014; Çelik, 2019).

Anne ölüm oranının uluslararası karşılaştırması Şekil 3'te verilmektedir. Şekil 3 incelendiğinde anne ölüm oranı en fazla yüz binde 211 ile Dünya genelinde, en az ise yüz binde 6 ile AB ülkelerindedir. Türkiye'de anne ölüm oranı yüz binde 13,6'dır.

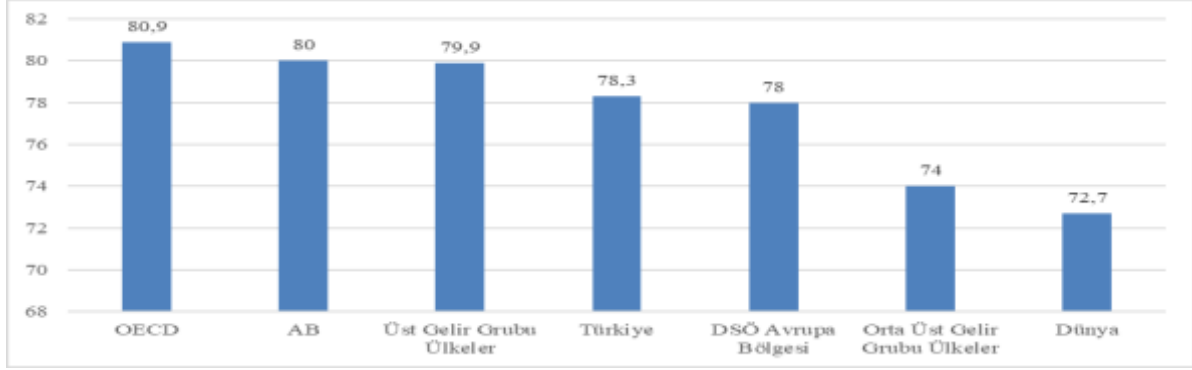

Şekil 3. Anne Ölüm Oranının Uluslararası Karşılaştırması, (100.000 Canlı Doğumda)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık istatistikleri yılı 2018, Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Erişim Linki: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 15.08.2020.

Çalışmanın bir diğer sağlık değişkeni doğumda beklenen yaşam süresidir. Doğumda beklenen yaşam süresi (DBYS), ülkeler geliştikçe artmaktadır ve bir kişinin ortalama kaç yıl yaşayacağını gösteren ölçüttür. Ortalama bir ölçüt olup, herhangi bir birey ülke DBYS rakamından daha fazla ya da daha az yaşayabilir. Ayrıca DBYS, kadın ve erkekler için farklıdır ve genellikle kadınlarda DBYS daha fazladır. DBYS'ye çeşitli faktörler etki etmekte olup, Bayın (2016) tarafından yapılan çalışmada DBYS'ye etki eden en önemli faktörün bebek ölüm hızı olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4'te doğumda beklenen yaşam süresi verilmektedir. DBYS, OECD ve AB ülkelerinde 80 yıl civarında iken Türkiye'de ise 78,3 yıldır. Türkiye'de DBYS; DSÖ Avrupa Bölgesi, orta üst gelir grubu ülkeler ve dünya ortalamasından fazladır.

Şekil 4. Doğumda Beklenen Yaşam Süresinin Uluslararası Karşılaştırması, (Yıl)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlık istatistikleri yıllığı 2018, Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Erişim Linki: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 15.08.2020.

1. YÖNTEM

Bu çalışma, kamu sağlık harcamasının sağlık sonuçları üzerindeki etkisi OECD ülkeleri ve 2000-2017 dönemi için panel regresyon analizi ile araştırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sağlık sonuçları olarak bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı ve doğumda beklenen yaşam süresi değişkenleri kullanılmıştır.

Bu çalışmanın 2000 yılından günümüze OECD ülkelerini kapsamaması ve kamu sağlık harcamalarını odağına alması (genel sağlık harcaması ya da kişi başına sağlık harcamasını inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır) ve üç temel sağlık değişkenini incelemesi nedeniyle ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada özellikle kamu sağlık harcamasının seçilmesinin nedeni hemen hemen her ülkede sağlık harcaması artmakla birlikte bu artışta cepten sağlık harcamasındaki artışın da etkisinin olması ve cepten sağlık harcamasındaki artışın hem yıkıcı etkilerinin olması hem de kamu sağlık harcamaları gibi tüm topluma yayılan faydasının olamaması durumlarıdır.

Çalışmada kullanılan değişkenler, Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kısaltmalar	Değişkenler	Kaynak
KSH	Kamu Sağlık Harcaması (Toplam Kamu Sağlık Harcamasının GSYH'ye Oranı, %)	OECD
BÖH	Bebek Ölüm Hızı (Binde)	WHO
AÖO	Anne Ölüm Oranı (Yüz Binde)	WHO
DBYS	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	WHO

Çalışmada kamu sağlık harcamalarının sağlık sonuçları değişkenleri olarak alınan bebek ölüm hızı, anne ölüm hızı ve doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki etkisini araştırmak için kamu sağlık harcamasının bağımsız değişken olarak alındığı üç model oluşturulmuştur:

$$\text{Model I: } BÖH = \beta_0 + \beta_1 KSH + ut$$

$$\text{Model II: } AÖO = \beta_0 + \beta_1 KSH + ut$$

$$\text{Model III: } DBYS = \beta_0 + \beta_1 KSH + ut$$

2. BULGULAR

Çalışmada regresyon analizine başlamadan önce modellerde kullanılacak değişkenlerin durağanlığı sınanmıştır. Bu kapsamda Levin, Lin ve Chu (LLC) birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin LLC birim kök testi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’de yer alan değişkenlere ait LLC birim kök testi sonuçlarına göre çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 2. LLC Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
KSH	-272.665	0.0032
BÖH	-113.048	0.0000
AÖO	-101.629	0.0000
DBYS	-112.672	0.0000

Çalışmada havuzlanmış (klasik) model ile sabit etkiler modeli arasında uygun modelin hangisinin olduğunu tespit etmek için F testi uygulanmıştır. F testi için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Havuzlanmış regresyon modeli uygundur.

H_1 : Sabit etkiler modeli uygundur.

Tablo 3. F Testi Sonuçları

Modeller	F İstatistiği	Olasılık
Model 1	205.0521	0.0000
Model 2	217.5542	0.0000
Model 3	381.2588	0.0000

Tablo 3’te yer alan F testi sonuçlarına göre tüm modellerde olasılık değerleri 0,05’ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmekte ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre sabit etkiler modeli ile tahmin yapılması uygundur. F testi sonrası panel veri analizinde regresyon

modelinin sabit veya rassal etki modellerinden hangisinin uygulanacağını belirlenmesi için Hausman testi yapılmıştır. Hausman testi için oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Rassal etkiler modeli uygundur.

H_1 : Sabit etkiler modeli uygundur.

Tablo 4. Hausman Testi Sonuçları

Modeller	F İstatistiği	Olasılık
Model 1	5.159.486	0.0231
Model 2	7.605.490	0.0058
Model 3	3.880.838	0.0488

Tablo 4’te yer alan Hausman testi sonuçlarına göre tüm modellerde olasılık değerleri 0,05’ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre sabit etkiler modeli ile tahmin yapılması uygundur. Kamu sağlık harcamalarının sağlık sonuçları üzerindeki etkisinin tespitine yönelik oluşturulan üç modele ilişkin sabit etkilere göre yapılan panel regresyon analizi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	İstatistik	Olasılık
Bebek Ölüm Hızı	MODEL I				
	Sabit	7.648017	0.487775	1.56	0.000
	Kamu Sağlık Harcaması	-0.454853	0.080172	-5.67	0.000
	$R^2 = 0.79$ Olasılık>F = 0.000 Grup = 36 Gözlem = 641				
Anne Ölüm Oranı	MODEL II				
	Sabit	1.541245	2.074490	7.42	0.000
	Kamu Sağlık Harcaması	-1.073731	0.350632	-3.06	0.002
	$R^2 = 0.74$ Olasılık>F=0.000 Grup = 36 Gözlem = 641				
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	MODEL III				
	Sabit	7.440431	0.360239	2.06	0.000
	Kamu Sağlık Harcaması	0.757309	0.059284	1.27	0.000
	$R^2 = 0.84$ Olasılık>F = 0.000 Grup = 36 Gözlem = 641				

Tablo 5’te kamu sağlık harcamalarının sağlık sonuçları üzerindeki etkisinin tespiti için oluşturulan üç modelden birincisinde kamu sağlık harcamaları ile bebek ölüm hızları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır. Benzer ilişki kamu sağlık harcamaları ile anne ölüm hızları arasında kurulan ikinci model için de geçerlidir. Üçüncü modelde ise kamu sağlık harcamaları ile doğumda beklenen yaşam süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Tüm modellerin regresyon analizi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde OECD ülkelerinde kamu sağlık harcamalarında meydana gelen artış bebek ölüm hızları ve anne ölüm hızlarını düşürürken doğumda beklenen yaşam süresini artırmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kamu sağlık harcamalarının ülke sağlık sistemlerinin değerlendirilmesinde en fazla kullanılan sağlık göstergeleri olan bebek ölüm hızı, anne ölüm oranı ve doğumda beklenen yaşam süresine etkisi araştırılmıştır. Çalışma, OECD ülkelerini ve 2000-2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada panel regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları ve bulgulara yönelik değerlendirmeler şu şekildedir:

Çalışmanın analizleri kamu sağlık harcamasının bebek ölüm hızını azaltıcı bir etki yaptığını göstermektedir. Gerçekleştirilen panel regresyon analizi sonucuna göre bebek ölümündeki değişimin %79’u kamu sağlık harcaması tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç, kamu sağlık harcamasının artmasının bebek ölümünde azaltıcı bir etki yapacağı şeklinde yorumlanabilir. Barenberg vd. (2017) tarafından gerçekleştirilen ve bebek ölümü üzerinde politik hususlar, kişi başına gelir, kadın okuryazarlığı ve kentleşme gibi faktörlerin etkisi sabitlendikten sonra yapılan panel veri analizinde kamu sağlık harcamasının bebek ölümünü azalttığı belirlenmiştir. Kiross vd. (2020) tarafından 46 Sahra Altı Afrika ülkesini ve 2000-2015 kapsayan çalışmada kamu sağlık harcamasının bebek ölümünü azaltıcı etkisi olduğu belirlenmiştir. Çalışmada bebek ölümü üzerinde özel sağlık harcamasının etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Alanyazında genel sağlık harcamasındaki artışın da bebek ölümünü azalttığı belirlenmiştir. Tüylüoğlu ve Tekin (2009) tarafından yapılan çalışma sonucunda kişi başına sağlık harcamasındaki artışın bebek ölümünü azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kamu sağlık harcamasının anne ölüm oranı üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen analiz sonuçlarına bakıldığında bebek ölüm hızında olduğu gibi kamu sağlık harcamasının anne ölüm oranını azaltıcı bir etki oluşturduğu görülmektedir. Bağımsız değişken (kamu sağlık harcaması) bağımlı değişkendeki (anne ölüm oranı) değişimin

%74'ünü açıklamaktadır. Bu bulgu, Nwankwo (2018) tarafından Nijerya'da 2003-2015 yıllarını analiz kapsamına alan çalışma ve Maruthappu vd. (2014) tarafından AB ülkelerini ve 1981-2010 dönemini kapsayan çalışma ile uyumludur.

Bu çalışmanın bir diğer bulgusu, kamu sağlık harcamasının doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki etkisine ilişkindir. Gerçekleştirilen analizin katsayısı pozitif olup, bu durum iki değişken arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Doğumda beklenen yaşam süresindeki değişimin %84'ü kamu sağlık harcaması tarafından açıklanmaktadır. Bu bulgu, doğumda beklenen yaşam süresini artırmak için diğer faktörlerin yanında kamu sağlık harcamasının artırılmasına işaret etmektedir. Alanyazında DBYS ile kamu sağlık harcaması arasındaki etki ya da ilişkiyi araştıran çalışmaya rastlanılmamış, genel ya da kişi başı sağlık harcaması ile DBYS değişkenlerini inceleyen çalışmalara ulaşılmıştır. Jaba vd. (2014), Tüylüoğlu ve Tekin (2009) tarafından yapılan çalışmalar kişi başına sağlık harcamasındaki artışın doğumda beklenen yaşam süresini artırdığını ve Bayın (2016) tarafından yapılan çalışma ise 65+ yaşam beklentisini artırdığını göstermektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; kamu sağlık harcamasındaki artışın bebek ve anne ölümünde azalmayı, doğumda beklenen yaşam süresinde ise artışı sağladığını göstermektedir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken husus hem genel sağlık harcamasının hem de kamu sağlık harcamasının artırılması noktasında verimlilik ve etkililik gibi prensiplerin de mutlaka dikkate alınması gereğidir. Özellikle sağlık hizmetinin doğası gereği verimliliği sağlamanın güç olması nedeniyle harcamaların artırılmasında daha da dikkatli davranılmalıdır. Ayrıca sağlık göstergelerini etkileyen tek faktör kamu sağlık harcamaları değildir. Bu nedenle bu göstergelerde iyileşmeyi sağlamada bu göstergeleri etkileyen sağlık dışı faktörler de dikkate alınmalıdır. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda özel sağlık harcamalarının (özellikle cepten sağlık harcamalarının) sağlık göstergeleri üzerine etkisi incelenebilir. Ayrıca sağlık göstergeleri olarak farklı göstergeler ele alınabileceği gibi farklı ülke grupları (AB ülkeleri, DSÖ üyesi ülkeler gibi) analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. ve Tıraş, H. H. (2018), “Türkiye’de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), s.643-670.
- Barenberg, Andrew J., Deepankar B. & Soylu, C. (2017), “The Effect of Public Health Expenditure on Infant Mortality: Evidence From A Panel of Indian States, 1983–1984 to 2011–2012”, *The Journal of Development Studies*, 53(10), s.1765-1784.
- Bayın, G. (2016), “Doğuştaki Ve İleri Yaşta Beklenen Yaşam Sürelerine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (3), s.93-103.
- Çelik, Y. (2019), *Sağlık Ekonomisi*. 4. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Jaba, E., Balan, C.B. & Robu, I. B. (2014), “The Relationship Between Life Expectancy at Birth and Health Expenditures Estimated by a Cross-Country and Time-Series Analysis”, *Procedia Economics and Finance*, 15, s.108-114.
- Karagöz, Y. (2014), *SPSS 21.1 Uygulamalı Biyoistatistik: Tıp, Eczacılık, Diş Hekimliği ve Sağlık Bilimleri İçin*. 1. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Kiross, G. T., Chojenta, C., Barker, D. & Loxton, D. (2020), “The Effects of Health Expenditure on Infant Mortality in Sub-Saharan Africa: Evidence from Panel Data Analysis”, *Health Economics Review*, 10(5), s.1-9.
- Maruthappu, M., Ng, K.Y.B., Williams, C., Atun, R., Agrawal, P. & Zeltner, T. (2015), “The Association Between Government Healthcare Spending and Maternal Mortality in the European Union, 1981–2010: A Retrospective Study”, *BJOG*, 122(9), s.1216-1224.
- Nwankwo, C. E. (2018), “The Effects of Public Health Spending on Maternal Mortality in Nigeria”, *Journal of Economics And Sustainable Development*, 9(20), s.141-152.
- Sümbüloğlu, K. (1990), *Sağlık Alanına Özel İstatistiksel Yöntemler*, 3. Bası, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.
- Tezcan, S. (2009), *Epidemiyoloji: Tıbbi Araştırmaların Yöntem Bilimi*, Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı Yayın No: 92/1, Ankara.
- Tüylüoğlu, Ş. & Tekin, M. (2009), “Gelir Düzeyi ve Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresi ve Bebek Ölüm Oranı Üzerindeki Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), s.1-31.

Sağlık Bakanlığı (2019), *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2018*, Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri

Genel

Müdürlüğü,

Erişim

Linki:

<https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/36134,siy2018trpdf.pdf?0>, (ET: 15.08.2020).

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 85-107

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 02.02.2021

Kabul Tarihi: 10.03.2021

YARI KAMUSAL MALLAR VE ASİMETRİK BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİ BAĞLAMINDA SAĞLIK HİZMETLERİ*

Arzu ÇEVİK¹

Cihan YÜKSEL²

Öz

Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi sorunu, kamu maliyesinin iki temel piyasa başarısızlığı olarak kabul edilmektedir. Tüketiminde rekabetin olmasına karşın faydasından dışlamanın mümkün olmadığı yarı kamusal mal ve hizmetlerin en bilinen örnekleri eğitim ve sağlıktır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüketiminin bireylere özel fayda sağlamasından kaynaklı fiyatlandırılabilir olması nedeniyle, bu mal ve hizmetler devlet üretiminin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır. Bir diğer piyasa başarısızlığı ise asimetrik bilgi sorunudur. Asimetrik bilgi, işlem sırasında bir tarafın diğer tarafa göre daha çok bilgiye sahip olması durumudur. Sağlık hizmetleri, yarı kamusal mal olma özelliği nedeniyle kamusal üretimin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır. Ancak aynı zamanda sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi sorunu da bulunmaktadır. Sağlık hizmetini talep edenler ile arz edenler arasında simetrik bilgi olmaması, sunulan hizmetin gerçek piyasa fiyatının oluşması önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Bu çalışmada, yarı kamusal mallar ile asimetrik bilgi arasındaki ilişki sağlık sektörü örneği üzerinden açıklanmaktadır. İki ayrı piyasa başarısızlığını ifade eden yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi konusu kavramsal ve kuramsal çerçevede açıklanmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin bir örneğini oluşturan sağlık ekonomisi hakkında bilgi verilmekte ve sağlık ekonomisinde yoğun bir şekilde yaşanan asimetrik bilgi sorunu açıklanmaktadır. Davranışsal iktisat perspektifinden değerlendirmelerin yapıldığı çalışmada, sağlık hizmetlerinin kamusal üretiminin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yarı Kamusal Mallar, Asimetrik Bilgi, Sağlık Ekonomisi.

Jel Kodları: H31, H44, I18.

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında kabul edilen "Yarı Kamusal Mallar ve Asimetrik Bilgi Arasındaki İlişki: Sağlık Sektörü Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends - VII'de bildiri olarak sunulmuştur.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Mersin Üniversitesi SBE Maliye Anabilim Dalı, E-posta: arzucevik1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2377-7192.

²Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, E-posta: cihanyuksel@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1959-1245.

Atıf/Citation

Çevik, A. ve Yüksel, C. (2021), "Yarı Kamusal Mallar ve Asimetrik Bilgi Arasındaki İlişki Bağlamında Sağlık Hizmetleri", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.85-107.

HEALTH SERVICES IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SEMI-PUBLIC GOODS AND ASYMMETRIC INFORMATION

Abstract

Semi-public goods and the problem of asymmetric information are considered as the two main market failures in public finance. Education and health are the best-known examples of semi-public goods and services that cannot be excluded from their benefits, although there is competition in their consumption. Due to the fact that the consumption of semi-public goods and services provides private benefit to individuals and can be priced, these goods and services are also produced by market as well as state. Another market failure is the asymmetric information problem. Asymmetric information is when one party has more information than the other during the transaction. Health services are exposed to market production besides public production due to their property of semi-public good. However, there is also an asymmetric information problem in health services. The lack of symmetrical information between those demanding and supplying health services may prevent the real market price of the service provided. In this study, the relationship between semi-public goods and asymmetric information is explained through the health sector example. Semi-public goods and asymmetric knowledge, expressing two market failures, are explained in a conceptual and theoretical framework. Health economics, which is an example of semi-public goods and services, and the asymmetric information problem, which is intensely experienced in the health economics, are explained. The study, in which evaluations are made from the behavioural economics perspective, aims to emphasize the importance of public production of health services.

Key Words: Semi-Public Goods, Asymmetric Information, Health Economics

Jel Codes: H31, H44, I18

GİRİŞ

Kamu maliyesi literatüründe kamusal malların üretimi ve sunumu her zaman için tartışma konusu olmuştur. Kamusal mallar teorisi alanında inceleme yapan ekonomistler bu malları sınıflandırırken belirli özelliklere dikkat çekerek, bu mal ve hizmetlerin sunumunda görev paylaşımının yapılmasını savunmuşlardır. Kamusal mallar teorisinin bilinen klasik tanımı, 1954 yılında Samuelson tarafından yapılmıştır. İlk yapılan tanımda tüketim üzerine odaklanılmış, tüketiminde rekabet olmama ve faydasından dışlanamama özellikleri vurgulanmıştır. Toplumdaki bireylerin kamusal mal ve hizmetlerden birbirinin tüketimini engellemeden faydalanması, bu malların üretiminin devlet tarafından sunulmasını gerektirmektedir. Bu mal ve hizmetleri devletin sunması, toplumdaki bütün bireylerin kapsanmasını sağlamaktadır.

Kamusal mallar teorisi; tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar ve erdemli mallar gibi alt tanımlamalara konu olmuştur. Tüketiminde rekabet olmama ve faydasından dışlanamama özelliklerinden herhangi birinin sağlanmadığı durumda yarı kamusal mallar teorisinin tanımı oluşmaktadır. Üretilen mal ve hizmetin faydasından dışlanmanın veya tüketiminde rekabetin olması halinde, ülkedeki bütün bireylerin eşit bir şekilde yararlanmaması noktasında yarı

kamusal mal ve hizmet kavramı oluşmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin en bilinen örnekleri eğitim ve sağlıktır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüketiminin bireylere özel fayda sağlamasından kaynaklı fiyatlandırılabilir olması dikkat çekmektedir. Bu özellikleri nedeniyle yarı kamusal mallar devlet üretiminin yanında piyasa üretimine de konu olmaktadır.

Bir diğer piyasa başarısızlığı ise asimetrik bilgi sorunudur. Asimetrik bilgi, işlem sırasında bir tarafın diğer tarafa göre daha çok bilgiye sahip olması durumudur. Asimetrik bilgi, 1974 yılında Akerlof tarafından ikinci el araba piyasası örneği ile literatüre kazandırılmış bir kamu maliyesi terimidir. Geleneksel yaklaşımda bütün aktörlerin tam bilgiye sahip olduğu varsayımı hâkim iken, Akerlof'un Amerikan ikinci el araba piyasası üzerine yaptığı çalışmasında araba satan kişinin, arabayı satın alan kişiye göre daha fazla bilgiye sahip olması konunun çıkış noktasını oluşturmuştur.

Sağlık hizmetlerinin yarı kamusal mal ve hizmet olarak kabul edilmesi, devlet üretiminin yanında piyasa üretimini de karşımıza çıkarmaktadır. Piyasa ekonomisinde asıl amacın "karlılık" olması, sağlık hizmetlerinin asimetrik bilgi altında üretimini sorunlu kılmaktadır. Özel sağlık kurumlarının, karlılıklarını artırmak adına asimetrik bilgiyi kullanmaları kaçınılmazdır. Böylece hastaların, sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olmayışı özel sağlık kurumlarının durumu kötüye kullanılmasına neden olmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin serbest piyasa ekonomisine bırakılmasının sosyo-ekonomik etkileri ve sonuçları, çalışmamızın ortaya çıkmasındaki ana düşünceyi oluşturmaktadır. Bu nedenle de, sağlık hizmetlerinin kamusal niteliğinin tartışılması önem arz etmektedir. Sağlık hizmetlerinin sadece bir yarı kamusal mal olmaması, aynı zamanda asimetrik bilgi sorununa da sahip olması gerçeği, bu hizmetlerin devlet tarafından sunulmasının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada öncelikle yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi konusu açıklanmaktadır. Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi arasındaki ilişkinin sağlık hizmetleri konusu üzerinden açıklanması nedeniyle sağlık ekonomisi literatürü incelenmektedir. Çalışmanın en son bölümünde ise yarı kamusal mallar ile asimetrik bilgi sorunu arasındaki ilişki sağlık hizmetleri özelinde değerlendirilmektedir. Böylece, sağlık hizmetlerinin kamusal sunumunun gerekliliği tartışılmaktadır.

1. YARI KAMUSAL MALLAR VE ASİMETRİK BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Literatürde, yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi teorisi iki ayrı piyasa başarısızlığı olarak ifade edilmektedir. Bu iki piyasa başarısızlığı arasındaki ilişki göz ardı edilmektedir. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin piyasa tarafından sunulması durumunda var

olan asimetrik bilgi sorunu derinleşecektir. Bu doğrultuda yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi, teorik olarak açıklanacak daha sonra bu iki kamu maliyesi konusu arasındaki bağlantı teorik çerçevede açıklanacaktır.

1.1. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Toplumda kişiler, devlet veya piyasa mekanizmasını kullanarak özel ve kamusal ihtiyaçlarını temin etmektedir. Devlet ile piyasa arasında tek bir belirgin farktan söz etmek mümkün değildir. Piyasa ve devlet, iktisadi faaliyeti koordine etmek için toplumda iki önemli mekanizmayı oluşturmaktadır (Kaul ve Mendoza, 2003: 79). Toplumun ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetler devlet veya özel sektör tarafından karşılanmaktadır. Mal ve hizmetlerin tedariki ve bireyler arasında dağıtılma mekanizmaları, bir toplulukta ortaya çıkan ortaklaşa, üzerinde uzlaşmış kurumsal düzenlemeleri yansıtır (Hyman, 2010: 150).

Kamusal malların tüketimlerinin toplu olması, bu mal ve hizmetlerin sunumunda devletin rolünü ortaya koymaktadır. Kamusal mallar, tüm hanehalkı tarafından topluca tüketime konu olabilir (Myles, 1995: 257). İnsanlar, toplumsal ihtiyaçların en azından bir kısmının devlet tarafından karşılanmasını beklemektedir. İnsana yakışır bir yaşam için kamusal alanda bazı mal ve hizmetler sağlanmalı ve tüm insanların bu mal ve hizmetleri tüketmeleri gerekmektedir (Kaul ve Mendoza, 2003: 79).

Kamusal mal kavramını iktisadi literatüre kazandıran kişi Samuelson'dur. Samuelson'a göre iki çeşit mal söz konusudur. Bunlar, toplumsal mallar ve özel mallardır (Samuelson, 1954). Samuelson, tam kamusal mal ve hizmetleri bölünmezlik özelliği ile ayırt etmiştir. Samuelson, kamusal malların yararlarının, belirli bireylerin bunları satın almak isteyip istemediğine bakılmaksızın, toplumun tüm üyelerine bölünmez bir şekilde yayıldığını iddia etmiştir (Pospisil, 2016: 445). Bunun en bilinen örnekleri arasında ulusal güvenlik ve diplomasi yer almaktadır. Kamusal mallar teorisi ile ilgili önemli katkı sağlayan bir başka isim ise Musgrave'dir. Musgrave (1958: 56)'e göre kamusal mal, kamusal gereksinimlerimiz sonrasında doğal özellikleri gereği kamu tarafından üretimi yapılan mal ve hizmetlerdir.

Toplumsal mallar ile özel mallar arasındaki ayırım kolayca yapılabilirken karma sunum niteliğine sahip yarı toplumsal malların ayırımını yapmak pek kolay değildir. Politik, sosyal, teknik ve ahlaki koşullara bağlı olarak devletin üretim alanı dışında piyasa tarafından üretilebilecek mal ve hizmetlerin bazıları kamusal alan içerisinde üretilecektir (Nadaroğlu,

2000: 65). Yarı kamusal mal ve hizmetlere örnek verilebilecek en belirgin mal ve hizmet, eğitim ve sağlık hizmetleridir. Bu mal ve hizmetleri kimin üreteceği konusunda sorun olmayacak şekilde hem piyasa hem de devlet görev üstlenmektedir (Kaul ve Mendoza, 2003: 85). Çünkü bu mal ve hizmetler özellikleri gereği karma sunuma olanak sağlamaktadır. Yarı kamusal malların piyasa tarafından üretilebilmesi, devletin tamamen üretimden çekilmesini gerektirmemektedir. Yarı toplumsal nitelikteki bir mal veya hizmetin tamamen veya kısmen piyasa kesimine bırakılması, devletin tamamıyla saf dışı kalmasını gerektirmez (Nadaroğlu, 2000: 66).

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin karma sunuma konu olması iki özellik ile ifade edilebilir. Birincisi, eğitim ve sağlık hizmetleri tüketime konu olan kişilere içsel fayda sağlamaktadır. İkincisi ise, tüketime konu olan bu mal ve hizmetler nedeniyle toplumsal faydada artışlar meydana gelmektedir (Kaul ve Mendoza, 2003: 85). Toplumda içsel ve dışsal faydaların meydana gelmesi, bu mal ve hizmetlerin sunumunda görev paylaşımına neden olmaktadır.

Yarı kamusal mal ve hizmetler niteliği gereği hem piyasa kesimi hem de devlet kesimi tarafından sunulabilen ve pazarlanabilen mal ve hizmetlerdir. Sağlık ve eğitim gibi yarı kamusal hizmetlere olan isteklerini kişiler bireysel talep yolu ile dile getirmektedir (Pehlivan, 2012: 42). Bu hizmetlere yönelik kişilerin taleplerini açıklamaları piyasada fiyatlandırılabilmelerine olanak tanımaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetler, faydasından dışlamanın mümkün olduğu ve faydası bölünebilen mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Piyasa tarafından oldukça iyi temin edilebilen ancak birçok hükümetin vatandaşlarının bir kısmına veya tamamına ücretsiz ya da düşük maliyetle karşılamayı tercih ettiği mal ve hizmetler de vardır (Orchard ve Stretton, 2016: 54) ve yarı kamusal mallar bunun örneğini oluşturmaktadır.

Yarı kamusal mallar konusunda toplum ve bireylerin faydasında ortaya çıkan etkiler marjinal fayda teorisi ile açıklanmaktadır. Bireylerin sağladığı fayda marjinal özel faydaya karşılık gelirken, toplumda meydana gelen fayda ise marjinal sosyal faydaya karşılık gelmektedir. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin, yararlanan kişilere sağladığı marjinal özel faydanın marjinal sosyal faydadan az olması durumunda fiyatlandırılabilen kısmın az olması nedeniyle etkin ve yeterli üretim piyasa tarafından sağlanamayacaktır (Nadaroğlu, 2000: 56-57). Böyle bir durumda firma üretim miktarını hesaplarken sadece bedelini tahsil edebileceği kadarını yani sadece fiyatlandırabildiği özel faydanın karşılığını üretecektir. Geriye kalan sosyal fayda ise fiyatlandırılmaz kısmı oluşturmaktadır. Bu nedenle üretilmesi gerekenden az üretilen bir yarı kamusal mal ve hizmet toplumsal açıdan istenmeyen sonuçlar meydana getirecektir.

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin sunumundaki sorunlardan bir tanesi de sıkışıklık olgusudur. Hane halkı tarafından kamusal mal arzının kullanımı arttıkça, sıkışıklık, kamusal malın her kullanıcıya verdiği getiride azalmaya neden olur (Myles, 1995: 259). Bireylerin faydalarında azalmaların meydana gelmesinin nedeni sıkışıklık maliyetidir. Sıkışıklık noktasına ulaşıldıktan sonra ilave bir tüketicinin marjinal maliyeti sıfır değildir (Hyman, 2010: 151). Hizmetten yararlanan kişi sayısının artması ile birlikte yarı kamusal mal ve hizmetlere ulaşmada sorunlar meydana gelecek ve hizmetten gerektiği gibi yararlanılamayacaktır. Doğal olarak sıkışıklık, tüm hane halkının kamusal mallardan yararlanmalarından elde ettikleri faydaları azaltır (Myles, 1995: 262).

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin klasik örneklerinden biri de sağlık hizmetleridir. Sağlık hizmetleri günümüzde kamusal ve özel olarak sunulmaktadır. Ancak bazı sağlık hizmetleri vardır ki bu hizmetler tamamen devlet tarafından sunulmaktadır. Genel sağlık hizmetleri piyasadan para ile satın alınabilen mal ve hizmetlerden sayılmaması nedeniyle kamusal üretim alanı içinde yer almaktadır (Şener, 2007: 385). Sağlıklı insan olma, ihtiyaçtan ziyade bir haktır. Devletin halkına anayasal olarak tanıdığı yaşama hakkı hastalığın ortaya çıkması halinde tedaviyi de içermektedir (Bulutoğlu, 2003: 266).

Toplumda sağlık hizmetlerinden bazı kesimlerin yoksun kalması diğer sağlıklı kesimi tamamen olumsuz etkileyecektir. Aynı şekilde toplumda genel sağlık taramalarının genişletilmesi toplumun genel sağlık düzeyini yükseltecektir. Genel sağlık hizmetleri etkin bir şekilde üretilmez ve finanse edilmezse, özel sağlık hizmetlerinin maliyeti ve tedavi masrafları kendiliğinden artacaktır (Şener, 2007: 385). Genel sağlık hizmetleri asgari ölçüde bütün toplumu kapsayacak şekilde sunulmalıdır. Sunulmadığı takdirde piyasada sağlık hizmetini özel olarak finanse eden kişilerin bu mal ve hizmetlere yaptığı maliyetlerde artış görülecektir.

1.2. Asimetrik Bilgi Sorunu

Ekonomide var olan aktörlerin piyasada tam bilgiye sahip bir şekilde hareket ettikleri varsayılmaktadır. Ancak gerçekte piyasa işleyişi içerisinde ekonomik aktörlerin tam bilgiye ve birbirleriyle simetrik bir bilgiye sahip olması söz konusu değildir. Piyasa işleyişi içinde bilginin tam olmaması ve ortaya çıkacak sonuçlar ile kişisel yetenek ve nitelikler arasında doğrudan bir bağlantı kurulamaması nedeniyle belirsizlik söz konusudur (Öztürk, 2004: 96). Piyasadaki bütün aktörlerin tam bilgiye sahip olmamaları nedeniyle etkileşim halinde olan iki taraftan birisi aleyhine bilgi asimetrisi yaşanmaktadır. Ekonomi teorisinde, bir işlemin

tarafının diğer tarafa göre daha fazla bilgi sahibi olması asimetrik bilgi durumunu yansıtır (Aldea ve Marin, 2007: 22).

Ekonomide belirsizlik içerisinde yaşanan bilgi sorunları bir takım kavramsal açıklamaları beraberinde getirmiştir. Davranış bilimleri, insanların ve algılarının farklı olduğunu bize hatırlatır (Schmid, 2005: 409-410). Davranışsal özellikler asimetrik bilgi sorununu etkilemektedir. Belirsizlik altında karar verilirken kişilerin bireysel riskliliği önem taşımakta ve kişilerin riskliliği ile olumsuz sorunların ortaya çıkmasını engelleyebilecek nitelikte olduğu bilinmelidir (Chiappori, Gandhi, Salanie ve Salanie, 2009). Asimetrik bilgiyi davranışsal olarak açıklanmak mümkündür. Asimetrik bilgi, aslında piyasadaki üretici ve tüketicilerin davranış belirsizlikleri olarak adlandırılabilir (Çoban, 2005: 142). Alıcı ve satıcının davranışsal özellikleri asimetrik bilginin ortaya çıkmasında ve büyüklüğünü belirlemede etkili olmaktadır.

Bilgiden kaynaklı belirsizlik sorununun çözümü üzerine iki alternatif yaklaşım vardır. Bunlar, bilgi sorununun belirsizliği azalttığı veya arttırdığı yönünde çıkarımda bulunan Kartezyen-Öklidyen kapalı düşünce ile Babilyen açık düşünce sistemidir. Kartezyen-Öklidyen yaklaşımda kişiler her konu hakkında bilgiyi elde edebilirler ve bu durum belirsizliği azaltır. Babilyen düşüncede ise tersi durum mevcuttur. Yani ekonomideki karar birimlerinin bilgi seviyeleri arttıkça ekonomideki belirsizlik de artmaktadır (Akalın ve Dilek, 2007: 47).

Bilgi kavramı, hem ekonomi hem de sosyal yaşantıda büyük bir öneme sahiptir. Bilgi kavramı üzerine felsefe, sosyoloji ve psikoloji üzerine yapılan çalışmalar çok eskiye dayansa da ekonomi teorisinde bilginin tartışılmaya başlanması 20. yüzyılda olmuştur (Fidan, 2013: 95). Bilginin bir sistematik içerisinde açıklanması zaman almıştır. Birçok ekonomist bilgi sorunları hakkında çıkarımlar yapmış ancak bu sorunları ekonomi içerisinde mantıksal çerçeveye oturtmamışlardır (Alp, 2010: 176). Bu sürecin başlangıcı 18. yüzyıla rastlamakta ve Smith, Sismondi, Weber, Marshall, Mill gibi iktisatçılar eksik bilgi sorununa değinmiştir. Ancak, bilgi sorunu belirli bir sistematik dâhilinde açıklanmamıştır. Örneğin Smith, piyasadaki firmaların faiz oranlarında herhangi bir artışa gittiklerinde iyi borçluların piyasadan çekilme yönündeki hareketlerini tespit etmiş ve borç verenlerin borçluların riskliliğini bilmeleri durumunda riskliliğe göre farklı risk primi sunacaklarını açıklamıştır (Alp, 2010: 176).

Bilgi teorisine katkı sağlayan önemli iktisatçılardan birisi F. A. Hayek'tir. Hayek, bilginin toplum ile birbirine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Hayek, piyasadaki aktörlerin tam bilgiye sahip olmadığını söyleyerek diğer liberal iktisatçılardan ayrılmaktadır. Bilginin toplum içerisinde dağınık olduğunu, keşif ve mübadele yolu ile bir kişiden diğer kişiye aktarıldığını

ifade eden Hayek, bu tür bir bilgi alışverişinin merkezi planlamaya konu olamayacağını ifade etmiştir (Baştürk, 2010: 267). Hayek'e göre bilgi toplum içinde keşfedilmeyi beklemektedir. Kar ve rekabet unsuru toplum içindeki bilginin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bilgi teorisi konusunda önemli açıklamalar yapan Hayek, piyasada bilginin asimetrik dağıldığını kabul etmez, ona göre bilgi dağınıktır. Ayrıca ona göre tam bilgi durumu söz konusu değildir. Bir insanın tamamıyla bir bilgiye sahip olması oldukça güçtür. Hayek'e göre hiçbir insan bütünüyle bilgiye sahip olamaz ve bilgi insanlara bağlı olarak zaman ve mekân gibi şartlara göre değişebileceği için kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmayacaktır (Baştürk, 2010: 268).

Asimetrik bilgi kavramı, piyasada mal ve hizmetlerin üretim ve sunum sürecinde karşılıklı işlem yapan kişilerden birinin, diğerine göre daha çok bilgi sahibi olması sonucu ortaya çıkan bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Asimetrik bilgi sorununu modern anlamda tartışmaya açan kişi George Akerlof'tur. 1970 yılında yazdığı makalesinde piyasa mekanizması içerisinde kalite ve belirsizlikleri anlatabilmek amacıyla ikinci el araba piyasasında limon diye tabir edilen kötü arabalar üzerinden açıklamıştır. Amerikan ikinci el araba piyasasında işlem gören kötü arabalar limon diye tabir edilmektedir. İkinci el araba piyasasında alıcı ve satıcı arasında, satışa çıkan arabanın özellikleri konusunda bilgi asimetrisi yaşanmaktadır, sonuçta arabayı uzun yıllar kullanan satıcı, alıcıya göre daha çok bilgi sahibidir (Akerlof, 1970: 489). Piyasada iyi ve kötü arabalar vardır. Ve hepsi için aynı değer üzerinden fiyat verilmektedir. Kötü arabaların (limonların) da aynı fiyattan satılması, piyasadaki iyi arabaların piyasadan çekilmesine neden olacak ve kötü kaliteye sahip olan limonlar piyasada dolaşacaktır. Yapılan çalışmada, kalite ve belirsizlik arasındaki ilişki ortaya koyulmuş, dürüstlük olmadan ekonomik maliyetlerin genel yapısı belirlenmeye çalışılmıştır (Şimşek ve Karakaş, 2007: 22).

Piyasada bilginin simetrik dağılmaması neticesinde ekonomide daha çok bilgiye sahip olanın daha çok rant sağlaması söz konusudur. Asimetrik bilgi nedeniyle herhangi bir tarafın maddi ya da manevi bir kazanç sağlaması asimetrik bilgi rantı olarak tanımlanabilir (Şimşek ve Karakaş, 2007: 24). Rantın olduğu bir piyasada belirli sorunlar yaşanacaktır. Asimetrik bilginin olduğu piyasalarda en önemli sorunlardan birisi piyasadaki malların ortalama kalitesidir. Piyasadaki malların ortalama kalitesi, piyasa büyüklüğünü azaltacaktır (Auronen, 2003: 7). Malların ortalama kalitesi nedeniyle piyasanın küçülmeye başlaması sürecin devamında daha kötü bir hal alacaktır. Akerlof (1970), bu sorunu şu şekilde açıklamıştır.

Piyasada kötü arabalar, iyi arabalar gibi işlem görürse belirli bir süreden sonra piyasadan iyi arabalar çekilecek, dolaylı olarak piyasa büyüklüğü azalacaktır (Akerlof, 1970: 489-499). Bilginin tam olmayışı piyasada sorunlara neden olacaktır. Alıcıların eksik bilgileri piyasa başarısızlığına neden olmakta ve hatta piyasayı yok edebilecek duruma getirmektedir (Izquierdo ve Izquierdo, 2007: 860). Piyasada alıcının asimetrik bilgi nedeniyle malın gerçek değerini bilmesi mümkün değildir. Akerlof, bu durumu açıklarken Gresham Yasası ile ortak yanından bahsetmiştir. Gresham'ın örneğinde kötü para iyi parayı piyasadan dışlar, Akerlof'un örneğinde ise kötü araba iyi arabayı piyasadan dışlar. Ancak ilk durumda alıcı ve satıcı, iyi para ve kötü para arasındaki farkı söyleyebilmektedir (Akerlof, 1970: 490).

Gerçek piyasa düzeni içerisinde tek bir sektörde asimetrik bilgi sorunu yaşanmamakta ve aynı sektörde eş zamanlı olarak birden fazla asimetrik bilgi sorunu yer almaktadır. Akerlof limon modeli ile dışsal özelliklere sahip tek bir sözleşme ve tek bir piyasayı ele almakta, bu da sözleşme şartlarını etkileyen politikaların etkisini göz önünde bulundurmaya imkânsız kılmaktadır (Azevedo ve Gottlieb, 2017: 68). Ayrıca asimetrik bilgi sorunu karşılıklı olarak da yaşanabilmektedir. Örneğin, sağlık hizmetleri alanında hastaların hastalık ve tedavisi hakkında tam bilgiye sahip olmayışı, yani doktorun uygulayacağı tedavinin bilinmemesi bir asimetrik bilgi durumunu yansıtmaktadır. Diğer asimetrik bilgi durumu ise hastanın doktoru yanlış yönlendirebilecek olmasıdır. Hastalığın teşhisi açısından hastalar doktoru yanlış yönlendirebilmektedir. Örnekte görüldüğü üzere asimetrik bilgi sorunu hem eş zamanlı hem de karşılıklı olabilmektedir.

Asimetrik bilgi sorunu iki ayrı sonuç meydana getirmektedir. Bunlar "ters seçim" ve "ahlaki tehlike" sorunlarıdır (Akerlof, 1970: 493). Bu iki sorundan dolayı piyasada işleyiş bozuklukları süreklilik arz etmektedir. Akerlof'un ters seçim sorununu açıklamak için verdiği örnek sigorta piyasası ile ilgilidir. Yaşlı insanların riskli grubu oluşturması nedeniyle özel sigorta faaliyetlerinden yararlanmaları zorlaşmakta ve riski daha az olan gruplara bu riski dağıtmak adına tıpkı ikinci el araba piyasasında olduğu gibi ortalama fiyattan sigorta işlemi yapılmaktadır (Akerlof, 1970: 492-494). Ahlaki tehlike durumunda ise durum farklılaşmaktadır. Ahlaki tehlike, sigorta şirketlerinin sigortalama faaliyeti sonrasında dürüst davranmayan kişiler nedeniyle uğradıkları zararı ifade etmektedir (Aldea ve Marin, 2007: 23). Görüldüğü üzere ters seçim ve ahlaki tehlike arasında önemli farklılıklar vardır. Ters seçim, riskli bireyin seçtiği kapsamın ne kadar büyük olduğu anlamına gelse de; ahlaki tehlike, politika sahibinin önleyici çaba seviyesinin en düşük seviyesini seçtiği anlamına gelmektedir (Matiş ve Matiş, 2013: 198). Ters seçim ve ahlaki tehlike sorununun kaynakları farklıdır. Ters

seçim, sigortacının zarar riskini doğru bir şekilde derecelendirememesinden kaynaklanırken, ahlaki tehlike ise sigortalıların kayıp riskini artıran gizli eylemlerinden kaynaklanmaktadır (Makki ve Somwaru, 2001: 2).

Herhangi bir piyasada asimetrik bilgi nedeniyle ürün, mal veya hizmetin kalitesinin belirlenememesi etkin kaynak tahsisinin sağlanamamasına neden olacak ve devletin piyasaya müdahalesini gerektirecektir. Devlet kurumsal düzenlemeler ile tüketiciyi koruma amaçlı ürünlerin kalitesi hakkında gözlemlenebilir bilgiler ortaya koymalı, kalite standartları koyup firmaları denetlemeli ve piyasayı Pareto optimaliteye yaklaştırmalıdır (Çoban, 2005: 149).

1.3. İki Piyasa Başarısızlığı Arasındaki İlişki

Çalışmanın konusunu oluşturan yarı kamusal mal ve hizmetler ile asimetrik bilgi ayrı ayrı bir piyasa başarısızlığı olarak ifade edilirken, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi bir yarı kamusal hizmetin içerisinde asimetrik bilgi de yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda kar amaçlı yapıların oluşması, asimetrik bilgiyi barındırması ile birlikte piyasayı etkinlikten uzaklaştıracaktır.

Yarı kamusal mal ve hizmetleri tanımlayan en önemli özelliklerden birisi faydanın bölünebilir olmasıdır. Bazı mal ve hizmetler yapısı gereği tamamen piyasaya bırakılabilse de eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetler bu kategoriye girmemektedir. Bu mal ve hizmetlerin özel sektöre bırakılması halinde kar güdüsü ile hareket eden piyasadaki aktörlerin bu malların fiyatlarında artışa gitmesi veya kalitesiz sunum nedeniyle, devletin de üretime katılması söz konusu olmaktadır. Yarı kamusal mallar hem piyasa hem de devlet destekli sunulabilmektedir. Bu mal ve hizmetlerin hangi sektör ağırlıklı sunulduğu, ülkelerin yönetim anlayışına ve toplumsal yapılara göre değişiklik gösterebilmektedir.

Sağlık hizmetlerinin bazıları vardır ki bunlar tam kamusal mal ve hizmet olarak atfedilmekte ve tamamen devlet tarafından sunulmaktadır. Sağlık hizmetlerinin, halk sağlığı ve koruyucu hizmetleri tam kamusal mal olarak sayılmaktadır ve bu nedenle devlet tarafından finanse edilmesi gerekir (Şener, 2007: 386). Devlet tarafından sunulmasının bir diğer nedeni de sağlık hizmetlerinin aynı zamanda asimetrik bilgiyi barındırmasıdır. Sağlık ve eğitim sektörünün bir yarı kamusal mal oluşunun yanı sıra asimetrik bilgiyi barındırması toplumda önemli sorunlara neden olmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerde temel amacın toplumsal faydayı artırmak olması gerekmektedir. Sağlığın koruyucu hizmetlerinde bütün toplumun faydalanması asıl amacı oluştururken, ikincil amacı ise, kişinin doğrudan yararlanmasıdır (Bulutoğlu, 2003:

263). Çünkü kişiler var olan asimetrik bilgi nedeniyle bu mal ve hizmetlere bireysel taleplerini çoğu zaman açıklayamazlar.

Sağlık ve eğitim hizmetlerinin yarı kamusal mal olmalarının yanı sıra asimetrik bilgiyi de barındırmaları piyasayı etkinlikten uzaklaştıracaktır. Sağlık hizmeti yarı kamusal mal sınıflandırmasına girdiği için rekabet koşulları altında çalışan bir piyasa sisteminde etkin kaynak tahsisini önlemekte ve belirsizlik altında asimetrik bilgilendirmeye yol açmaktadır (Mutlu ve Işık, 2005: 44). Kar amacı ile hareket eden şirketler asimetrik bilgi altında bu mal ve hizmetler için denge fiyatının üzerinde fiyat belirleyeceklerdir. Ayrıca denge fiyatının artması ile birlikte denge miktarından uzaklaşılacaktır. Yukarıdaki anlatılan bilgiler doğrultusunda sağlık sektöründe faaliyet gösteren sağlık hizmeti sunucuları, mal ve hizmet sunabilmeleri amacıyla iyi eğitim almış, alanında uzmanlaşmış her geçen gün yeni teknoloji ile kendini yenilemeye çalışan ve bu teknolojik yenilikleri yakından takip etmesi nedeniyle toplumda diğer kişilere göre kendisine bilgi yatırımı yapan ve işi gereği bunu kullanması gereken kişilerdir. Böyle bir mal ve hizmet sağlayıcıların piyasada hizmet göstermesi asimetrik bilgi sorununa yol açar.

Yarı kamusal mal ve hizmetler genellikle bir uzmanlık alanı gerektirdiğinden, hizmeti alan ile hizmeti sunan arasında ciddi bir bilgi asimetrisi oluşmaktadır. Yarı kamusal mallar nitelikleri gereği özel sektör tarafından da üretilebildiğinden, asimetrik bilgi sorunu hizmet sunumunda etkinliği bozmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerde içsel faydanın varlığı özel sektör üretimiyle, dışsal faydanın varlığı ise kamu sektörü üretimiyle çözülebilmektedir. Ancak bu mal ve hizmetlerin aynı zamanda asimetrik bilgi sorununu da barındırıyor olması, özel sektör ve kamu sektörü arasındaki görev paylaşımını anlamsızlaştırmaktadır. Zira asimetrik bilgi sorunu altında yarı kamusal mal ve hizmetlerin özel sektör tarafından üretilmesi, ekonominin arzulanan dengeden sapmasına neden olmaktadır.

2. ASİMETRİK BİLGİYE SAHİP BİR YARI KAMUSAL MAL OLARAK SAĞLIK EKONOMİSİ

Sağlık, her toplum için sosyal ve ekonomik etkileri önemli olan bir hizmettir. Tüm toplumlar sağlık hizmetlerinin sunumu için kaynakları nasıl yönlendireceği ve bu kaynakları kullanmak isteyenler arasında nasıl tahsis edeceğine karar vermeyi amaçlamaktadır. Bu politika seçenekleri bizi sağlık ekonomisi disiplinine götürmektedir. Sağlık ekonomisinin ortaya çıkışının altında yatan temel nedenin kıt kaynaklar varsayımı olduğu ifade edilmektedir.

Sağlık hizmetlerinin finansmanı son dönemlerde genellikle iki şekilde olmaktadır. Bunlar; kamu ve özel finansman kaynaklarıdır. Kamu finansmanı vergiler, özel amaçla tahsis edilen vergiler ve primlerden oluşmakta, özel finansmanda ise doğrudan ödemeler, özel sağlık sigorta ve toplumsal finansman yani işçi ve işveren katkıları ile oluşan fonlar kullanılmaktadır (Ateş, 2013: 14-15).

Piyasalarda yaşanan bilgi edinme sorunu nedeniyle sağlık hizmetlerinin maliyeti devlet ve özel sektör arasında paylaşılmak istenilmektedir. Sağlık hizmetlerinde talep, kalite ve miktar konusunda tüketiciler bilgilendirilerek maliyet paylaşımının yapılması planlanmaktadır (Schmid vd., 2010: 742). Ülkenin ekonomik ve politik durumuna göre maliyet paylaşımının oranı değişmektedir.

Sağlık sistemi, sağlık hizmetleri gibi çok taraflı ilişkiler bütününden oluşmaktadır. Sağlık sistemi, sağlık hizmetini kullananlardan, ödeme yapanlardan, sağlayıcılardan, düzenleyicilerden ve bunlar arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır (McPake, Kumaranayake ve Normand, 2002: 191). Dört temel unsur etrafında farklı politika birleşimleri ile sağlık sistemleri oluşmaktadır.

Sağlık hizmetleri genelde üç temel sınıflandırma ile ifade edilmektedir. Bu hizmetler, rehabilite edici, tedavi edici ve koruyucu olarak belirtilmektedir. Koruyucu sağlık hizmetleri insan sağlığının korunması ve hastalıkların önlenmesi amacıyla oluşturulan düzenlemeleri yansıtır (Hayran, 1998: 17). Tedavi edici sağlık hizmetleri, genellikle hastalığın tespiti ve sonrasındaki sorunların çözümünü ifade etmektedir. Tedavi edici sağlık hizmetleri, hastalığın ortaya çıkmasından sonraki süreçte oluşan tanı, teşhis ve tedavi hizmetlerini açıklayan bir süreçtir (Yaylalı, Kaynak ve Karaca, 2012: 563). Rehabilite edici sağlık hizmetleri, insanların ruhsal veya bedensel olarak engelli kalmış olması nedeniyle çevresindeki herhangi bir kişiye bağlı kalmadan yaşamını idame ettirebilmesi için alması gereken hizmetleri kapsamaktadır (Başol, 2015: 130). Sağlık hizmetlerinin bu plan dâhilinde şekillendirilmesi ve örgütlendirilmesi sağlık sorunlarının önlenmesine, tedavi edilmesine ve sağlık maliyetlerinin en az seviyede tutulmasına yardımcı olacaktır.

Sağlık ekonomisinin konusunu, sağlık hizmetleri sektörünün ekonomik analizi içermekte ve iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır: Pozitif ve normatif yaklaşım. Pozitif yaklaşım, sağlık ekonomisini anlamaya yönelik girdi, çıktı ve sonuç arasında neden-sonuç ilişkisini anlayıp aktarmaya yönelik bir yaklaşımdır. Normatif yaklaşım ise, politik bakış açısına, değer

yargılarına, hakkaniyet anlayışına göre oluşacak tercihleri yansıtmaktadır (Şenatalar, 2003: 25).

Sağlık ekonomisi çok boyutlu ilişkilerden oluşmakla beraber şu genel özelliklere sahiptir: sağlık hizmetlerinde talep esnekliği oldukça düşüktür, talep belirsiz ve tesadüfidir, hizmet kalitesi ölçülemez niteliklidir, sağlık hizmetleri ikame edilemezdir, toplumsal özellikleri çok fazla olmakla birlikte sosyal amacın ön planda olduğu bir hizmettir. Sağlık ekonomisinin en önemli özelliklerinden birisi de bu çalışmanın konusunu oluşturan asimetrik bilgi sorunudur.

Sağlık sektöründe temel unsurların insan davranışları ve bilgi unsuru olması, bu çalışma kapsamına davranışsal iktisat yazınının da alınmasını gerekli kılmaktadır. Sağlık ekonomisi konusunda başat faktörün insan sermayesi olması nedeniyle hasta ve doktorların, doktor ve hastane yöneticilerinin, bürokratlar ve toplumun davranışsal farklılıklarına değinmek faydalı olacaktır.

Sağlık sorunu ile karşılaşan hastalar, bilgi edinimi, teşhis ve tedavi sürecinde verdikleri kararlarda belirleyici tarafı oluşturmaktadır. Sağlık personelleri teşhis ve tedavi hakkında bilgi vermeye hazır olsalar da hastalar birtakım endişelerle sağlık sorunları ile yüzleşmek istemeye bilirler. Herhangi bir sağlık sorunu belirtisinde maddi kaygılar olmaksızın sağlık kurumlarına gitmek istemeyebilirler. Bunun psikolojik ve davranışsal olmak üzere birçok nedeni olabilir. Kaygı bozukluğu gibi nedenlerle hastalar, önemli veya önemsiz bir sorunda doktora gidip bu sorunla yüzleşmek istemeyebilirler. Bu gibi durumlarda sağlık personeli tarafından bilgilendirilmeyi reddetme eğiliminde olabilirler. İnsan doğasının böyle karmaşık bir yapıda olması asimetrik bilginin yoğun olduğu sağlık hizmetlerinde sorun yaratmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde görev alan personellerin bilgi farklılıkları genellikle sağlık ekonomisi literatüründe sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık hizmetlerinde önemli sorunlardan birisi de uzman bilgiye sahip olan doktorların bu bilgi birikimini hastaların içinde buldukları durumu gözeterek düzenli ve hastaların karar vermelerine yardımcı olacak şekilde aktarmalarıdır (Duncan, 2009: 106). Bu nedenle sürekli bir bilgi akışı sağlanarak asimetrik bilginin etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır.

İnsanların fizyolojik yapısı nedeniyle sağlık sorununun ne zaman ortaya çıkacağı belirli değildir. Sağlık kamusal malı, doğası gereği tüm taraflar açısından eşit olmayan bilgi ve belirsizlik koşulları altında hizmet vermektedir (Tepecik ve Yazıcı, 2012: 383). Hasta ve doktorların belirsiz koşullarda bulunmaları nedeniyle, hastalar hastalık hakkında zamanlama

ve maliyet unsurları açısından tam bilgi sahibi olamayacaklardır. Bu gibi nedenlerle sağlık harcamalarının maliyetleri belirlenememektedir.

Sağlık hizmetleri piyasasında ücret veya kar isteği ile hareket edecek olan görevlilerle karşılaşmak mümkündür. Doktorlar var olan bilgi asimetrisinden yararlanarak hastayı yanlış bilgilerle yönlendirip, hastanın tedavinin gerçekte olduğundan daha yüksek kaliteli ve maliyetli olduğu düşüncesine kapılmasına neden olabilir (Frank, 2004: 11). Çoğu zaman bu durum karşısında özel sağlık sigortası alanında hizmet veren kurumlar, sigorta kapsamının daraltılması veya o tedavinin masraflarını karşılamama gibi önlemler alabilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde doktor ve hasta arasında yaşanan asimetric bilgi sorununun iki temel sonucu vardır. Bu sorunlardan birincisi, hastanın kendi kararlarını verebilme yeteneğinin azalması iken, ikincisi hastanın kendisi için karar verecek olan doktora bağımlı hale gelmesidir (Mooney, 2003: 23). Hastalar sınırlı bilgiden kaynaklı doktorların kendilerini bilgilendirdikleri kadarıyla hastalığın tanı ve tedavisine dâhil olmaktadır.

Hizmet sunucuları ne kadar işinde uzmanlaşmış ve tecrübe kazanmışsa aradaki bilgi farklılığı hizmet sunan lehine o kadar artacaktır. Bu durumda bilgi asimetrisi; hizmet talep edicileri, hizmeti sunan kişilere yani talebi arza bağımlı kılmakta ve hizmet talep edenlerin hizmetin asıl maliyetini bilmesini engelleyip seçenekler arası karşılaştırma olanağını ortadan kaldırmaktadır (Sargutan, 2005: 431). Sağlık hizmetlerinde bilgili tarafın arz cephesi olması piyasa koşullarında bu durumun kullanılmasını beraberinde getirecektir. Sağlık arz edenler karı artırmak için kaliteyi düşürmeye çalışırlar ve asimetric bilgiden kaynaklı sağlık hizmetinden faydalanan kişiler kalite düşüşünü önleyemezler (Cookson vd., 2005: 141). Tedavi altında tutulan hastaların bilgi düzeyi oldukça sınırlı olmaktadır. Sağlık hizmetlerinde tüketiciler ile üreticiler arasında var olan ilişkinin doğası gereği, aradaki iletişim asimetric bilgilerle çarpıtılır (Nolan, 2004: 7).

Asimetric bilgi sorunlarının tekrarlı alımlarla çözüleceği ifade edilmektedir. İnsanlar tecrübe ile bilgi sorunlarını azaltmayı hedeflemektedir. Ancak sağlık sektöründe bilgi ediniminin tecrübe edinmekle öğrenilmesi gibi bir durum söz konusu olmamakta, çünkü her bir sağlık sorununun niteliği ve çözümü farklılaşmakta, her hastalığın kendine has yanlarının bulunması nedeniyle asimetric bilgi sorunu her yeni hasta-doktor ilişkisinde tekrarlanan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Nolan, 2004: 7). Sağlık hizmetlerinde, asimetric bilgi sorunu tecrübe veya tekrarlı alımlarla önlenemez niteliktedir. Asimetric bilgiden kaynaklı sorunların

önlenmesi için sürekli bilgi paylaşımı, gıda gibi tekrarlı alım-satımlarda etkili olurken, sağlık ve bireysel emeklilik yönetimi gibi sınırlı ve kontrol mekanizmasının elimizde olmadığı alanlarda bilgi paylaşımı asimetrik bilgi sorununu çoğu zaman çözüme kavuşturmamaktadır (Huffman, 2009: 1).

Asimetrik bilgi olgusunun insan davranışlarını sınırlandıran bir yapısı olduğu bilinmektedir. Sağlık sektöründe karşılaşılan sorunların büyük bir bölümünün insanların davranış şekillerine göre oluştuğu bilinmektedir. Asimetrik bilgi olgusunun iki olumsuz sonucu olan ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları insan davranışlarının yansımaları oluşturmaktadır. Bu noktada insanların rasyonel seçimlerini etkileyen ve engelleyen davranışsal iktisat yazınına da değinmek gerekmektedir. Piyasa ekonomisinde temel çıkış noktalarından birisi insanların rasyonel karar aldıkları yönündedir. Ancak davranışsal iktisat tam olarak rasyonelliğin olmadığını, bunun yerine sınırlı bir rasyonelliğin olduğunu ifade etmektedir. Davranışsal iktisat, insanların "sınırlı rasyonellik", "sınırlı irade" ve "sınırlı kişisel çıkar" varsayımları lehine, rasyonel tercih memnuniyetini en üst düzeye çıkardıkları varsayımını reddeder (Posner, 1997: 1553).

Davranışsal iktisat, sağlık ekonomisi özelinde sağlık sektöründeki ters seçimleri açıklamaya çalışmıştır. Ters seçim sorunu, risk grubu yüksek kişilerin belirlenemeyip bunların daha az sigorta maliyetine katılmalarına izin vermektedir. Bu tanımlama ters seçim sorununun ortaya çıktığı ilk alanı oluşturmuştur. Özel sektörde faaliyet gösteren ve özel hasta bakım hizmeti sunan kurum ve kuruluşların sağlık personeli seçimi ters seçimlerle sonuçlanabilmektedir. Sağlık hizmeti talep eden tüketicilerin ters seçim nedeniyle bilgi birikimi ve deneyimi olmayan doktoru seçmesi sonucu hizmeti sunan doktorun bilgisini sorgulama olanağı bulunmamaktadır (Şimşek ve Karakaş, 2007: 24).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda doktorun hastaya göre daha çok bilgi sahibi olması, davranışsal iktisat çerçevesinde ahlaki tehlike sorununun da meydana gelmesine zemin hazırlar. Ahlaki tehlike sorununun yaşanmasında temel neden insan davranışlarının farklılığıdır. Yapılan araştırmalardan örnek vermek gerekirse, özel sektörde faaliyette bulunan doktorların hasta havuzlarından en ilginç vakaları seçmek için fiyatlarını kasıtlı olarak piyasa denge düzeyinin altında ayarlamaya gayret ettiklerini ortaya koymuştur (Frank, 2004: 6). Piyasaya bırakılan sağlık hizmetinin doktor davranışlarının belirsizliği altında sorunlar yaratma potansiyeli oldukça yüksektir. Asimetrik bilgi altında, doktorlar kar güdüsüyle hareket ederse ahlaki tehlikenin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Doktorlar eksik bilgilendirilmiş hastalar için tam bilgiye sahip olmaları sebebiyle mesleklerini suiistimal

ederek kendi hizmetleri için talep yaratmaya çalışmaktadırlar (Frank, 2004: 6-7). Bunların yanı sıra, sağlık hizmeti veren sağlık çalışanları ve bunların özelinde doktorlar, yüksek riskli hastalıkların ölümle sonuçlanacağı varsayımından hareketle bu hastaları tedavi etme girişiminde bulunmamaktadır. Bu ahlaki yozlaşmanın asıl nedeni ise piyasada faaliyet gösteren hastanelerin ölümle sonuçlanan hasta tedavilerinin olumsuz bir verimlilik göstergesi olarak kullanılmasıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Yarı kamusal mal olan sağlık hizmetlerinin aynı zamanda asimetric bilgiyi de içerisinde barındırması bu konuyu araştırmada çıkış noktamız olmuştur. Sağlık hizmetlerinin kişiye özel fayda sağlaması ile birlikte piyasada üretilebileceği ifade edilmiştir. Karma finansmana konu olan sağlık hizmetlerinin piyasaya bırakılması durumunda karlılık amacının devreye girmesi ile birlikte, piyasadaki aktörler asimetric bilgi ile karşı karşıya gelmektedir.

Sağlık hizmeti talep edenler, bilgi asimetrisi nedeniyle piyasada zayıf tarafı oluşturmaktadır. Aslında ifade edildiği gibi bir serbest piyasa olmamakla birlikte, serbest piyasa söyleminin sağlık hizmetleri açısından kuramsal çerçevede kaldığı görülmektedir. Sağlık hizmeti sunanların ise, piyasada esas hâkim taraf olması nedeniyle aslında talep yönlendirici özelliklerinin olduğu görülmüştür. Bu durum serbest piyasa koşullarındaki sağlık sektöründe arz-talep dengesinin kendiliğinden oluşmadığının bir kanıtıdır.

Fiyatlandırılabilir olan mal ve hizmetlerin piyasa üretimine bırakılması gerektiği ifade edilir. Ancak sağlık kamusal malına olan talep olağanüstü bir durum olmadığı sürece önceden belirlenemez niteliktedir. Ayrıca sağlık hizmetleri stoklanamadığı için birey, sağlık talebini açıkladığında yeterli sağlık hizmeti bulamayabilir. Bilgisizlik ve gelir azlığı nedeniyle kişiler sağlık hizmetlerine taleplerini açıklamaya da bilir. Talep açıklanmadığı için de piyasa koşullarında denge sağlanmayabilir, eksik üretim söz konusu olabilir. Açıklanan talepler doğrultusunda bile sağlık hizmetleri piyasada eşitsiz dağılıma konu olabilmektedir.

Bilgi asimetrisi nedeniyle ortaya çıkan ahlaki tehlike ve ters seçim sorunu kamu sağlığının bozulmasına neden olmakta ve toplumun en küçük hücresine kadar zarar vermektedir. Piyasaya bırakılan mal ve hizmetlerin bütününe bakıldığında sağlık mal ve hizmetinin, diğer mal ve hizmetlerden birçok üstünlüğü vardır. Sağlık malının ikamesinin olmaması, sağlık hizmetinin stoklanamaması, sağlık sorununun ne zaman ortaya çıkacağına belirli olmaması,

sağlık taleplerinin tam olarak iletilmemesine neden olmaktadır. Böylelikle piyasada arz ve talep dengesi oluşmamaktadır.

Sağlık ekonomisinde, doktorun ve hastane yönetiminin asimetrik bilgi durumunda sergileyecekleri tutum farklı olmaktadır. Hastane yönetiminin veya sahiplerinin ticari bir iş olarak girmiş oldukları sağlık sektöründeki asıl hedefi para kazanmaktır. Bu doğrultuda doktor ve hastaları yönlendirerek asimetrik bilgi altında hastalığın teşhis ve tedavi aşamasında karlılığı artırma eğiliminde olmaları kaçınılmazdır. Özel sağlık kurum yöneticileri genellikle ekonomi alanında bilgisi olan kişilerdir. Ekonomi alanında eğitim gören bu kişiler sağlık harcamalarını, girdi-çıktı, etkinlik, verimlilik ve fayda-maliyet olarak değerlendirmek isteyip en az girdi ile en yüksek çıktıyı sağlamayı hedeflemektedir. Böyle bir durumda sağlık hizmetlerinin bir hak olarak görülmesinden çok, ücret karşılığı satın alınan bir hizmete dönüşmesi söz konusu olacaktır. Sağlık alanında son dönemlerde ortaya çıkan iyi yönetim, müşteri memnuniyeti, kalite gibi söylemlerin nedeni ekonomik karlılığı etkileyen ana faktörler olmasıdır.

Verimli bir sağlık hizmeti politikasının temel amacı sağlık harcamalarından tasarruf sağlamak değil, toplumdaki vatandaşların daha uzun ve sağlıklı yaşam sürdürebilmesi için hastalıkları önlemek veya sağlık hizmetlerini iyileştirerek kaliteli sağlık üretmektir (Annemans, 2008: 2). Bu nedenle sağlık kamusal malı, toplumdaki bütün vatandaşlara yayılmalıdır.

Özel sağlık sektöründeki aktörlerin amacı, mal ve hizmet sunumlarının etkin ve verimli olması için çalışmaktır. Ayrıca maliyetleri minimum düzeyde tutmaya çalışmak temel hedefleri olacaktır. Fiyat mekanizmasının işlerliği için sağlık kamusal malı sadece ücretini ödeyebilene sunulacak ve ödeyemeyenler için hizmetten dışlama söz konusu olacaktır. Burada etkinliği sağlamaya dönük fiyatlandırma, gelir dağılımının adaletsiz olduğu ülkelerde gelir elde edemeyen kişilerin sağlık haklarını sekteye uğratacak, dolaylı olarak yaşama haklarını engelleyici nitelik taşıyacaktır.

Sağlık sektöründe, rekabet edilen unsurun fiyat olmaması gerekmektedir. Bunun yerine, hizmet kalitesi, hastanın tedavisinin yapılması, hastaların hastalık, tedavi ve sonraki aşamalarında bilgilendirilme rekabetinin sağlanması gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinin rekabete açılmasında esas olarak iki tartışma ortaya çıkmaktadır. Birincisi sağlığın yaşamın sürekliliği için gerekli olan bir hak olması, ikincisi ise sağlık hizmetinin sunumunda verimlilik, kalite ve etkinlik gibi unsurlara karlılık adına önem verilmesidir. Birinci görüşe göre insanın hakkı olan bir şeyi rekabete açarak tüketim yapacak olanlar arasında ayırım yapılması, rekabetin gerekli olmadığı görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Ancak ikinci görüşe

göre, sağlık hizmetinin bir maliyetinin olması bu hizmetin sunumunda rekabetin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Rekabet ve kalite konusundaki test edilebilirlik oldukça kısıtlıdır. Fiyat düşüşleri veya kalite artışları sağlık hizmetleri piyasasında net bir şekilde ölçülememektedir. Bu ölçümün gerçekleşmemesindeki en büyük etken ise asimetrik bilgidir. Sağlık hizmetleri ile ilgili konularda asimetrik bilginin azaltılması amacıyla sağlık hizmetleri yararlanıcılarını eğitmek, sağlık çalışanlarına güven duymalarını sağlamak, kültürel ve sosyoekonomik koşulların gerektirdiği değişik hastalıklara ve tedavilere karşı hazırlamak ve onların sağlık okuryazarlığını teşvik etmek gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinden yararlananların kalite kaygılarını dikkate alarak, sağlık hizmetlerine olan ilgiyi ve kullanılabilirliğini artırmak gerekmektedir. Sağlık hizmetlerini tüketen kişilerin sağlık hizmetleri alanında yapılan düzenleme ve yeni sağlık hizmeti oluşumlarında yer almaları sağlanmalı ve konu hakkındaki önerileri dikkate alınmalıdır.

Sağlık hizmetlerinin bu derece ticarileştiği bir dönemde, 2019 yılının sonlarına doğru Çin’de grip kökenli bir virüs (Covid-19) ortaya çıkmıştır. Bir süre saklanan bu durumun Çinli bir doktor tarafından açıklanması, sağlık hizmetlerinde hükümet yetkililerinin asimetrik bilgi durumunu kullandıklarını göstermiştir. Salgının hızlı bir şekilde yayılmasının nedenlerinden bir tanesi de bilgilerin kamuoyu ile zamanında şeffaf bir şekilde paylaşılmamasıdır. Küreselleşme nedeniyle mal ve hizmet hareketliliğinin yanı sıra insan hareketliliğinin de üst düzeyde olması hastalığın kısa sürede salgına dönmesine neden olmuştur. Özelleştirilen sağlık sistemlerinin bu salgın konusunda yeterli gelip gelmeyeceği tartışılmaya başlanmıştır. Çoğu ülke ilk başta salgınla baş edebilecek makine, teçhizat ve personelin olduğunu ifade etse de, salgının her geçen gün hızlı bir şekilde yayılması sağlık sistemlerini zor bir duruma sokmuştur. Ülkelerin çoğunda sağlık sistemlerinin piyasalaşması, Covid-19 sağlık krizine hazırlıksız yakalanılmasına neden olmuştur. İtalya örneğinde olduğu gibi, çoğu hastaneler hastalara cevap veremez olmuş ve hasta seçimlerine başlanmıştır. İspanya’da özel sağlık kuruluşları kısa bir sürede devletleştirilmiş ve salgın hastanelerine dönüştürülmüştür. Hastalık hakkında doktorların da tam bilgiye sahip olmayışı, hastalığın teşhisini zorlaştırmış ve tedavi sürecini geciktirmiştir. Sağlık hizmetlerinde talebin arza göre daha fazla olduğu ve talebin belirsizliği çalışmamızda vurgulanmıştır. Hastalığın aniden ortaya çıkması, sağlık sistemlerinin hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Sağlık hizmeti arz edenlerin sayıca

az oluşu ve bu hastalığı asimetrik bilgi nedeniyle teşhis edememeleri sağlık personellerinin de hastalığa yakalanmalarına neden olmuştur. Hükümetler, vatandaşlarına karşı salgın sürecinde şeffaf bilgi akışını sağlamakta çekimser kalmıştır.

Çalışmamızda sağlık yarı kamusal malının piyasa koşullarında belirsizlik ve asimetrik bilgi nedeniyle etkin ve verimli olarak kullanılmadığı sonucuna varılmıştır. Piyasada sağlık hizmeti talep edenler asimetrik bilgi nedeniyle sağlık hizmetinin kalitesini ve maliyetini bilemedikleri için piyasanın işlerliğini sağlayan arz-talep dengesini engellemektedir.

Yarı kamusal mal olan sağlık hizmetinin piyasaya bırakılma gerekçeleri, kamunun başarısızlığı ve söz konusu hizmetin fiyatlandırılabilirdiği ölçüde piyasada daha etkin sunulacağı varsayımdır. Piyasada herhangi bir sorun (çalışmamızın özelinde asimetrik bilgi sorunu) durumunda ise devletin denetim ve kontrol yoluyla sorunu çözmesi amaçlanır. Ancak sağlık hizmetlerini diğer mal ve hizmetlerden ayıran özelliklerin oluşu, devletin kısmi müdahaleleri ile çözülemeyecek kadar önemli sorunların varlığını korur. Bu noktada teknik olarak piyasada sunulabilmesine karşın, sağlık hizmetlerinin tamamının devlet tarafından sunulması gerekmektedir. Sağlık hizmeti yaşam hakkının gereği olarak devlet tarafından, toplumdaki herkese eşit bir mesafeyle, adil ve ihtiyaca karşılık verecek şekilde sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. ve Dilek, S. (2007), “Belirsizlik Altında Firma Kararlarının İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), s. 45-61.
- Akerlof, G. A. (1970), “The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism”, *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), p. 488-500.
- Aldea, A. and Marin, D. (2007), “Asymmetric Information - Adverse Selection Problem”, *Economics and Applied Informatics*, 1, p. 21-28.
- Alp, S. (2010), “Avusturya Okulu Bilgi Teorileri ve E-ticaret Çerçevesinde Akerlof’un Limon Piyasa Modelinin Değerlendirilmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), s. 175-190.
- Annemans, L. (2008), *Ekonomist Olmayanlar İçin Sağlık Ekonomisi*, Belçika: Acedemia Press.
- Ateş, M. (2013), *Sağlık Sistemleri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Auronen, L. (2003), “Asymmetric Information: Theory and Applications”, *Seminar in Strategy and International Business*, Tu-91.167, p. 1-35.
- Azevedo, E. M. and Gottlieb, D. (2017), “Perfect Competition in Markets with Adverse Selection”, *Econometrica*, 85(1), p. 67-105.
- Başol, E. (2015), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Strateji: Sağlık Sisteminde Sevk Zinciri”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), s. 128-140.
- Baştürk, E. (2010), “Avusturya Politik-İktisadını Anlamak”, *Liberal Düşünce*, 15(59-60), s. 263-272.
- Bulutoğlu, K. (2003), *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, İstanbul: YKY.
- Chiappori, P. A., Gandhi, A., Salanié, B. and Salanié, F. (2009), “Identifying Preferences Under Risk from Discrete Choices”, *American Economic Review*, 99(2), p. 356-362.
- Cookson, R., Goddard, M. and Gravelle, H. (2005), “Regulating Health Care Markets”, C. P. Smith, M. Sculpherand and L. Ginnelly (Eds). In *Health Policy and Economics: Opportunities and Challenges* (pp. 121-147). New York: Open University Press.

- Çoban, O. (2005), “Bilgi Asimetrisi Kaynaklı Piyasa Başarısızlığının Giderilmesinde Kamunun Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi*, 38(2), s. 135-151.
- Duncan, P. (2009), *Values, Ethics and Health Care*, Londra: Sage Publications.
- Fidan, H. (2013), “İktisadi Açıdan Bilgi Kavramı ve Bilgi Kavramına Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), s. 94-104.
- Frank, G. R. (2004), “Behavioral Economics and Health Economics”, *National Bureau of Economic Research*, (Nber) Working Paper No. 10881, p. 1-39.
- Huffman, W. E. (2009), “Does Information Change Behavior?”, *Working Paper - Department of Economics, Iowa State University*, (No. 1043-2016-85347), p. 1-9.
- Hyman, D. N. (2010), *Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy*, Kanada: Nelson Education.
- Izquierdo, S. S. and Izquierdo, L. R. (2007), “The Impact of Quality Uncertainty without Asymmetric Information on Market Efficiency”, *Journal of Business Research*, 60(8), p. 858-867.
- Kaul, I. and Mendoza, R. U. (2003), “Advancing the Concept of Public Goods”, I. Kaul, P. Conceição, K. Le Goulvenand and R. U. Mendoza (Eds.), In *Providing Global Public Goods: Managing Globalization* (p. 78-111), New York, Oxford: Oxford University Press.
- Makki, S. S. and Somwaru, A. (2001), *Asymmetric Information in the Market for Yield and Revenue Insurance Products*, Washington: Economic Research Service.
- Matiş, C. and Matiş, E. (2013), “Asymmetric Information in Insurance Field: Some General Considerations”, *Annales Universitatis Apulensis - Series Oeconomica*, 15(1), p. 194-204.
- McPake, B., Kumaranayake, L. and Normand, C. (2002), *Health Economics: An International Perspective*, London: Routledge.
- Mooney, G. H. (2003), *Economics, Medicine and Health Care*, İngiltere: Pearson Education.
- Musgrave R. A. (1958), *Kamu Maliyesi Teorisi Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme*, (Çev. O. Şener ve Y. Mehtibay), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Mutlu, A. ve Işık, A. (2005), *Sağlık Ekonomisine Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Myles, G. D. (1995), *Public Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Nadaroğlu, H. (2000), *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta.
- Nolan, A. (2017), “Health: Funding Access and Efficiency”, *The Economy of Ireland: Policy-Making in a Global Context*, 6(1), p. 356.
- Orchard, L. and Stretton, H. (2016), *Public Goods, Public Enterprise, Public Choice: Theoretical Foundations of The Contemporary Attack on Government*, New York: Springer.
- Öztürk, F. (2004), “Hayek'in Düşüncesinde Rekabet”, *Ekonomik Yaklaşım*, 15(51), s. 93-108.
- Pehlivan, O. (2012), *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Posner, R. A. (1998), “Rational Choice, Behavioral Economics, and the Law”, *Stanford Law Review*, 50(5), p. 1551-1575.
- Pospíšil, R. (2016), “The Macroeconomic Analysis of Public Goods and Their Influence in the Region of Czech Republic”, *Audit Financiar*, 14(136), p. 444-454.
- Samuelson, A. P. (1954), “The Pure Theory of Public Expenditure”, *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), p. 387-389.
- Sargutan, A. E. (2005), “Sağlık Sektöründe Hizmet Talebi”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), s. 430-457.
- Schmid, A. A. (2005), “Economic Analysis and Efficiency in Public Expenditure”, J. G. Backhaus and R. E. Wagner (Eds.), In *Handbook of Public Finance* (p. 407-439), Boston: Springer.
- Schmid, A., Cacace, M., Gotze, R. and Rothgang, H. (2010), “Explaining Health Care System Change: Problem Pressure and the Emergence of “Hybrid” Health Care Systems”, *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 35(4), p. 455-486.
- Şenatalar, B. (2003), “Sağlık Ekonomisine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), s. 25-30.
- Şener, O. (2007), *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, İstanbul: Beta.
- Şimşek, S. ve Karakaş, A. (2007), “Asimetrik Bilgi - İktidar ve Kurumsal Düzenleme Üzerine”, *Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), s. 21-27.

- Tepecik, F. ve Yazıcı, A. (2012), “Sağlık Sektöründeki Etik Problemlerinin Nedenleri”, In *Proceedings of International Conference of Eurasian Economies 2012*, s. 382-388.
- Uz, H. (1998), “Sağlık Ekonomisi”, O. Hayran ve H. Sur (Eds.), *Sağlık Hizmetleri El Kitabı* içinde (s. 63-90), İstanbul: Yüce Yayım.
- Yaylalı, M., Kaynak, S. ve Karaca, Z. (2012), “Sağlık Hizmetleri Talebi: Erzurum İlinde Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış*, 12(4), s. 563-573.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 108-125

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 08.02.2021

Kabul Tarihi: 03.04.2021

İŞYERİNDE KÖTÜ MUAMELE, MOTİVASYON VE PERFORMANS İLİŞKİSİ

Süreyya ECE¹

Serkan TOKGÖZOĞLU²

Delil OĞUZ³

Öz

Bir kurumda, çalışanların kendini iyi hissetmesi kurumun başarısı için büyük önem taşımaktadır. Kendini iyi hisseden çalışanlar işlerine daha iyi motive olur ve motivasyonun artması performans artışıyla sonuçlanır. Bu çalışmanın amacı, çalışanların maruz kaldığı kötü muamelelerin motivasyonlarını nasıl etkilediğini ortaya koymak ve motivasyonun çalışanların performansı üzerindeki etkisini belirlemektir.

Araştırma kapsamında, farklı kurumlarda görev yapan çalışanlardan anket aracılığıyla veri toplanmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek için basit regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda sözlü kötü muamele ve duygusal ihmalin motivasyon üzerinde negatif yönde bir etkisinin olduğu, ancak iş engelleme boyutunun motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Motivasyonun çalışan performansı üzerinde ise pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu elde edilen bir diğer sonuçtur. Çalışma sonuçlarının çalışanları rencide edici sözlerin ve emeklerine değer vermemenin, işe yönelik zorluk çıkarmaktan daha fazla motivasyonlarını etkilediğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kötü Muamele, İş Engelleme, Duygusal İhmal, Motivasyon, Performans.

Jel Kodları: M10, M12.

¹ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, E-posta: sureyyaece@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2110-8091.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, E-posta: serkan_073@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7602-4282.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, E-posta: arges56_056@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5957-6800.

Atıf/Citation

Ece, S., Tokgözoğlu, S. ve Delil, O. (2021), "İşyerinde Kötü Muamele, Motivasyon ve Performans İlişkisi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.108-125.

RELATIONSHIP BETWEEN MISTREATMENT IN WORKPLACE, MOTIVATION AND PERFORMANCE

Abstract

In an institution, the feeling of well-being of employees is of great importance for the success of the institution. For the employees it can be said that the more they feel better, the more motivated they are to do their jobs and as a result performance increases as motivation increases. The purpose of this study is to reveal the effect of mistreatment on employees' motivation and also to determine the effect of motivation on employees' performance.

Within the scope of the research, data was collected from the employees working in different institutions through a questionnaire. Simple regression analyses were conducted to test the research hypotheses. As a result of the analyses, it was determined that verbal abuse and emotional neglect had a negative effect on motivation, but the dimension of work obstruction did not have a significant effect on motivation. Another result is that motivation has a positive and significant effect on employee performance. The study results are important in terms of revealing that offensive words and disregard for employees' efforts affect their motivation more than creating difficulties for the job.

Key Words: Verbal Abuse, Work Obstruction, Emotional Neglect, Motivation, Performance.

Jel Codes: M10, M12.

GİRİŞ

Klasik yönetim teorilerinde, çalışanlar sosyal bir varlık olarak değerlendirilmemiş, deyim yerindeyse bir makine olarak görülmüştür. Bir makineyi çalıştırabilmek için motor yağına; insanlara iş yaptırabilmek için ise ücret ödenmesi gerektiğine inanılıyordu. Ana ücret dışında daha fazla performans için daha fazla ücret ödenmesini öngören parça başı ücret sistemi de bu dönemde kullanılan bir yöntemdi. Ancak zaman içerisinde çalışanların bir sosyal varlık olduğu ve para dışında bazı faktörlerden etkilendiği anlaşılmış ve insan ilişkileri yaklaşımları geliştirilmiştir. İnsan ilişkileri yaklaşımına göre çalışanların sosyal ihtiyaçları da bulunmakta olup, söz konusu ihtiyaçlar karşılanmaksızın sadece ekonomik ve fiziksel koşulların iyileştirilmesine odaklı uygulamaların çalışanları motive etmeden yeterli olmayacağı ileri sürülmüştür. Hawthorne araştırmalarında çalışanların doğrudan bağlı oldukları yöneticilerinin (ustabaşı) onlarla kurduğu iş dışındaki iletişimin, onların motivasyonunu artırarak performanslarını arttırdığı sonucuna varılmıştır. Bunun tersi bir durum, yöneticinin çalışanları rencide edici söz ve davranışlarının da onların motivasyonunu azaltacağı düşünülebilir.

Bu çalışmada da işyerinde kötü muamelenin çalışan motivasyonunu nasıl etkilediği ve motivasyonun da performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada öncelikle işyerinde kötü muamele, motivasyon ve performans kavramları hakkında bilgi verilmiş, daha sonra işyerinde kötü muamelenin motivasyon üzerindeki etkisi ve motivasyonun performans üzerindeki etkisine yönelik daha önce yapılan araştırma sonuçlarına yer verilmiştir. Alan

araştırmasının yer aldığı üçüncü bölümde ise literatüre dayanarak oluşturulan araştırma hipotezlerinin test edilmiştir.

1. İŞYERİNDE KÖTÜ MUAMELE

İşyerinde kötü muamelenin iş hayatının var oluşundan beri çalışan bireyler tarafından zaman zaman tecrübe edilen bir durumdur. Eskiden beri var olmasına rağmen işyerinde kötü muamele kavramının örgütsel davranış olarak incelenmesi o kadar uzun bir geçmişe sahip olduğu söylenemez. (Tınaz, 2006).

Önceleri hayvanlar ve sonrasında çocuklar arasında yaşandığı kabul edilen kötü muamelenin (yıldırma)1980’li yıllarda örgütsel ortamda da yaşandığı ileri sürülmüş ve örgütsel davranış alanında incelenmeye başlanmıştır. Bu durumun olası bir sebebi bireylerin maruz kaldıkları kötü muameleyi dile getirmekten kaçınmasıdır (Cemaloğlu, 2007; Tınaz, 2006).

İşyerinde kötü muamele kaba davranış ve zorbalık olarak değerlendirilmiştir (Read & Laschinger, 2013). Lim ve Cortina (2005)’ya göre kötü muamele sözlü saldırganlık (ör. küfür vb), saygısızlık (sözünü kesme, toplum içinde aşağılama vb) ve izolasyon (önemli iş faaliyetlerinin dışında bırakma vb) gibi davranışları ifade eder. İşyerinde kişilerarası kötü muamelenin hafif denilebilecek sosyal saygısızlıklardan, genel kabalık, bariz rahatsızlık ve şiddete kadar değişebildiği ileri sürülmüştür (Cortina & Magley, 2003). İşyerinde kötü muamele, mobing (Acar & Dündar, 2008), psikolojik şiddet (Tutar, 2004), yıldırma (Cemaloğlu, 2007) gibi kavramlarla da ifade edilmiştir.

İşyerinde kötü muamele sözlü kötü muamele, iş engellemeye yönelik kötü muamele ve duygusal ihmal olmak üzere üç şekilde değerlendirilmiştir. Sözlü kötü muamele kişilerarası kötü muamele biçimi olarak kabul edilirken, engelleme ve ihmal örgütsel biçimler olarak kabul edilmektedir (Harlos & Axelrod, 2005).

Sözlü kötü muamele öncelikle sözel veya sembolik nitelikteki davranışları ifade eder. Bireye kötü bakışlarla bakma, bireyin görüşlerini küçümseyen, arkasından konuşmak, kişiyle iletişim kurmama sözlü kötü muameleler arasında gösterilmiştir (Baron & Neuman, 1998).

İş engellemeye yönelik kötü muamele bireyin işini etkin bir şekilde gerçekleştirme yeteneğini engelleyen davranışları kapsar. Telefon görüşmelerini iade edememe veya notlara cevap vermeme, gerekli bilgileri iletememe, birey için önemli olan faaliyetlere müdahale etme, toplantılara geç gelme iş engelleme arasında sayılmıştır. Bu faktöre dahil edilen davranışlar

öncelikle pasif saldırganlık biçimlerini temsil eder (Baron & Neuman, 1998). İş engelleme veya yalnız bırakma kuruluşların çalışanlara iş sorumluluklarını yerine getirmeleri için gerekli yetki, destek veya kaynakları verememeleri durumunda ortaya çıkar (Harlos & Axelrod, 2005). Oysaki bilgilendirici destek kapsamında, bir işin yapılması için gerekli bilgilerin sunulmasının yanı sıra, çeşitli türde doğrudan yardımları içeren araçsal destekler de sunulabilir (Dormann & Zapf, 1999).

Duygusal ihmal ise örgütsel eylemlerin bireylerin sosyal ihtiyaçlarını görmezden gelmesidir. Duygusal istismar ile karıştırılan duygusal ihmal, duygusal istismar gibi aktif değil, pasif bir durumdur (Harlos & Axelrod, 2005). Yöneticilere “çalışanlarını dinleme” adı altında eğitim verilerek, yöneticilerin aktif bir şekilde çalışanlarının sorunlarını dikkate almalarının çalışanlar zihinsel olarak kendilerini iyi hissetmelerinin sağlanabileceği ileri sürülmektedir (Kawakami, Kobayashi, Takao, & Tsutsumi, 2005). Duygusal desteğin duygusal katılım, empati, sevmeye veya saygı göstermeyi içerdiği ifade edilmiştir. Bir kişiye işini iyi yaptığını söyleme değer verme kapsamındadır (Dormann & Zapf, 1999).

Hastane çalışanlarına yönelik yapılan bir araştırmada hastane yöneticilerinin çalışanlara saygıyı güçlendirecek bir iletişim kurulmasının, duygusal destek sağlayacak örgütsel uygulamaların sağlıklı bir iş ortamı sağlayacağına ve bu durumun da çalışanlar tarafından verilen hizmetin sürdürülebilirliği için de önemli olduğuna dikkat çekilmiştir (Harlos & Axelrod, 2005). Başka bir çalışmada da yeniden yapılanma, değişim mühendisliği gibi örgütsel değişikliklerin sözlü kötü muamele ile işe engellemeye yönelik kötü muamele ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Baron & Neuman, 1998).

Çalışanların işyerinde maruz kaldıkları kötü muamelenin -hangi şekilde olursa olsun- motivasyonları üzerinde bir etki yarattığı düşünülmektedir. Söz konusu etkiden bahsetmeden önce motivasyon kavramı hakkında bilgi verilmiştir.

2. MOTİVASYON

Türkçede ‘güdü, saik veya harekete geçme’ anlamlarına gelen ‘motive’ kelimesinden türetilmiş olan motivasyon kelimesi İngilizce ve Fransızca kökenlidir (Öztürk & Dündar, 2003). Motive’nin ‘harekete geçirici, hareketi devam ettirici ve olumlu yöne yönettici’ olmak üzere üç temel özelliği bulunmaktadır (Eren, 2004). Motivasyon bireyi, belirlenen davranışı göstermesi için isteklendirilmesidir. İşyerinde motivasyon ise bireyi verimli çalıştığı takdirde kişisel ihtiyaçlarının tatmin edileceğine inandırma sürecidir. Birey açısından bakıldığında

motivasyon, bireyin belli bir davranışı göstermesi sonucunda ihtiyaçlarının karşılanacağına dair inancını ifade eder (Ergeneli, 2006; Ölçer, 2005).

Motivasyonun çalışanların, işlerinde başarılı olmalarına katkıda bulunan, başka bir ifadeyle bireyi harekete geçiren gizli bir güç olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla motivasyonun bireyin, bir amaç doğrultusunda davranması için davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynadığı ileri sürülmüştür (Özdemir & Muradova, 2008).

Yöneticilerin, çalışanları motive eden faktörleri belirlemesi çalışanların örgütün amaçlarına ulaşmasına katkıda bulunurken aynı zamanda kendi ihtiyaçlarını da karşılayabildikleri bir ortam oluşturmaları açısından önem taşımaktadır (Eren, 2004). Böyle bir ortam oluşmadığı takdirde çalışanlar kendilerini huzursuz ve mutsuzluktan dolayı bir doyumsuzluk hissine sahip olur ve bu durum da iş verimini olumsuz etkiler (Sabuncuoğlu & Tüz, 2001). Bireyin davranışında etkili olan duygular korku, görev ve sevgidir. Bir yönetici, çalışanını korku yoluyla motive ederse çalışan görevini zorunluluktan; yönetici çalışanını ona verdiği görevi aracılığıyla motive etmeyi seçerse çalışan söz konusu görevi işi gereği yapar. Yönetici sevgi yoluyla çalışanını motive ettiği takdirde ise çalışan, işini istekle yapar (Özdemir & Muradova, 2008). Bu nedenle yöneticilerin, çalışanlarının görevini isteyerek ve severek yapmasını sağlamak için çalışanlarını duygusal açıdan motive etmeleri gerekir. Yaptıkları işe karşı motivasyonları artan, başka bir ifadeyle motive bir şekilde işini yapan çalışanların yaptıkları işte performanslarının da artacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda performans konusunun da ele alınmasının gerekli görülmüştür.

3. PERFORMANS

Çalışanın bir işi gerçekleştirirken karşılaştığı zorluğa karşı dayanma gücü, başarı düzeyi, kavrama, kabiliyeti, istikrarlılığı ve göstermiş olduğu çabaya performans denir (Baş, 1999). Başka bir tanıma göre performans, bir örgütte çalışan personelin, kendisine verilen işi bitirme pratikliği, araştırma-geliştirmesi, o işe katma değer sağlayarak iş verimliliğini arttırmasıdır (Aldemir, Ataol, & Budak, 2001). Torrington&Hall (1995) tarafından yapılan tanımlamaya göre performans çalışanın belli bir süre zarfında elindeki girdileri çıktılara dönüştürerek mal ve hizmet üretmesidir (Torrington & Hall, 1995). Performans kavramı ayrıca çalışanın kendisine verilen göreve istinaden, istenen kriterleri karşılamak suretiyle amaca uygun bir biçimde ortaya konan mal, hizmet ve düşüncelerin toplamı olarak tanımlanmıştır (Pugh, 1991). Belirli bir zaman içerisinde gerçekleştirilen iş ve işlemlerin amaca uygunluk ölçüsüdür

(Akal, 1992).İşletme içerisinde bir personelin, diğer personellere göre işletmeye sunmuş olduğu katkının ölçüsüdür (Babin & Boles, 1998). Çalışanın yaptığı işte elde ettiği çıktının belirlenen amaç ve hedefe uygun olup olmadığını kalitatif (nitel) ve kantitatif (nicel) bir biçimde yorumlanmasıdır (Tınaz, 1999). Kişinin bir işi yaparken sarf etmiş olduğu emek ve çabaların sonucunda ortaya çıkan başarı derecesidir. Kişinin performansı daha çok sahip olduğu donanım, beceriler ve kararlılığına bağlıdır (Morillo, 1990).

Bu bilgilere göre performansın, bireylerin yürüttüğü bir faaliyetinin sonucunda ortaya çıkan başarı ya da başarısızlık durumlarının göstermiş olduğu çaba ve gayretlerine bağlılığını ifade ettiği söylenebilir. Bireyin iş konusundaki bilgi, beceri ve ehliğini kullanmasıyla işlerinde iyi bir performans sergileyerek çoğu zaman başarılı olduğu bilinen bir durumdur. Performansın bu denli iyi olması bireyin moral motivasyonuna bağlıdır.

Kişinin faaliyet gösterdiği ortam ve doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinde kaldığı iç ve dış faktörler performansını etkilemektedir. Etkin ve verimli bir insan kaynakları yönetimi bütün kurumlar için vazgeçilmez bir faaliyettir. İnsan kaynaklarının doğru yönetimi çalışanların performansını artırma açısından büyük önem arz etmektedir. İyi bir koordinasyon ve yönetim sonucunda personelin işine daha çok odaklandığı görülmüştür. Çalışanların örgüt yönetiminde haklı olarak bazı beklentileri olabilir. Bu beklentiler maddi veya manevi beklentilerdir. Maddi beklentiler daha çok parasal olup; maaş artışı, ek ücretler ve sigortalılık olarak söylenebilir. Manevi beklentiler ise daha çok ödüllendirilme, hak ettiği değeri görme, takdir edilme, izinler, işyeri koşulları, iş sağlığı ve iş güvenliği olarak söylenebilir. Bunlarda çalışanın performansını arttırıcı nitelikteki beklentilerdir (Çankır, 2019, s. 155-177).

İşyerinde kötü muamele, motivasyon ve performans kavramları hakkında verilen teorik bilgilerden sonra söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik yapılmış olan ampirik çalışmaların sonuçlarına literatür araştırmasında yer verilmiştir.

4. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Sakarya'da yapılan bir çalışmaya katılan öğretmenler, rencide edici davranışlara maruz kalmaları sonucunda motivasyon sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Yaman, Vidinlioğlu, & Çitemel, 2010). Başka bir araştırma sonucunda kötü muamelenin olduğu bir iş ortamında motivasyonun azaldığı belirlenmiştir (Yang, Caughlin, Gazica, Truxillo, & Spector, 2014). Yunanistan'da yapılan bir çalışmada da algılanan sözlü kötü muamelenin içsel motivasyon üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Bekiari & Petanidis, 2016). Yunanistan'da sporcularla yapılan başka bir araştırma da sözlü kötü muamelenin

motivasyonu düşürücü bir durum olduğunu göstermiştir (Bekiari, 2014). Yabe ve arkadaşları (2019) tarafından Japonya’da yürütülen bir çalışma sonucunda sözlü veya fiziksel kötü muamelenin motivasyon kaybıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Çalışanlara daha iyi çalışma koşulları sunmak yöneticilerin görevlerindedir. Çalışanın kendisine yüklenen görevleri yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu ortamın ve kaynakların sağlanmaması da işe engellemeye yönelik kötü muamele kapsamında değerlendirilebilir. Çalışanın, sorumluluklarını yerine getirebilecek imkânlardan mahrum bırakılmasının motivasyonunun azaltacağı beklenebilir. Nitekim Türkiye’de hastane çalışanları ile yapılan bir araştırma, özellikle genç yaştaki çalışanlar üzerinde çalışma koşullarının motive edici etkisinin güçlü olduğu belirlenmiştir (Kıdak & Aksaraylı, 2009). Adana’da hizmet işletmelerinde yürütülen bir çalışmada da bireye işini daha iyi yapmasını sağlayacak imkânların sunulmasının motivasyonu arttırdığı tespit edilmiştir (Ölçer, 2005). Türkiye’nin farklı illerinde faaliyet gösteren otel çalışanlarıyla yapılan bir çalışmada, çalışanlara işlerini daha iyi yapmaları için gelişme imkânları sunulmasının çalışanları motive ettiği belirlenmiştir (Alkış & Öztürk, 2009). Ancak Bandırma’da banka çalışanları ile yapılan bir araştırma, çalışanların işlerini daha iyi yapmaları için kariyer yönetimi uygulamasının motive edici faktörler ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığını göstermiştir (Yumuşak & Çoban, 2012).

İşyerinde bir çalışanın başarılarının görmezden gelinmesi duygusal ihmal kapsamında bir maruz kalınan bir kötü muameledir. Seu ve arkadaşları (2004) temel duyguların iş motivasyonunun kalıcılığını doğrudan etkileyebildiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Adana’da yapılan bir çalışmada takdir edilmenin motivasyonu artırıcı bir etkisi bulunmuştur (Ölçer, 2005). Ankara ve İzmir’de otel çalışanlarıyla yapılan bir çalışmada takdir edilmeyene işgörenlerin, takdir edilenlere göre işinden memnun olmadığı belirlenmiştir (Ünlüönen, Ertürk, & Olcay, 2007). Bu sonuca göre duygusal açıdan ihmal edilen işgörenler, diğer işgörelere göre daha mutsuz olduklarının motivasyonlarının düştüğü söylenebilir. Otel çalışanlarıyla yapılan bir diğer çalışmada da yöneticileri tarafından takdir edilmeyen işgörenlerin içsel motivasyonunun azaldığı tespit edilmiştir (Gökkaya & Türker, 2018).

Adana’da yapılan bir çalışmada motivasyonun, performansı arttırdığı belirlenmiştir (Ölçer, 2005). Eskişehir’de yürütülen bir çalışmada da motivasyon ve performans arasında orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir (Boz, Duran, Koç, & Uslu, 2019). Sökmen ve arkadaşları

tarafından Ankara’da faaliyet gösteren bir bankadaki çalışanlarla yapılan çalışma sonucunda da çalışan motivasyonunun, performansı orta düzeyde ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir (Sökmen, Bilsel, & Erbil, 2013). Ankara’da hastane çalışanlarıyla yapılan bir çalışma, motivasyondaki artışın, performansta artış sağladığını göstermiştir (Koçak & Özüdoğru, 2012). İstanbul’da yapılan bir diğer araştırmada da bireysel motivasyonun, mesleki performansı arttırdığı belirlenmiştir (Altındağ & Akgün, 2015).

5. ALAN ARAŞTIRMASI

Literatür taramasında sözü geçen araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1a: İşyerinde sözlü kötü muamelenin çalışanların motivasyonu üzerinde negatif bir etkisi vardır.

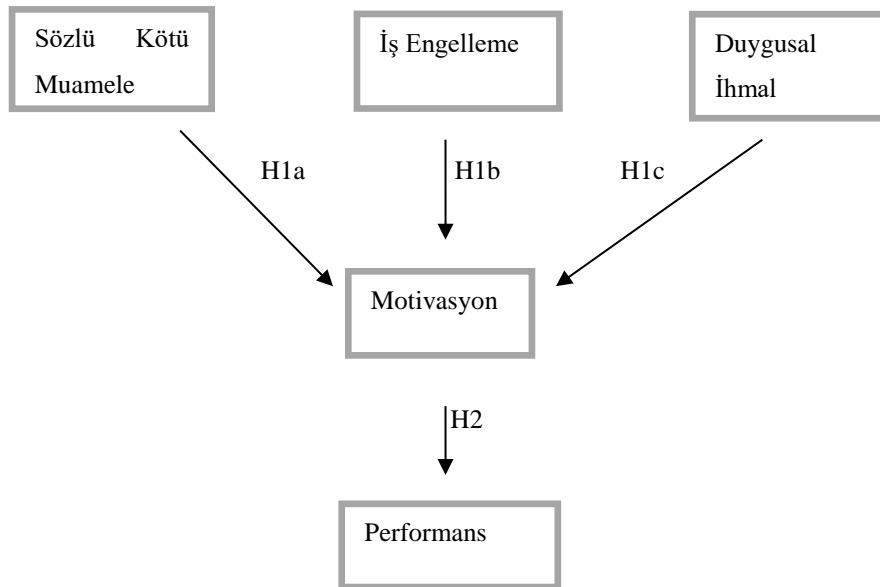
H1b: Çalışanın işini engellemeye yönelik davranışların çalışanların motivasyonu üzerinde negatif bir etkisi vardır.

H1c: İşyerinde duygusal ihmalin çalışanların motivasyonu üzerinde negatif bir etkisi vardır.

H2: Çalışanların motivasyonunun, performansları üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

5.1. Araştırma Modeli ve Yöntemi

Yapılan literatür taramasında karşılaşılan araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki araştırma modeli oluşturulmuştur:

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1’de gösterilen araştırma modeline göre sözlü kötü muamele, iş engelleme ve duygusal ihmal ile motivasyon arasında negatif yönde bir ilişki beklenmektedir. Motivasyon değişkeni ile performans değişkeni arasında ise pozitif yönde bir ilişki beklenmektedir. Bir nicel araştırma yöntemi olan anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır.

5.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Örneklem

Bu çalışmada katılımcıların işyerinde algıladıkları kötü muameleyi ölçmek için Harlos ve Axelrod (2005) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek 16 ifadeden oluşmakta olup, her bir ifade için katılımcılara ‘hiç katılmıyorum’, ‘katılmıyorum’, ‘kararsızım’, ‘katılıyorum’ ve ‘kesinlikle katılıyorum’ cevap alternatifleri sunulmuştur. Motivasyon değişkenini ölçmek için Lawler ve Hall (1970) tarafından geliştirilen 4 ifadeli içsel motivasyon ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçek için katılımcılara ‘hiç katılmıyorum’, ‘katılmıyorum’, ‘kararsızım’, ‘katılıyorum’ ve ‘kesinlikle katılıyorum’ cevap alternatifleri sunulmuştur. Son olarak katılımcıların kendi performanslarına ilişkin algılarını ölçmek için Yousef (2000) tarafından geliştirilmiş olan 4 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Her bir ifade için katılımcılara 1’den 7’ye kadar değer vermeleri istenmiştir. Değerin yüksek olması performansın yüksek algılandığını göstermektedir.

Bu araştırmanın hem özel hem de kamu kurumu çalışanlarıyla yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda her iki sektörden farklı kurumlarında görev yapan çalışanlar örnekleme dahil edilmiş olup, dağıtılan anketler sonucunda 47’si özel, 44’ü kamudan olmak üzere 91 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Analizler SPSS programı kullanılarak yapılmıştır.

5.3. Bulgular

Katılımcıların %80’i erkek; %20’si ise kadın çalışanlardan oluşmakta olup, yaş ortalaması 32 olarak belirlenmiştir. Söz konusu katılımcıların %50’si evli olduğunu; %41’i evli olmadığını ifade ederken %9’u bu konuda cevap vermemiştir. Eğitim düzeylerine bakıldığında %11’inin ilk-ortaöğretim; %25’inin lise; %47’sinin üniversite; %15’inin yüksek lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ortalama görev süresi ise 8 yıl olarak hesaplanmıştır.

Kötü muamele ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda ifadelerin üç boyut altında toplandığı belirlenmiş olup, ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik değerinin 0,79 olduğu tespit edilmiştir. Birinci boyut (sözlü kötü muamele) varyansın %24’ünü; ikinci boyut (duygusal ihmal) varyansın %22’sini ve son olarak üçün boyut (iş engelleme) varyansın %17’sini açıklamaktadır. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranının %63 olduğu tespit

edilmiştir. Ölçekteki ifadelerin faktör yüklerinin ise .55 ile .85 arasında olduğu belirlenmiştir. Motivasyon ve performans ölçeklerinin madde sayısı az olduğundan söz konusu ölçekler için faktör analizi yapılmamıştır. Örneklem ve ölçeklere ait betimleyici istatistikler Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	SS	1	2	3	4	5
Sözlü Kötü Muamele	1,77	0,85	(0,85)				
İş Engelleme	1,89	0,82	0,63**	(0,72)			
Duygusal İhmal	2,24	0,93	0,40**	0,37**	(0,85)		
Motivasyon	4,42	0,82	-0,28**	-0,17	-0,36**	(0,95)	
Performans	5,37	1,06	-0,33**	-0,12	-0,12	0,26	(0,77)
* p<0.05; **p<0.01							

Tablo 1’deki verilere göre katılımcıların kötü muamele boyutlarından sözlü olarak rencide edilme ortalamalarının, diğer boyutlara göre düşük olduğu anlaşılmaktadır. Motivasyon ortalamalarının ve kendi performanslarına yönelik algının da yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak ölçeklerin güvenilirliklerini gösteren Cronbach’s Alpha katsayılarının %72 ile %95 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bir ölçeğin/boyutun güvenilir olarak kabul edilebilmesi için söz konusu katsayının en az %60 olması gerekliliğine dayanarak (Küçük, 2016), araştırmada kullanılan ölçeklerin ve boyutların güvenilir oldukları söylenebilir.

Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde sözlü kötü muamele ile diğer değişkenler arasında; iş engelleme ile duygusal ihmal arasında; duygusal ihmal ile motivasyon arasında anlamlı korelasyon olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında oluşturulmuş olan hipotezleri test etmek için yapılan basit regresyon analizleri yapılmış olup, analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Kötü Muamele Boyutlarının Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken			
	B	Motivasyon SH	β	t
Sözlü Kötü Muamele	-0,27	0,10	-0,28**	-2,69
İş Engelleme	-0,17	0,11	-0,17	-1,58
Duygusal İhmal	-0,32	0,90	-0,36**	-3,65
*p<0,05; **p<0,01				

İlk analizde kötü muamele boyutlarından sözlü kötü muamelenin motivasyon üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda sözlü kötü muamelenin, motivasyon

üzerinde negatif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir ($F_{(1,89)} = 7.256$; $R^2 = .10$; $p < 0.01$). Bu sonuca göre bir çalışan, sözlü kötü muameleye maruz kaldıkça motivasyonu düşmektedir. Başka bir ifadeyle sözlü kötü muameledeki bir birimlik artış, motivasyon üzerinde %28'lik bir azalışa neden olmaktadır. Bu sonuç yöneticilerin, çalışanları rencide edici sözlerinin, çalışanların motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediğini göstermekte olup, H1 hipotezini desteklemekte olup, sözlü ve fiziksel olarak rencide edici davranışların motivasyon ile ilişkisine yönelik önceki araştırmalar (Yang, Caughlin, Gazica, Truxillo, & Spector, 2014; Bekiari & Petanidis, 2016; Bekiari, 2014; Yabe vd., 2019) ile benzerlik göstermektedir.

İkinci hipotez için yapılan basit regresyon analizinde iş engellemenin, motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(1,89)} = 2.501$; $R^2 = 0.03$; $p > 0.05$). Kötü muamele boyutlarından iş engelleme, bir çalışana görevini yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlanmaması yoluyla kötü muameleye uğramasını ifade etmektedir. Bu sonuç, iş engelleme şeklindeki kötü muamelenin çalışanın motivasyonunu etkilemediğini göstermektedir. Bu sonuca göre çalışanlara görevlerini yapmaları için imkânların sunulması veya sunulmamasının çalışanların motivasyonu açısından bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Dolayısıyla H2 hipotezi ret edilmiştir. Yumuşak & Çoban (2012) tarafından yapılan bir çalışmada da benzer bir sonuç elde edilmiştir.

Kötü muamelenin bir diğer boyutu olan duygusal ihmalin motivasyon üzerindeki etkisine yönelik yapılan analiz ise duygusal ihmalin, motivasyon üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir ($F_{(1,89)} = 13.311$; $R^2 = .13$; $p < 0.01$). Buna göre duygusal ihmaldeki bir birimlik artış, motivasyonu %36 oranında düşürmektedir. Bu sonuç, yöneticilerin, çalışanları başarılarından dolayı takdir etmemesinin, bir birey olarak onlara değer vermemesinin motivasyonlarını anlamlı ölçüde azalttığını göstermekte olup, bu konuda daha önce yapılmış olan çalışmaları destekler nitelikte bir sonuçtur (Ölçer, 2005; Ünlüönen, Ertürk, & Olcay, 2007; Gökkaya & Türker, 2018).

Araştırma kapsamında ele alınan bir diğer konu motivasyonun performans üzerindeki etkisine yöneliktir. Söz konusu etkiyi test etmek için yapılan analiz sonucu Tablo 3'te gösterilmiştir:

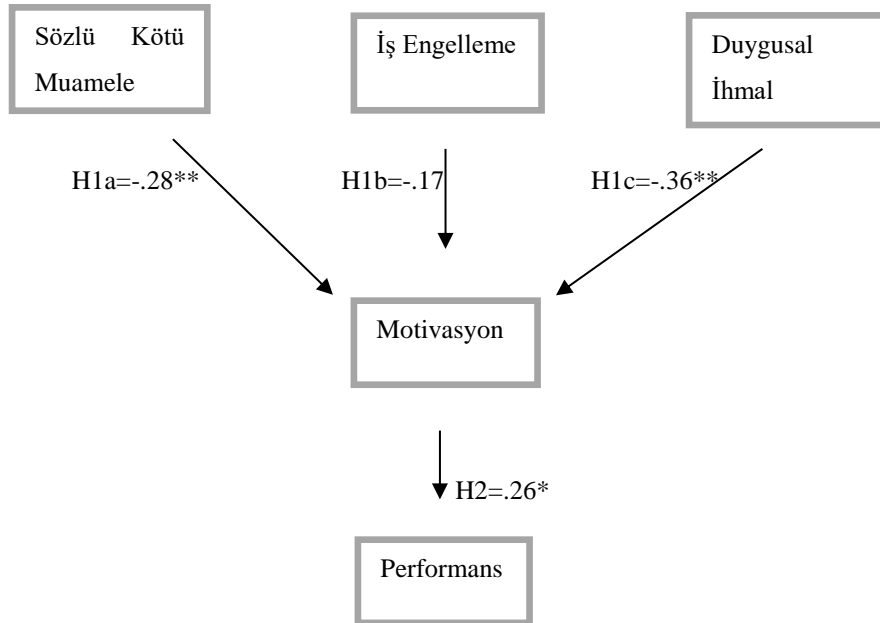
Tablo 3. Motivasyonun Performans Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken			
	B	SH	β	t
Motivasyon	0,34	0,13	0,26*	2,56

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

H4 hipotezini test etmek için yapılan basit regresyon analizi sonucunda motivasyonun, performans üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($F_{(1,89)} = 6.560$; $R^2 = .10$; $p<0.05$). Buna göre motivasyondaki bir birimlik artış, performans üzerinde %26'lık bir artışa neden olacaktır. Çalışanlar, işyerinde yüksek bir motivasyona sahip olduğunda performansları da artacağından daha verimli olabileceklerdir. Bu sonuç araştırmanın son hipotezi olan H4 hipotezini desteklemektedir. Bu sonuç H3 hipotezini destekleyici yönde bir sonuçtur. Bu sonuç önceki araştırma sonuçlarını da desteklemektedir (Ölçer, 2005; Boz, Duran, Koç, & Uslu, 2019; Sökmen, Bilsel, & Erbil, 2013; Koçak & Özüdoğru, 2012; Altındağ & Akgün, 2015).

Elde edilen araştırma sonuçlarına göre araştırma modelinin son hali aşağıda sunulmuştur:

Şekil 2: Analiz sonrası araştırma modeli

Şekil 2'de gösterilen araştırma modeli genel olarak değerlendirildiğinde kötü muamele boyutlarından iş engellemeye yönelik kötü muamelenin motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, ancak sözlü kötü muamele ile duygusal ihmalin motivasyon üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu; motivasyonun ise performansı arttırıcı bir

etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre yöneticilerin, çalışanların görevini yapması için imkânlar sunmamasının çalışanların motivasyonu için pek önemli olmadığı; ancak çalışana rencide edici sözlerin, başkalarının yanında küçük düşürmenin ve çalışana değer vermemenin motivasyon üzerinde asıl etkiye sahip olan faktörler olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yöneticiler, çalışanlarından görevlerinde yüksek performans göstermelerini beklemektedirler. Çalışanların yüksek performans göstermeleri motive olmalarına bağlı olup, motivasyonlarını sağlamak ise yöneticilerin görevidir. Yöneticilerin, çalışanlarına yönelik muamelesi motivasyonları üzerinde etkili olduğu düşünülmüştür. Bu çalışmada da çalışanların yöneticileri tarafından maruz kaldıkları kötü muamelenin motivasyonları nasıl etkilediği ve bunun sonucunda performanslarındaki değişim araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında Şırnak'ta farklı kurumlarda görev yapan çalışanlarla yüz yüze anket uygulanmıştır. Analiz sonucunda kötü muamele boyutlarından sözlü kötü muamele ve duygusal ihmalin motivasyon üzerinde negatif yönde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ancak çalışana işini daha iyi yapmasını sağlayacak olanakların sunulmamasını içeren iş engelleme boyutunun ise motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bir diğer sonuç da motivasyonun, performansı artırıcı bir etkiye sahip olduğudur.

Çalışanlar işyerinde rencide edici söz ve davranışlara maruz kaldığında, ekstra çabaları takdir görmediğinde motivasyonları azalmakta, motivasyonlarının azalması da performanslarını düşürebilmektedir. Çalışanlara işlerine ilişkin kolaylıklar sağlamak, işlerini daha iyi yapmalarına yardımcı olmak gibi işe ilişkin bir takım uygulamaların yapılmamasının ise çalışanların motivasyonlarını etkilememektedir. Analiz sonuçlarına göre yöneticilerinden rencide edici söz ve davranışlar görmek, gösterdikleri çabanın, elde ettikleri başarıların yöneticiler tarafından görmezden gelinmesi çalışanları oldukça rahatsız etmekte ve bu nedenle motivasyonları azalmaktadır. Yaptıkları iş işe ilgili yöneticilerin imkânlar sunmaması ise onları etkilememektedir. Oysaki yöneticiler iş odaklı düşünerek çalışanları işini daha iyi yapacak şartlar sağlamak için düzenlemeler yapmayı tercih etmektedir. Ancak çalışana klasik yönetim yaklaşımlarındaki gibi bir sosyal varlık olarak değerlendirmemek çalışanların motivasyonları üzerinde doğrudan asıl bir etkiye sahiptir. Buna göre yöneticiler çalışanlarını rencide edici davranışlarda buldukları ve başarılarını görmezden geldikleri takdirde işle ilgili sundukları imkânların çalışan motivasyonu açısından bir anlam ifade etmediği

söylenbilir. Başka bir ifadeyle çalışanların yöneticilerinden beklediği güzel söz ve davranışlar ve emeklerinin farkında olunmasıdır. Bunlar karşılandığı zaman çalışanların motivasyonu yükseldiğinden kısıtlı koşullarda dahi görevlerini en iyi şekilde yapmaya çalışır ve bunun sonucunda da performansları artar.

Çalışmanın örnekleminin sadece Şırnak ilindeki çalışanlarla yapılması çalışmanın bir kısıtını oluşturmaktadır. Şırnak gibi kırsal bölgelerde yönetici-çalışan arasındaki güç mesafesi daha az olduğundan bu bölgede çalışanların yöneticilerinden beklentileri daha fazla olabilir. O nedenle çalışmanın güç mesafesinin daha fazla olduğu büyük şehirlerde ve büyük işletmelerde yapılması güç mesafesinin iş yerindeki muamele ve motivasyon ilişkisini nasıl etkilediğini ortaya koyabilir. Dolayısıyla bu araştırma sonuçlarının, bu tarz çalışmalar için bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. B., ve Dündar, G. (2008), "İşyerinde Psikolojik Yıldırmaya (Mobbing) Maruz Kalma Sıklığı ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), s.111-120.
- Akal, Z. (1992). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi: Çok Yönlü Performans Göstergeleri*. Ankara: MPM Yayınları.
- Aldemir, C., Ataol, A., ve Budak, G. (2001), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İzmir: Barış Yayınları.
- Alkış, H., ve Öztürk, Y. (2009), "Otel İşletmelerinde Motivasyon Faktörleri Üzerine Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), s.212-236.
- Altındağ, E., ve Akgün, B. (2015), "Örgütlerde Ödüllendirmenin İşgören Motivasyonu ve Performansı üzerindeki Etkisi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), s.281-297.
- Babin, B., and Boles, J. (1998), "Employee Behavior in a Service Environment: A Model and Test of Potential Differences between Men and Women", *Journal of Marketing*, p.77-91.
- Baron, R. A., and Neuman, J. H. (1998), "Workplace Aggression--The Iceberg Beneath the Tip of Workplace Violence: Evidence on Its Forms, Frequency, and Targets", *Public Administration Quarterly*, 21(4), p.446-464.
- Baş, M. (1999), "Şirket Toplam Performans Yönetimi: Kimya Sektöründe Bir Uygulama", *Kalite Kongresi Bildirisi*, (s. 20-23). Ankara.
- Bekiari, A., and Petanidis, D. (2016), "Exploring Teachers' Verbal Aggressiveness through Interpersonal Attraction and Students' Intrinsic Motivation", *Open Journal of Social Sciences*, p.72-85 .
- Boz, D., Duran, C., Koç, A., ve Uslu, İ. (2019), "Çalışanların Motivasyonunun İş Tatmini ve Performans ile İlişkisi", *International Congress on Afro - Eurasian Research V*, (s. 224-229). Lefkoşa.
- Çankır, B. (2019), "Örgütlerde Duygusal Bağlılık ve Performans İlişkisi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.155-177.

- Cemaloğlu, N. (2007), "Örgütlerin Kaçınılmaz Sorunu: Yıldırma", *Bilig*, s.111-126.
- Cortina, L. M., and Magley, V. J. (2003), "Raising Voice, Risking Retaliation: Events Following Interpersonal Mistreatment in the Workplace", *Journal of Occupational Health Psychology*, p.247–265.
- Dormann, C., and Zapf, D. (1999), "Social Support, Social Stressors at Work, and Depressive Symptoms: Testing for Main and Moderating Effects with Structural Equations in a Three-Wave Longitudinal Study", *Journal of Applied Psychology*, 84(6), p.874-884.
- Eren, E. (2004), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gökkaya, S., ve Türker, N. (2018), "İş Motivasyonu ile İş Tatmini üzerine Otel İşletmelerinde Karşılaştırmalı bir Araştırma", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(5), s.12-28.
- Harlos, K. P., and Axelrod, L. J. (2005), "Investigating Hospital Administrators' Experience", *Canadian Journal of Behavioural Science*, 37(4), p.262-272.
- Kawakami, N., Kobayashi, Y., Takao, S., and Tsutsumi, A. (2005), "Effects of Web-Based Supervisor Training on Supervisor Support and Psychological Distress among Workers: A randomized controlled trial", *Preventive Medicine*, 41, p.471–478.
- Kıdak, L., ve Aksaraylı, M. (2009), "Sağlık Hizmetlerinde Motivasyon Faktörleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), s.75-94.
- Koçak, R. D., ve Özüdoğru, H. (2012), "Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Çalışanların Motivasyonu ve Performansı üzerindeki Etkileri: Kamu ve Özel Hastanelerinde bir Uygulama", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.76-88.
- Lim, S., and Cortina, L. M. (2005), "Interpersonal Mistreatment in the Workplace: The Interface and Impact of General Incivility and Sexual Harassment", *Journal of Applied Psychology*, p.483– 496.
- Morillo, C. (1990), The Reward Event and Motivation, *The Journal of Philosophy*, 270.
- Ölçer, F. (2005), "Depertmanlı Mağazalarda Motivasyon üzerine bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.1-26.
- Özdemir, S., ve Muradova, T. (2008), "Örgütlerde Motivasyon ve Verimlilik İlişkisi", *Journal of Qafqaz University*, s.146-153.

- Öztürk, Z., ve DüNDAR, H. (2003), "Örgütsel Motivasyon ve Kamu Çalışanlarını Motive Eden Faktörler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.57-67.
- Pugh, D. (1991), *Organizational Behaviour*, London: Prentice Hall International (UK) Ltd.
- Read, E., and Laschinger, H. K. (2013), "Correlates of New Graduate Nurses' Experiences of Workplace Mistreatment", *The Journal of Nursing Administration*, 43(44), p.221-228.
- Sabuncuoğlu, Z., ve Tüz, M. (2001), *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sökmen, A., Bilsel, M. A., ve Erbil, C. (2013), "Örgütsel Adaletin Çalışan Motivasyonu ve Performansı üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), s.43-62.
- Tınaz, P. (1999), "Performans Değerleme Sistemlerinin Önemi ve Türkiye'deki Uygulamalarına İlişkin Bir İnceleme", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s.389-406.
- Tınaz, P. (2006), "İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)", *Çalışma ve Toplum*, s.13-28.
- Torrington, D., & Hall, L. (1995), *Personal Management, HRM in Action*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Tutar, H. (2004), "İşyerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı: Nedenleri ve Sonuçları", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, s.101-128.
- Ünlüöner, K., Ertürk, M., ve Olcay, A. (2007), "Otel İşletmelerinde Psiko-Sosyal Motivasyon Araçları ve bu Araçların Farklı Departmanlar üzerindeki Etkisine Yönelik Ankara ve İzmir Otellerinde bir Uygulama", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), s.9-32.
- Yaman, E., Vidinlioğlu, Ö., ve Çitemel, N. (2010), "İşyerinde Psikoşiddet, Motivasyon ve Huzur: Öğretmenler Çok Şey Mi Bekliyor? Psikoşiddet Mağduru Öğretmenler Üzerine", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), s.1136-1151.
- Yang, L.-Q., Caughlin, D. E., Gazica, M. W., Truxillo, D. M., and Spector, P. E. (2014), "Workplace Mistreatment Climate and Potential Employee and Organizational Outcomes: A Meta-Analytic Review from the Target's Perspective", *Journal of Occupational Health Psychology*, 19(3), p.315-335.

Yumuşak, S., ve Çoban, M. (2012), "Kariyer Yönetiminin Motivasyona Etkisi: Bandırma İlçesinde Bankacılık Sektöründe bir Uygulama", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s.76-87.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 126-146

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 10.03.2021

Kabul Tarihi: 22.04.2021

VIX KORKU ENDEKSİNİN BİST SEKTÖR ENDEKSLERİ İLE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİNİN CCC-GARCH İLE ARAŞTIRILMASI: 2013-2020 DÖNEMİ

Merve TUNCAY¹

Öz

Küreselleşen finans piyasalarında yatırımcılar karar alırken ulusal bileşenler yanında uluslararası göstergeleri de dikkate almaktadır. Korku endeksi olarak da ifade edilen Volatilite Endeksi (VIX) Şikago Opsiyon Borsası tarafından hesaplanmakta ve hem politika yapımcılar hem de piyasa katılımcıları tarafından yaygın bir biçimde takip edilmektedir.

Bu çalışmada da, Borsa İstanbul'dan seçilmiş 7 sektör endeksi ile VIX korku endeksi arasındaki volatilitte etkileşimini ortaya koyabilmek amaçlanmaktadır. Çalışmada 2013-2020 dönemi için günlük gözlemlerden elde edilen logaritmik fark serileri Sabit Koşullu Korelasyon GARCH (CCC-GARCH) modeli ile analiz edilmiştir. Yöntem, volatilitte etkileşimlerinin yanısıra değişkenler arası korelasyon katsayılarını da gösterebilmesi bakımından alternatif yöntemler arasından öne çıkmaktadır. Analiz bulgularına göre; seriler arasında istatistiksel olarak anlamlı volatilitte etkileşimleri ve zayıf olmakla beraber negatif korelasyon bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: VIX, BİST, Sektör Endeksleri, CCC-GARCH.

JEL Kodları: C32, F36, G10, G15.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Bankacılık ve Finans Bölümü, E-posta: muncay@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2379-1314.

Atıf/Citation

Tuncay, M. (2021), "VIX Korku Endeksinin BİST Sektör Endeksleri ile Volatilitte Etkileşiminin CCC-GARCH ile Araştırılması: 2013-2020 Dönemi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.126-146.

INVESTIGATION OF THE VOLATILITY INTERACTION BETWEEN VIX FEAR INDEX AND BIST SECTOR INDICES VIA CCC-GARCH: PERIOD OF 2013-2020

Abstract

Investors in globalizing financial markets take international indicators into account as well as national components while making decisions. The Volatility Index (VIX), also known as the fear index, is calculated by the Chicago Board Options Exchange and is often followed by policy makers and market participants.

In this study, it is aimed to reveal the volatility interaction between 7 selected sector indices in Borsa Istanbul and VIX. In the study, the logarithmic difference series obtained from daily observations for the 2013-2020 period were analyzed with the Constant Conditional Correlation GARCH (CCC-GARCH) model. The method distinguishes from other methods in terms of showing the correlation coefficients between variables as well as volatility interactions. According to the analysis findings; there are statistically significant volatility interactions and a weak but negative correlation between the series.

Key Words: VIX, BIST, Sector Indices, CCC-GARCH.

JEL Codes: C32, F36, G10, G15.

GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren hız kazanan finansal piyasalardaki uluslararasılaşma hareketleri her ne kadar sermayenin piyasalar arasında daha yüksek getiri ve daha düşük riske ulaşma motivasyonu ile hareket edebilmesini getirmiş olsa da bu dönemde risklerin ve kırılmalıkların arttığı, yaşanan finansal krizlerin bulaşıcılık etkisinin ve derinliğinin de arttığı bir gerçektir. Dolayısıyla, fırsatlarla beraber yeni araçların ve kurumların ortaya çıkarken, maruz kalınan risklerin yönetimi ve tespit edilmesine yönelik arayışlar da artmıştır. Finansal piyasalarda risk kavramı ve yönetilmesi meselesi Harry Markowitz’in 1952 yılındaki “Portföy Seçimi” başlıklı makalesiyle dikkate alınmaya başlamıştır. Bugün piyasalardaki belirsizliği ölçmeye yönelik birçok gösterge hesaplanmaya çalışılmaktadır.

Finansal piyasalarda risk, belirsizliğin ölçüsünü ifade etmekte ve gelecekte ortaya çıkacak olaylar dağılımının yaygınlığını göstermektedir. Dağılımın yaygınlığı da varyans ile ölçülmekte ve varyansın karekökü alınarak hesaplanan standart sapma, bir risk ölçütü olarak volatilité kavramı ile de ifade edilmektedir (Bolgün ve Akçay, 2009: 149-150). Ancak, bir değişkenin olası tüm değerlerinin yayılımını ifade eden volatilitenin finans yazınında riskle ilgili olsa da tam olarak riskle aynı şey olduğu da söylenememektedir. Çünkü volatilité, belirsizliğin net bir ölçüsü olup istenen bir sonuçtan da kaynaklanıyor olabilirken, risk istenmeyen bir sonuçla ilgili belirsizliğin ifadesidir (Çil Yavuz, 2015: 423). Volatilité, rassal parametre veya hedef değişkenin değerinin aşağı ya da yukarı yönde ortalamadan sapmasının bir ölçüsü olarak tanımlanabilmektedir (Bolgün ve Akçay, 2009: 195).

Finansal piyasalarda volatilitenin kavramının da dikkate alınmaya başlanması 1990'lı yılların başına dayanmaktadır (Kula ve Baykut, 2017: 28). Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, gelişmekte olan ülkelerde volatilitenin, finansal istikrarsızlıklar dolayısıyla daha yüksek olarak yaşanmakta, yatırımcıların piyasaya dahil olmasını ve yatırım kararları almasını engelleyebilmektedir. Buna ek olarak, sermaye maliyetini artmasına, sermaye ile risk paylaşımının azalmasına da yol açmaktadır (Saka Iğın ve Sarı, 2018: 276). Dolayısıyla, özellikle gelişmekte olan ülke piyasaları için yatırım kararlarının istikrarı ile sürekliliği ve sermayenin ile riskin paylaşımında etkinliğin sağlanabilmesi açısından finansal piyasalarda volatilitenin takip edilmesi ve volatilitenin etkileyen unsurların tanımlanabilmesi önem taşımaktadır.

Telçeken, Kıyılar ve Kadioğlu (2019: 205), volatilitenin göstergesi olarak hesaplanan endekslerin ortaya çıkışında geleceğin bilinmezliği karşısındaki arayışların etkili olduğunu ve bunların hesaplanabilmesini mümkün kılan noktanın, örtülü volatilitenin keşfi ve hesaplanması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca günümüze kadar yaşanan birçok finansal sorunun arkasında da volatilitenin rol oynadığını vurgulamaktadırlar.

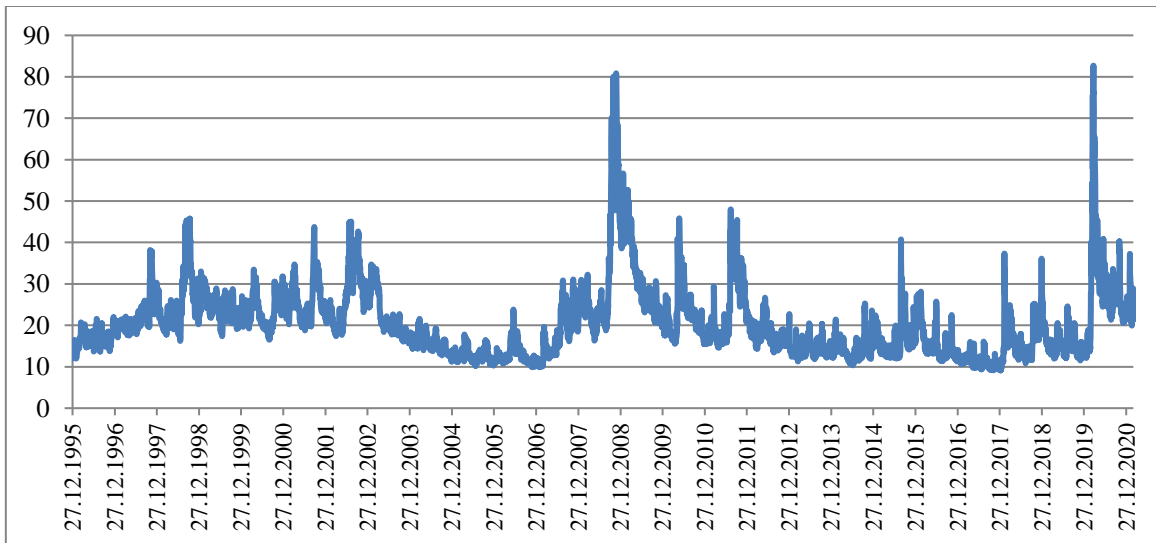
Bugün Türkiye için oluşturulmuş bir endeks henüz olmasa da dünya genelinde 40'ın üzerinde volatilitenin endeksi bulunmaktadır (Telçeken vd., 2019: 213). Chicago Board Options Exchange Volatility Index (VIX) ise korku endeksi olarak da ifade edilen ve uluslararası finansal piyasalarda piyasa katılımcıları tarafından sıklıkla takip edilen bir volatilitenin endeksidir.

VIX korku endeksi, Chicago Borsası'nda 1993 yılından beri hesaplanmakta ve piyasaların volatilitesini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Farklı vadelere sahip olan S&P sözleşmelerinin 30 günlük dalgalanma beklentisini göstermektedir. Finansal piyasalarda volatilitenin yüksek olduğunda, bu endeks değeri kazanmakta olup endeksin 30'un üzerinde seyretmesi volatilitenin yüksek olduğunu, 20'nin altında seyretmesi ise düşük olduğunu ifade etmektedir (Yeşildağ ve Özen, 2018: 503-504). Bu endeks, başlarda S&P100 endeksinin beklenen volatilitesini hesaplamakta kullanırken daha sonra S&P500 endeksi için hesaplama yapılmaya başlanmıştır. VIX'e riskli ortamın yol açtığı gerilim dolayısıyla korku endeksi de denmiştir (Saritaş ve Nazlıoğlu; 2019: 543). Şikago Opsiyon Borsası tarafından hesaplanan başka birçok endeks bulunmakla beraber VIX, piyasalar tarafından önemli bir gösterge olarak kabul edilip izlenmektedir ve geçmişteki volatilitenin düzleştirildiği modellerle elde edilen bir tahminleme değil piyasadaki doğrudan hesaplanan bir endekstir. Dolayısıyla, tahminleme

modelleriyle elde edilemeyecek bilgileri de yansıtabilmektedir (Sakarya ve Akkuş, 2018: 368-369). Benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da Aralık 2015 itibariyle piyasalardaki volatilitenin takibi için VIX endeksi ile Merrill Option Volatility Expectations Index (MOVE) endeksini izlemektedir (Eğilmez, 2015; NTV, 2015).

Sakarya ve Akkuş (2018: 353), VIX'in finansal piyasalar açısından önemini, merkez bankaları tarafından politika belirlerken kullanılması, yatırımcıların yatırım kararlarına yön verebilmesi, finansal kırılmalık açısından önem taşıması, krizlerin öncüsü olarak görülmesi ve hatta varlık fiyatlama modellerinde de kullanılması şeklinde aktarmaktadır.

Şekil 1'de 1995 yılından itibaren VIX endeksinin günümüze kadarki seyri gösterilmektedir. Grafikte, 1996 yılına kadar 20'nin altında seyreden endeksin bu tarihten sonra 20 üzerinde değerler almaya ve 1997 sonundan itibaren 30'ların üzerinde de değerler alarak riskteki artışa işaret ettiği görülmektedir. Bu dönem, dünya çapında finansal uluslararasılaşma hareketlerinin oldukça yaygınlaşmış olduğu bir dönemdir. Ayrıca, Asya kaplanları olarak adlandırılan Uzak Doğu ülkelerinde başlayan ve daha sonra içinde Rusya, Türkiye gibi ülkelerin de yer aldığı birçok gelişmekte olan ülkeye yayılan finansal krizin başlangıcı olan 27 Ekim 1997 tarihine tekabül etmektedir. Endeksin özellikle iki dönemde çok keskin artış gösterdiği görülmektedir. Birinci; küresel 2008 Küresel Finans Krizi, bir diğeri ise, Mart 2020'den beri dünyayı etkisine alan ve şoka uğratan Covid-19 Pandemisidir. Salgın döneminde endeksteki keskin artışın küresel krizdeki gibi bir görünüm sergilemesi, yaşanan salgının da finansal piyasalar açısından ne kadar derin etkilere yol açtığının ve bıracağı izlerin bir işaretidir. Yine de endeksinin günümüz itibariyle önemli ölçüde düştüğü ve 20'ler düzeylerinde seyrettiği görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. VIX Korku Endeksi 1995-2021

Kaynak: finance.yahoo.com'dan elde edilen VIX endeksi kapanış değerleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmada da korku endeksinin BIST'te yer alan seçilmiş sektör endeksler üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Ampirik araştırma sayesinde aşağıdaki sorulara cevap bulunması beklenmektedir:

- VIX korku endeksi, BIST pay piyasası sektör endekslerinin volatilitesinde anlamlı bir etkiye sahip midir?
- VIX korku endeksinin BIST sektör endekslerine olası etkisi farklı yön ve büyüklükte midir?

Araştırmanın Literatür Taraması bölümünde, VIX korku endeksinin etkisini inceleyen çalışmalar üç bölüm halinde irdelenmiştir. Birinci kısımda, belirli ülke grupları için, ikinci grupta sadece Türkiye için, son kısımda ise belirli sektör endeksleri için VIX endeksini ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Metodoloji bölümünde, analiz için kullanılan yöntem, değişkenler, veri seti ve analiz dönemi hakkında bilgiler yer almaktadır. Bulgular bölümünde, analiz sürecinde elde edilen sonuçlar raporlanırken son olarak, Sonuç ve Değerlendirme bölümünde, bulguların yorumlanması ve literatüre katkısı bağlamında tartışmasına yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Türk literatüründe korku endeksine yönelik araştırmalar incelendiğinde, hisse senedi piyasası endekslerini tek bir ülke veya ülkeler grubu için analiz eden ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalara rastlanmaktadır. Ampirik çalışmalarda, çoğunlukla ters yönlü ilişkilerin tespit edildiği görülmektedir. Sözkonusu araştırmalardan seçilmiş ülke gruplarını ele alanlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Literatürde korku endeksinin finansal piyasalarla ilişkisi incelenirken çoğunlukla hisse senedi piyasası verileri kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan farklı olarak, Saka Ilgın ve Sarı (2018), VIX ile küresel altın fiyatları arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisini 2007-2017 dönemi için incelemiştir. Analizde aylık elde edilen serilerin doğal logaritması alınarak veri

seti oluşturulmuş ve Johansen Eş Bütünleşme Testi ile Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Buna göre; VIX ile Global Altın Piyasası arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmakta ancak bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Bir başka çalışma ise, Öner (2019) tarafından yürütülen ve seçilmiş gelişmekte olan ülkelerde 2010-2017 döneminde VIX korku endeksinin tahvil piyasalarındaki etkisini Granger Nedensellik Testi ile ortaya koyan araştırmadır. Çalışmada, Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Filipinler, Rusya, Güney Afrika ve Türkiye için 10 yıllık tahvil verileri kullanılmıştır. Bulgulara göre; VIX ile Rusya ve Meksika'nın tahvil fiyatları arasında tek yönlü, Güney Afrika ve Endonezya tahvil fiyatları arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Geriye kalan ülkelerin 10 yıllık tahvil faizleri ile VIX arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Bayrakdaroğlu ve Türkün Kaya (2021), korku endeksleri ile borsa endeksi arasındaki ilişkiyi BRICS-T ülkeleri için incelemiştir. Analizde 2004-2018 dönemi için borsa endeksi, dolar kuru, tüketici güven endeksi, ekonomik özgürlük endeksi ile VIX volatilité endeksi panel veri analizi ile incelenmiştir. Sonuçta, borsa endeksi üzerinde, korku endeksi ve döviz kurunun negatif, özgürlük endeksinin ise pozitif etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, tüketici güven endeksi ile borsa endeksi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Sadece Türkiye finansal piyasaları için VIX korku endeksine yönelik çalışmalar ise aşağıdaki gibidir.

Hatipoğlu ve Tekin (2017), 2002-2016 döneminde VIX ile birlikte döviz kuru ve petrol fiyatlarının BIST100 üzerindeki etkisini konuyla ilgili fazla rastlanmamakla beraber dinamik ilişkilerin de ortaya koyulmasını sağlayan kantil regresyon modeli ile araştırmıştır. Bulgulara göre; BIST100 üzerinde, ele alınan değişkenler arasından en çok VIX etkili olmaktadır.

Başarır (2018), 2000-2018 dönemi için VIX ile BIST100 arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla frekans alanı nedensellik testini uygulamıştır. Bulgulara göre; VIX'ten BIST100'e doğru tek yönlü hem geçici hem kalıcı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sadeghzadeh (2018), BIST100 ile VIX ve tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı bağlamında incelemiştir. 2004-2018 dönemi için elde edilen BIST100 kapanış değerleri ile diğer endekslerin logaritmaları alınarak, Phillips-Ouliaris Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri uygulanmıştır. Verilerde birim kök olup olmadığı ise Kapeanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi ile incelenmiştir. Analiz

sonucunda, VIX endeksinin hem kısa hem de uzun vadede BIST100 üzerinde azaltıcı etkiye yol açtığı görülmüştür. Ayrıca tüketici güven endeksi de beklenenin aksine uzun dönemde BIST100 üzerinde azaltıcı etkiye kısa dönemde ise teoriyle uyumlu olarak pozitif etkiye sahiptir.

Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay (2019), Morgan Gelişmekte Olan Ülkeler Tahvil Endeksi - Index Global (EMBI), Dow Jones Borsası Endüstri Endeksi (DJI), Amerikan Dolar Endeksi (DXY), VIX ve Brent Petrol (BrP) verileri ile BIST100 arasındaki volatilitate etkileşimini araştırmıştır. Çalışmada, 2009-2018 dönemi için veriler DCC-GARCH yöntemi ile analiz edilmiştir. GARCH modelleri içerisinde bu yöntem, zamana bağlı değişen korelasyonu da dikkate almaktadır. Analiz sonucunda, ilgili değişkenlerin BIST100 üzerinde sürekli etkilere sahip olduğu ve piyasalarda yoğun bir biçimde volatilitate kümelenmelerinin olduğu görülmüştür. BIST100 ile VIX arasında çok güçlü olmamakla beraber zamana bağlı değişen pozitif yönlü dinamik korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Yani, VIX'te yaşanan artırıcı şoklar BIST100'deki volatilitateyi de artırmaktadır. İncelenen değişkenler içerisinde BIST100'ü en çok DXY'nin etkilediği tespit edilmiştir.

Akdağ (2019) VIX endeksini, Türkiye için içerisinde BIST100'ün de olduğu çeşitli finansal göstergelere etkisi bakımından ele almıştır. Çalışmada, Granger Nedensellik Testi, Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik Analizi ve Johansen Eşbütünleşme Analizi kullanılmıştır. Araştırma verileri, BIST100 endeksi, gösterge tahvil faiz oranları, dolar kuru, euro kuru, sanayi üretim endeksi, reel kesim güven endeksi, tüketici güven endeksi, satın alma yöneticileri endeksi ve risk iştahı endeksleri için 2007 ile 2018 yılları arasında değişen zaman aralıklarını kapsamaktadır. Sonuçta, VIX'ten BIST100, dolar ve euroya doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Eşbütünleşme analizine göre ise, VIX ile BIST 100 endeksi, dolar kuru, euro kuru ve faiz oranları arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre; VIX endeksi genel olarak Türkiye'deki finansal göstergeler üzerinde etkili bir göstergedir.

Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019), 2009-2018 dönemi için VIX korku endeksi şokunun BIST100 ve döviz kurları üzerindeki dinamik etkilerini etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yoluyla incelemiştir. Ayrıca değişkenler arası nedensellik ilişkisini Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, VIX şokunun BIST100 üzerinde negatif, dolar kuru üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Varyans ayrıştırması analizi ile korku

endeksinin hata varyansını açıklama oranının BIST100'e göre daha büyük olduğu görülmüştür. Son olarak, nedensellik analizine göre de, korku endeksinden dolar kuru ve BIST100'e doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

VIX ile BIST100 arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka araştırma, Şit, Hacıevliyagil ve Büyükoğlu (2019)'nun çalışmasıdır. Çalışmada, değişkenler için 2010-2018 dönemini kapsayan günlük veriler baz değerleri ile ve gün eşleştirmesi yapılarak analize dahil edilmiş ve ARDL sınır testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, BIST100 ve VIX arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu ve VIX'teki artışın BIST100'ü negatif yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Diğer çalışmalardan farklı olarak, Çağlar Bektaş ve Babuşçu (2019) çalışmalarında VIX endeksinin CDS primi üzerindeki etkisini 2008-2018 dönemi için araştırmıştır. Çalışmada ayrıca döviz kurları ve büyüme verileri de kullanılmıştır. Büyüme göstergesi için sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Değişkenler arası kısa/uzun dönemli ilişkiler, aylık değişim oranları kullanılarak Granger Nedensellik Testi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonunda, VIX'in sadece sanayi üretim endeksinin tek yönlü olarak granger nedeni olduğu görülmüş ve yatırımcılar için sanayi üretim endeksindeki değişikliklerin öncü gösterge niteliğinde kullanılabileceği değerlendirilmiştir.

Özdemir (2020) ise, VIX endeksinin 2012-2019 döneminde BIST30 endeksi ile BIST30 pay senedi endeksine dayalı vadeli işlem sözleşmesi getiri volatilitelerine etkisini analiz etmek için EGARCH yöntemini kullanmıştır. Araştırma sonunda, her iki endeks için de anlamlı bulgulara ulaşılmış ve iki seride de kaldıraç etkisinin olduğunu, yani negatif haberlerin iyi haberlerden daha fazla volatilitayı etkilediği ortaya konulmuştur.

Tuncel ve Gürsoy (2020), VIX ve BIST100 ilişkisini inceledikleri çalışmalarında bitcoin fiyatlarını da analize dâhil etmişlerdir. Çalışmada, 2010-2020 dönemi günlük verileri her bir değişken için ikili ele alınarak Toda Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiştir. Değişkenlerin birim kök sınaması yapılırken yapısal kırılmayı da dikkate alan Zivot-Andrews testi kullanılmıştır. Analiz sonunda, sadece VIX'ten BIST100'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bitcoin fiyatlarına ilişkin herhangi bir anlamlı etkileşim ise tespit edilememiştir.

Son olarak, Türk literatüründe spesifik bir sektör veya grup endeksi için korku endeksi ile ilişkileri ele alan çalışmalar da mevcuttur. İlgili çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Erdoğan ve Baykut (2016), 1998-2015 dönemi için VIX endeksinin yanı sıra MOVE endeksinin BIST Banka Endeksi ile ilişkisini ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile incelemiştir. Çalışmada, günlük veriler için zaman serisi analizi uygulanmış ve durağanlık sınamaları gerçekleştirildikten sonra ARDL sınır testi ile değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. Nedensellik testine göre, sadece VIX endeksinden XBANK endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, analiz sonucunda söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilememiştir.

Kula ve Baykut (2017), VIX ile BIST Kurumsal Yönetim Endeksi XKURY arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 2007-2015 dönemi günlük verilerini kullanarak ARDL sınır testi ile araştırmıştır. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Sakarya ve Akkuş (2018) da VIX endeksinin finansal piyasalardaki etkisini inceledikleri çalışmalarında, BIST100 endeksinin yanısıra BIST Banka, Mali ve Teknoloji gibi seçilmiş sektör endekslerini de analizlerinde ele almışlardır. Araştırmada, 2010-2018 dönemini kapsayan günlük ve doğal logaritma alınarak hazırlanmış veri seti ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, VIX ile tüm endeksler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkileri tespit edilmiş ve VIX'ten incelenen tüm değişkenlere doğru tek yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.

Görüldüğü gibi, Türk literatürü incelendiğinde, “VIX korku endeksi” konusuna yönelik ampirik çalışmaların yaygın olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte, belirli sektörlere yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve ayrıca bu konuda volatilité çalışmalarının da nispeten az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın hem hedeflediği sektörler hem de analiz yöntemi bakımından literatüre anlamlı bir katkı sağlaması beklenmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada, 09.04.2013-10.03.2020 dönemi günlük veriler kullanılarak korku endeksi ve Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki volatilité etkileşimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Analiz için seçilen zaman aralığı, tüm değişkenlerin de düzenli olarak elde edilebildiği dönem hedef alınarak optimum sayıda gözlemi elde etmek üzere belirlenmiştir.

Analizde öncelikle ele alınan seriler için gözlemler birbirleriyle karşılaştırılarak günlerin eşleştirilmesi gerçekleştirilmiş, ilgili göstergenin hesaplanmadığı gün, diğer göstergelerin

değerleri de analize dâhil edilmemiş ve hafta sonuna denk gelen veriler de yine analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca, sadece Türkiye değil küresel ölçekte olağanüstü bir dönem olan Covid-19 pandemisinin etkisinin yoğun bir biçimde yaşandığı ve resmi olarak Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11.03.2020 tarihi ve sonraki dönem de sapmalı sonuçlar ortaya çıkmaması bakımından ve analiz konusu dolayısıyla veri seti kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada, günlük kapanış fiyatları üzerinden birinci logaritmik farklar alınarak veriler düzenlenmiştir. Analiz kapsamı böylece her bir değişken için 1681 gözlemden oluşmuştur. Analiz süreci için Ms Excel 2007, EViews 10 ve Winrats Pro 8.1 yazılımlarından faydalanılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler Borsa İstanbul ve Yahoo Finance’ten sağlanmıştır. Kullanılan tüm değişkenler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Analiz Sürecinde İncelenen Tüm Değişkenler

Kod	Ad	Açıklama
LXUSIN	BIST Sınai	XUSIN koduyla 31.12.1990 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 162 şirket yer almaktadır.
LXTCRT	BIST Ticaret	XTCRT koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 18 şirket yer almaktadır.
LXUHIZ	BIST Hizmetler	XUHIZ koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 67 şirket yer almaktadır.
LXBANK	BIST Banka	XBANK koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 12 şirket yer almaktadır.
LXULAS	BIST Ulaştırma	XULAS koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 8 şirket yer almaktadır.
LXTRZM	BIST Turizm	XTRZM koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 8 şirket yer almaktadır.
LXELKT	BIST Elektrik	XELKT koduyla 27.12.1996 tarihi itibarıyla hesaplanan endeksin logaritmik farkı. Endeks kapsamında 2021 Mart ayı itibarıyla 10 şirket yer almaktadır.
LVIX	Volatilite Endeksi	Şikago Opsiyon Borsası tarafından 1993 itibarıyla S&P sözleşmelerinin 30 günlük dalgalanma beklentisini göstermek üzere hesaplanan volatilite endeksinin logaritmik farkı.

Elde edilen serilerde birim kök sınaması Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi ile incelenmiştir. Bu testin sıfır hipotezi “İlgili seride birim kök vardır” şeklindedir. ADF testi Dickey Fuller (DF) testindeki hata terimleri arasındaki otokorelasyonu ortadan kaldırmak için denklemlerin sağ tarafına bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklenmesiyle

gerçekleştirilmektedir. Test, Denklem (1), (2) ve (3)'ün tahminine dayanmaktadır. Modellerde kritik değerler $\Theta=0$ hipotezlerinin tahmininde kullanılmaktadır (Çil Yavuz, 2015: 298).

$$\Delta y_t = \theta y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \mu + \theta y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \mu + \theta y_{t-1} + \beta t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Birim kök sınavasının ardından, her bir sektör endeksi ile VIX arasında VAR modelleri kurularak uygun gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunlukları üzerinden VAR modeller tekrar kurularak kalıntı serileri oluşturulmuş ve elde edilen seriler değişkenler arası volailite etkileşimini ortaya koyabilmek amacıyla, Sabit Koşullu Korelasyon – Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (CCC-GARCH) yöntemiyle analiz edilmiştir.

CCC-GARCH ve DCC-GARCH modelleri VEC-GARCH ve BEKK-GARCH gibi diğer çok değişkenli volatilité modellerine kıyasla çok daha güvenilir ve kapsamlı parametreler sağlamakta ve anlamlı değerlendirmeler yapma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada da değişkenler arası sabit korelasyonu dikkate alan CCC-GARCH modeli uygulanmıştır.

CCC-GARCH yöntemi 1990 yılında Bollerslev tarafından geliştirilmiş olup modelde yer alan değerler, incelenen seriler arasındaki korelasyon katsayılarını vermektedir. Bu sayede, volatilité yayılımı ile birlikte korelasyon derecesi de yorumlanabilmektedir (Kutlar ve Torun, 2014: 5-6).

Modelleme süreci, zamana bağlı değişen koşullu kovaryans matrisi H_t 'nin $N*1$ birimli zaman serisi vektörü y_t ile ifade edildiğinde, model tahmini (4) numaralı denklemdeki gibi gösterilebilir (Bollerslev, 1990: 499):

$$y_t = E(y_t | \psi_{t-1}) + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$Var(\varepsilon_t | \psi_{t-1}) = H_t$$

Burada, ψ_{t-1} , t-1 zamanına kadar mevcut tüm bilgiden üretilmiş olan σ -alanını, H_t ise tüm t'ler için sadece pozitif değerler alması beklenen varyans tahminini temsil etmektedir. Bu denklem, hem koşullu hem de koşulsuz değişen varyansa olanak sağlamaktadır. Ayrıca, H_t 'deki ij'nci eleman da h_{ijt} , y_{it} ve ϵ_{it} de sırasıyla y_t ve ϵ_t 'deki i'nci elemanı göstermektedir. Koşullu korelasyon katsayısı, $\rho_{ij,t} = h_{ij,t} / \sqrt{h_{ii,t}h_{jj,t}}$ şeklinde hesaplanmakta ve tüm t değerleri için -1 ile +1 arasında değişmektedir (Bollerslev, 1990: 499).

Bu verilerden hareketle CCC-GARCH modeli N değişken için genelleştirildiğinde, denklem (5)'teki gibi gösterilebilmektedir.

$$H_t = \begin{bmatrix} \sqrt{h_{11,t}} & 0 & 0 & \dots & ..0 \\ 0 & \sqrt{h_{22,t}} & 0 & \dots & ..0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \dots & \sqrt{h_{NN,t}} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 1 & \rho_{12} & \rho_{13} & \dots & \rho_{1N} \\ \rho_{12} & 1 & \rho_{23} & \dots & \rho_{2N} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \rho_{N1} & \rho_{N2} & \dots & \dots & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \sqrt{h_{11,t}} & 0 & 0 & \dots & ..0 \\ 0 & \sqrt{h_{22,t}} & 0 & \dots & ..0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \dots & \sqrt{h_{NN,t}} \end{bmatrix} \quad (5)$$

3. BULGULAR

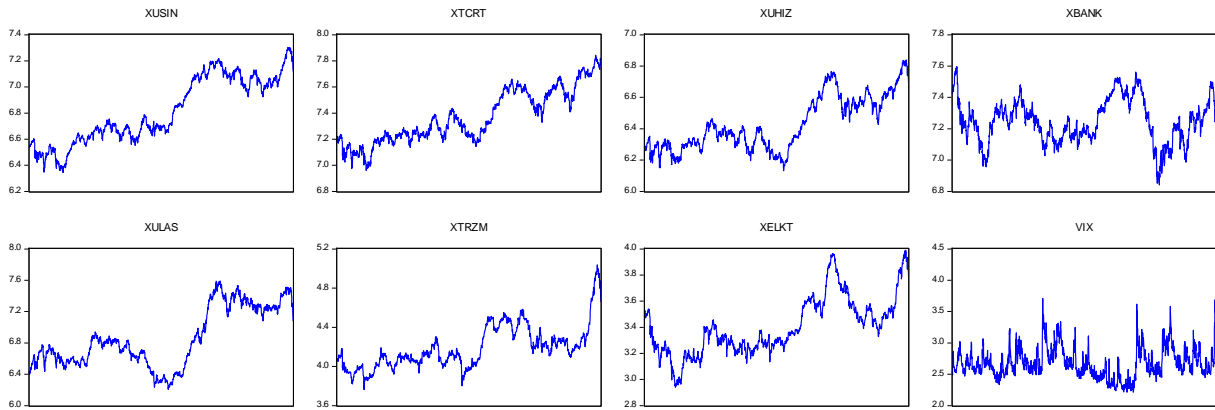
Araştırmada logaritmik farkları alınarak incelenen serilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de verilmiştir. Analiz dönemi için sektör endekslerinin ortalama değerleri incelendiğinde, en yüksek ortalama değer LXULAS (0.000382) en düşük ise LXBANK (-0.000121) için olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, endeksler içerisinde en yüksek standart sapmaya sahip ilk üç endeks LXULAS, LXBANK ve LXTRZM olmuştur. Ayrıca tüm serilerde standart sapma değerlerinin ortalama değerlerden oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, değişkenliğin fazla olmasına yani yüksek volatiliteye işaret etmektedir. Basıklık değerlerinin de yine beklenen değerden oldukça yüksek oluşu, finansal serilerin tipik özelliği olan leptokörtik dağılımı ortaya koymaktadır. Son olarak, Jarque-Bera istatistiklerinin anlamlılık değeri ise, değişkenlerin, finansal verilerde beklendiği gibi, normal dağılmadığını göstermektedir. Serilerin normal dağılım göstermemesi, GARCH etkilerinin varlığına dair kanıt sağlamaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Tüm Değişkenlerin Analiz Dönemi için Tanımlayıcı İstatistikleri

	LXUSIN	LXTCRT	LXUHIZ	LXBANK	LXULAS	LXTRZM	LXELKT	LVIX
Ortalama	0.000349	0.000355	0.000241	-0.000121	0.000382	0.000354	0.000158	0.000776
Medyan	0.001093	0.000449	0.000895	-0.000586	0.000793	0.000641	0.000749	-0.004619
Maksimum	0.063107	0.072448	0.062041	0.094783	0.088234	0.089960	0.070107	0.768245
Minimum	-0.113998	-0.093984	-0.096992	-0.118611	-0.151691	-0.147167	-0.123020	-0.299831

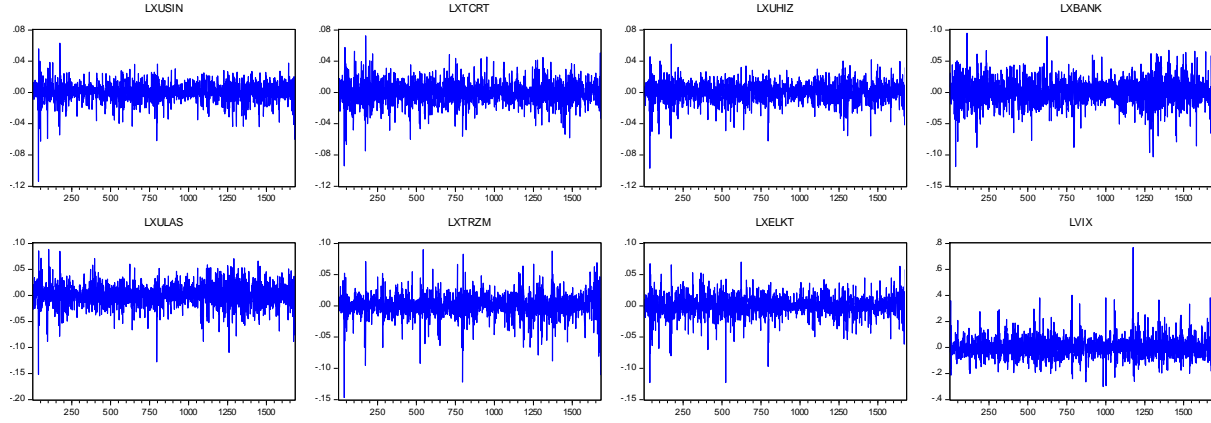
Std. Sapma	0.012468	0.014682	0.012910	0.021045	0.022473	0.019120	0.017033	0.081343
Çarpıklık	-0.945341	-0.296711	-0.691548	-0.229296	-0.470126	-0.816536	-0.820298	1.242659
Basıklık	9.633465	6.054446	7.021268	5.511590	6.005656	9.681644	8.686678	10.54807
Jarque-Bera	3332.410	678.1286	1266.602	456.5591	694.6761	3313.762	2453.550	4423.143
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	1681	1681	1681	1681	1681	1681	1681	1681

Değişkenlerin düzey değerleri için bireysel grafikleri ise Şekil 2’de gösterilmektedir. Özellikle XBANK dışındaki sektör endekslerinde zaman içerisinde artış trendi olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca VIX endeksi grafiği ile karşılaştırıldıklarında ters yönlü hareketlenmeler görülmektedir ki bu da temel finans ilkesi gereğince risk ve getiri ilişkisine dair beklenen bir durumdur (Şekil 2).

Şekil 2. İncelenen Değişkenlerin Düzey Değerleri için Analiz Dönemi Grafikleri

Serilerin logaritmik farklarının hesaplanıldığı değerler üzerinden grafikleri ise Şekil 3’te sunulmaktadır. Grafikte serilerin ortalamada durağan olmakla beraber serilerdeki yoğun volatilité kümelenmeleri açıkça görülmektedir. Yani, volatil davranışlar sergilenmekte ve seriler ortalamada durağan olsalar bile varyansta durağan özellik göstermemektedirler. Zamana bağlı değişen varyans olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 3. İncelenen Değişkenlerin Logaritmik Farkları için Analiz Dönemi Grafikleri

Serilerin birim kök sınamaları Tablo 3'te yer almaktadır. Buna göre; tüm seriler %1 anlamlılık düzeyi için $I(0)$ 'da durağandır.

Tablo 3. ADF Birim Kök Sınaması

Değişken	Durağanlık Düzeyi	Sabitli		Sabit&Trendli		Hiçbiri				
		Test İstatistiği	Kritik Değer	Test İstatistiği	Kritik Değer	Test İstatistiği	Kritik Değer			
LXUSIN	I(0)	-40.76536	% 1	-3.434039	-40.75319	% 1	-3.963515	-40.74570	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXCRT	I(0)	-41.44817	% 1	-3.434039	-41.44460	% 1	-3.963515	-41.43624	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXUHZ	I(0)	-39.53822	% 1	-3.434039	-39.52939	% 1	-3.963515	-39.53654	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXBANK	I(0)	-41.76327	% 1	-3.434039	-41.75322	% 1	-3.963515	-41.77438	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXULAS	I(0)	-42.33636	% 1	-3.434039	-42.32811	% 1	-3.963515	-42.33559	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXTRZM	I(0)	-40.30425	% 1	-3.434039	-40.30576	% 1	-3.963515	-40.30272	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LXELKT	I(0)	-39.03677	% 1	-3.434039	-39.05772	% 1	-3.963515	-39.04525	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573
LVIX	I(0)	-42.66141	% 1	-3.434039	-42.65602	% 1	-3.963515	-42.66981	% 1	-2.566339
			% 5	-2.863056		% 5	-3.412486		% 5	-1.941012
			% 10	-2.567625		% 10	-3.128195		% 10	-1.616573

Birim kök sınamalarından sonra analiz için değişkenler arası VAR modeller kurulmuş ve uygun gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğunda öncelikle AIC bilgi

kriteri dikkate alınmak üzere, en çok bilgi kriteri tarafından önerilen gecikme uzunlukları tercih edilmiştir. Belirlenen değerler üzerinden tekrar kurulan VAR modeli ile model kalıntılarının serileri oluşturulmuş ve her bir sektör endeksi için CCC-GARCH analizi uygulanmıştır. Tüm endeksler için özetlenen bulgular ve CCC-GARCH bulguları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. VIX ile Sektör Endeksleri Arasındaki Volatilite Etkileşimine Dair CCC-GARCH Bulguları

	LXUSIN	LXTCRT	LXUHIZ	LXBANK	LXULAS	LXTRZM	LXELKT
Uygun Gecikme Uzunluğu	4	1	1	1	1	3	4
Dâhil Edilen Gözlem Sayısı	1677	1680	1680	1680	1680	1678	1677
Katsayı:							
C(1)	0.001687382*	0.001863042*	0.001601100*	0.001387924*	0.001381817*	0.001243754*	0.001526377*
C(2)	0.000013108*	0.000018068*	0.000011651*	0.000001307	0.000018356***	0.000018112*	0.000046163*
A(1,1)	0.203623946*	0.185471134*	0.196175915*	0.194232682*	0.209875933*	0.205131431*	0.203287273*
A(1,2)	0.288578189	-0.171750883	-0.053136349	0.054310040	0.337363488*	0.220879741**	-0.016767985
A(2,1)	0.003507285	-0.002670749	0.001805597	0.001428609	0.003863133	0.010551862**	-0.007687915
A(2,2)	0.137140019*	0.082023270*	0.114941009*	0.026138562	0.075250865*	0.152593355*	0.100587021*
B(1,1)	0.693477607*	0.689576114*	0.659995216*	0.638959086*	0.663262184*	0.629445286*	0.671935632*
B(1,2)	4.275294845*	5.988760372**	2.937044844***	0.691247485	1.264966921	0.389861076	2.962274506
B(2,1)	-0.049416515	0.000067604	-0.018639701	-0.017648578	-0.064005266	-0.197131039*	-0.039314436
B(2,2)	0.720583529*	0.833397422*	0.797971451*	0.958317503*	0.854039390*	0.707460066*	0.702323149*
R(2,1)	- 0.228594121*	-0.154494200*	-0.215255993*	- 0.214873343*	- 0.175776089*	-0.133021750*	- 0.172273462*

*, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Tablo 4'teki her bir sütun ilgili sektör endeksi için model çıktıları göstermektedir. Tüm modellerde 1.terim daima VIX serisini, 2.terimler ise ilgili sütun başlığında belirtilen sektör endeksini temsil etmektedir. CCC-GARCH model çıktısında C(1) ve C(2) sırasıyla 1. ve 2. seriler için sabit terimlerdir. A(1,1) ile B(1,1) ve A(2,2) ile B(2,2)'nin toplamları sırasıyla 1. ve 2. serilere ait volatilité katsayılarını vermektedir. Bu değerlerin yorumlanabilmesi için istatistiksel olarak anlamlı olmalarının yanı sıra katsayıların pozitif ve toplamlarının da 1'den küçük olması gerekmektedir. Aksi takdirde söz konusu bulguya ilişkin anlamlı bir değerlendirme yapılamayacaktır. A(1,2) ile B(1,2) ve A(2,1) ile B(2,1)'nin toplamları ise sırasıyla 2.seriden 1.seriye ve 1.seriden 2.seriye doğru volatilité etkileşimini göstermektedir.

Yine bu terimlerin yorumlanabilmeleri için istatistiksel olarak anlamlı olmaları beklenmektedir. R(2,1) terimi ise seriler arasındaki korelasyon katsayısını ifade etmektedir. Buna göre Tablo 4’te sunulan bulgular aşağıdaki gibi açıklanabilir:

- VIX ile tüm sektör endeksleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir korelasyon bulunmaktadır. Bu bulgu literatürdeki diğer araştırmalarla örtüşen ve teorik olarak beklenen bir durumdur. Çünkü korku endeksindeki artış piyasalardaki tedirginliği artıracak ve endekslerde ters yönde etki yapacaktır. Ancak bu ilişki zayıftır. Bunlar içerisinde VIX ile arasında en zayıf korelasyon bulunan LXTRZM serisi (-0.175776089), en yüksek korelasyon bulunan ise LXUSIN serisidir (-0.228594121).
- Tüm modellerde de 1.terim olarak yer alan VIX serisi için A(1,1) ve B(1,1) parametrelerinin anlamlı ve toplamlarının 1’e yakın olması, VIX serisinde yoğun volatilitate kümelenmeleri olduğunu göstermektedir.
- Tüm modellerde 2.terim olarak yer alan sektör endeksleri için A(2,2) ve B(2,2) parametrelerinin anlamlı ve toplamlarının 1’e yakın olması, sektör endeksi serilerinde yoğun volatilitate kümelenmeleri olduğunu göstermektedir.
- Volatilite etkileşim parametreleri incelendiğinde, VIX endeksinden sadece XTRZM endeksine doğru anlamlı bulgulara ulaşılmaktadır. Buna göre; LTRZM sütunundaki A(2,1) ve B(2,1) hücreleri incelendiğinde, VIX endeksinin volatilitelerini artıran %1’lik şokun ertesi gün veya 1 sonraki işlem günü XTRZM endeksinin volatilitelerini yaklaşık %0.1866 (-0.197131039+0.010551862) oranında azaltacağı söylenebilir.
- Sektör endekslerinden VIX etkisine doğru volatilitate etkileşimlerini ifade eden anlamlı parametreler incelendiğinde ise, VIX endeksinin volatilitelerini ertesi gün veya 1 sonraki işlem günü, XUSIN’in volatilitelerini artıran %1’lik şokun yaklaşık %4.275; XTCRT’nin volatilitelerini artıran %1’lik şokun yaklaşık %5,989; XUHIZ’in volatilitelerini artıran %1’lik şokun yaklaşık %2,937 ve XTRZM’nin volatilitelerini artıran %1’lik şokun da yaklaşık %0,011 oranında artırdığı görülmüştür.
- Sonuç olarak, sadece VIX ve XTRZM arasında karşılıklı bir volatilitate etkileşimi görülmektedir. Ancak XTRZM’den VIX’e doğru olan etki oldukça zayıftır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Finansal piyasalardaki getiri ve riski etkileyen unsurları doğru olarak tanımlayabilmek hem piyasa oyuncularını hem de piyasa düzenleyicilerinin doğru adımlar atabilmesi açısından önem

taşımaktadır. Bugünün finansal piyasa işlemcisi piyasalardaki küreselleşmenin ve bütünleşmenin bir sonucu olarak daha karmaşık bir dünya içerisinde karar vermeye çalışmakta, daha fazla kriteri dikkate almak durumunda kalmaktadır. Diğer yandan, söz konusu dönüşümle beraber bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmeler, bilgiye ulaşma ve sözkonusu değerlendirmeleri daha etkin bir şekilde yapabilme fırsatı da sunmaktadır.

Bu çalışmada da, araştırma geliştirmekte olan ülke piyasası olarak birçok ulusal ve uluslararası değişkene maruz kalan Borsa İstanbul için gerçekleştirilmiştir. Çalışmada seçilmiş olan sektör endeksleri birlikte ele alınarak bu endekslerdeki volatiliteler üzerinde VIX endeksinin volatilitelerinin olası etkisi incelenmiş ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Seçilmiş sektör endeksleri için analizin yürütülmesi ve bulguların karşılaştırmalı olarak bir arada sunulması ile analizde seçilen yöntem çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Analiz sürecinde, pandeminin yol açabileceği sapmalı değerleri analize dâhil etmemek için 11.03.2020 tarihinden sonraki dönem analiz dışında tutularak, 09.04.2013-10.03.2020 dönemine ait günlük gözlemlerin logaritmik farkları kullanılmıştır. Ele alınan dönemde tüm serilerde yoğun ve kalıcı volatiliteler kümelenmeleri olduğu ortaya koyulmuştur.

Çalışmada incelenen sektör endeksleri; XUSIN, XTCRT, XUHIZ, XBANK, XULAS, XTRZM ve XELKT'tir. Analiz bulgularına göre; VIX'ten sadece XTRZM endeksine doğru ve negatif yönde volatiliteler aktarımı görülmekte ve sadece bu endekle arasında karşılıklı volatiliteler aktarımı bulunmaktadır. Ancak XTRZM'den VIX'e doğru volatiliteler aktarımı oldukça zayıftır.

Çalışmadaki en ilginç bulgu; XUSIN, XTCRT ve XUHIZ endekslerinden VIX'e doğru tek yönlü volatiliteler aktarımının tespit edilmesi olmuştur. Dolayısıyla, mevcut bulguların farklı yöntemler ve farklı gözlemlerle desteklenmeye ihtiyacı vardır. Buna ilaveten, bu bulgudan hareketle, hem sektör endeksleri hem de VIX'teki volatiliteleri etkileyen üçüncü bir dışsal şokun etkisi sebebiyle böyle bir sonuca ulaşılmış olabileceğinden, bir başka faktörün her iki seri açısından da incelenmesi daha anlamlı olacaktır.

Bu çalışmanın araştırma soruları bakımından bulguları değerlendirildiğinde aşağıdaki cevaplara ulaşılmaktadır:

- Uluslararası göstergeler Borsa İstanbul'da yer alan tüm sektörler için aynı etkiye sahip değildir ve karar alırken ayrı ayrı dikkate alınması gerekmektedir.

- VIX dikkate alınması gereken bir gösterge olmakla beraber, incelenen değişkenlerle arasında çok güçlü bir volatilitate etkileşimi bulunmamaktadır.

Literatürde konuya yönelik çalışmalar incelendiğinde, VIX ile BIST arasında çoğunlukla uzun vadeli eşbütünleşme ve nedensellik araştırmalarının yapıldığı ve anlamlı ilişkilerin bulunduğu görülmektedir. Bu araştırmanın bulguları da Erdoğdu ve Baykut (2019) ile Kula ve Baykut (2017) ve Sakarya ve Akkuş (2018)'un çalışmaları ile tutarlı sonuçlar göstermektedir. Diğer yandan, Sakarya ve Akkuş(2018) çalışmalarında incelenen tüm değişkenlerle VIX arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Ancak kullandıkları yöntemin volatilitate etkileşimini incelemiyor olması karşılaştırma açısından dikkate alınması gereken noktadır.

Volatilitate analizi yürütülen çalışmalarla bu araştırmanın sonuçları kıyaslandığında ise farklı bir endeks ele alınmış olsa da Özdemir (2020)'in bulguları ile tutarlı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay (2019)'ın çalışması da hem yöntem bakımından hem anlamlı ve zayıf etkiler tespit edilmesi bakımından bu araştırmanın bulguları ile tutarlı sonuçlar sunmaktadır. Ayrıca negatif etkileşime yönelik bulgular, Sadeghzadeh (2018)'nin çalışması ile örtüşmektedir.

Son olarak, literatürdeki mevcut çalışmaların bulgu ve yöntemleri ile beraber bu çalışmadaki analiz bulguları da dikkate alındığında, volatilitateyi tespit etmeye yönelik endekslerin BIST piyasaları ile ilişkisi konusunda daha fazla çalışmanın ortaya koyulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca konunun daha sofistik yöntemlerle ele alınmaya açık olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akçalı, B. Y., Mollaahmetoğlu, E. ve Altay, E. (2019), “Borsa İstanbul ve Küresel Piyasa Göstergeleri Arasındaki Volatilite Etkileşiminin DCC-GARCH Yöntemi ile Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), s.597-614.
- Akdağ, S. (2019), “VIX Korku Endeksinin Finansal Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), s.235-256.
- Başarır, Ç. (2018), “Korku Endeksi (VIX) ile BIST100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi”, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), s.177-191.
- Bayrakdaroğlu, A. ve Türkin Kaya, B. (2021), “BRICS-T Ülkelerinde Borsa Endeksi ile Piyasa Oynaklık-Korku Endeksi Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(77), s.313-328.
- Bolgün, K. E. ve Akçay, M.B. (2009), *Türk Finans Piyasalarında Entegre Risk Ölçüm ve Yönetim Uygulamaları Risk Yönetimi*, İstanbul: Scala Yayıncılık, Genişletilmiş 3. Baskı.
- Bollerslev, T. (1990), “Modelling to Coherence in Short Run Nominal Exchange Rates: A Multivariate Generalized ARCH Model”, *Review of Economics and Statistics*, 72, p. 498-505.
- Borsa İstanbul (2020), “Tarihsel ve Referans Veri Platformu”, <https://datastore.borsaistanbul.com/>, (ET: 25.12.2020).
- Çağlar Bektaş, N. ve Babuşçu, Ş. (2019), “VIX Korku Endeksi ve CDS primlerinin Büyüme ve Döviz Kuruna Etkisi, Türkiye Örneği”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), s.97-111.
- Çil Yavuz, N. (2015), *Finansal Ekonometri*, İstanbul: Der Yayınları, İkinci Basım.
- Eğilmez, M. (2015), “Fed’in Modası Geçti” (23.12.2015), <https://www.mahfiegilmez.com/2015/12/fedin-modas-gecti.html>, (ET: 21.01.2021).
- Erdoğan, H. ve Baykut, E. (2016), “BIST Banka Endeksi’nin (XBANK) VIX ve MOVE Endeksleri ile İlişkinin Analizi”, *Bankacılar Dergisi*, 98, s.57-72.

Yahoo Finance, “CBOE Volatility Index”,

<https://finance.yahoo.com/quote/%5EVIX/history?period1=820022400&period2=1614384000&interval=1d&filter=history&frequency=1d&includeAdjustedClose=true>,

(ET: 04.03.2021).

Hatipoğlu, M. ve Tekin, B. (2017), “The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), s.627-634.

Kula, V. ve Baykut, E. (2017), “Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index-VIX) Arasındaki İlişkinin Analizi”, *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), s.27-37.

Kutlar, A. ve Torun, P. (2014), “Gelişmiş Piyasa Ekonomileri ile Yükselen Piyasa Ekonomileri Arasındaki Volatilite Dinamiklerinin Ekonometrik Analizi”, *The 24th International Conference of The International Trade and Finance Association* (Kayseri),

https://www.researchgate.net/profile/Aziz_Kutlar/publication/263775638_GELISMIS_PİYASA_EKONOMİLERİ_İLE_YÜKSELEN_PİYASA_EKONOMİLERİ_ARASINDAKI_VOLATİLİTE_DİNAMİKLERİNİN_EKONOMETRİK_ANALİZİ/links/00b7d53be434f69c4d000000, (ET: 07.02.2021).

NTV (2015), “Merkez Bankası Faiz için Artık VIX’e Bakacak... (VIX ne demek?)” (24.12.2015), https://www.ntv.com.tr/ekonomi/vix-korku-endeksi-ne-demek,Zq5vIu0FzUq9h6_GG5pumA, (ET: 21.01.2021).

Öner, H. (2019), “Korku Endeksi ile Gelişmekte Olan Ülke Tahvil Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), s.140-154.

Özdemir, L. (2020), “VIX Endeksinin BİST30 Endeks ve BİST30 Vadeli İşlem Getirisi Volatilitelerine Etkisinin EGARCH Modeli ile Karşılaştırılması”, *Journal of Yasar University*, 15(59), s.534-543.

Sadeghzadeh, K. (2018), “Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkiler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), s.238-253.

- Saka Ilgın, K. ve Sarı, S. S. (2018), “VIX Korku Endeksi Global Altın Piyasaları Üzerinde Etkili Midir?”, *5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 26-29 October 2018, içinde (ss. 247-253), Niğde.
- Sakarya, Ş. ve Akkuş, H. T. (2018), “BİST-100 ve BİST Sektör Endeksleri ile VIX Endeksi Arasındaki İlişkisinin Analizi”, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 21(40), s.351-373.
- Sarıtaş, H. ve Nazlıoğlu, E.H.(2019), “Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Ampirik Bir Analiz”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(4), s.542-551.
- Şit, A., Hacıevliyagil, N. ve Büyükoğlu, B. (2019), “VIX Endeksi ve Borsa Etkileşimi: BIST 100’de Bir Uygulama”, *23. Finans Sempozyumu*, 09.10.2019, içinde (ss. 766-773), Antalya.
- Telçeken, N., Kıyılar, M. ve Kadioğlu, E. (2019), “Volatilite Endeksleri: Gelişimi, Türleri, Uygulamaları ve TRVIX Önerisi”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s.204-228.
- Tuncel, M.B. ve Gürsoy, S. (2020), “Korku Endeksi (VIX), Bitcoin Fiyatları ve BIST100 Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), s.1999-2011.
- Yeşildağ, E. ve Özen, E. (2018), “V harfi ile Başlayan Finansal Kavramlar”, A. Gündoğdu. (Ed.) *Finansın Temel Kavramları içinde* (493-506), Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 147-167

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 07.04.2021

Kabul Tarihi: 06.05.2021

COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ: RİSKLER VE OLASI SENARYOLAR

Burak SERTKAYA¹

Seher BAŞ²

Öz

Covid-19 salgınının dünyaya yayılmasıyla birlikte ekonomilerin talep ve arz cephesinde görülen şoklar tüm ülkelerde ekonomik faaliyetleri daraltmıştır. Salgının arz ve talep tarafındaki etkileri, büyük buhrandan beri görülen en ciddi ekonomik kriz olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Covid-19 salgınının ekonomik boyutlarının ve etkilerinin tam olarak ortaya konulabilmesi, ülke ekonomilerinin salgından ne ölçüde etkilendiğini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Türkiye ekonomisi ise salgından doğrudan etkilenmiş ve ortaya çıkan şokun etkilerini aldığı tedbirlerle atlattırma çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Covid-19 salgınının etkilerini en aza indirmek için salgının başlarından itibaren birçok parasal ve mali önlem paketi ilan etmiştir. Alınan önlemler ekonomide az da olsa bir toparlanma sağlamış olsa da, bazı yapısal ekonomik sorunların devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine olan ilk etkileri ele alınmış ve sonrasında ortaya çıkan belirsizlikler, riskler ve muhtemel senaryolar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Para ve Maliye Politikası, Finansal Kriz, Türkiye.

Jel Kodları: E52, E58, E62, G01.

---

¹Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, E-posta: buraksertkaya@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9551-3439.

²Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, E-posta: seherbas@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0974-6151.

Atıf/Citation

Sertkaya, B. ve Baş, S. (2021), "COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.147-167.

THE IMPACTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE TURKISH ECONOMY: RISKS AND POSSIBLE SCENARIOS

Abstract

With the spread of the Covid-19 pandemic to the world sighted shocks on the demand and supply front of economies have narrowed economic activities in all countries. The effects of the pandemic on the supply and demand side have caused it to be interpreted as the most serious economic crisis since the great depression. Being able to fully reveal the economic dimensions and effects of the Covid-19 pandemic will make it easier for us to understand to what extent the economies of the country are affected by the pandemic. Turkey's economy has directly affected by the pandemic and tried to overcome the effects of the resulting shock with the measures taken. In this context, Turkey, the effects of Covid-19 pandemic to minimize since the beginning of the pandemic has been declared in several monetary and fiscal stimulus packages. Although the measures taken have resulted in a slight recovery in the economy, it is seen that some structural economic problems continue. In this context, this study deal with the first effects to Turkey's economy of the Covid-19 pandemic and in the aftermath the uncertainty, risks, and possible scenarios were discussed.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Monetary and Fiscal Policy, Financial Crisis, Turkey.

Jel Codes: E52, E58, E62, G01.

GİRİŞ

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde görülen ve sonrasında hızla ülke sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılan Koronavirüs (Covid-19), bütün ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Bu salgın gerek krize karşı alınan önlemlerle, gerekse krizin ekonomiye etki mekanizmaları sebebiyle daha önceki krizlerden oldukça farklıdır. Üzerinden bir yıldan uzun bir süre geçmesine rağmen hala etkisini devam ettiren Covid-19 salgınının, ülkeler üzerinde yarattığı tahribatlar neticesinde ekonomiler küçülmüş, şirket iflasları yaşanmış ve neredeyse küresel ekonomi çöküşün eşiğine gelmiştir. Salgının yayıldığı ilk andan itibaren neredeyse bütün ülkeler sağlık sistemlerini güçlendirmek ve yaşanan ekonomik türbülansı dindirmek için acil ekonomik önlem paketleri ilan etmişlerdir. İlan edilen ekonomik önlem paketleri ise daha çok gelir kaybı yaşayan ücretli kesim ile işverenleri kapsamaktadır.

Koronavirüs yayılımını hala sürdürmekteyken salgın sonrasında dünyayı nelerin beklediği tartışmaları da devam etmektedir. Salgın ile birlikte geleceğin giderek belirsiz bir hal aldığı bu sıralarda Türkiye ekonomisi de salgından doğrudan etkilenmiş ve ortaya çıkan şokun etkilerini aldığı tedbirlerle atlarmaya çalışmıştır. Öyle ki, Türkiye salgından etkilenen ülkelerin başında gelmekte ve krize karşı aldığı önlemler başta sağlık sistemi olmak üzere birçok sektörü kapsamaktadır. Peki, Türkiye ekonomisi salgına ekonomik olarak ne kadar hazırlıklıydı? Ortaya çıkan bu çok boyutlu ve derin kriz esnasında Türkiye ekonomisinin makroekonomik

dengeleri yeterince güçlü değildi. Türkiye salgına potansiyelinin altında büyüme oranı, çift haneli işsizlik seviyeleri, mali dengede bozulma ve yüksek enflasyon oranlarıyla yakalanmıştır. Küresel ekonomik kırılganlıkların ve geleceğe yönelik belirsizliklerin devam etmesi, ekonomik bilançoğu ağırlaştırdığından Türkiye'yi yeni kaynak arayışlarına yöneltmiştir.

Yaşanan krizde ekonomik parametrelerin hangi biçimde seyredeceği, şüphesiz ki başta aşu uygulamalarının başarısına ve salgının küresel anlamda kontrolüne bağlıdır. Türkiye açısından da geçerli olan bu durum ekonominin istikrarı açısından başat rol oynayacaktır. Gelinek nokta itibariyle, 2020 yılının sonlarında Türkiye ekonomisinde toparlanma yaşandığı görülmekle birlikte ekonomiye dair soru işaretlerinin sürdüğü görülmektedir. Buna göre bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin Covid-19 salgınına hangi ekonomik koşullarda girdiği ele alınmış ve krizin ekonomi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünü salgın öncesi Türkiye ekonomisinin genel görünümü takip etmektedir. İkinci bölümde, salgının yoğun olarak hissedildiği 2020 yılının ekonomik bilançosu ele alınmıştır. Daha sonra ise salgınla birlikte artan riskler ve belirsizlikler tartışılmıştır. Son olarak Covid-19 salgınıyla birlikte Türkiye ekonomisinin geleceğine yönelik muhtemel senaryolar ele alınmış ve sonuç kısmıyla çalışma neticelendirilmiştir.

1. SALGIN ÖNCESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ekonomisi, Koronavirüs ilk ortaya çıktığı andan itibaren salgınla ilgili haberlerden önemli ölçüde etkilenmemiş ve 10 Mart 2020 tarihine kadar ekonomik faaliyetleri olağan akışında sürdürmüştür. 2020 yılının Mart ayı ortalarında ise durumun ciddiyeti anlaşılmış ve hızlıca salgının etkilerini azaltmaya yönelik sosyal ve ekonomik tedbirler alınmaya başlanmıştır. Salgının yoğun olarak hissedilmeye başlandığı 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ülkeler sınırlarını kapatmaya başlamış, ulaşım olanakları önemli ölçüde daralmış ve neticede küresel ekonomide tedarik zinciri bozulmuştur. Sokağa çıkma yasakları ve şirket faaliyetlerinin yavaşlaması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Başta petrol olmak üzere tüm dünyada girdi ve enerji fiyatlarının düşüşe geçtiği bu dönemde, talep cephesinin yanında arz cephesi de olumsuz etkilenmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Makroekonomik Görünümü (2017-2019)

	2017	2018	2019
GSYİH (Milyar \$)	851	789	754
GSYİH Büyüme (%)	7,5	2,8	0,9
Kişi Başına Milli Gelir (\$)	10.537	9.693	9.127
Enflasyon (%)	11,9	20,3	11,8
İşsizlik (%)	10,4	13,5	13,7
Bütçe Dengesi/GSYİH (%)	-1,5	-1,9	-2,9

Toplam Kamu Borcu (Milyar TL)	876.5	1.067	1.328
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar \$)	7.401	6.774	5.878
Cari Denge/GSYİH (%)	-4,8	-2,6	1,2
USD/TL ³	3,79	5,28	5,95
CDS ⁴ Primi	205	301	348

Kaynak: Bloomberg; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı; TCMB; TÜİK

Covid-19 salgınının yol açtığı durgunluk hali hazırda kırılgan olan Türkiye ekonomisinin birçok sektörünü olumsuz biçimde etkilemiştir. Ancak maalesef, küresel salgın Türkiye ekonomisini makroekonomik dengeler açısından durgunluğa girdiği ve yapısal problemlerin devam ettiği bir dönemde yakalamıştır. Bu kapsamda Tablo 1’de, Türkiye ekonomisine ait 2017-2019 dönemine ilişkin temel makroekonomik veriler sunulmuştur. Söz konusu göstergeler incelendiğinde, salgından önce Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerinin pek de iç açıcı olmayan bir görünüm sergilediği görülmektedir. Büyüme ve enflasyon ile mücadele politikaları genelde birbirinin tersi sonuçlar doğursa da, 2017-2019 döneminde hem büyüme düşmüş hem de yüksek enflasyon seviyeleri görülmüştür. Bu dönemi kısaca; büyümenin ve kişi başı milli gelirin sürekli düştüğü, işsizliğin arttığı, fiyat istikrarının bozulduğu, bütçe açığının ve kamu borcunun büyüdüğü ve risk primlerinin yükseldiği bir dönem olarak izah edebiliriz. Bununla birlikte son birkaç yılda TL’de görülen aşırı değer kayıpları ekonomik aktörlerin daha çok dövize yönelmesine neden olmuş ve bu da Türkiye’nin ekonomik görünümünü zayıflatmıştır. Tüm bu gelişmelere 2018 yılından itibaren ABD Merkez Bankası FED’in faizleri kademeli olarak arttıracığı olgusu da eklenince, hem Türkiye’deki yerleşiklerin döviz mevduatları hem de son zamanlarda görülen borçlanma eğilimi yükselmiştir ve bu durum dövize olan talebi bu dönemde daha canlı tutmuştur. CDS primlerinin yükselmesine neden olan söz konusu bu gelişmeler Türkiye’nin dış kaynak bulmasını daha maliyetli bir hale getirmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların 2017 yılından itibaren azalmaya başlaması da Türkiye ekonomisini zora sokan unsurlardan bir diğeri olmuştur. Diğer yandan petrol fiyatlarında yaşanan gerileme ve süregelen ekonomik daralma cari işlemler dengesinde

³ USD: Amerikan Doları, TL: Türk Lirası

⁴ Çalışmada CDS’ler ilgili her yılın ortalaması olarak verilmiştir. CDS (Credit Default Swap); kredi temerrüt takası primi anlamına gelmektedir. Daha geniş anlamda ise; elinde tahvil ya da bono gibi finansal araçlar tutan yatırımcıların vade sonundaki alacağının belirli bir bedel karşılığında ödenmeme riskini ortadan kaldıran finansal enstrümanlar olarak bilinmektedir.

ılımlı bir fazla yaratmış olsa da, cari açığın hala büyük bir sorun olmaya devam ettiği görülmektedir.

Ekonomisi görece daha iyi durumda olan gelişmiş ülkeler salgının ortaya çıkardığı mali yükü karşılamada daha şanslı olmuştur. Covid-19 salgınına hazırlıksız bir şekilde yakalanan Türkiye’de ise, salgının getirdiği ekonomik yük büyük olmuştur. Ekonomilerin daraldığı bu sıkıntılı dönemi vergi gelirleri ile aşmak pek mümkün görünmediğinden salgının ortaya çıkardığı yük bütçe açığını artırmıştır. Türkiye, salgınla ortaya çıkan arz ve talep kaynaklı bu çok boyutlu sistematik krize diğer birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi hem para hem de maliye politikalarına başvurarak çözüm üretmeye çalışmıştır.

2. SALGINA KARŞI ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLER

Covid-19 salgını önceki salgınlardan daha şiddetli bir etki meydana getirmiştir. VIX (Volatility Index) gibi finansal piyasalardaki oynaklık göstergeleri, 2008 krizinden bu yana görülmeyen seviyelere ulaşmıştır. Öyle ki, uçuşlara yönelik küresel talep, ani ve çok keskin bir düşüş göstermiştir (Demertzis, 2020). Diğer ülkeler gibi Türkiye’de Covid-19 salgınına karşı çok sayıda sosyo-ekonomik önlem almış ve ek önlem paketleri almaya da devam etmektedir. Türkiye, gelişmiş ülkelerin uygulamalarına paralel bir biçimde, öncelikli olarak para politikaları ile salgına karşı cevap vermeye çalışmıştır. İlk açıklanan önlem paketleri içerisinde çalışan ve işsiz kesime yeterince yer verilmediği görülmüştür. Nisan ayı başlarında ilan edilen önlem paketleri ise, daha çok bütçe politikalarının devreye sokularak, gelir kaybına uğrayan kesimlere yapılan nakit transferi uygulamalarını kapsamaktadır (TÜRMOB, 2020: 25; Çalışkan ve Erul, 2021: 45-46).

Türkiye öncelikli olarak, salgının ilk zamanlarında Çin ile olan uçuşları askıya almış ve İran’la olan sınırları kapatmıştır. Virüsün tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte hükümet salgın tehlikesine karşı 18 Mart 2020 tarihinde 100 milyar TL büyüklüğünde bir ekonomik önlem paketi ilan etmiştir. Sonrasında yürürlüğe alınan ek önlem paketleriyle birlikte toplam paket büyüklüğü 240 milyar TL’ye ulaşmıştır. Önlem paketleri daha çok salgının olumsuz etkilerini doğrudan hisseden sektörlerle yönelik olmuştur (Gür vd., 2020: 59-60). Zamanla çok sayıda çeşitli kurum ve kuruluş yardım ve önlem paketleri açıklamaya devam etmişlerdir. Ekonomik İstikrar Kalkanı olarak da bilinen ekonomik destek paketleri salgın boyunca devam etmiş ve zamanla daha geniş kesimleri içine almıştır. Bu kapsamda, Tablo 2’de Türkiye’nin Covid-19 salgına karşı aldığı bazı parasal ve mali önlemler sunulmuştur.

Tablo 2. Türkiye'nin Covid-19 Salgınına Karşı Aldığı Parasal ve Mali Önlemler

Parasal Önlemler	Mali Önlemler
19 Mart 2020 tarihinde yapılması planlanan TCMB'nin Para Politikası Kurulu (PPK) toplantısı, 17 Mart 2020 tarihinde yapılarak politika faizinde 100 baz puan indirime gidilmiştir.	Kredi Garanti Fonu (KGF) limiti 25 milyar liradan 50 milyar liraya çıkarılmış ve böylece teminat sorunu nedeni ile kredi alamayan firmaların banka kredilerine erişiminin önü açılmıştır.
Türk lirası cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami akdi faiz oranı ve yabancı para cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami gecikme faiz oranları indirilmiştir.	İşveren tarafından ücretsiz izne ayrılan çalışanlar ile 15 Mart 2020 tarihinden sonra iş sözleşmesi sona erdirilen ancak işsizlik sigortasından yararlanamayanlara 3 aylığına günlük 39,24 TL ödenmiştir.
1 hafta vadeli repo ihalelerine ilave olarak ihtiyaç duyulması halinde piyasalara 91 gün vadeye kadar repo ihaleleri yoluyla likidite sağlanması kararlaştırılmıştır.	Salgının istihdama olan hasarlarını en aza indirmek için firmalara "İşe Devam Kredi Desteği" verilerek, çalışan sayısında azalmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.
Bankalara yönelik Açık Piyasa İşlemleri (APİ) çerçevesinde tanınan likidite olanaklarına ilişkin limitler yükseltilmiştir.	İç havayolu taşımacılığında KDV oranlarının 3 aylığına %18'den %1'e indirilmesi kararlaştırılmıştır.
Reel kredi büyüme koşullarını sağlayan bankalara yönelik yabancı para zorunlu karşılık oranlarında 500 baz puanlık bir indirim yapılmıştır.	Nakit akışı bozulan firmalar için borç ertelemeleri ve gerekli olduğu takdirde ilave finansman desteği sağlanması yönünde karar alınmıştır.
Mevcut reeskont kredisi azami vadeleri, 20 Mart 2020 tarihi itibarıyla, kısa vadeli kullanımlarda 240 güne, daha uzun vadeli kullanımlar için ise 720 güne çıkartılmıştır.	En düşük emekli maaşı 1500 TL'ye yükseltilmiş ve emeklilere bayram ikramiyesi 2020 yılının nisan ayı başında ödenmiştir.
17 Nisan 2020 tarihinde bankalara tanınan TCMB'ye doğrudan DİBS satım imkânına ilişkin limitler, repo işlem limitlerinden bağımsız bir şekilde uygulanarak bankalara repo işlem limitlerine eşit büyüklükte DİBS satım limiti tanımlanacağı ilan edilmiştir.	Covid-19 önlemleri sebebiyle firmaların (nisan, mayıs, haziran) temerrüde düşmesi halinde kredi sicillerine "mücbir sebep" notunun düşülmesi yönünde karar alınmış ve bununla firmaların kredibilitelerinin korunması hedeflenmiştir.
TCMB bünyesinde gerçekleştirilen TL ve döviz işlemleri çerçevesinde varlığa dayalı menkul kıymet ile ipotek/varlık teminatlı menkul kıymetler teminat havuzuna dâhil edilmiştir.	Ekonomik istikrar kalkını paketi çerçevesinde ihtiyaç sahibi kesimlere yönelik Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ilave 2 milyar liralık bir kaynak aktarımı yapılmıştır.

1, 3 ve 6 ay vadeli olarak geleneksel yöntemle gerçekleştirilen ABD doları karşılığı swap ihalelerinin yanında, Euro ve altın karşılığı swap ihalelerine de geçilmiştir.	Kısa çalışma ödeneği çerçevesinde çalışan kesime yönelik 3 aylığına geçici gelir desteği sağlanması yönünde karar alınmıştır.
TCMB, döviz karşılığı Türk Lirası swap piyasasında geleneksel yöntemle gerçekleştirilen swap ihalelerinin limitlerini %20'den %30'a yükseltmiştir.	Aylık geliri 5 bin TL'nin altında olan vatandaşların kamu bankalarından 10.000 TL'ye kadar düşük maliyetli kredi kullanmasının önü açılmıştır.
TCMB, APİ portföyü doğrudan alım işlemlerinin önden yüklemeli olarak gerçekleştirilebileceğini belirtmiş ve gerekli olduğu takdirde söz konusu limitlerin piyasa koşullarına göre güncellenebileceğini duyurmuştur.	Hazine ve Maliye Bakanlığı, belediyelerin aylık vergi ödemelerinde borçlarına karşılık yapılan kesintilerini 3 (nisan-mayıs-haziran) ay süreyle ertelemiş ve bu şekilde belediyelere 3 Milyar TL'lik kaynak sağlanacağını ilan etmiştir.
Geçici olarak piyasa yapıcı bankalara, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan satın aldıkları DİBS'leri, TCMB tarafından belirlenen koşullar ve tutarlar dâhilinde TCMB'ye satma imkânı ya da APİ çerçevesinde tanınan likidite imkânını belirli oranlar dâhilinde artırma olanakları verilmiştir.	Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerin KDV tevkifatı ile SGK primlerinin nisan, mayıs ve haziran ayı ödemelerinde 6 ay süreyle ertelemeye gidilmiştir.
2020 yılı için APİ portföyü nominal büyüklüğünün TCMB analitik bilanço aktif toplamına oranının azami büyüklüğü %5'den, %10'a yükseltilmiştir.	İhracatçı kesime stok finansman desteği verilmiş ve reeskont kredilerinin geri ödemelerinin 90 gün uzatılması yönünde karar alınmıştır.
Bu parasal önlemlerle birlikte TCMB, kamu bankaları ve diğer düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ekonomik faaliyetlerin devamını sağlamak için salgın boyunca ek tedbir almaya devam etmişlerdir.	Bu mali önlemlerle birlikte daha birçok düzenleyici kurum ve kuruluş, ekonomik faaliyetlerin devamını sağlamak için çok sayıda finansmana erişim kolaylığı sağlanmasına yönelik karar almıştır.

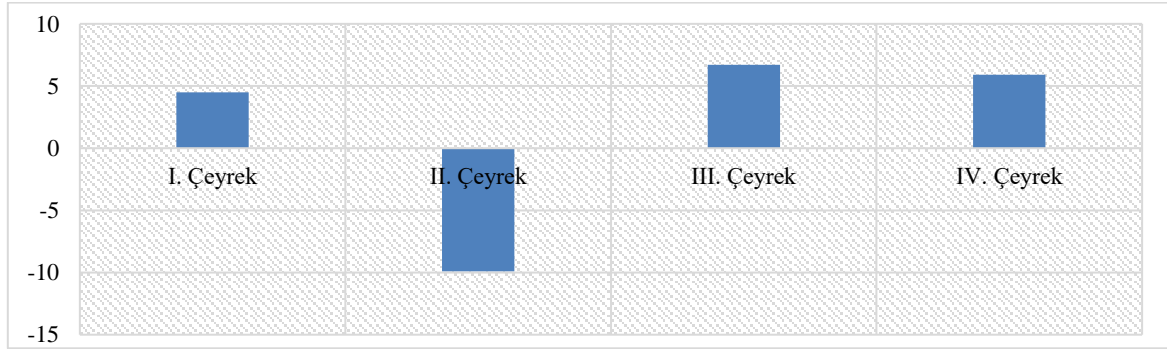
Kaynak: (TCMB, 2020; TİM, 14 Nisan 2020; ATO, 4 Nisan 2020; TOBB, 20 Nisan 2020; Ziraat Bankası, 2020; IMF, 2020)'den yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Özetlemek gerekirse; alınan parasal önlemler genellikle, Covid-19 salgını nedeniyle finansal piyasalarda görülen sıkılaşmanın önüne geçmek ve bu şekilde finansal piyasalara istikrar kazandırmayı hedeflemektedir. Alınan mali önlemler ise genellikle, vergi borçlarının süresinin uzatılması, borç ertelemeleri ve ticari faaliyetleri zayıflayan işletmelere ve geliri azalan hanehalklarına yönelik kredi ve parasal destek biçiminde gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte salgının seyrinde azalma olduğu ve kısmi ekonomik toparlanma yaşandığı muhakkaktır. Neticede birçok ülke gibi Türkiye'de küresel salgın tehdidinin erkenden farkına varmış ve çok sayıda önlem almıştır. Peki, alınan bu parasal ve mali önlemler ne kadar etkili olmuştur? Olağanüstü dönemlerde alınan bu olağanüstü önlemlerin normalleşme sürecine katkı sağlayacağı açıktır. Ancak diğer taraftan söz konusu önlemler bir ekonomik yük meydana

getirecektir. Her ne kadar zorunlu üretim kısıtlamaları mali ve parasal teşvikler ile atlatılmaya çalışılsa da hem küresel ekonomi hem de Türkiye için riskler devam etmektedir.

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN 2020 YILI PERFORMANSI

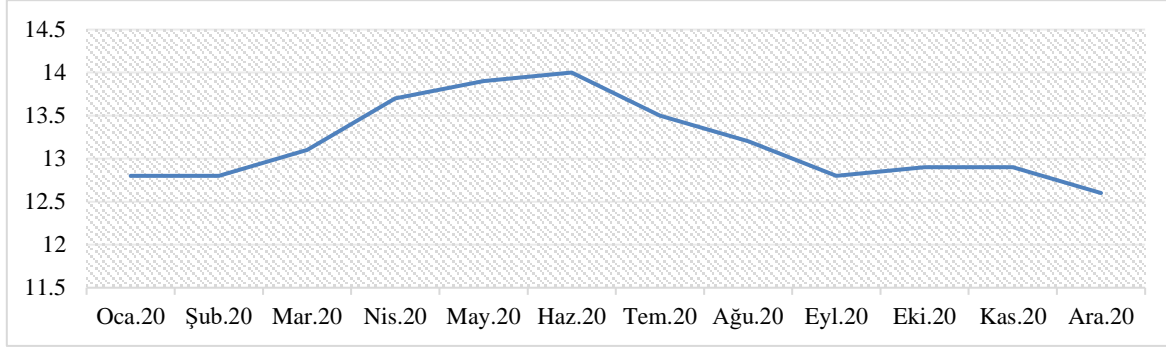
2020 yılı bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19 salgınının gölgesinde geçmiş ve devletlerin salgınla başa çıkmak için oldukça zorlu mücadelelerin verildiği bir yıl olmuştur. Türkiye aldığı tüm önlemlere rağmen hali hazırda hem kendi iç dinamiklerinden hem de küresel gelişmelerden kaynaklı bir ekonomik sorun yaşamaktaydı. Henüz salgın ortaya çıkmadan bile dünya ekonomilerinin 2020 yılında zorlu bir dönem geçireceği tahminleri yapılmaktaydı. ABD ve Çin arasındaki küresel ticaret savaşları, Brexit süreci, Avrupa ve Japonya’da devam eden ekonomik durgunluk, küresel ekonomide yavaşlama eğilimlerine bağlı olarak ABD Merkez Bankası FED’in faiz oranlarında değişikliğe gitmesi ve jeopolitik istikrarsızlıklar gibi nedenlere Covid-19 salgınının da eklenmesi tahminlerin yeniden aşağı doğru revize edilmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu bu gelişmelerden Türkiye ekonomisi doğrudan etkilenmiştir. Tüm bunları 2020 yılının ekonomik göstergelerinden daha iyi anlıyoruz.

Şekil 1. Ekonomik Büyüme (2020 Yılı) Kaynak: TÜİK resmi web sayfası

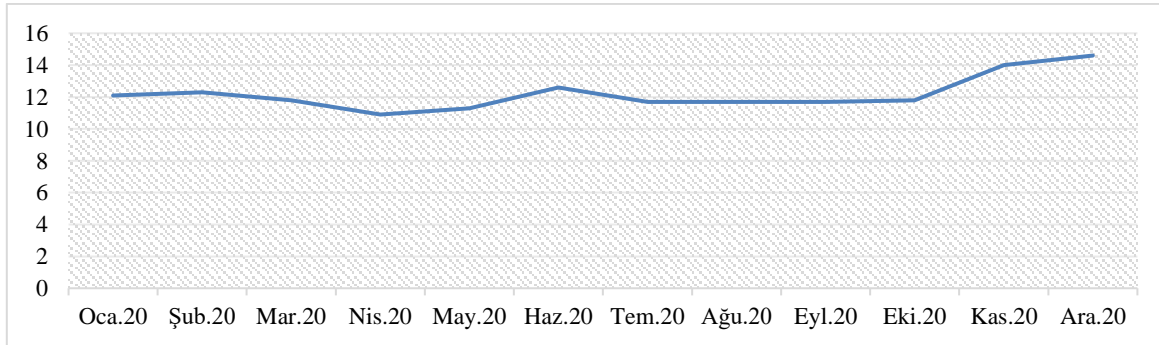
2020 yılının mart ayında ilk Koronavirüs vakasının görülmesinden sonra %4,5 düzeyinde ekonomik büyüme kaydeden Türkiye, yılın ikinci çeyreğinde %9 oranında daralmıştır. İlk şokun atlatılmasından sonra teşviklerin etkisiyle iktisadi faaliyetler hızlanmış ve yılın üçüncü çeyreğinde %6,7 oranında büyüme yaşanmıştır. 2020 yılının son çeyreğinde ise Türkiye ekonomisi %5,9 oranında büyüyerek yılın son çeyreğini pozitif bir biçimde kapatmıştır. Bu şekilde Türkiye ekonomisi, Covid-19 salgınının damga vurduğu 2020 yılını %1,8’lik bir büyümeyle tamamlamıştır. Bu, her ne kadar potansiyelinin altında gerçekleşen bir ekonomik büyüme olsa da, Covid-19 salgınıyla yoğun şekilde mücadele yaşandığı 2020 için dikkate değer bir büyüme oranı olduğu söylenebilir. Ancak vurgulanması gereken asıl husus, 2020 yılının

üçüncü ve dördüncü çeyreğinde gerçekleşen söz konusu büyümelerin etmenleri arasında daha çok kredi genişlemesinin ve düşük faiz politikasının etkisinin yer almasıdır. Diğer bir ifadeyle, teşvik programları ve kamu destekli krediler ekonomik toparlanmayı hızlandırmış ve büyümenin ana sürükleyicisi olmuştur. Şüphesiz ki, bu refah arttırıcı ve sağlıklı bir ekonomik büyüme değildir. Zira bu tür bir ekonomi politikasının neticesi enflasyon şeklinde kendini gösterecektir.

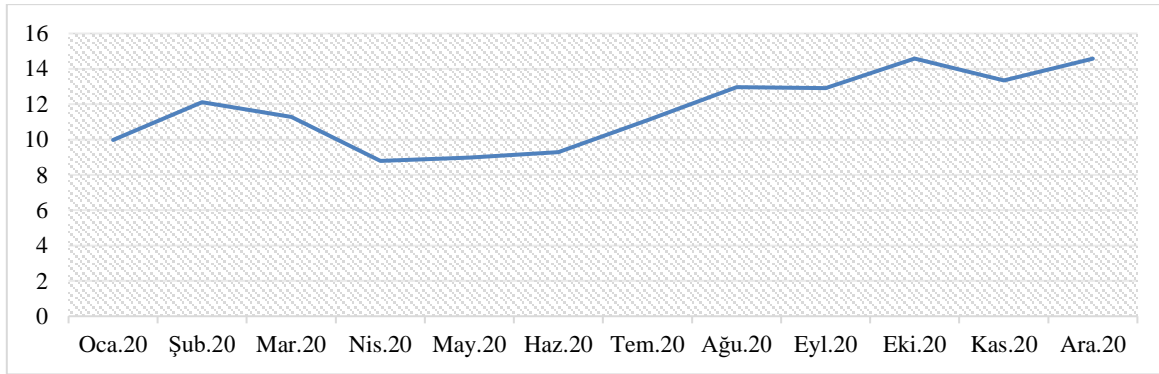
Şekil 2. İşsizlik Oranı (2020 Yılı) Kaynak: TÜİK resmi web sayfası

Bilindiği üzere istihdam ile ekonomik büyüme arasında bir paralellik vardır. Ekonomik genişleme dönemlerinde işsizliğin düşmesi beklenirken, ekonomik daralma dönemlerinde işsizliğin artması beklenir. Türkiye ekonomisinde son dönemlerde yaşanan düşük büyüme eğilimiyle birlikte işsizlik çift haneli seviyeleri görmüştür. Göstergelerden anlaşılacağı üzere, salgın koşulları nedeniyle 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren işsizlik yükselmeye başlamış ve 2020 yılının ortalarında %14 seviyesine ulaşmıştır. İlerleyen aylarda ekonomik faaliyetlerde görülen canlanmaya bağlı olarak işsizlik rakamları bir miktar gerileme göstermiş olsa da, söz konusu oranların halen yüksek olduğu görülmektedir. Genç bir nüfusa sahip olan Türkiye'nin istihdam sorununun çözümü yatırımların hızlandırılması ve yeni iş alanlarının yaratılmasına bağlıdır. Bu yönde atılacak adımlar işsizliğin kontrol altına alınmasını kolaylaştıracaktır.

Şekil 3. Enflasyon Oranı (2020 yılı) Kaynak: TÜİK resmi web sayfası

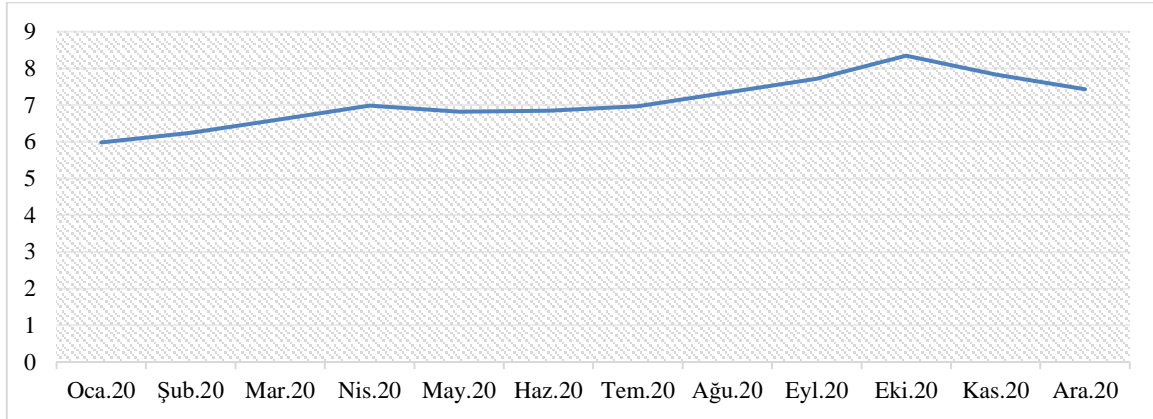
Yüksek enflasyon Türkiye ekonomisinin uzun zamandır kronik ekonomik sorunlarının başında yer almaktadır. Türkiye'nin, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizinden sonra enflasyonla mücadelede belirli bir başarı kazanmış olmasına rağmen son birkaç yılda fiyatlar genel düzeyinin çift haneli seviyeleri görmesi söz konusu başarıyı gölgelemektedir. Covid-19 salgınına karşı uygulamaya konulan teşvik paketleri ve kamu destekli krediler ekonominin canlanmasını hızlandırmasına rağmen fiyat istikrarını bozmuştur. Aynı şekilde, son dönemlerde döviz kurlarında meydana gelen artış, fiyatlara geçiş etkisiyle birlikte enflasyonu artırmıştır. Şekil 3'den de izleneceği üzere, özellikle 2020 yılının mayıs ayından sonra ekonomide yaşanan daralmayla birlikte enflasyonun yükselişe geçtiği görülmektedir. 2020 yılının son çeyreğinde ise, enflasyon artışı hızlanarak %15 düzeyine yaklaşmıştır. 2020 yılını %14,6 enflasyon oranıyla kapatan Türkiye ekonomisinin, yeniden tek haneli enflasyon seviyelerine inebilmesine yönelik para ve maliye politikalarının uygulanması önem arz etmektedir.

Şekil 4. 2 Yıllık Gösterge Faizi (2020 Yılı) Kaynak: Investing (<https://tr.investing.com/>)

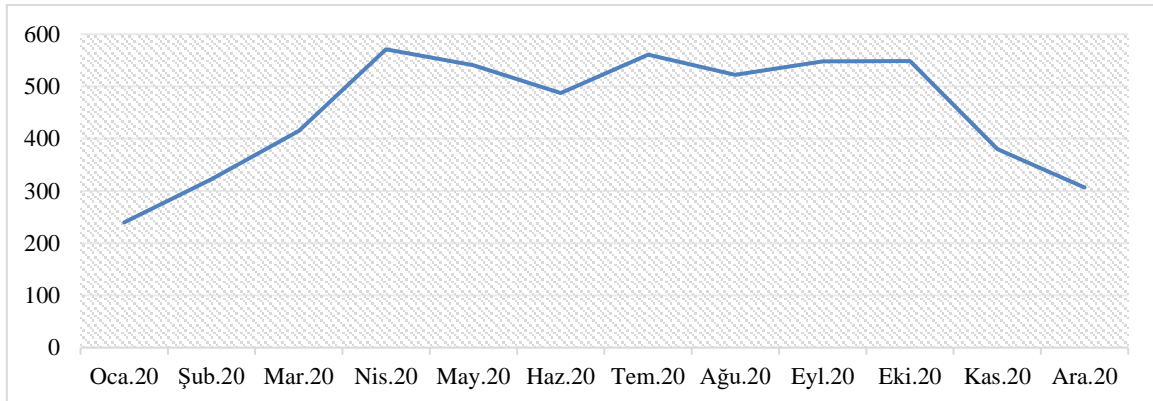
Salgın süresince yükselme eğilimi gösteren bir diğer ekonomik faktör faiz olmuştur. Salgının başlarında küresel talep şokuna bağlı olarak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gerileyen faizler, 2020 yılının ikinci yarısından sonra yeniden artışa geçmiş ve 2020 yılının sonlarında %15 seviyelerini görmüştür. Türkiye'nin son zamanlarda artan iç ve dış borcunu finanse etmesinde faiz oranlarının önemli bir etkisi vardır. Faiz oranlarının yükselmesi Türkiye ekonomisi açısından oldukça büyük finansman yükü oluşturabilmektedir. Türkiye'de genellikle enflasyonun yüksek olmasına paralel olarak faizler de yükselmektedir. Faizler, her ne kadar döviz kurları ve enflasyonun kontrol altına alınmasında belirleyici bir role sahip olsa da, uzun dönemde yükselişini sürdürmesi yatırımların ve ekonomik faaliyetlerin canlanmasına sekte vuracaktır. Nitekim Türkiye'de son dönemde fiyatların artmasının en önemli sebeplerinden biri döviz kuru artışları olarak gösterilmektedir. Döviz kurlarında meydana gelen artışlar ise faiz

artışları ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu da yatırımlarda azalmaya neden olduğundan ekonomik büyümeyi daha istikrarsız bir yapıya sokmaktadır.

Şekil 5. USD/TL Kuru (2020 Yılı) Kaynak: TCMB resmi web sayfası

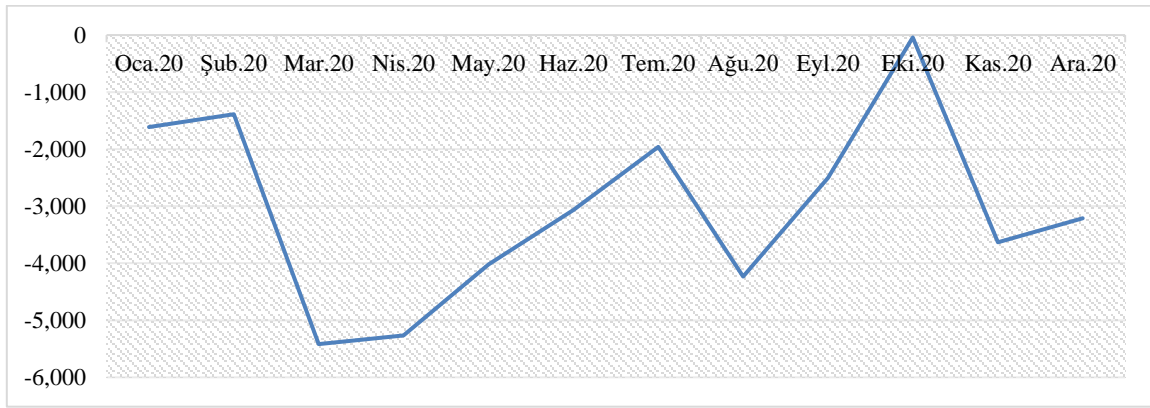
Türkiye ekonomisinin diğer tüm ekonomik faktörleri üzerinde en fazla etkiye sahip göstergelerinden birisi de döviz kurlarıdır. Türkiye’de döviz denilince ilk akla gelen para birimi ABD dolarıdır. Uzun zamandır yabancı paralar karşısında değer kaybı yaşayan Türk lirası 2020 yılında da bu kayıplarını sürdürmüştür. Nitekim 2019’un sonunda 1 ABD doları yaklaşık 6 Türk lirası iken, 2020 yılının sonunda 7,4 lira olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının son çeyreğinde USD/TL kurunda ekonomi yönetiminin değişmesi ve faizlerin yükseltilmesi nedenlerinden ötürü bir miktar gerileme yaşanmış olsa da, salgın nedeniyle yurtdışına sermaye çıkışının hızlanması ve hanehalkının birikimlerini daha çok yabancı para cinsinden yapması döviz kurlarındaki artışı sürdürmüştür.

Şekil 6. CDS 5 Yıllık (2020 Yılı) Kaynak: Investing (<https://tr.investing.com/>)

Ekonomik faktörlerde yaşanan bozulmalarla birlikte yatırımcıların herhangi bir ülkenin yatırım araçları ile ilgili risk algısını gösteren CDS primleri de bu dönemde yükselmiştir. Bir ekonomiye yönelik risk algısı azalırca CDS oranları düşerken, risk algısı arttığında CDS oranları yükselir. Dolayısıyla, CDS değerinin düşmesi ekonomiler için olumlu olarak

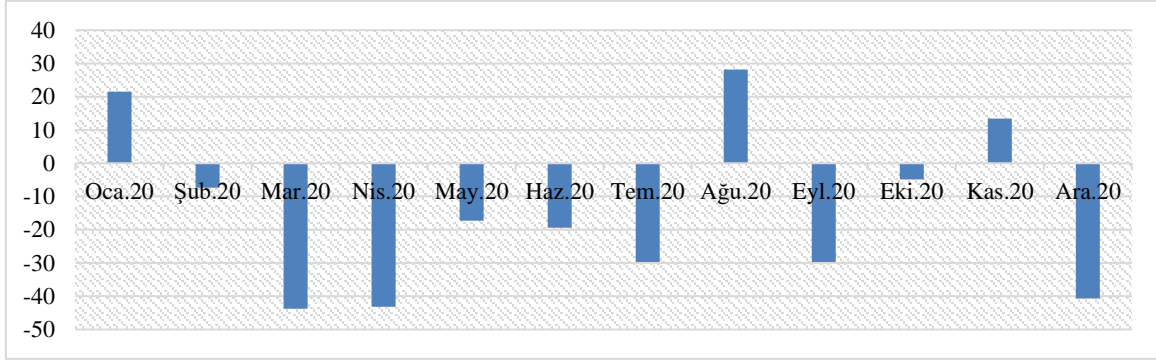
görülmektedir. Türkiye ekonomisinin 2020 yılı CDS performansının verildiği Şekil 6’da ise bu oranın yüksek olduğu görülmektedir. Salgının başlarında 600 baz puana yükselen CDS primleri, yılın son çeyreğine kadar bu seviyelerde kalmıştır. 2020’nin son çeyreğinde ise, ekonomik ve politik risk faktörlerinin azalmaya başlaması ve aşı konusunda yaşanan olumlu gelişmeler CDS’leri 300 baz puana kadar düşürmüştür. Ancak Türkiye’nin finansman ihtiyacı ve borçlanma yapısı göz önüne alındığında CDS primlerinin yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir.

Şekil 7. Cari İşlemler Dengesi (2020 Yılı) Kaynak: SBB (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı)

Küresel salgının dünya ekonomisinde yol açtığı olumsuz etkilerden biri de uluslararası ticaretin daralması olmuştur. Sınırların kapatılması, tedarik zincirinin ve ulaşım ağının durma noktasına gelmesi mal ve hizmet ticaretini büyük ölçüde sınırlamıştır. Türkiye ekonomisinin ödemeler dengesi tarafı ise küresel ticaretin yavaşlamasından etkilenmiş ve ödemeler dengesi 2020 yılı boyunca büyük oranda açık vermiştir. Şekil 7’den de izleneceği gibi özellikle, 2020 yılının şubat ayından sonra görülen cari işlemler açığı dikkat çekmektedir. Döviz kurlarındaki yükselmenin ihracata katkısı 2020 yılının ekim ayında görülmüş ve cari işlemler açığı büyük ölçüde gerilemiştir. Ancak Türkiye’de sanayi büyük ölçüde ara ve sermaye malı ithalatına dayanmakta ve ihraç mallarımıza yönelik dış talep esnekliği görece olarak daha esnek bir yapıdadır. Aynı şekilde, petrol ve doğal gaz gibi ithal esnekliği katı olan mallar ithalatımızda önemli yer tutmaktadır. Tüm bunlar dış ticaret açığı meydana getirmekte ve bu da cari açığın önemli bir sorun olarak kalmasına yol açmaktadır.

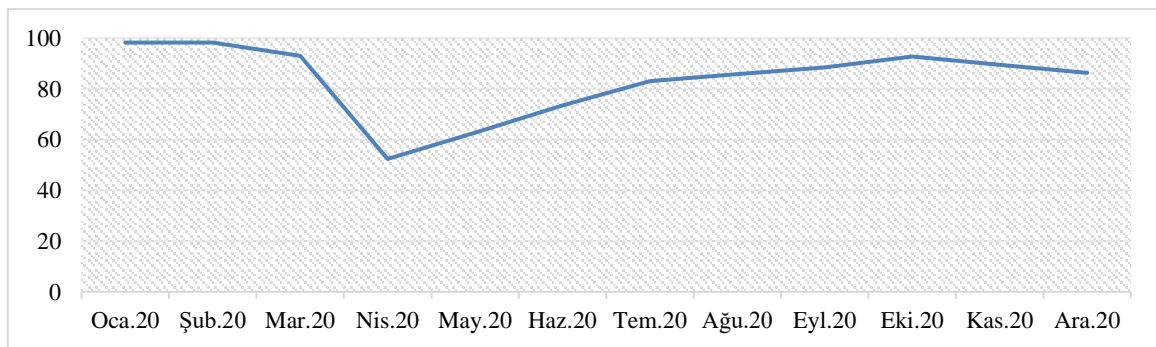

Şekil 8. Bütçe Dengesi (Milyar TL, 2020 Yılı) Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Covid-19 salgınının gittikçe yayıldığı 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren maliye politikası araçlarının salgının olumsuz etkilerini azaltmak için etkin bir biçimde kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu gelişme neticesinde Türkiye ekonomisinin bütçe dengesi yüksek miktarlarda açık vermiştir. Salgın süresince devletin vergi kolaylıkları ve ertelemelerine gitmesi, Esnaf ve Kobilere yönelik düşük faizli ve uzun vadeli kredi imkânları sunması ve işini kaybeden kesimlere verilen nakdi yardımlar; vergi gelirlerinin azalması ve harcamaların artmasıyla sonuçlandığından 2020 yılının mart ve nisan aylarında bütçe açığı tırmanmıştır.

Ortaya çıkan görünümü daha detaylı analiz edilecek olursa; bütçe açıklarında dikkate değer bir paya sahip olan tüketime dayalı dolaylı vergilerden dâhilde alınan KDV tahsilatının bir önceki yılın ilk çeyreğine göre önemli bir gerileme gösterdiği görülür. Vergi gelirlerinin bu zayıf seyrine karşılık, Merkez Bankası kâr transferi ve ihtiyat akçesi aktarımı kanalıyla vergi dışı gelirlerde olumlu bir başarı sergilenmiş ve bu da yılın ilk çeyreğinde görülen bütçe açığındaki artışın az da olsa önüne geçmiştir. Diğer bir ifadeyle, daha önceleri hazineye sadece temettü ödemesi yapan TCMB'nin, bu kez ihtiyat akçesiyle birlikte toplam 78,3 milyar TL'lik bir kaynak aktarımı yapması vergi dışı gelirlerde bir artış sağlamıştır (Cangöz, 2020: 3; TCMB, 2020: 65-67).

Şekil 9. Ekonomik Güven Endeksi (2020 Yılı) Kaynak: TÜİK resmi web sayfası

Tüm bu gelişmelerden ekonomiye duyulan güven unsura da etkilenmiştir. Genel olarak, salgının yayılmasıyla birlikte ekonomik güven endeksi düşmüştür. Şekil 9'da da sunulduğu üzere salgının başlarında uygulamaya konulan karantina tedbirleri ile birlikte endeks azalışa geçmiş ve 2020 yılının nisan ayında 50 seviyelerine kadar düşmüştür. Diğer taraftan, alınan önlemlerin bir neticesi olarak normalleşme süreçlerinin kademeli olarak başlaması ve ekonomik faaliyetlerde yeniden canlanma görülmesi ekonomik güven endeksini yukarı taşımıştır. Özellikle, ekonomiye güvenin yeniden tesis edilmesi için ortaya koyulan destek paketleri talep cephesinde bir canlanma meydana getirmiş ve bu durum hanehalkının ve reel sektörün geleceğe ilişkin beklentilerine pozitif yönde yansımıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de 2020 yılını salgından çıkış yollarını arayarak geçirmiştir. Peki, bundan sonra Türkiye ekonomisini neler beklemektedir? Türkiye'nin önünde enflasyon, istikrarsız büyüme, işsizlik gibi daha birçok ekonomik sorun durmaya devam etmektedir. Türkiye'nin makroekonomik görünümünün iyileştirilmesi söz konusu parametrelerin olumlu seyrine bağlıdır. İhtiyaç duyulan temel ekonomik yapısal reformların uygulanması ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik atılacak her türlü adım bu noktada önem kazanacaktır. Aksi takdirde belirsizlikler ve riskler artacak ve ekonomik istikrarın sağlanması gecikecektir.

4. BELİRSİZLİKLER VE RİSKLER

Covid-19 krizinin dünyanın son dönemlerde yaşamış olduğu kriz türlerinden olduğu söylenemez. Salgın kapsamında alınan önlemlerin detayına baktığımızda çok radikal önlemler olduğunu görüyoruz. En başta bu krizde önceliğin insan ve sağlık olduğu unutulmamalıdır. Ancak ülkeler bir yandan çok sıkı önlemlerle insan sağlığını önceliklerken, diğer yandan ekonomilerinin tamamen çökmemesi için çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Öyle ki, başta sağlık sektörü olmak üzere, ulaşım, turizm, eğitim, kültür ve daha birçok sektör dünya ülkelerinin neredeyse tamamının aldığı karantina önlemleri çerçevesinde hasar almış ve bu durum küresel ekonomiyi sarsmıştır. Doğal kaynaklar ile rezervleri yeteri kadar çok olan ve ekonomileri sağlam olan ülkelerin salgının getirdiği ekonomik yüklere katlanması görece daha kolay olurken, ekonomisi daha zayıf ve kırılgan olan ülkeler salgından daha fazla hasar alarak çıkmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler Covid-19 salgınından farklı boyutlarda etkilenmişlerdir. Bu durumun öncelikli nedenlerini; salgından önemli ölçüde etkilenen turizm sektörü ve emtia piyasalarında yaşanan gelişmelere duyarlı olan gelişen ekonomiler arasındaki yapısal farklılıklar, salgınla

mücadelede görülen farklı uygulamalar, verimlilik farkları, kriz öncesindeki ekonomik büyüme eğilimlerinin seyri ve yabancı sermaye akımlarına olan bağımlılık açısından mevcut olan ayrışmalar olarak sıralayabiliriz (SBB, 2020:11). Risk algısının son derece yüksek olması, Türkiye ekonomisi üzerinde de belirsizliklere neden olmaktadır. Bu dönemde, özellikle hükümetin ekonomik destek paketleri ile hanehalklarının harcamalarının aşağıya çekilmesinin önüne geçilmesiyle, işletmelerin üretimlerinin devamının sağlanmaya çalışılması az da olsa ekonomide canlılık sağlamıştır. Açıklanan ekonomik önlemler dâhilinde hizmetler sektöründe faaliyet gösteren işverenlerin vergi yükümlülükleri ve SGK ödemeleri ertelenmiştir. Bununla birlikte hem kamu hem de özel sektörde esnek çalışma modelleri uygulanmış ve salgın boyunca işçileri korumak amacıyla kısa çalışma ödenekleri devreye sokularak işten çıkarmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen zayıf durumda olan ve gelir kaybına uğrayan işletmelere verilen kamu destekleri işgücünde istenilen seviyede istihdam yaratabilmiş değildir. Zamanla iyileşmenin sağlanmasıyla ekonomik aktivitelerin canlanmaya başlayacak olması azalan bütçe gelirlerine ivme kazandırabilir. Ancak salgınla birlikte bozulan mali dengenin, harcamalar öncelikli kılınarak ve riskler göz önüne alınarak sürdürülebilir bir yapıda olması önem arz etmektedir.

Salgın boyunca görülen küresel belirsizlikler sermaye akımlarını ve doğrudan yabancı yatırımları sınırlamaya devam etmektedir. Orta ve uzun vadede ise ekonomilerde görülecek canlanmalar geleceğe yönelik olumlu beklentilerin güçlenmesini sağlayabilir. Ancak Türkiye'ye gelen doğrudan sermaye akımlarında son yıllarda yavaşlama eğilimi görülmektedir. Sadece 2007 yılında gelen yabancı sermaye miktarı, 2017-2019 döneminde gelen doğrudan yabancı sermaye miktarı toplamına eşittir. Diğer bir ifadeyle, 2017-2019 döneminde çekilen doğrudan yabancı sermaye toplamı 19,8 milyar ABD doları olurken, 2007 yılında aynı seviyelere yakın bir yabancı sermaye çekilmiştir. Diğer taraftan, küresel faiz indirimleriyle birlikte beklenmedik bir şekilde düşen petrol fiyatları enflasyon görünümüne olumlu yansımış, fakat Türk lirasının diğer gelişmekte olan ülke para birimlerinde olduğu gibi güvenli liman arayışı içinde değer kaybetmiş olması aksi yönde bir etki meydana getirmiştir (KPMG, 2020: 18-28). Özellikle, son birkaç senede yaşanan jeopolitik ve dış politika eksenli krizlerin de TL'nin değer kaybetmesinde önemli bir etkisi vardır. Ekonomik ve politik gerilimler ile ilgili son dönemde yaşanan gelişmeler Covid-19 salgınıyla birleşince döviz kurları yükselerek daha istikrarsız bir hale gelmiştir.

Türkiye ekonomisinin tasarruf oranı düşüktür. Tasarruf açığını bir şekilde yabancı sermaye çekerek kapatmaya çalışmakta olan Türkiye için, büyümenin temeli yabancı kaynakları

çekebilmemize bağlıdır. Yabancı kaynak bulunamadığı noktada borçlanmaya gidilmek zorunda kalınmaktadır. Covid-19 salgınıyla birlikte geliri azalan ve harcamaları artan Türkiye'nin orta ve uzun dönemde ek kaynak bulması gerekebilir. Borçlanmayı artırması muhtemel böylesi bir durum ise döviz kurları üzerinde yukarı yönlü bir baskı meydana getirmektedir. Aynı şekilde, petrol fiyatlarının son zamanlarda düşüşe geçmesi cari işlemler dengesine pozitif yansırken; aşılamanın tamamlanması ve salgının kontrol altına alınmasıyla birlikte ekonomilerin yeniden canlanacak olması enerji talebini artıracak ve bu da Türkiye ekonomisinin enerji faturasını yükseltecektir.

Türkiye ekonomisinde görülen bu olgulara son zamanlarda döviz fiyatlarındaki yükselişe bağlı olarak yeniden tırmanışa geçen enflasyonun eklenmesi riskliliği artıran diğer bir unsur olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu noktada, ihtiyatlı bir para ve maliye politikası izlenerek geniş kapsamlı bir enflasyonla mücadele programı başlatılması, enflasyon beklentilerinin aşağıya çekilmesine ve risk priminin düşürülmesine yardımcı olacaktır. Özetle, önümüzdeki bu yeni dönemde eski sorunların kontrol altına alınabilmesi için ekonomik büyümeden fiyat istikrarına, cari işlemler ve bütçe dengesinden döviz kurlarına kadar zayıf seyreden pek çok makroekonomik faktörün bir arada değerlendirilmesi ve oluşan bu risk unsurlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

5. TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN OLASI SENARYOLAR

Covid-19 salgınıyla birlikte dünya ekonomisi resesyon sürecinin eşiğine gelmiştir. Aşı konusunda yaşanan olumlu gelişmelere rağmen virüsün yeni dalgalar haline yayılmaya devam etmesi ve 2021 yılı başlarında mutasyona uğraması krizin bitip bitmeyeceği ile ilgili endişeleri yeniden tırmandırmıştır. Mevcut durgunluğun beklenenden daha derin bir hal alması birçok ülkeyi yeni önlemler almaya itmiştir. Dahası, Covid-19 salgınında alınan tüm önlemler ülkelerin başarılı olup olmayacaklarıyla yakından ilgili olduğu için, bu durum gelecekteki sosyo-ekonomik ve politik yapıyı değiştirmede potansiyel barındırmaktadır.

Salgının gelecekte ne tür değişimlere yol açacağı ile ilgili pek çok tahmin yapılmaktadır. Uzmanların tezlerine göre Covid-19 salgını insanların en az %60'ının bağışıklık kazanmasıyla ortadan kalkacaktır. Aksi halde toplumların eski yaşantısına dönmeleri pek olası görünmemektedir. Bundan dolayı, aşılardan etkinliği ile ilgili olumlu gelişmeler bundan sonraki yaşantımızı doğrudan etkileyecektir. Ancak diğer taraftan, salgının sürmesi ve aşılardan etkinliğinin yeterli düzeyde olmaması durumunda ekonomik faaliyetler yeniden daralabilir.

Reel ekonomi ve finansal piyasalar için çok daha karmaşık bir durum yaratması muhtemel böylesi bir durumda, tüketiciler harcamaları konusunda daha temkinli davranacaklardır. Türkiye’de ise ekonomik faaliyetlerin zayıflayacağı ve kredi notu indirimlerinin tetiklenebileceği böylesi bir dönemde ekonomide büyüme yavaşlayabilir ve zaten yüksek olan işsizliğin kontrol altına alınabilmesi daha da güçleşebilir. Gelir kaybına uğrayacak olan işveren ve işçi kesimine yönelik tekrardan ekonomik destek aktarılması durumunda ise oluşacak giderlerin finansmanında vergi gelirlerine başvurulması daha da güçleşecektir. Bütçe açığının ve faiz ödemelerinin ciddi şekilde artış göstermesine yol açabilecek bu durum kamu borcunun daha çok yükselmesine neden olacaktır. Yüksek kamu borcu zamanla döviz kurları üzerinde bir baskı unsuru oluşturabilir. Türkiye ekonomisine ilişkin risk algısının yükselmesine yol olabilecek bu gelişmeler hali hazırda yüksek olan CDS primlerinin çok daha fazla yükselmesine neden olabilir.

Türkiye ekonomisine tehdit olabilecek bir diğer faktör yüksek enflasyondur. Yüksek enflasyonun sürdürülebilir bir durum olmadığı ekonomideki ciddi yan etkilerinden bilinmektedir. Türkiye aslında, enflasyonu düşürmek için sıkı para politikası ile ekonominin reel kesimini destekleyen düşük faiz tercihleri arasında bir açmazla karşı karşıyadır. Hâlbuki fiyat istikrarını öncelik kılmak, uzun vadede makroekonomik dengeleri daha sağlam kılacaktır. Enflasyon kontrol altına alınmadığı takdirde Türkiye ekonomisinin yükü daha da ağırlaşabilir. Son birkaç yılda kredibilitesi zayıflayan merkez bankasının daha güven verici politikalara yönelmesi ve en başta fiyat istikrarını öncelik kılması önümüzdeki dönemde fiyatlar genel düzeyini düşürebilir. Bu bakımdan enflasyonun gelecekte nasıl bir trend izleyeceği daha çok ekonomi otoritelerinin izleyeceği para ve maliye politikalarına bağlı olacaktır.

Salgından sonra toplumların nasıl şekil alacağı, ortaya ne tür iş modellerinin ve hangi şirketlerin önde çıkacağı şu günlerde çokça tartışılmaktadır. Daha önceleri buna benzer bir krizin yaşanmamasından dolayı sonuçlarının tam olarak öngörülebilmesi şu an itibarıyla güçtür. Ancak salgın sonrası olumlu atmosferin güçlenmesi halinde makroekonomik göstergelerde iyileşme görülecektir. Türkiye ekonomisi için 2021 yılı büyüme beklentisi birçok ulusal ve uluslararası kuruluş tarafından yukarı yönlü revize edilmiştir. Üretimin zamanla artması vergi gelirlerini de arttıracaktır. Bütçe dengesine pozitif yansıtacak olan bu tür bir gelişme Türkiye ekonomisinde oluşan riskleri azaltıcı rol oynayacaktır. Özellikle, salgının getirdiği küresel faiz indirimleri ve aşırı bol likidite Türkiye için bir fırsat penceresi olabilir. Son dönemde arzulanan düzeyin altında doğrudan yabancı sermaye çeken Türkiye ekonomisinin finansal koşullarının

ve yatırım ikliminin oluşturulması durumunda var olan potansiyelini yeniden harekete geçirebilir.

Türkiye'nin önemli döviz kalemlerinden biri olan turizm gelirleri Covid-19 salgını nedeniyle büyük bir darbe almıştır. Turizmdeki durgunluk cari denge üzerine olumsuz yansımıştır. Ancak salgın koşullarına rağmen 2020 yılında pozitif bir büyüme yakalanması, önümüzdeki dönem için ekonomik büyümede daha iyimser bir hava yaratmıştır. Diğer taraftan, Türk lirasının son dönemlerde yaşamış olduğu değer kayıpları Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen Türkiye turizmini canlandırabilir. Aynı şekilde aşılamanın hızı ve başarısı turizm sektörünün yeniden canlanmasında önemli bir paya sahip olacaktır. Bu yönde bir gelişme olması durumunda, 2021 yılında turizm sektörünün daha iyi bir performans göstermesi ve turizm gelirlerinin yeniden artması beklenebilir.

Özetlemek gerekirse, dünyanın yaşadığı bu salgının tam anlamıyla ve en az zararlarla atlatılabilmesi için bireylerin ve devletlerin üzerine düşen görevleri kararlılıkla yerine getirmeleri gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin hangi yönde ve ne şekilde hareket edeceği yukarıda sıralanan iç ve dış belirsizliklerin seyrine bağlı olacaktır. Salgınla ilgili belirsizliklerin azalması ve iç piyasalarda ekonomik dinamiklerin olumlu seyretmesi durumunda, ekonomik toparlanmanın ne zaman olacağına belirsizliğini ifade eden L-tipi bir ekonomik süreç yerine daha hızlı bir toparlanmayı gösteren V-tipi bir iyileşmeden söz etmek mümkün olacaktır. Belirsizlik ve endişelerin hâkim olduğu bir durumda ne yazık ki yatırımlar yeterince yapılamamaktadır. Türkiye ekonomisinin kendine has yapısal ekonomik sorunları ise ortadadır. Salgından sonra kıt kaynakların daha verimli alanlara kanalize olması ve üretken kaynakların harekete geçirilmesi salgının olumsuz sonuçlarını hafifletecektir. Uygulanacak her türlü reformun sürdürülebilir büyümeye destek olması, fiyat istikrarını sağlaması ve yapısal kırılmalara çözüm içerici unsurları bünyesinde taşıması gerekmektedir. Tüm unsurların bir arada ele alınarak, Türkiye'nin sahip olduğu avantajların yanında karşılaştığı sorunların tıkanma noktalarının iyi analiz edilmesi dengelenme sürecini hızlandıracaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2020 yılının başlarından itibaren tüm dünyanın en önemli gündem maddesi Covid-19 salgını olmuştur. Salgının getirdiği küresel çaptaki arz ve talep şokları ülkeleri içinden çıkılması zor bir hala sokmuştur. Salgının yayıldığı ilk andan itibaren neredeyse bütün ülkeler sağlık sistemlerini güçlendirmek ve yaşanan ekonomik türbülansı dindirmek için imkânları ölçüsünde

önlem almaya çalışmışlardır. Bu kapsamda pek çok ülke karantina önlemlerine giderek, birçok iş kolunun faaliyetini durdurmuş, eğitime ara vermiş, ulaşım ve seyahat kısıtlamalarına gitmiş ve sosyo-kültürel faaliyetleri ertelemiştir. Tüm bu önlemler ister istemez ülke ekonomilerinin daralmasına neden olmuştur.

Covid-19 salgınının ne zaman, ne şekilde biteceği ve sonuçlarının neler olacağı hala tam olarak kestirilemezken, ülkelerin sosyo-ekonomik yapısını sarsmaya devam etmektedir. Salgın öncesi gerekli yapısal dönüşümünü tamamlayamayan ülkeler Covid-19 krizinden ekonomik olarak daha çok zarar görmüşlerdir. Geleceğin giderek belirsiz bir hal aldığı bu sıralarda Türkiye ekonomisi de salgından doğrudan etkilenmiş ve ortaya çıkan şokun etkilerini aldığı tedbirlerle atlattırma çalışmıştır. Ancak Türkiye açısından ortaya çıkan ekonomik yükün ölçütlerinde, salgın süreciyle birlikte salgın öncesi döneme de bakılması gerekir. Küresel salgın Türkiye ekonomisini makroekonomik dengeler açısından durgunluğa girdiği ve yapısal problemlerin devam ettiği bir dönemde yakalamıştır. Geçtiğimiz dört yılda ekonomide yaşanan düşük ivme süreci devam etmektedir. Son dönemde yaşanan ekonomik kırılmalar toparlanma eğilimi gösterse de sorunlar tam olarak çözülebilmemiş değildir. Öyle ki, 2017-2019 dönemi büyümenin ve kişi başına milli gelirin sürekli düştüğü, işsizliğin arttığı, yüksek enflasyonun görüldüğü, bütçe açığının ve kamu borcunun büyüdüğü ve risk primlerinin yükseldiği bir dönem olmuştur. Salgın döneminde bozulan mali dengeyle birlikte artan borç stoku finansman maliyetlerini yükseltmiştir. Bununla birlikte son birkaç yılda jeopolitik ve dış politika eksenli meydana gelen krizler, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kayıplarını artırmış ve bu da Türkiye'nin ekonomik görünümünü zayıflatmıştır. Netice itibarıyla, endişenin ve belirsizliklerin hâkim olduğu Covid-19 salgını sürecinde Türkiye ekonomisinin yükü artmıştır.

Türkiye ekonomisinin hangi yönde ve ne şekilde hareket edeceği biraz da son dönemde meydana gelen belirsizlikler ve risklerin seyrine bağlı olacaktır. Özellikle, salgının getirdiği ek ekonomik maliyetlerin finansmanı orta ve uzun dönemde sorun teşkil edebilir. Öte yandan Türkiye ekonomisi için 2021 yılı büyüme beklentisinin birçok ulusal ve uluslararası kuruluş tarafından yukarı yönlü revize edilmesi ekonominin geleceği açısından olumlu işaret vermektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından riskler ve fırsatların bir arada olacağı önümüzdeki dönemde Türkiye ekonomisi için elverişli koşullar oluşabilir. Ekonominin geneline yönelik soru işaretlerinin azaltılması noktasında gösterilecek her türlü çaba büyümeye destek olup fiyat istikrarının sağlanmasına katkı yapacaktır. Özetle, yapısal kırılmalıkların tıkanma noktalarının iyi analiz edilmesi ekonomik dengelenme sürecini hızlandıracak ve küresel salgın sonrası ekonomik dinamikleri güçlü kılacaktır.

KAYNAKÇA

- ATO, Koronavirüs Salgınıyla Mücadele Kapsamında Alınan Tedbirler, <https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Flash%20Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Alan%C4%B1/2020-04-07-Koronavir%C3%BCs/Covid%2019%20Tedbirleri-2020-04-13.pdf>, (ET: 03.03.2021).
- Cangöz, M. C. (2020), “Merkezi Yönetim Bütçesinin Görünümü: COVID-19 Etkisi, 2020 ve Sonrasına Bakış”, *Değerlendirme Notu*, TEPAV, https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/notlar/merkezi_yonetim_butcesinin_gorunumu_covid19_etkisi_2020_ve_sonrasina_bakis.pdf, (ET: 8.03.2021).
- Çalışkan, A. ve Erul, R. D. (2021), “Koronavirüs Krizinden Çıkışta Türkiye’de Alınan Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi”, *Vergi Raporu*, 256, s.35-58.
- Demertzis, M., Sapir, A., Tagliapietra, S. and Wolff, G. B. (2020), “An Effective Economic Response To The Coronavirus In Europe”, *Policy Contributions*, 35323. Issue, 6.
- Gür, N., Tatlıyer, M. ve Dilek, Ş. (2020), “Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi”, *SETA*, No:163.
- IMF, Policy Responses to Covid-19, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>, (ET: 03.03.2021).
- KPMG (Nisan 2020), *Türkiye ve Dünya Ekonomisinde Makro Gelişmeler*, Sayı: 18.
- SBB (2020), *Yıllık ekonomik Rapor 2020*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- TCMB (2020), *Enflasyon Raporu-II*, 30 Nisan 2020.
- TİM, 14 Nisan 2020 İtibariyle COVID-19 İle Mücadele İçin Ülkemizde Alınan Tedbirler, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Ekonomik_Istikrar_Kalkan%C4%B1_Tedbirleri_14.04.2020.pdf, (ET: 03.03.2021).
- TOBB, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği*, “İş Dünyası Corona Virüs İçin Ekonomik Tedbirler”, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>, (ET: 03.03.2021).
- TÜRMOB (2020), “Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu”, *Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği*, 503.

Ziraat Bankası, *Küresel Çapta ve Türkiye'de Koronavirüsün Olumsuz Ekonomik Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler-2020 Yılı*, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/makroekonomik-analizler/turkiye-ekonomisi/kuresel-capta-koronavirus-salgininin-olumsuz-ekonomik-etkilerine-karsi-alinan-onlemler-2020-yili>, (ET: 03.03.2021).

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 168-205

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 16.04.2021

Kabul Tarihi: 04.05.2021

POST-FORDİZM, ESNEKLİK VE EPDK

Mehmet SARITÜRK ¹

Öz

Kapitalist ekonomik sistem, yapısından kaynaklanan krizler ortaya çıkarmaktadır. Üretimin emeğe ödenmeyen kısmını artı-değere, artı-değeri kâra dönüştürmekte kâr ise sermayeye dönüştürülmektedir. Ekonomik, siyasal, idarî ve kültürel yapının işleyişini bu özellik oluşturmaktadır. Yapısal krizler ortaya çıktığında yeni birikim rejimleri ile krizler aşılmaktadır.

1929 ekonomik krizi talep yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Bu kriz yeni bir birikim rejimi ile aşılmıştır. Fordist birikim rejimi döneminde talep yetersizliğini aşmak için topluma kaynak aktarımı yapılmış ve ekonomik sistemin devamı sağlanmıştır. Yapısal krizler 1960'lı yılların ortalarından itibaren kâr hadlerinin yeniden düşmesi ile birlikte yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapısal krizlerin ortadan kaldırılması için sistem, yeni bir birikim rejimi dönemine girmiş, fordist dönem uygulamaları ortadan kaldırılmış arz temelli bir ekonomiye geçilmiş, talep artırıcı uygulamalara son verilmiştir. Yeni dönem, neo-liberal dönem ya da farklı bir analiz çerçevesinde post-fordist dönem olarak adlandırılmış ve bu dönemde esnekliğe dayalı yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiş, toplam kalite yönetimi felsefesine uygun olarak devlet yeniden yapılandırılmış, devletin yapısı parçacıl hale getirilmiş, bağımsız idarî otoriteler (BİO) vb. yeni kurumlar oluşturulmuş ve esneklik uygulamaları yaygınlaştırılmıştır. Esneklik kavramı, devletin yeni örgütlenme anlayışının anlaşılması bakımından anahtar kavramlardandır.

Anahtar Kelimeler: BİO, Esneklik, Fordizm, Postfordizm, EPDK.

Jel Kodları: H10, H11, H83, L00, L5, P11, P16, P35.

---

¹Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: mehmetsariturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9054-8170.

Atıf/Citation

Sariturk, M. (2021), "Post-Fordizm, Esneklik ve EPDK", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.168-205.

POST-FORDISM, FLEBILITY AND EPDK

Abstract

The capitalist economic system creates crises arising from its structure. The part of production that is not paid for labor is transformed into surplus value, surplus value into profit, profit is transformed into capital. This characteristic constitutes the functioning of the economic, political, administrative and cultural structure. When structural crises occur, crises are overcome with new accumulation regimes.

The economic crisis of 1929 stemmed from the lack of demand. This crisis has been overcome by a new accumulation regime. During the Fordist accumulation regime, resources were transferred to society to overcome the lack of demand and the economic system was continued. Structural crises re-emerged from the mid-1960s with the decline of profit rates again. In order to eliminate structural crises in this period, the system entered a new accumulation regime period, fordist period practices were eliminated, a supply-based economy was initiated, and demand-increasing practices were terminated. The new period was named as the neo-liberal period or the post-fordist period within a different analysis framework, and new arrangements based on flexibility were realized in this period, the state was restructured as required the philosophy of total quality management, the structure of the state was fragmented, independent administrative authorities (IRAs), etc. new institutions were created and flexibility applications are widespread. Flexibility is one of the basic thought in understanding the new organization of the state.

Key Words: IRAs, Flexibility, Fordism, Postfordism, EPDK.

Jel Codes: H10, H11, H83, L00, L5, P11, P16, P35.

GİRİŞ

Kamu yönetiminin yapısı ve işleyişi post-fordist dönemde ekonomik sistemin ihtiyacını karşılamak için yeniden oluşturulmuştur. Düzenlenmenin ideolojisini tesis eden neo-liberalizm yaklaşımı 1930'lu yılların ortasından başlayarak şekillendirilmiştir. Neo-liberalizm girift usullerle ve çok sayıda yöntem ve araç kullanılarak İkinci Cihan Harbi'nden 1970'li yılların ortasına kadar geçen zamanda yaygınlaştırılmıştır. 1970'lerden sonra ise neo-liberalizmi destekleyici ekonomik, siyasal, bürokratik ve kültürel teoriler oluşturulmuş ve laboratuvar olarak kullanılan devletlerde uygulaması gerçekleştirildikten sonra önce İngiltere ve ABD ve sonra diğer anglo-sakson protestan ülkelerde ve daha sonra da diğer ülkelerde yeni birikim rejimi olarak hayat geçirilmiştir.

Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının (YKYY) özellikle yeni kamu işletmeciliği düşüncesinin gereği olarak özel sektör yönetim anlayışı ve uygulamalarının kamu yönetiminde de verimlilik ve etkinlikle sonuçlanacağı kabul edilmiştir. Neo-liberalizm temel yaklaşım olarak kabul edilerek, devletin ekonomik alanda etkin olmadığı, bu durumun sonucu olarak verimsizliği ve kötülüğü nedeniyle topluma zarar verdiği iddiasına yeni regülasyonlar ve özelleştirmeler aracılığı ile devletin ekonomik gücü ve alanı sınırlandırılmıştır. Yeni birikim rejiminin yerleştirilebilmesi için önce kuralsızlaştırmalar daha sonra da düzenlemeler

gerçekleştirilmiştir. Post-fordist dönemde devlet, ekonomik sistemin yeni ihtiyacına uygun olarak tekrar şekillendirilmiştir.

Devletin post-fordist yaklaşıma uygun olarak her sektörde alanının daraltılması ve örgütlenme şeklinin yeniden oluşturulması ile devletin bürokratik örgütlenmesi, esneklik anlayışına uygun olarak yeniden oluşturulmuştur. Kamu bürokrasisi, özel sektörün örgütlenme ve çalışma anlayışına uygun olarak yeniden örgütlenmiştir. Bağımsız idari otoriteler (BİO'lar), post-fordist dönem kamu yönetimi örgütlerinin model örneklerindedir. Düzenleme için oluşturulan kurumlar olan BİO'lar, örgütlenmeleri esneklik anlayışına uygun olarak oluşturulmuş, fordist dönem bürokrasisine göre çok daha güçlü yetki ve sorumluluklara sahip olmuş, yönetim anlayışını temel alan roller yüklenmiş ve siyasal yapı weberyen bürokrasiden çok farklı özellikte bağlar kurmuş ve bu özellikleri bakımından politik ve bürokratik yapıda yeniden oluşturulmuş ve ağırlıklı bir konuma getirilmiştir.

Önemli ve çok boyutlu bir alan olan enerji alanı, BİO'ların oluşturulması ve yönetmesi için ekonomik değeri ve örgütlenmesi açısından uygun ve ilk düzenlenen sektörlerdendir. Mal ve hizmet üretiminin ve diğer ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi hayatın her alanı için önemlidir. Sosyal devlet döneminde, başka bir ifadeyle fordist dönemde, umumiyetle enerji sektörü doğal tekel özelliğindedir ve ağ yapılı örgütlenme ile faaliyetlerini yürütmektedir. Enerjinin ekonomik potansiyeli ve değeri önemlidir. Enerji piyasasında, fordist dönemde elektrik enerjisinin örgütlenmesi dikey bütünlüklü örgütsel yapıdadır ve post-fordist dönemde yapısı parçalanmış ve ağ yapılı hale gelmiştir. BİO'lar da yaygın olarak ortaya çıktıkları ABD'de, ağ yapılı ve eyaletler arasında yaygınlaşmış hizmetleri yürütebilmek için oluşturulmuş ve yeni birikim rejimi döneminde de ağ yapılı ve eyaletler arası faaliyetlerin bulunduğu alanlarda varlığını sürdürmüştür.

Enerji alanı, dikey olarak birleşmiş yapıda olan örgütlenmesinin parçalanma kolaylığı ve piyasa değeri kazandırılarak özelleştirilebilmesinden dolayı, stratejik özelliği de bulunduğu için öncelikli olarak özelleştirme ve regülasyonların gerçekleştirildiği alan olmuştur. Uluslararası kuruluşlar, enerji sektörünün stratejik özelliği nedeniyle, özelleştirilmesi ve düzenlenmesi için özellikle çalışmalar yapmışlardır.

Bu çalışmanın amacı, neo-liberal ideoloji ve post-fordist birikim rejimi uygulamalarının kamu yönetimi alanındaki esnekliği BİO'lar ve çalışmanın örneği olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) araştırılarak değerlendirmektir. Çalışmada başlangıçta esnekliğin

oluşmasının ve gelişiminin altyapısal analizini fordist ve post-fordist aşamada betimsel yöntem ile yapmak, daha sonraki aşamalarda ise BİO'ları ve BİO örneği olarak EPDK'yı esneklik açısından incelemektir. Çalışmaların amaçları arasında ekonomi politik anlayışa dayanarak kapitalist ekonominin devlet ile ilişkisini anlamaya çalışmak, yöntemi ise ikincil kaynak araştırması ile betimsel olarak konuyu açıklamaya çalışmaktır. Bağımsız idarî otoriteler, post-fordist dönemde yaygınlaştırılan kurumlardandır ve bu yeni dönemi anlamayı kolaylaştıracak tipik örneklerdendir. Bu nedenle bağımsız idarî otoriteleri anlamak post-fordist dönem kamu yönetimini analiz etmeyi kolaylaştıracaktır.

1. KAMU YÖNETİMİNDE ESNEKLİĞİN ALTYAPISAL ÇÖZÜMLEMESİ

Kapitalist toplumun ana sınıfları burjuvazi ve proletaryadır. Kapitalist üretim tarzı devam ettiği müddetçe bu iki sınıf ayrılmaz bir şekilde birbiri ile bağımlı sürdürür: Sermayedar sınıf, ücretli işçileri sömürerek zenginlik sağlar ve varlığını devam ettirir. Proletarya ise devamlılığını sermayedar sınıf için çalışarak devam ettirebilir. Bunun yanı sıra proletarya ve sermayedar sınıf, çıkarları çatışan ve çıkarları bakımından tamamıyla uzlaşması imkânı olmayan antagonist nitelikte yapılarıdır. Burjuvazi, kapitalist sistemin egemen sınıfıdır. Kapitalizmin yerleşmesi, sömüren azınlık olan burjuvazi lehine sömürülen çoğunluk olan proletarya aleyhine oluşan uçurumun genişlemesine ve derinleşmesine sebep olmaktadır. Sermayedar sınıf ile proletaryanın sınıf rekabeti, kapitalist sistemin motor gücünü sağlar. (Anonim, SSCB Politik Ekonomi Ders Kitabı, 1992: 156).

Sanayi sermayesi, oluşturulması sermayenin fonksiyonu olan, artı-ürünün ya da artı-değerin ele geçirildiği, ortaya çıkma şeklidir. Bu özelliği nedeniyle, üretimin kapitalist özelliği bir mecburiyettir. Sanayi sermayesinin ortaya çıkması sermayedar sınıf ile proletarya arasındaki antagonistik sınıf konumunu ifade etmektedir. Toplumsal üretimin kontrolünü sağlama seviyesine bağlı olarak, teknik ve toplumsal olarak emek sürecinin oluşumu kökten yeniden yapılır ve buna bağlı olarak toplumun ekonomik olarak tarihsel yapısı ve modeli de yeniden oluşur (Marx, 1997: 56). Üretimin toplumsal biçiminin tarihsel süreç içerisinde nasıl olduğundan bağımsız olarak, üretim araçları ve emekçiler, daima onun bileşenleri olmuştur. Birbirlerinden kopmuş hale gelmeleri durumunda yapıyı oluşturan bileşenlerden birisi yalnızca potansiyel olarak bulunmaktadır. Çünkü üretimin yapılabilmesi için bunların birlikte ve diğerini tamamlayacak şekilde bulunmaları gerekmektedir. Bu bütünleşmenin gerçekleştirildiği kendine has şekil, toplumun çeşitli ekonomik dönemlerini diğerinden ayırmaktadır. Kapitalist dönemde, serbest çalışanın üretim araçlarından koparılması, sistemin devamı için bir hareket noktasını oluşturmaktadır. Malların şahsi ve reel kurucuları bu şekilde

oluşturulduktan sonra, gerçekleştikleri uygulama süreci, başka bir ifade ile üretim süreci, ifade edilen nedenden dolayı sermayenin bir fonksiyonudur (Marx, 1997: 43).

Artı-değer üretmek ya da kazanç elde etme kapitalist ekonomi ve üretimin temel kanunudur ve kapitalist ekonomi artı değere dayanmaktadır. Artı-değeri, ücretli işçinin ödenmeyen emeği oluşturur, bütün sermayedar sınıfın kendi emeğiyle elde edilmeyen gelirinin ana kaynağıdır (Anonim, SSCB Politik Ekonomi Ders Kitabı, 1992: 156). Üretim ortaya çıkarıldığında pazarlanmaktadır. Bu durum hem bir dağıtım yapısının ve ağının hem de mallara yönelik efektif talebi ve satın alacak ekonomik güce sahip olan bir grubun varlığı ile mümkün olmaktadır. Emtia, satışın bütün dönemlerinde satıcının katlandığı maliyetlerden daha fazla bir fiyattan satılmalıdır. Maliyet ile satış arasında oluşan fiyat farkı kısmı, satıcının hayatını sürdürmesi için gereken asgari gelir miktarından fazladır. Diğer bir ifade ile satışın yapılabilmesi için kâr olmalıdır. Elde eden elde edilen kâr, yatırım için kabul edilebilir bir fırsat oluncaya kadar tasarruf etmekte, üretim gerçekleştirecek şekilde yatırım yaptığı zaman ise ekonomik gücünü yenileyebilmeyi ve artırmayı hedeflemektedir (Wallerstein, Tarihsel Kapitalizm, 1996; 13). Artı değer kârın kaynağı, kâr ise sermayenin kaynağıdır. Kapitalist üretimin amacı, artı-değerin sermayeye dönüşümünü sağlamaktır. Sistem en yüksek verimlilik oranıyla en fazla artı değeri sağlamayı hedeflemektedir (Zubritski vd., 1995: 17). Artı değer artırılması, kârlılığın ve sermayenin artırılmasını sağlamaktadır. Sistem, artı-değerin artık çoğaltılamaması ve kârlılık oranlarının azalmaya başlaması ile birlikte kapitalist ekonomi krize girmektedir. Artı-değer üretimini tekrar pozitif hale getirebilmek için teknoloji geliştirerek gerekli emek zamanını azaltma ya da çalışma sürelerini artırma yoluna gitmişlerdir (Zubritski vd., 1995: 17).

Kapitalist sistemin başka bir özelliği, krizler aracılığı ile devamını sağlamasıdır. Marx, kapitalist sistemde krize yol açan faktörleri; kredi düzeninin işleyişi, yarışma şartları ve üretim hareketleri olarak ifade etmiştir. Kredi düzeninin işleyişinden anlaşılması gereken şey, pazarın kriz ya da bunalım zamanındaki finansman kurumlarının işleyiş şekli ve yapısal özellikleridir. Bu unsurların sistem içerisindeki yeri ve kendi aralarındaki münasebetleri krize sebep olmaktadır. Marx, bahsedilen unsurların faaliyetlerinde ve kendi aralarındaki bağlantılarında krizin oluşmasına neden olan ana nedenin kâr oranları olduğunu varsaymaktadır. Başka bir şekilde anlatmak gerekirse, sistemde kâr hadlerinin düşmeye başlaması krize neden olmakta ve kâr hadlerindeki azalma ve üretimin değişmesi, piyasanın

yapısal şartları, yarışma ve finansman yapısı gibi unsurları bunalıma neden olacak şekilde etkilemektedir (Şaylan, 2003: 86).

Kapitalizmin, hayat tarzı ve bir sistem olarak devamlılığını sağlamanın ontolojik şartı, sermaye birikim sürecinin kararlı ve sürekli şekilde sürmesidir. Sermaye birikim sürecinin kararlılığı ve sürekliliği, kriz tanımının kaynağıdır. Krizler, farklı zaman ve yerlerde ve tarihsel şartlarda olduğu için her kriz diğerlerinden farklıdır. Farklı krizlere yol açan faktörler ve kriz ile oluşan neticeler değişmektedir ve ortaya çıktığı şartlara bağlıdır. Fakat, krizler, kendine has özellikler taşısa da temel özelliği itibariyle, sermaye birikim sürecinin yapısı ve işleyişinin istikrarının sona ermesi anlamına gelecektir. Diğer bir ifadeyle, bütün krizler ekonomik sistemde ve dolayısıyla bütünüyle sistemde birikim sürecinde istikrarın zarar görmesi, kontrolün kaybedilmeye başlanması ve istikrarsızlaşma özelliği taşımaktadır (Şaylan, 2003: 88).

Rekabet, kapitalizmde sermayenin artmasını sağlayıp, üretimi ve birikimi artırmakta fakat kâr haddi oranlarını düşürmektedir. Bu durum yapısal krizlere ve tekelleşmeye sebep olmaktadır (Marx, 1993: 111).

Kriz ve gerileme döneminde kitle tüketiminde ve satın alma gücünde azalma gerçekleşir. Ancak kapitalizmde tüketimdeki düşüş, üretim yetersizliğinin ya da azlığının bir sonucu değildir (prekapitalist dönemde üretimin düşmesi, yeterli olmaması nedenine dayanabilmektedir.). Kapitalist dönemde üretimin azalması, kitlelerin tüketebileceğinden daha fazla üretimin yapılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmde tüketim kapasitesinin üzerinde gerçekleştirilen üretim, işsizliğe, rasyonalizasyona, iflaslara, fakirleşmeye ve tüketimin azalmasına neden olmaktadır. İşleyiş bu durumları oluşturuyor olsa bile fonksiyoneldir. Ekonomik kriz ya da daralma her şeyden bağımsız ve tam anlamıyla kontrol dışı bir kaza özelliği taşımaz. Bilakis üreticiler arası rekabete ve özel teşebbüse dayalı bir sistemde kâr haddini yeniden istikrara kavuşturmanın ve eski haline getirmenin bir aracıdır (Gouverneuer, 1997: 243).

Ekonomik sistem içindeki bu dinamik faktör, üretim araç ve tekniklerindeki değişimdir. Çalışanların verimliliği maliyeti artırmadan artırılabilirse sermaye temerküzü sağlanabilmektedir. Bu yaklaşım içerisinde maliyeti düşürmek için yeni demirbaş ve eşya yeni teknikler ve yeni üretim teknikleri geliştirmek hedeflenmektedir. Bu çabaların amacı, kendi başına üretimi artırmak ya da maliyeti azaltmak değildir, nihai hedef, kârını artırmanın yollarını bulmaktır (Eaton, 1996: 187).

1.1. Postfordizm ve Bağımsız İdari Otoriteler

1929 Yılı'nda ABD'de borsanın çökmesi sonucunda kapitalist sistemde kriz ortaya çıkmış, bir dönem sona ererek başka bir döneme geçilmiştir. Bu durum, derin ekonomik, siyasal, sosyal dönüşümlerin kaynağı olmuştur (Sarıtürk, 2009: 7).

1929 ekonomik kriziyle birlikte sistemin devamını sağlamak için, New Deal uygulamaları dönemine geçilmiştir. Bu uygulamaların temel varsayımı; piyasanın dışarıdan müdahale olmaz ise dengeye ulaşamayacağıdır. Piyasa, devletin müdahalesi ile dengeye ulaşabilmektedir. Sistemin sürekliliğini sağlayabilmek için, devlet, refahın ülke ölçeğinde dağıtımını yapma faaliyetini oluşturmuştur. Bu anlayış ve anlayışa uygun çalışmalar, fordist dönemi ya da refah devleti/sosyal devlet dönemini oluşturmuştur. Keynes'in düşünceleri, 1929 bunalımını aşmada iktisat teorisi açısından belirleyici bir etki oluşturmuştur. Kesinliğine ve doğruluğuna inanılan klasik iktisat teorisi yıkılmış, yerini Keynes'in düşünceleri ikame edilmeye çalışılmıştır (Erdoğan ve Ak, 2003: 3). Keynes'in müdahaleci devlet yaklaşımı, II. Dünya Harbi'nin sona ermesinden sonra uygulanmış ve 1970'li yılların ortalarına kadar dönemin belirleyici yaklaşımı olmuştur. Keynezyen dönem hem merkezdeki hem de çevredeki ülkelerde, ilhamını merkez ülkelerde keynezyen yaklaşımdan, çevredeki ülkelerde ise kalkınma iktisadi anlayışından alan devletin çok boyutlu ve yoğun müdahalelerinden oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle devlet-sermaye, siyaset-piyasa ikilerinde birinci alternatifler sürekli ön plana çekilmiştir. Devlet, kapitalist birikim yapısını ve işleyişini devamlı olarak kontrol altına almakla kalmamış, üstelik sevk ve idare etmiş ekonomik işleyişten zararlı çıkanları, kapitalizm lehine gözetmeye çalışmış ve bölüşüm dengesizliğini ve işsizliği (Aydın, 1999: 3) kapitalizmin devamı gerektirdiği için azaltmaya çalışmıştır.

Keynezyen iktisadi yaklaşım, talep yanlı ekonomi politikalarıyla satın alma gücünün artırılarak toplam talebin artırılması ile tam istihdamın gerçekleştirilebileceğini iddia etmektedir. Tam istihdamın gerçekleşebilmesi için uygulanan en güçlü yöntem vergilere uygulanan kesintidir. Bu kesinti, iktisadi alanda çarpan etkisi oluşturarak çalışanlara daha yüksek miktarda para aktarılmasının işe yarar yöntemlerindendir ve satın alma güçlerini artıracaktır. Bu durumda çalışanlar, daha fazla para sahibi olacakları için efektif talepleri yükseltecek ve talebin yükselmesi de istihdam potansiyelinin artmasına neden olacağından ekonomik sistemin devamını sağlayacaktır. Bu tip iktisat politikaları, fordist üretim örgütlerini ortaya çıkarmıştır. Fordist üretim şekli, örgütsel ve teknolojik özellikleri

bakımından kütleli-standart ürünler oluşturmak için geliştirilmiş, umumiyetle vasıfsız ya da yarı vasıflı işgücünün taylorist usullerle yönetildiği, üretimde montaj/üretim hattı usulüne göre çalışan kütle üretimi yapan örgütlerde gerçekleştirilmekteydi (Phillips ve Ilcan, 2003: 438).

Sosyal devlet döneminde liberal, katılımcı ve çoğulcu demokrasiler geliştirilmiş ve korporatist bir düzen oluşturulmaya başlanmıştır. Korporatizmde işveren ve işçinin siyasal sistemin ve devletin içerisinde bulunduğu, baskı ve çıkar gruplarının siyasal sistemde güç ve etki sahibi olması durumu tesis edilmiştir. Korporatizmin en belirgin özelliği, siyasal süreçte liberal çoğulcu ya da çoğunlukçu söyleme uygun olarak gelirin yeniden dağıtımının gerçekleştiği poliarsşik yani çoğulcu ya da çoğunlukçu liberal yapıyı temsil etmesidir. Gelirin yeniden bölüşümünün ekonomi üzerine etkileri, ekonomide önce talebin bileşenlerini ve yapısını değiştirmiş, talebin bileşenleri ve yapısının değişmesi ise arz yapısını yani üretimi, üretimin bileşenleri ve yapısında gerçekleşen değişim ise üretim faktör fiyatlarının yeniden şekillenmesini sağlamış, bu durum ise firmaların marjinal teknik ikame oranlarının yeniden oluşturmuştur. Faktör fiyatlarının değişimi ile birlikte şirketlerin teknik ikame oranlarının yeniden oluşması ise gelir ve kârın yeni şartlarda yeniden yeni bileşenleri ile ortaya çıkması ve paylaşılmasına neden olmuştur. Üretim-bölüşüm etkileşimi bir işleyişin sonucunda ortaya çıkmakta ve zamana yayılarak gerçekleşmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde korporatizm yaklaşımıyla cisimleşen refah devleti tipi, üretimin yanı sıra bölüşüm aşamasının da politikleştiği bir işleyişi ifade etmektedir (Akyıldız, 2005: 31).

Kapitalist sistemde tüketim modelleri, emek süreci, teknoloji biçimleri ve toplumsal yapı ve bütünüyle örgütler arasında bütünlük ve sinerjiye neden olan bir bağ ve işleyiş bulunmaktadır. Her kriz döneminden çıkmak için oluşturulan bu sinerji dönemlerine “birikim rejimi” denmektedir. Birikim rejimi, tüketim, üretim ve idarî denetim arasındaki kendine has regülasyonların belirlediği değişik dönemlere ayrılmaktadır. Birikim rejimi, üretim ve tüketim arasındaki nispi olarak düzenli ve istikrarlı, uluslararası ekonomi seviyesinde belirlenen, yeniden üretilebilir bir bağ ve ilişkidir. Devamlılığını sağlamak için yapısal ve sürekliliği olan düzenlemeler gerekmektedir. Bu açıdan halen devam eden birikim rejimi ve sosyal ilişkilere uygun olarak ve bunlarla ve kendi içinde ahenk içinde olacak kurumsal ilişkiler, kurallar ve şekiller bütünü “düzenleme tarzı” olarak ifade edilmektedir. Düzenleme tarzı veya şekli kurumsal olarak ahenge (uzlaşım, kanunlar, vs.) bunun sonucu olarak da kapitalist yeniden üretimin devamını sağlayan girift kültürel yapılar, alışkanlıklar ve normları imlemektedir. Regülasyon şekli, kurucu sosyal yapı ilişkilerden hareket ederek bunlardan bir sistem

oluşturan düzenli ya da düzensiz kurallar bütünü oluşturmuştur. Bu nedenle, kanunlar, kamu siyasetleri, politik anlayış, endüstriyel özellikler, uygulamalar, yönetim anlayışları ve yaklaşımları, karşılıklı dayanışma ve anlaşma şartları, tüketim kültürü ve sosyal beklentiler düzenleme tarzının yapısını oluşturan bileşenlerdir (Balkız, 2002: 89).

Kapitalist sistemde devletin rolü, sistemin kendisi için hayatidir. Fakat devletin işlevleri içerisinde potansiyel olarak bir gerilim ve zıtlık bulunmaktadır. Kapitalist, liberal toplumsal yapılara has politik kurumlar ve düzenlemeler, bahsi geçen zıtlığı yapısı gereği keskinleştirmektedir. Kapitalist sistemde bölüşüm konusunda ortaya çıkan çekişme, politik bir olguya dönüşmektedir. Bütün bu özellikler, liberal ideolojinin teorik tahminlerinin tersine, sistemden kaynaklanan krizlerin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, birikim sürecinin, liberal teoride kurgulandığı gibi kararlı ve sürekli bir şekilde devam etmemektedir. Birikim sürecinin, kesintiye uğraması ve istikrarsızlaşması şeklinde görünür hale gelen kriz, zamanla sosyal bağları, davranış kalıplarını ve sosyal ilişkileri de etkilemekte; başka bir ifade ile birikim sürecinde oluşan toplam hayat şeklinin bunalımına yol açabilmektedir. Kapitalist sistemin bunalımı ve krizleri ekonomik, siyasî ve kültürel alanları ve hayatın bütününi içeren bir sistemin yeniden düzenleme çalışması ile aşılabilmektedir (Şaylan, 2003: 89). Bu bakımdan incelendiğinde, sosyal devlet, üretim alanında esneklikle ilgili mikro ekonomik uygulamaları sınırlandırmaktadır. Devlet, işgücü piyasalarını ve ücret ilişkisini yönlendirmekte ve efektif talebi canlandırarak serbest piyasanın devrevî krizlerini engelleyerek arz ve talebi dengeleyebilmektedir. Ayrıca, devlet bu yöntem ile artan kâr oranlarını güvence altına almaya çalışmış ve kârı yatırıma yönlendirmiştir. Talebin artması, ücretler, verimlilik, kârlar ve yatırımlar silsilesinin oluşturduğu fordist dönem büyüme şeklinde devlet, yönlendirdiği sermaye ve tüketim malları üreten sanayisinin sermaye ile bütünleştirilmesi ve emek-sermaye arasındaki ücret yapısını ve işleyişini yönetmesi yöntemiyle kurucu bir rol oynamaktadır (<http://www.petroil-is.org.tr>).

Minimal devlet anlayışına dayanan dönemde kapitalizm, refah devleti/sosyal devlet uygulaması ile birikim rejimi krizi aşılabilmiş, bunun yanı sıra; Marksizm'in politik ve toplumsal eleştirisinin kapitalist sistem üzerindeki muhtemel olumsuz sonuçlarını etkisiz hale getirebilmek için düzenleme ve ekonomik gelişme demokratikleşme ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Marksizm'in kapitalizme yönelik eleştiri ve değerlendirmeleri, sistemin kendini yenileme çabalarının iki ana faktörü olan demokratikleşme çabaları ve sosyal/refah devleti

uygulamalarının yanı sıra teorisinin oluşturulmasında da belirleyici bir tesire sahiptir (Şaylan, 2003: 103).

Fordizmin temel faktörleri, keynezyen refah devleti yaklaşımının nispeten kapalı şekil ve fonksiyonudur. Fordizmde devlet, pazar politikalarını, işgücü piyasasını, toplam talebi ve ücret ilişkilerini yönlendirerek yönetmektedir. Bu yönetimi, talep ve arz arasında ahenk oluşturarak sürdürmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra ekonominin dalgalanmalarını denetim altına alarak, büyümenin istikrarlı ve güvenli şekilde oluşmasını amaçlamaktadır (Jessop, 2002: 462).

Fordist dönemde devlet, bunların yanı sıra alt yapı yatırımlarını da yaparak ve kitle tüketimini teşvik edici depolama ve nakliye politikaları oluşturmaktadır. Fordist büyüme modelinin uygulandığı dönemde devlet, örgütlenmiş sermaye ve emek çıkarları arasında sosyal refah ve tam istihdam politikaları aracılığı ile krizi aşmaya çalışmıştır. 1960'tan sonra başlayarak 1970'li yılların ortalarına kadar fordist yaklaşımın yaygınlaşması ve yerleşmesi refah devleti politikası uygulamalarının birçoğunun ve bunların sonucu olarak oluşan üretimdeki artışı, bürokratzmi ve şehirleşmeyi yaygınlaştırmıştır (Jessop, 2002: 457).

Fordist birikim rejimi döneminin krize girmesinde ve yeni bir döneme geçilmesinde çok sayıda unsur etkili olmuştur. Bu unsurlar arasında belirleyici olan, 1973'teki petrol fiyatlarındaki yüksek oranlı artış ve devamında ortaya çıkan krizdir. Petrol fiyatlarının yüksek oranlarda artması, girdi maliyetlerini artırarak ekonomik büyüme oranlarını düşmesine neden olmuş, Fordist birikim rejimi döneminde sınırlarına ulaşan kitle üretimi sebebiyle piyasaların bazı mallara doymuş olması ve talebin değişerek çeşitlenmeye başlamasıdır (Balkız, 2002: 67).

Fordizmin krize girmesinden sonra, 1980'lerde, krizi aşmak için yeni bir düzenleme biçimi ve birikim rejiminin ilk somut uygulamaları oluşturulmaya başlanmış, 1990'lı yılların ilk yarısı ile birlikte bütünüyle yeni bir düzenleme şekli ve birikim rejimine geçilmiştir. Post-fordist birikim rejimi, kendisinden önce kapitalizmin krizini çözmek için geliştirilen fordist birikim rejiminin bunalımını aşmak için oluşturulan yeni yaklaşımdır. Post-fordist birikim rejimi ile birlikte sosyal yapı yeni ihtiyaca uygun olarak yeniden şekillendirilmiş, burjuva sınıfı, fordist birikim rejimi döneminde devamlılığını sağlayan ama yeni dönemde devamlılığını olumsuz etkileyen ve sınırlayan düzenlemeleri sonlandırmış, küresel ölçekte hareket imkânı ve akışkanlık oluşturmuş, üretim aşamasından itibaren bütün sosyal yapılarda esas paradigma haline getirdiği esnekliği yerleştirmiştir (Aslan, 2005: 98). Fordist üretim tarzının iyi örgütlenmiş sendikacılığı, şirketlere yüksek devlet müdahalesi, standartlaştırılmış iş

sözleşmeleri, ulusal tekeller ve iş dünyasına bürokratik müdahale uygulamalarının yanı sıra özelleştirilmiş ve melez, devlet / özel şirketler uygulamaları gerçekleştirildiğini küresel pazarlardaki değişikliklere hız ve verimlilikle cevap veren yeni esnek ağlar oluştuğunu belirtmektedir (Willis, King, 2011: 23). Post-fordist dönemde, BİO modeli, çeşitli politika alanlarında, düzenleyici konularla ilgilenmek için dünyada ve Avrupa'da standart kurumsal seçim haline gelmiş, kamu hizmetleri, çevre ve finansal piyasalar gibi çeşitli politika alanlarında bütün dünyada yaygınlaşmıştır (Ennsner-Jedenastik, 2016: 508).

Post-fordist birikim rejimi, karakteristik birtakım özellikler taşımaktadır (Esser ve Hirsch, 1995: 76):

1) Post-fordist birikim rejiminde, üretimin gerçekleştirilmesi ve çalışanların teşkilatlanması yeni geliştirilen haberleşme ve bilgi teknolojilerine göre oluşturulmaktadır. Bahsedilen özellik, üretimin büyük ölçekli olmasının nihayete ermesi olarak değerlendirilmemelidir. Teknolojik açıdan yeni sistem, örgütsel yapıya ve iş örgütlenmesine etkisi nedeniyle işgücünün umumi ve müşterek hareketi gerçekleştirmelerini engellemektedir. Çok boyutlu bir toplumsal marjinalizasyon işleyişi geliştirilmekte, ücretler ile işin birbirleri ile bağlantılı olarak etkili, kuvvetli ve etkili bir parçalanma oluşturulmaktadır.

2) Bilgi ve iletişim teknolojileri hizmet sektörünü büyütmüş, yaygınlaştırmış ve güçlendirilmiştir. Hizmet sektöründeki bu değişimler çalışanların toplumsal yapılarını radikal bir şekilde değiştirmiştir. Bu durumun yanı sıra bilgi üretimi ve iletişimin artmasına neden olmuşlardır. Post-fordist dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim ve yeni birikim rejimi, bireyselleşme ve bireyselleşmenin sosyal yapılara yönelik tesirini güçlendirmişlerdir. Bölgesel ekonomik, siyasi ve idari yapıların farklılaşmasına ve eski ve yeni sanayi bölgelerinin ve yeni mahalli hizmet alanlarının oluşturmuşlardır. Hizmet alanında yeni sektörlerin oluşturulması toplumsal alanda da yoğunlaşmış “küresel şehirler”i ortaya çıkarmıştır.

3) Yeni kapitalizasyon atağı, hizmet alanlarının endüstrileştirilmesine, tarımsal endüstrileşmenin kökleştirilmesine ve çok boyutlu hale gelmesine, güçleri artan örgüt ve sermayenin hareketliliğinin artırılmasına ve aile yapısının ve ilişkilerinin hızla çökmesine ve dağılmasına dayanmaktadır.

4) Kütle üretiminden elde edilen gelirin azalması ile verimliliğin azalmasının birbirinden farklı durumlar olduğunu fark etmek gerekmektedir.

5) İş ilişkisi ile ücretlerin parçalanması, bilgi teknolojilerine dayanan sosyalizasyon, bireyselleşme ve yaşam biçiminin çeşitlendirilmesi, rekabetin çalışanlar arasında artırılması, müşteri çeşitliliği, bunların yanı sıra iş disiplininin, ücretlerin standart hale getirilmesinin personel üzerindeki gerginliği yükseltici etkisinin düşürülmesi ve çalışanların işlerine son verilmesinin sosyo-psikolojik yapısının ve işleyişinin ve etkilerinin düzenlenmesi üzerine oluşturulmuştur.

Post-fordist birikim rejimi döneminde örgütlenme ve üretim şekli yeniden kurulmuştur. Örgütlenme biçimi ve yönetim felsefesinin temelini toplam kalite yönetimi (TKY) oluşturmuştur. TKY'nin uygulanmasının sonucu olarak, esneklik, taşeronlaşma ve parçacılılaşma yaygınlaşmıştır (Sarıtürk, 2009: 28). Neo-liberalizm, Post-fordist dönemde, piyasa mekanizmasını temel alan ve özel girişim üzerine tesis edilmiş düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Liberal ideolojide devletin temel görevi, piyasa şartları ile kurallarının devamlılığını sağlayacak ve teminat altına alacak uygun ortamın oluşturulması ve sürdürülmesidir. Liberalizmde rekabet, kaynak kullanımının verimliliği sağlamak açısından olmazsa olmaz bir ön şart kabul edilmiştir. Fakat, devletin ekonomik mecburiyetlere dayalı olmayan ve bu nedenle ekonominin siyasal nitelikte, kapitalizmin ekonomik rasyonelitesine uymayan kararlara göre yönetilmesi anlamına gelen ekonomik faaliyetlerinin sona ermesi gerektiği ve özellikle liberal ideolojik anlayışa göre, siyasetin ve siyasal kararların ekonomik etkinlik ve verimliliği olumsuz yönde etkilediği için ekonomik alanda yerinin olmayacağı belirtilmiştir. Liberalizm, ekonomik kararların, mümkün olduğu ölçüde ekonominin kendi dinamiklerine uygun olarak ve kapitalist ekonomi ilkelerine göre alınmasını ve uygulanmasını uygun görmekte, devlet, kapitalist ekonomik yapının rasyonel zemini olan piyasa şartlarının kendi mantığı içinde ve engellenmeden işleyebilmesi için gerekli zemin ve kurumları oluşturmakla yetinmelidir. Post-fordist dönemde, dünya ekonomik sisteminin neo-liberal yapısının prensip ve değerlerinin Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi bazı uluslararası kurum ve kuruluşlarca teminat altına alındığı görülmektedir (Şahin, 2015: 19).

TKY, kapitalizmin, ulusal ekonomi ve sosyal devlete dayalı fordist döneminden yeni oluşan esnekliğe dayalı sermaye birikim dönemine ve yoğun rekabet ortamında oluşan post-fordist birikim rejimi dönemine geçişin sonucu olarak, kütleli üretim yöntemini uygulamaktan talep oluşturulmasına, küçük üretim birimlerinde değişik ürünlerin “anında üretim”inin yapılması esasına dayalı yeni bir model olarak geliştirilmiştir. Değişen teknolojinin de bir sonucu olarak otomasyonun gelişimi ve üretimin elektronikleşmesi kapitalizme ve onun ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik rekabet gücünü geliştirici, verimlilik, kalite ve hız

özelliklerini yeniden oluşturarak devamlılığının güvenliğini sağlamış; üretimin örgütlenmesinde bilgi ve yenilik ve belirleyici unsurları oluşturmuştur. Bu özellikleriyle kapitalizmin küresel ihtiyaçlarına cevap veren üretim yapısı ve işleyişi; çatışma yerine ahengi hedeflediği iddia edilen, hiyerarşi yerine katılımı, özerklik ve öz yönetim ve benzeri nitelikleriyle daha katılımcı bir sonuç elde ederek çalışanların insan olma özelliğini etkinlik ve verimlilik için daha etkin kullanmayı sağlayan bir çalışma atmosferi oluşturduğu kabul edilen yeni bir örgüt biçimi olarak TKY anlayışı ve uygulamaları ile bütünleşmiştir (Sarıtürk, 2009: 28). YKYY'nın küreselleşmesinde TKY, belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Devletin post-fordist birikim rejimine uygun olarak yeniden tesisinde ve çalışma anlayışının ve biçiminin yerleştirilmesinde örneklik sağlamış ve yeni dönem uygulamalarının sosyal meşruiyetinin zeminini oluşturacak kavramları ve çevreyi temin etmiştir. Esneklik, yenilik, reformasyon kavramları etrafında oluşturulan yeni örgütsel geliştirme çalışmalarında kamu yönetimini ve özel sektörü, yönetimin temel ilkeleri ve hedefleri bakımından da ortak bir payda da buluşturulmuştur (Farazmand, 2002: 15).

Sabel ve Piore esnek uzmanlaşma anlayışını geliştirmiş, fordist birikim rejiminde oluşan krizin sona ermesi için teknolojik paradigmada dönüşüm sağlanması ve düzenleme biçiminin değiştirilmesi ile mümkün olacağını ifade etmektedir. Fordizmin krizlerine, esnek uzmanlaşma ile çözüm geliştirilmiştir. Bu çözümün doğal sonucu olarak büyük ölçekli örgütlerden esnek üretimin yapıldığı ve dikey entegrasyon yapısının çözüldüğü küçük ölçekli ekonomik birimlere doğru bir değişim, esnek uzmanlaşmanın uygulanmasının sağlanması için gerekli teknik yenilikleri içeren veya üretimi anında stoksuz olarak gerçekleştirebilmeyi sağlayacak şekilde gelişen örgütsel yenilikler barındırmaktadır (<http://sol.ccsa.ufrn.br/>).

Esneklik kavramı, işçi/işveren ilişkileri ve örgütlenmede girift ilişkileri ve uygulamaları anlatabilmeyi sağlamaktadır. Esneklik anlayışı ve uygulamaları ile birlikte genel olarak örgütlerin weberyen hiyerarşik düzeni değişmiş, Japon yönetim teknikleri ve takım çalışmalarının uygulanması yaygınlaşmış, ücret sistemleri ve çalışma süreleri ile ilgili değişen uygulamalar ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış, çok görevlilik ve coğrafi hareketlilik gelişmiş ve bağımsız çalışma gibi çalışma biçimleri gelişmiş ve istihdam alanında yeni türler ortaya çıkmıştır (Vielle,2003;7). Esnek çalışma yöntemlerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak istihdam atipikleşmeye başlamıştır (Kök, 2006: 106).

Esnekliği niteliği bakımından nicel ve nitel esneklik olarak konumu bakımından ise dış ve iç esneklik olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu esneklik sınıflandırmalarını birbirleri ile ilişkili olarak değerlendirildiğinde; sözleşme tiplerini ve istihdam statüsünü dış nicel esneklik olarak sınıflandırılmıştır. Dış nitel esneklik, bağımsız çalışma ve taşeron kullanılarak oluşturulan üretim sistemleri ile birlikte coğrafi esnekliğin yanında taşeron istihdamındaki istihdam şekillerini de kapsamaktadır. İç nicel esneklik, esnek çalışma şekilleri ile süreleri belirtmektedir. İç nitel esneklik, işlevsel örgütsel esnekliği ile iş örgütlenmelerini belirtmektedir. (Sarıtürk, 2009: 31).

Post-fordizm uygulamalarının yaygınlaşmaya başladığı dönemde, esneklik, fordist birikim rejiminden post-fordist birikim rejimine geçişin odak noktasındadır. İstihdam şekillerini değiştirmeyi mümkün hale getiren teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşması, uluslararası rekabetin, nispi olarak yüksek ücretlerin ve sosyal güvenlik alanındaki harcamaların artması sebebiyle firmaların rekabet gücünün düşmesi ve taleplerdeki değişimlere uygun cevabın zamanında verilememesi esneklik yaklaşımının yaygınlaşmasının asıl nedenleridir. Esneklik, toplumsal yapı ile işleyişini, devletin yapısını, ekonomik yapıyı yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir etki oluşturmuş ve post-fordist dönemin tesisinde ana kavram konumunda yer almıştır (Sarıtürk, 2009: 31).

Post-fordist dönemde istihdam statüsü ve yapısı yeniden oluşmuş, geçici istihdam uygulamaları ve atipik istihdam yöntemleri yaygınlaşmıştır. Özelleştirme uygulamaları sonucunda dış esneklik uygulamaları kamu yönetiminde de gerçekleştirilmiştir. Bu durum, kamu çalışanlarının istihdam biçimini değiştirmiş aynı zamanda da istihdamın yeniden sınıflandırılması sonucu, değişik kamu çalışan gruplarının idaredeki istihdamının toplam istihdam içerisindeki ağırlığını yeniden oluşturmuştur. Kamu istihdamında, dış esneklik uygulamalarının kapsamında nitel özellikler gelişmiştir. Üretim sistemleri, nitel özelliğe sahip esneklik anlayışının sonucunda esnekleşmiştir. Yerel yönetimlerden başlayarak kamu örgütleri, kamu bürokrasisinde ve devletin izin verdiği veya çekildiği konularda kamu özel tüzel kişilerinde ya da özel kişilerde yaygın olarak taşeron kullanılmaya başlanmıştır. Üretken coğrafi esneklik, bir başka dış nitel esneklik uygulaması örneğidir. Dış nitel esneklik uygulamaları arasında mahalli idarelerin güçlendirilmesi, bağımsız idari otorite (BİO)ler, bölgesel kalkınma ajansları bulunmaktadır. Dış nitel esneklik özelliği taşıyan örgütlenmeler yaygınlaştıkça kamu yönetiminin yapısı da parçacılaşmaktadır. İstihdam biçiminin değişmesi ve bu tip örgütlerin yaygınlaşması, kamu yönetiminin istihdam ve örgütlenme karakterini oluşturmaktadır. İç esneklik uygulamaları da kamu yönetiminin yapısını değiştirmektedir. İç

nicel esneklik uygulamaları kapsamında, istihdamın niteliği ve çalışma saatleri değişmektedir. Memur sayısı azaltılmakta, sözleşmeli çalışan sayısı çoğaltılarak sözleşmeli çalışanların yaygınlaştırılması iç nicel esneklik şeklinde oluşmaktadır (Sarıtürk, 2009: 52).

Nitel özellikte iç esneklik ise işlevsel örgütsel esneklik ve iş örgütlenmeleri şeklinde oluşmaktadır. Çalışanların birden çok görevi bulunmakta ve sayıca azaltılmaktadır. Dikey ve yatay esneklik, örgüt içerisinde yaygınlaşmaktadır (Sarıtürk, 2009: 53).

Esneklik, bürokrasinin öncesine göre daha yüksek başarı ihtimali varsayılarak kararlar ve faaliyetlerde kanun yoluyla oluşturulanlar haricindeki usul ve esaslar bakımından nispi otonom davranışlara müsaade etmesi anlamına gelmektedir. Esneklik, hesap verme sorumluluğunu gerektirmektedir. Hesap verme sorumluluğu ise politik ve idari birimlerin, yetkilerine dayanarak kullandıkları kaynak ve güçlerin kullanım şekli, diğer bir anlatım ile kullanım amacının hangi oranda amacına ulaştığı ya da etkinliği hakkında vatandaş, yönetim, denetleyici birimler ve kanun yapıcı nezdinde sorumlu olmalarıdır. İdareye belli faaliyet ve kararlarda esneklik sağlanmıştır (Aydemir, 2005: 26). Esnek hale gelen kamu yönetimi, temel prensibi regülasyon olan, geçici personel ve sanal örgütler aracılığı ile idare edilen, politika yapımını yeniden uygulamalar ile gerçekleştiren, devletin masraflarını azaltmaya ve farklı çıkarları kendi arasında uzlaştırma ve ahenk oluşturmayı hedefleyen bir yapıdadır (Frederickson, 2004: 11). Regülasyon, dar tanımıyla, daha önceden kamusal özelliği bulunan hizmetler olarak kabul edilen ve kamu girişimlerinde tekel olarak yürütülen elektrik dağıtımı, demiryolları, doğalgaz dağıtımı ve benzeri kıt olan mal ve hizmetlerle ilgili rekabete açılan ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Geniş tanımıyla ise, regülasyon, belli bir sektördeki ekonomik faaliyetin haricinde bütün piyasayı kapsayıcı bir faaliyettir (Erdoğan, 2016;569).

YKYY ve TKY, politik ve bürokratik kültürü yeniden oluşturmuş ve çıktının kurallardan daha önemli olduğu bir anlayış ve uygulama geliştirmiştir. Bürokrasi, karar vermeye odaklı ve âdem-i merkezileşmiştir. Bürokrasinin örgütsel yapısı, sosyal bağları ve dış çevredeki ekonomik, kültürel ve politik değişimin etkisi ile yeniden yapılandırılmaktadır. Parçacılaşma ve yönetişimin sonucunda ağ yapısı oluşmakta ve örgütlerin kendi aralarındaki hiyerarşik olmayan ilişkiler önemini artırmış, örgütlerin sınırları ise geçirgen hale gelmiştir. Esneklik anlayışı ve uygulamaları kamu örgütlerini zorunlu olarak değiştirmiş, müşteri tercihlerine ve değişen piyasa şartlarına uygun âdem-i merkezileştirilmiş örgütsel süreçler ve yapılar kamu yönetiminde de ortaya çıkmaya başlamıştır (Parker ve Bradley, 2004: 11). Weberyen

bürokrasinin uygulamalarının yerine hiyerarşik katmanları daha az ve zayıflatılmış sonuç yönelimli yeni kamu örgütleri de baskın örgüt modeli olmuştur (Özer, 2005: 11).

Post-fordist dönemin başlamasıyla weberyen ve fordist bürokrasi yapısı ve anlayışı değişmeye başlamış esnek, post-fordist; parçacıl, kamu hizmeti kavramı ve kamu yararı anlayışı yerine YKYY'nin esneklik ve TKY ile belirtilen amaç ve ilkeleri esas alınmıştır. Esnek birikim rejiminin gereği olarak her şey yeniden düzenlenirken kamu yönetimi de yeniden yapılandırılmıştır ve BİO'lar gibi yeni kurumlar tesis edilmiştir (Sarıtürk, 2009: 70). BİO'ların oluşturulma ve yaygınlaşması küresel seviyede regülasyonun yaygınlaştığı dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca, BİO'ların oluşturulması ile özelleştirme ve “düzenlenmiş piyasa ekonomisi”nin sosyal devlet politikalarının yerini alması arasında bir ilişki bulunmaktadır (Egeli, Ay ve Keyifli, 2014: 10-11). Farklı idari geleneklere sahip ülkelerin, düzenleyici kurumların kurumsal modelini uyarladıklarını ve özellikle toplumun katılımı ve örgütlerin bürokratik özerkliği ile ilgili olarak geleneklerine göre daha fazla yeni kurum geliştirdiklerini göstermektedir (Bianculli vd., 2013: 2). Ekonomi alanında farklı sektörlerde ortaya çıkan evrimleşme, bu sektörlerin kendi içinde farklılaşmasına neden olmuştur. Bu farklılaşma, ilgili sektörlerin yönetimi için kurulan BİO'lar eliyle yönetilmesi uygulamasına neden olmuştur. Hükümetten bağımsız olarak genel kararlar alıp uygulayan, sosyal devlet ile düzenleyici devlet arasındaki fark oluşmuştur. BİO'lar, sermayeye, düzenlemelerin, genel düzenleyici ya da piyasa aktörü olarak devletin çıkarlarından etkilenmediğini garanti altına almanın mümkün hale geldiğini göstermektedir (Nunes, Nunes ve Rego, 2015: 5).

BİO'lar, devletin yeniden bürokratikleştirilmesi/yapılandırılması sürecinin ayrılmaz parçasıdır ve hizmet sunumu yerine düzenleme ve yönetim sisteminde merkezi konumdadır (Jordana, Levi-Faur, David, 2009: 5, Flinders, 2004: 522). Esnek birikim rejimi uygulamalarının gerçekleştirildiği dönemde, kamu yönetiminin esneklik kaynaklı teknikleri ile daha fonksiyonel hale gelen yeni BİO'lar oluşturulmuştur. Post-fordist dönem regülasyonu, merkezi idarenin denetiminin zayıflamasına, yapısal değişime, idari özerkliğe ve özelleştirmeye neden olmuştur. Artan bir takdir yetkisi ve esneklik ile güçlendirilerek, performans ve regülasyon temelli bir idare tesis edilmiştir (Christensen, Lægveid, 2005: 24). Bağımsız uzmanlar ve düzenleyici kurumlar, modern düzenleme sistemlerinin ayırt edici kurumlarıdır. Bağımsızlıkları ve yönetim sistemindeki konumları farklı kamu yönetimi ve hukuk sistemlerinde farklıdır. Fakat, bütün sistemlerde merkezi yönetimden uzağa yerleştirilmişlerdir (Eyre vd., 2016: 1). BİO'lar, özel sektör anlayışına uygun olarak tesis edilmiş ve özel sektör gibi inisiyatifi bulunan kamu gücünün esnek kurumları (Wettenhall,

2005: 627) olurken, bakanlık tipi merkezi örgütlenmeyi de ikame etmeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2002: 109; Bafra, 2011: 453).

Düzenleyici kurumlar, birbiriyle ilişkili iki kurumsal ve politik dinamiğin kesişme noktasında durmaktadır: Ajanslaşma ve düzenleyici genişleme. Ajanslaşma, bir kurumun; yapısal olarak ayrıştırılmış bir organ olarak kurulmasını ifade etmektedir, resmi olarak bakanlıktan ayrı bir kurum olarak, ulusal düzeyde kamu görevlerini sürekli olarak yerine getiren, kamu görevlileri tarafından yönetilen, esas olarak devlet bütçesi tarafından finanse edilen ve konu kamunun yasal prosedürlerine göre yönetilen örgütlerdir. Öte yandan, düzenleyici genişleme, son yıllarda düzenleyici politikaların ve araçların dünya çapında yönetim modları olarak kullanılmasında bir artışı temsil etmektedir. Genellikle piyasanın serbestleştirilmesi ile ilgili çok sayıda sektörde çok sayıda düzenleyici reform, aynı zamanda ekonomik düzenleme mantığının ötesinde, yani sosyal ve risk önleme alanlarında, sözde düzenleyici devletin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Düzenleyici genişleme her zaman bir düzenleyici kurumun kurulmasının sonucu değildir ve birçok yerleşik kurum da düzenleyici nitelikte değildir. Bununla birlikte, düzenleyici kurumun örgütsel modeli, mevcut idari dünyada bir standart haline gelmiştir (Bianculli vd., 2013: 4). BİO'ların temel görevi düzenleme/regülasyondur. En geniş anlamda, düzenleme, amaçlanmamış eylemler ve devlet dışı süreçler de dahil olmak üzere tüm sosyal kontrol kurallarını ve mekanizmalarını ifade eder. Düzenlemenin ikinci anlamı ise, devletin ekonomiyi yönlendirmek ve “kamu yararını” teşvik eden bir dizi hedefi desteklemek amacıyla özel alana yapılan devlet müdahalesidir. Bu anlamda, devlet müdahalesi, kural koyma ve uygulamaya ek olarak vergilendirme, sübvansiyonlar, yeniden dağıtım ve kamu mülkiyeti gibi çeşitli önlemleri kapsar. Düzenleme, yetkili kural kümelerinin yayınlanması yoluyla faaliyet gösteren ve bu kurallara uyumu izlemek, incelemek ve teşvik etmek için mekanizmalar oluşturan belirli bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir. Bu düzenleme şekli, tipik olarak BİO'ların çalışmaları aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Düzenlemenin ajanslaşmayla birlikte gittiği belirtilmekte ve iki fenomen karşılıklı olarak birbirini güçlendirmektedir. Son yirmi yılda liberalizasyon, özelleştirme ve deregülasyona yol açan siyasi kararlar, piyasaların yeniden düzenlenmesi ihtiyacını ima ederken, yeni kuralların geliştirilmesi bağımsız düzenleyicilerin oluşturulmasını gerektirmiştir. Buna karşılık, düzenleyici kurumların kurulması, yeni düzenleme teknolojilerinin geliştirilmesini teşvik etmiş ve devlet tarafından da düzenleyici yönetimi teşvik etmiştir. Bu bağlamda, önemli düzenleyici işlevler BİO'lara devredilmiştir. Bu işlevler:

hedef oluşturma, kural koyma ve standart belirleme; izleme ve kontrol, bilgi toplama, inceleme, gözetim, teftiş, denetim ve değerlendirme; uygulama, davranış değişikliği, yargılama ve ödül ve yaptırımların uygulanmasıdır. Ajanslaştırma ayrıca, örneğin performans değerlendirmesi, uygunluk değerlendirmesi, hükümet denetimi, sözleşmeye dayalı hale getirme ve gözetimi birleştiren kamu idaresinin dikey ve yatay kurumlar arası görevlerinin karmaşılaştırılmasını da içermektedir (Maggetti, 2012: 7).

BİO'larda, sözleşme ve satın alma uygulamaları, personel ve bütçe konularında artan bir esneklik uygulaması bulunmaktadır. Personel yapısı değiştiği zaman, takdir yetkisinden kaynaklanan uygulama ve kararlar idarecinin konumuna göre oluşturulmaktadır. Bu durumun sonucu olarak, farklı maaş grupları oluşmakta, bu durum da çalışan ile ilgili kurum arasındaki anlaşmasının içeriğini, beklentilerini, idarecinin eğilimi ve sorumluluğu ile performansı ifade etmektedir (Joint Legislative audit Committee, 2004: 4).

Dikey bütünleşik örgütlerin parçalanarak, parçaların esnek bir bağ ile ana örgüte bağlandığı ve bağımsız olarak piyasada bulunmasındaki uygulamaya uygun olarak devletin de BİO'lar aracılığı ile parçacılaşması sağlanmıştır. Dikey örgütlenme biçimi olan bakanlıklar parçalanarak, BİO'lar oluşturulmakta, kamu bürokrasisi esnekleştirilmekte ve yatay olarak şekillendirilmektedir. BİO'lar, dikey bütünleşik örgütlerin parçalanması ile ortaya çıkan ve ana şirket etrafında taşeron şirketlerin faaliyet yürüttüğü sektörlerde ana şirketlerin ifa ettiği göreve benzer bir görevi, devlet yapısı içinde bulunmanın gerektirdiği özelliklerle girift bir yapıda ve görev alanında yerine getirmektedir. BİO'ların, her ülkede kendine has uygulamaları bulunsa da bakanlıkların gücünü paylaşmasının yanı sıra, aynı zamanda da ana şirketlerin, taşeron şirketler üzerinde sahip olduğu etkiye benzer bir şekilde, organizasyon şeklinin ortaya çıkardığı bir durum olarak içinde bulunduğu sektör üzerinde ana şirketin regüle edici "ana şirket" fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bu fonksiyonunda, yönetim tekniğinin uygulamalarının gereği olarak sermayeye ile bütünleşmekte, bundan dolayı, kamu örgütlerindeki parçacılaşma, idare usulleri ve araçları kullanılarak gücü artırılan üst kurulların, bir bakımdan merkezi yönetime karşı esneklik sağlanarak güçlendirilmiş olmasına rağmen devletle arasında oluşturulan esnek bağ ile ortaya çıkan boşluk, sermaye tarafından yönetim uygulamaları ile doldurulmaktadır. Bu durumun sonucu olarak sektörün "ana firmaları" ve BİO'ların, BİO'ların karar mekanizmalarının örgütsel yapısından uzak bir konumda kurularak, gerçekleştirilmek istenen esnekliğin, esnekliği meşrulaştırmak için oluşturulan söylemin ileri sürdüklerinin tersine, piyasa ekonomisine ve mali güce bağımlılığı ile zayıflatıldığı bunun sonucunda da devletin örgütsel yapısında, örgütlenme ile istihdamın,

YKYY'nın içerdiği esnekliğin oluşturulsa bile, ilgili örgütlerde, piyasa ve sermaye bağımlısı bir sonuç oluşturmaktadır. Sermayenin devlet içindeki varlık ve gücünü BİO'lar, ekonomizm kavramı ve profesyonizm anlayışıyla siyasal ve toplumsal alanda kabul edilir hale getirildiği, örgütlenme biçimi ve iş yapma kültürü açısından kamu yönetiminde esnek uzmanlaşmanın somut örnekleri arasındadır (Sarıtürk, 2009: 72).

Devletin araçlarını ve kurumlarını düzenli bir şekilde geliştirmek, kullanabilmek, bu araçlar ve kurumların düzenleyici özelliklerini geliştirebilmek için düzenleme politikaları oluşturulmaktadır. Düzenleme politikaları, düzenleyici post-fordist politika aşamasında, BİO'ların sonuç odaklı, esnekliğe dayanan varlığına uygun olarak, rekabet politikası bütünlük hale getirilmiş ve serbest piyasanın önceliği BİO'lar tarafından düzenli olarak oluşturulmuştur. (Malyshev, 2006: 276). Bu durum da devletin yeni rolü ve konumu ve ekonomik rekabet değerlendirildiğinde BİO'ların iç niceliksel ve niteliksel esnek yapı ve özellikleri daha kolay anlaşılacaktır. BİO'lar, weberyen yapıdaki fordist dönem bürokrasi ve kamu yönetimi işleyiş ve yapısını çözen ve post-fordist birikim rejimi döneminde YKYY'na en uygun çalışma ve istihdam şartlarına sahip olan kurumlardır. BİO'larda çekirdek kadroların merkezde bulunduğu bir yapıya bağlı olarak işlevsel ve sayısal işleme şekillerini, coğrafi ve finansal esneklik yöntemini uygulamaktadırlar (Sarıtürk, 2009: 72).

Kamu yönetiminin ayrıştırılması ve parçacılaştırılmasını bu tip örgütlerin yanı sıra çok sayıda unsur etkilemiştir. Çevre ile merkez arasında çoğalan münasebetlerin derinleşmesi ile beraber bölgelerdeki ve mahalli olan karar alıcıların belirleyici olduğu düşünülen güçlenmesi ve çoğalması kamu yönetiminin örgütlenmesinin tekrar oluşturulması, küresel seviyede düzenleyici yapının yaygınlaştırılması ve bu durumun sonucunda oluşan karmaşık ve çok katmanlı model, YKYY anlayışına dayanan işletme yönetim tekniklerinin kamu bürokrasisinde de uygulanması devletin yapısındaki parçacılaşmayı ve ayrışmayı yaygınlaştırmıştır (Cassini, 2007: 22). Parçacılaşma uygulamaları metot olarak ise işin ve örgütün fonksiyonel uzmanlaşma ve otonom alt sistemlere bölünmesi yöntemi ile uygulanmıştır. Bahsedilen iki uygulama birbirini tamamlamaktadır. Bağlılık karşılıklı olsa da ilgili uygulamalardan her birisi diğerine karşı çoğunlukla yasal olarak kayıtsızdır (Christensen; Lægheid, 2005: 1).

Post-fordist dönem ile birlikte, dikey bütünlük olarak örgütlenmiş olan kamu yönetimi, parçacıl ve yatay olarak hızlı bir şekilde tekrar şekillendirilmiştir. Bu durumun asıl nedeni,

regülasyon faaliyetlerinin örgütlenmesidir. Tepe yönetimi ve bürokrasinin esas yetki ve sorumlulukları büyük ölçüde BİO'lara aktarılmıştır. Üst yönetimin merkezi kontrolüne ve idaresine dayanan regülasyonun, BİO'ların kurulması ve geliştirilmesi ile tepe yönetimi kaynaklı olma özelliği zayıflatılmıştır (Christensen; Lægreid, 2005: 2). Tipik bir parçacılaşma olan düzenleyici yönetim çalışmaları, BİO'lara kaynak ve yetki devri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu yeni kamu yönetimi yapısı BİO'ların kamu yönetiminin diğer aktörleri içinde ve kendi aralarında, çoğu zaman birbirine bağlı olmayan farklı biçimler ve politika setleri kurgulanmaktadır. Değişik modellerde örgütlerde kendisi dışındaki kurumlara yönelik olarak gerilim kaynağı olacak çeşitli rasyonel sonuçlar oluşmakta ve bu sonuçlar da kamu bürokrasisinin ve siyasal yapının fikri özelliklerinin de parçacılaşması sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Scott, 2000;3). Evrensel bir kamu yönetimi reformu örneği iddiasının oluşması ile kurulan yeni küresel regülasyoncu katı yaklaşım, BİO'ları demokrasi ve siyasal kontrol benzeri ilkeler nedeniyle olumsuz etkiler oluşturulmadan performans ile birlikte verimi artırarak devam ettirmeye çaba göstermiştir (Christensen; Lægreid, 2005: 2). Örgütsel parçacılaşma gerçekleştirilerek idari açıdan esneklik oluşturulmasının yanında son derece sınırlı ölçüde parlamenter denetim ve hesap verilebilirlik sağlanmıştır (Nölke, 2004: 11). BİO'lar, Kamu gücünün belirli alanlarında oluşturulmuş otorite ve uzmanlık sahibi resmî kurumlar olmasının yanında, halkın iradesini temsil eden siyasetçiler tarafından doğrudan yönetilememesi açısından da fordist devletin diğer örgütsel yapılarından ayrılmaktadır. Halkın iradesini temsil etmemesine rağmen kendi alanlarında politikaların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Iliman, Tekeli, 2016: 25). BİO'larda, siyasa oluşturma faaliyetlerine herhangi bir siyasi sorumluluğu bulunmayan, neo-liberal anlayışa uygun olarak, teknokratların katılması teknokrasi olarak değerlendirilebilir. Siyasi bir sorumlulukları bulunmamasına rağmen siyasa geliştirme ve piyasaların regüle edilmesi çalışmalarında kullandıkları yetkinin meşruiyeti ve idare yapısında konumlandırılacakları yer problemi, idari ve siyasi tartışma ve belirsizlik konusu olmuştur (Arslan, 2017: 6).

BİO'ların hem dış etkilerin artmasında hem de devletin iç örgütlenmesinin parçacılaşmasında önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Devletin iç yapısının parçacılaşması, yapısal bir devrime neden olmuştur. BİO'ların, uzmanlaşma esaslı ve tek amaçlı örgütler olması, merkezi bürokrasinin siyasa kapasitesini azaltmıştır. Parçacılaşma ve kapasitede ortaya çıkan düşüş eşgüdümleme sorunlarının oluşmasına sebep olmaya ilaveten yüksek seviye politik idarecilerin politik kapasiteleri ve etkileri azalmaktadır. Bu durumun nedeni, bol miktarda idarî ve politik sorun güç kaybetmiş ve karar seviyeleri azalmış bir örgütsel yapı içerisinde

hükümetlere yönlendirilmiştir. Koordinasyon probleminin artması ve bunların çözülebilmesi için weberyen bürokrasi ve bakanlıkların dikey, bakanlıklar ve BİO'ların yatay yapıdaki siyasal eşgüdümlemesi, YKYY'nın köktenci çözümü kabul edilerek gerçekleştirilmektedir (Christensen ve Lægred, 2005: 20).

BİO'ların, uluslararası etkilerle devletin parçacılaşmasına etkileri oluşmuştur. Ekonomik ilişkilerin artması ve ekonominin küresel akışının hızlanmasının sonucunda ulusal hakimiyetin yapısında parçalanma artmış ve devletin uyumunda, örgütsel yapısı üzerinde parçacılaşmaya yönelik bir etki oluşmuştur. Özel sektör bileşenleri daha da güçlenerek sayıca artmış ve yaygınlaşmış, uluslararası, ulusal, ülke içinde bölgesel ve yerel seviyelerde bürokraside ve siyasal alanda politika oluşturulması ve yürütülmesinde devletin merkezi nitelikteki karar ve uygulamaları, koordinasyon ile yönetim niteliğinin ana sistem ve çalışmasını yönetmiştir (James, 2007: 27). Devlet bünyesinde farklı üst kurullar yüksek bir bağımsızlık ve özerklikle oluşturulmuştur. Bu parçacılaşma, kamu yönetiminin örgütsel yapısındaki gerçekleştirilmiş ve regülasyoncu yönetişimin uluslararası biçimi eliyle geliştirilmiştir. Ekonomi alanında ortaya çıkan küresel yönetim, üst kurulları ve küreselleşmenin geliştirerek yaygınlaştırdığı bu döneme ait iktisadi ve siyasi örgütleri uluslararası hale getirmiştir. Ulusaşırı politik ağın temel niteliği, devletlerin örgütsel yapılarının düzenlemesini sağlamasıdır. Merkezi devlet yapısı, devletin kendisi, özel sektör ve bileşenleri ile diğer devletlerle yüksek seviyeli kaynak değişimine ihtiyaç hissetmeyecektir. Fakat, yapısı parçacılaşan devlet ise kaynaklar, değişik seviyelerde ve yatay konumda olan üst kurullar, bakanlıklar, mahalli idareler veya federal devletlerde, federal devlet hiyerarşisi bünyesindeki federal alt bürokratik birimler benzeri birimler arasında pay edilecek ve uygulamanın neticesinde de politika ağlarının sayısı ve işleyişi artacaktır. Bu durum yalnızca ülkede ulusal aktörler bakımından kaynak dağıtımında belirleyici olmayacak, ulusaşırı teşkilatların menfaatlerini sağlamasını kolaylaştıracaktır (Nölke, 2004: 27). Üst kurulların, ulusaşırı teşkilatlarla ulusal devlet ve bürokrasi arasındaki bağlantıda önemli bir yerinin olması özerkliklerini ve bağımsızlıklarını artırarak parçacılaşmayı güçlendirmiştir. Ulusaşırı ekonomik ve siyasal ağ vasıtası ile ilgili aktörler, ekonomik kaynaklara yönelerek, parçacılaşmış siyasal sistemden dolayı ve BİO'lar aracılığı ile onların oluşturduğu bol ve kolay ulaşılabilir bilginin karar almayı kolaylaştırmasının sonucunda işleyişe dahil olabilmektedirler (Nölke, 2004: 12).

BİO'ların yaygınlaşması ile birlikte, kamu yönetiminin temel yaklaşımlarının yanı sıra personel uygulamaları yeniden şekillendirilmiş (Frederickson, 2004: 22), bakanlık olarak teşkilatlanan merkezi idarelerin karma görev ve işlevleri bölünmüştür (Christensen ve Læg Reid, 2007: 503). Fordist bürokrasi, diğer birimlerle görevleri paylaşarak ifa ederken, düzenlenenler ile düzenleyici bürokrasi arasında örgütsel farklılaşma ortaya çıkmıştır. Üst Kurullar için bir takım kendisine göre örgütsel düzenleme ile emir davranışlarının olması ve bir takım otoriter asıl özellikleri BİO'ları, BİO'lar dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarından ayırmaktadır (Hood vd., 1988: 61). YKY yaklaşımı, düzenleyici devlet uygulamaları ile müşteriden tedarik edene yönelik olan, düzenleyici faaliyetlerle eylemsel nitelikteki ve politika yapma fonksiyonu ile de politika uygulama fonksiyonunu birbirinden ayırmıştır. Fordist birikim rejimine zıtlık oluşturan özellik, regülasyoncu devlette, tek amaçlı ve yalın örgütlerle üst kurullar vasıtasıyla gözetime önemli derecede değer verilmiştir (Christensen, Lie ve Læg Reid, 2008: 15). BİO çatısı altında birleştirilmiş otonomiye, uzmanlığa sahip ve belirli konularda görevler ve uzmanlık bilgisi bulunmaktadır. Bu hal ve özellikler, üst kurul ve bakanlıkların birbirleri ile hiyerarşik ilişkiler kurmasını engellemesine ilaveten ve BİO'ların kendi aralarında da yatay ilişkiler gelişmesini sağlamaktadır. Bu durum, koordinasyon ihtiyacının artmasına ve örgütsel karmaşıklığa yol açmaktadır. Yapısal değişim, düzenleyici reformların ve BİO'ların aynı zamanda ortaya çıkmasına neden olmuştur (Christensen, Lie ve Læg Reid, 2008: 17).

Refah devletinin kaynak ve yöntemleri devlete aitti ve kamu mülkiyetindeydi. Fordist birikim rejimi döneminde kamu yararı amacı ve kamu hizmetleri devlet tarafından uygulanmaktaydı, kamu politikalarının gereği olarak devletin fonksiyonuydu. Düzenleyici devlet ve post-fordist birikim rejiminde ise bunun aksi bir durum ortaya çıkmakta, politik alanlardaki bazı düzenleyici etkinlikler bile yönetişimin bir kısım karmaşık yapısına ve işleyişine uygun olarak, yürütme gücü kapsamındaki işlevleri parçalanarak BİO'lara devredilmiştir. Yürütme ve bürokrasinin yanı sıra üst kurullar, standartların tespiti, gözetim ve denetime ilaveten müeyyidelerin uygulanmasını gerçekleştirmektedir (Scott, 2003: 4).

BİO'ları kamu yönetimi yapısı içerisinde diğer kamu örgütlerinden ayıran bazı özellikleri bulunmaktadır (Ekelund, 2007: 7):

- a) BİO'lar, devletin merkezi idaresinin hiyerarşik düzeninden ayrılmaktadır. Çoğunlukla bakanlık örgütlenmelerinin örgütsel yapısının dışında kurulmaktadır.
- b) Vazifelerini ulusal düzeyde yerine getirmektedir.

- c) Kurulduğu ülkede aynı alanda sadece bir BİO kurulmaktadır.
- d) Kamu yönetimi bürokrasisinde görev alan memurlar BİO'larda görevlendirilmektedir.
- e) İlkesel olarak, merkezi idare yapısı içerisinde genel bütçe ile mali kaynağı sağlanmaktadır. Fakat, ayrıca bütçelerini kendileri hazırlamaktadırlar.
- f) BİO'lar kamu hukukuna zayıf bir bağ ile bağlıdırlar. BİO'lara aktarılan bağlı yetki, onlara çok geniş bir hareket ve düzenleme alanı oluşturmaktadır.
- g) Bağımsızlık özelliği BİO'lara, kendisi için bir örgütsel birim oluşturma ve kimliğini tasarlama imkânı vermektedir.
- h) Çoğunlukla küçük, tek ya da sınırlı bir alanda görevlendirilerek kurulmaktadırlar.
- i) BİO'ların gerçekleştirmek için oluşturuldukları görevler, dağıtım, uygulama, yorum, yargı ve danışma konuları hakkındadır.
- j) Belirgin, net özellikte ana bir kurucu hukuksal belge ile tesis edilerek yapılandırılmaktadırlar.
- k) Çoğunlukla, bünyesinde oluşturulan bir kurul eliyle değil de tek bir yönetici tarafından yönetilerek temsil edilmektedirler.
- l) Kendine özgü işe alma usulleri oluşturabilmektedirler.
- m) Daha önce kullanılmamış olan yeni biçimsel raporlama teknikleri geliştirebilmektedirler.

Doğrudan doğruya klasik, weberyen bürokratik nitelikte olan, merkezi yönetim teşkilatına dahil olmamakla birlikte, devletin merkezi örgütsel yapısının dolaylı olarak da olsa parçası olan kurumlar olan BİO'lar, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumlarıdır, idari-mali özerklikleri bulunmaktadır, çeşitli yetkilerle donatılmış ve yetkilendirildikleri sektör ve alanlarda piyasadan bağımsız, merkezi idareden özerk ve aynı zamanda genel iktisadi politikalarla uyum halinde olması ve hareket etmesi beklenen kurumlardır (Sarısu, 2011: 229).

BİO'ların fordist dönem bürokrasisinden farklı olan en önemli iki özelliği, düzenleme işlevlerinin olması ve idari açıdan bağımsız olmalarıdır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, bir örgütsel yapının BİO sayılabilmesi için düzenleme işlevinin olmasının yanı sıra idari yönden bağımsız olma özelliklerini birlikte taşıması gerekmektedir (Ulusoy, 2003: 15).

1.2. EPDK

EPDK, Resmî Gazetenin 24335 (Mükerrer) sayılı ve 03/03/2001 tarihli yayımında 4628 sayılı eski “Elektrik Piyasası Kanunu” yayımlanarak kurulmuş ve 24390 sayılı ve Resmî Gazetenin 02/05/2001 tarihinde yayımlanan Resmî Gazetede 4646 sayılı “Doğal Gaz Piyasası Kanunu (Elektrik Piyasası Kanunu’nda Değişiklik Yapılması ve Doğal Gaz Piyasası Hakkında Kanun)” ile “Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu” adını almıştır. Kurum mali ve idari özerkliğe sahip ve kamu tüzel kişiliğini haizdir. Kurumun Merkezi Ankara’dadır, taşra teşkilatı bulunmamaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile ilişkilidir. Dağıtım yapılan bölgelerde irtibat büroları kurarak müşteri bağlantılarını ve ilişkilerini sağlayabilmektedir. Kurum; 4628 sayılı EPDK’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu, 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 5307 sayılı Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası Kanunu, 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile oluşturulan görevleri yerine getirmektedir. Bu kanunlar, petrol, LPG, elektrik ve doğalgazın; kaliteli, sürekli, çevreyle uyumlu ve düşük maliyetli olarak kullanıma arz edilmesinin sağlanması için rekabet ortamında ve şartlarında özel hukuk kurallarına uygun olarak etkinlik gerçekleştirebilecek şeffaf, istikrarlı ve finansal açıdan güçlü bir enerji pazarının ve piyasasının kurulmasını ve kurulan enerji piyasasında bağımsız denetim ile düzenlemenin teminini hedeflemektedir (<http://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1051/kurumsaltarihce> 10.02.2021).

EPDK, Başkanlık, Piyasası Düzenleme Kurulu ve Hizmet Birimlerinden oluşmaktadır. EPDK yetkilerini kurul aracılığı ile kullanmaktadır. Kurul, temsil ve karar organıdır, yedi üyeden oluşmaktadır ve bu üyelerden biri başkan biri ikinci başkandır. Atama ile birlikte kurulun başkanlık makamına atanacak başkanı ve başkandan sonraki konumda olacak olan ikinci başkanı Cumhurbaşkanı görevlendirmektedir. Kurul başkanı aynı zamanda kurumun da başkanıdır. Başkan, kurulu ve kurumu yönetir, kurul kararlarının gereğini yerine getirir ve kurulu temsil eder. Başkanlığın kurum personeline verdiği yetkiler dışında kurumun bütün kararlarını kurul alır. Kurumun bir organı olan kurul, münasip gördüğü konularla ilgili olarak başkanlığı yetkilendirebilir ya da görevlendirebilir. Kurul, ikinci başkan ve başkanın olmadığı durumlarda başkana ait yetki ve görevleri yerine getirir. Başkana, kurul kararı alınarak görevlerinde yardım etmesi için üzere iki yardımcı atanabilir. Kurumun bünyesinde bulunan hizmet birimleri ve hizmet birimlerinin sorumlulukları ve görevleri ve diğer konular 4628 sayılı EPDK Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ve EPDK Teşkilat Yönetmeliğinde

düzenlenmiştir (http://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1050/kurumsalkurumun-yapisi 10.02.2021).

2. ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMU VE ESNEKLİK

Enerji, varlığın temel kaynağıdır. Her şey enerjiye sahiptir. Evrendeki gerçekleşen her olay enerji kullanılarak gerçekleşmektedir. Gerçekleşen her olay esnasında devamlı olarak enerji hareketi ve dönüşümü oluşmaktadır. İnsanlık da sürekli olarak enerji kullanarak varlığını sürdürmüştür (Yalçın, 2006: 41). Enerji tanımı “iş yapma kabiliyeti veya kapasitesi” olarak yapılmaktadır. Farklı formlarda oluşmakta ve kullanılmaktadır: Elektrik enerjisi, mekanik enerji, kimyasal enerji, ışık (radyant enerjisi), ısı enerjisi ve nükleer enerji bu formlara örnek olarak verilebilir. Enerji kaynakları, çoğunlukla iki başlık altında sınıflandırılmaktadır; yenilenemez veya tükenebilir enerji ve yenilenebilir enerji. Yenilenebilir enerji, tekrar tekrar üretilebilen enerjidir ve kısa zamanda yeniden üretilebilir. Kullanılan enerjinin önemli bir kısmı tükenebilir olan petrol, kömür, nükleer enerji vb. kaynaklarından elde edilmektedir. Tükenebilir enerji ifadesi, yaygın olarak kullanılan fakat kısa sürede yeniden oluşturulamayan enerji grubunu ifade etmektedir. Genellikle fosil yakıtlardır (Satman, 2006: 47).

Enerji, üretimin temel girdisidir. Üretim faktörlerinin üretimi gerçekleştirebilmek için kullanılabilmesi enerji ile mümkün olmaktadır. Ülkelerin kalkınmalarına bağlı olarak, enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları da giderek artmaktadır (Satman, 2006: 47).

Liberalizasyon, diğer neo-liberal uygulamaların yanında, ülkenin çok büyük bir kısmında daha yoğun rekabet bulunan ve piyasanın tamamında da faaliyetlerin çoğaldığı bir piyasa modeli ortaya çıkarmıştır. Teknik açıdan piyasaya hâkim olan güçler ve etkin üreticiler meydana gelmiştir. Bütünleşme, bu nedenle liberalizasyonun varsayılan sonuçlarını sağlamamıştır. Piyasaya hâkim olan güçler, yatay-dikey yönlerde bütünleşme sürecine girmişlerdir. Elektrik alanında elektriğin üretimi, dağıtımı, iletimi ve satışı gibi değişik faaliyetler farklı şirketlerin yönetim ve sorumluluğuna verilmiştir. Bu uygulamalar yapılmış olmasına rağmen ilgili faaliyetler umumiyetle bir yerde toplanmış ve aynı kişiler ya da şirketlerce koordine edilmekte veya yürütülmektedir. Bu sebeple, teferruatlı bir şekilde düzenlenmese de benzer durumlarda satış ve üretim arasındaki ilişki direkt olarak aynı sahiplik içerisinde bir araya gelmektedir. Yatay bütünleşme uygulamalarında ise bölgesel satış ve üretim şirketleri bütünleşmeye başlamıştır. Bu yöntemde yönetim birleşmiştir. Yönetimin birleşmiş olmasına rağmen farklı şirketler, bağımsız üreticiler olarak varlıklarını sürdürmüştür

(Jacobsen vd., 2006: 3531). Bu yapılanma büyüyen ve yeni piyasalarda liberalizasyon düzenlemelerinden artan tahmin edilen rekabetin gerçekleşmesi yerine, sistemin yapısının sonucu olarak tekelleşme ve kartelleşme eğilimini artırmaktadır (Jacobsen vd., 2006: 3530).

Enerji alanını regüle etmek için, politika oluşturma, kanuni düzenleme, örgütsel ve düzenleyici geliştirme çabası, çok boyutlu ve çift boyutlu kalkınma örgütleri oluşturulmuştur. Özel sektör için enerji alanını ekonomik açıdan çekici bir sektör olarak hazırlamak için sektörün yükselen ekonomik verimliliği teşvik edici bir özellik olarak gösterilmiş ve iki yönlü ekonomik kurumlara Dünya Bankası, IMF ve benzeri örgütler ve bu örgütlerin yanı sıra, çok taraflı borç veren uluslararası kuruluşlar tarafından sınırlayıcı faktörlerle, borç, teknik destek ve bunların dışında mecburiyetler de eklenerek enerji alanındaki modeller oluşturulmuştur. Enerji kıtlığının düşürülmesinin yanı sıra Birleşmiş Milletlerin iddialı amaçları olan Milenyum Kalkınma Hedefleri modeli, elektriğin değerini artırmıştır (Deloitte, 2004: 4). Bu dönemde elektrik piyasası düzenlemelerin merkezine alınarak enerji sektörü bütünleştirilmeye ve yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.

Post-fordist dönemde, enerji piyasası, küresel ölçekte, özenle, sektörün muhtemel piyasa güçlerinin katılımına uygun hale getirilerek liberalleştirilmiştir. Enerji piyasasında, liberalizasyon gerçekleştirmek için yapılan çalışmalar, elektrik piyasasından başlayarak ve elektrik piyasasındaki düzenlemeler esas alınarak gerçekleştirildikten sonra elektrik piyasası büyük ölçüde liberalleştirilen enerji alanındaki ilk sektör olmuş, ancak, elektrik piyasasının yanı sıra doğalgaz, petrol ve elektrik ürünlerinin bütünleşmesi ile bu alt enerji kollarının piyasalarının güçlerinin dikkatle bütünleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Jacobsen vd., 2006: 3527). Liberalleşme uygulamaları ile birlikte enerji sektörünün alt kısımları arasında bütünleşme oluşturulmaya başlamıştır. Enerji alanının fayda imkânları ve yeni mülkiyet yapısı regüle edilene kadar, fordist dönemde kâr amacı gütmeyen ilkelere dayanmaktaydı. Regülasyonun yapılmasıyla beraber diğer faaliyetler ve oluşan ağ yapısı yeni regülasyonlarla bütünleştirilerek, değişik özellikte enerji piyasalarının etkinlikleri bütünleştirilmiştir. Liberalizasyon, enerji sektöründe bulunan hedeflerin yanı sıra, büyük bir coğrafi dağılım içinde yoğunluğu artmış rekabete dayanan ve etkinliğin bütün piyasada geliştiği bir piyasa yapısı kurmayı amaç edinmiştir. Bu dönemde üreticiler etkinliklerini artırmışlar ve bazı güçler teknik bakımdan piyasayı ele geçirmiştir. Bu nedenle, bütünleşme, liberalizasyonun başlangıçta teorik olarak hedeflenen faydasını oluşturamamıştır (Jacobsen vd., 2006: 3530). Bu uygulamaların sonucunda, piyasa hacmi büyümemiş aksine küçülmüş ve ülkede, enerji sektöründe, belirleyici olanlar, bölgesel örgütlenmeler olmaya başlamıştır.

Türkiye’de özelleştirmenin yasal altyapısı, 24711/1994 tarih ve 4046 sayılı Özelleştirme Yasasının hazırlanacağı sürede olan zaman diliminde hazırlanan 20 civarında (1984–1994 yılları arasında) hukuksal düzenleme ile gerçekleştirilmiştir (Yayman, 2000: 140). Özelleştirme konusunda 1984 senesinde uygulamaya konulan Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında kabul edilen 2983 Sayılı Kanun ile nispeten özelleştirme kabul edilen Gelir Ortaklığı Senedi İhracı uygulaması gerçekleştirilmiştir. İşletme hakkı verilmesi ve kamu mülkiyetinin devri yönünde özelleştirmenin gerçek anlamında çalışmalara, KİT’lerin Özelleştirilmesi Hakkında 1986 senesinde uygulamaya başlanan 3291 Sayılı Kanun’undan sonra başlanabilmiştir. Aynı zamanda 1984 senesinde uygulamaya başlanan 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de mülkiyetin devrine yönelik ve işletme hakkı verilmesinin sağlanması için bazı düzenlemeler yapılmasına rağmen bahsedilen yetki kullanılmamıştır (Afşar, 1998: 1).

Enerji piyasası Türkiye’de, ilk özelleştirmelerin uygulandığı alanlardan birisidir. 1970’li yıllardan itibaren, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)’in 1312 sayılı kanun ile kurulmasıyla beraber, mahalli idareler ile TEK arasında karmaşık bir yetki ve sorumluluk yapısı ortaya çıkmıştır. 1982 yılında ise elektrik ile ilgili faaliyetler belediyelerden TEK’e aktarılmıştır. 1982 yılında TEK ve DSI’nin santral kurma tekeli 2705 sayılı kanun ile ortadan kaldırılmış ve devlet haricinde özel sektöre santral kurma hakkı oluşturulmuştur. 2983 sayılı kanun ile de doğrudan özelleştirmeye yönelik ilk düzenleme gerçekleştirilmiştir. 3096 sayılı kanun ile de TEK’in tekel konumu sona ermiştir (Sarıtürk, 2009: 144). Enerji sektörü, idari açıdan parçacılaştırılıp, daha sonra da yeniden yapılandırılarak özelleştirilmiştir. Bunu temin edebilmesine yönelik 1993 senesinde Türkiye Elektrik Kurumu, parçalanarak TEDAŞ ve TEAŞ olmak üzere iki şirkete bölünerek ve bu yöntemle dağıtım firmalarına parçalanarak TEDAŞ özelleştirilebilir, başka bir ifade ile satılabilir hale getirilmiştir. 2001 senesinde Dünya Bankası’nın Türkiye’ye temin ettiği kredilere ön şart olarak Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ), Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi (TEİAŞ), Türkiye Elektrik Üretim İletim Anonim Şirketi (TEAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt Şirketi (TETAŞ) olarak üç parçaya ayrılmıştır. Bu uygulamadan sonra sektörün bir bütün halindeki, dikey bütünleşik örgütsel yapısı, sona erdirilerek özelleştirme yapmaya müsait bir yatay konumlanma oluşturulmuştur (Kükey, 2004: 53).

Enerji piyasasında özelleştirmeler ve liberalizasyon ile birlikte fordist dönemdeki enerji sektörünün, fordist dönem örgütsel biçimi sona ermiştir. Dikey bütünleşik örgütlenme modelinin yerini örgütsel parçalanma ve yatay durumda olan örgütlerin bütünleşmeleri almaya başlamış ve enerji alanının iktisadi yapısı ve işleyişi değişmiştir. Özellikle dağıtım aşamasının yanı sıra üretim aşaması da sermayeye açılmış, piyasanın sermayenin ihtiyaçlarına ve piyasanın devamını sağlamaya yönelik olarak regülasyonun sağlanabilmesi için de EPDK görevlendirilmiştir. EPDK, piyasanın faaliyetlerini yürütmesini Elektrik Piyasası Kanunu, Doğal Gaz Piyasası Kanunu, Petrol Piyasası Kanunu ve Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası Kanunları tarafından verilen yetki ve göreve bağlı olarak düzenlemeye ve yönetmeye başlamıştır. Elektrik Piyasası Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak piyasa şartlarında da köklü değişiklikler ortaya çıkarılırken, enerji sektöründeki kitlerin yapısı ve fonksiyonunun yanında, doğal tekel olan dağıtım bölgelerinin ve kamuya ait üretim tesisleri de özelleştirilmesi esas alınmıştır (TES-İş, 2007: 50). Enerji sektöründeki özelleştirmelerden sonra, enerji sektörünün işleyişi ve mülkiyet yapısı devletin bu sektördeki rolü de yeniden oluşturulmuştur.

EPDK, yapı ve işleyiş olarak kamu yönetiminde esneklik uygulamalarının tipik örneklerindedir. İç ile dış esneklik sınıflarına dair uygulamaların bütününün örneklenebileceği esneklik uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Örneğin, dış esneklik uygulama örneklerinden biri olan nicel esneklik tipi özelliğini taşıyan istihdam pozisyonu bunun örneğidir. EPDK'da hizmetler, mali haklar ve ücret haricinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabiidir. Sözleşmeli statüde çalışan ama Devlet Memurları Kanunu uygulanan personel çalıştırılmaktadır. Dış nicel esnekliğin gerektirdiği şartlara uygun olarak hem sürekli statüde istihdam edilen personel hem de sözleşmeye dayalı geçici personel istihdam edilmektedir. Kurumda, merkezi konumda ve az sayıda bulunan, kurumun çekirdeği niteliğinde bir devlet memurları istihdamı gerçekleştirilmiştir ve bu kadroda bulunanlar kurumun kültürünü ve hafızasını zamanla oluşturarak taşıyacaktır. Kurumun kendi amaçlarına ulaşabilmek için ise sözleşmeli personel istihdam edilmiştir (Sarıtürk, 2009: 183).

Kurumda, dış nitel esneklik uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Enerji dağıtım ihaleleri ve denetimlerde dış nitel esneklik uygulamaları bulunmaktadır. Dış denetim şirketleri aracılığı ile denetim gerçekleştirilmekte, bu özel dış denetim firmalarının eliyle gerçekleştirilen denetim weberyen bürokrasi dönemi kamu bürokrasisinin günlük çalışmasındaki denetim yöntemlerinden birisi değildir. Yeni dönem olan Post-fordist dönem parçacılaşmış ve esnek özelliklere sahip kamu yönetimi örgütlerinin niteliklerindedir. Başka bir dış nitel esneklik

örneği ise hizmetin özel sektör şirketlerine ihale yöntemi ile verilmesidir. Enerji alanının örgütsel yapısı olan dikey bütünleşik örgütsel yapısı çözülmüş ve bunun sonucunda enerjinin, özellikle de elektrik enerjisi üretim-iletim-dağıtım yapısı bölünmüş ve parçalanmıştır. Parçalanmanın sonucunda ise sektörde taşeronlaşma ortaya çıkmıştır. Bu taşeronlaşma enerji sektörüne uygun bir taşeronlaşma tipi, özellikle, elektrik enerjisi alanında ortaya çıkmıştır. Elektrik enerjisinde İletim ve dağıtım altyapısı önemli oranda kamu yönetiminin kontrolündedir. Elektrik enerjisi ile ilgili örgütsel yapının parçalanması, devlet mülkiyeti ve kontrolündeki elektrik altyapısı üzerinden iletim ve dağıtım gerçekleştiren özel sektör şirketlerinin ihale yöntemi ile iletim ve dağıtım yaptıkları da göz önünde bulundurulduğunda, bu durum sektörü işlevsel bakımdan taşeronlaştırmaktadır. Özel sektörün mülkiyete sahip olduğu hallerde de enerji alanının dikey bütünleşik örgütsel yapısının dağıtılarak ağ yapısı içinde yeniden oluşması sonucunda sektörün iktisadi yapısı tabiatı gereği taşeron yapılar ortaya çıkmasına neden olacaktır. Kurum, iç esneklik tipi uygulamaları gerçekleştirmektedir. Kurumda çalışma biçimleri ve süreleri esnekleşmektedir. Geçici-finansal esneklik ve değişken zamanlı çalışma yöntemleri ile atipik çalışma zamanları oluşturulmaktadır. Personelin kısa zamanlı çalışmaları esnek istihdam örneklerindedir. Kurum, iç nitel esneklik tipinde uygulamaları da gerçekleştirmektedir (Sarıtürk, 2009: 184).

Kurum, esneklik uygulamaları olarak kamu bürokrasisinin örgüt yapısının parçalanmasının tipik örneklerindedir. BİO'lar, serbest piyasa ekonomisinin devamını sağlamaya yönelik olarak devlet tarafından oluşturulan ve kamu gücüne sahip kurumlar olarak özel sektör mantığı ve anlayışı ile faaliyet yürüten örgütlerdir. EPDK'nın oluşturulması da enerji alanında kamu bürokrasisinin yönetim yapısı, işleyişinin odak noktasında EPDK, başka bir ifade ile piyasa bulunacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Enerji konusunda görev alan bütün diğer kurumlar, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) da hariç olmamak üzere Kuruma göre konumlandırılarak yeniden yapılandırılmışlardır. Devlet örgütlenmesi içinde ETKB'nin yetki ve sorumlulukları ve konumu EPDK'nın yetki ve sorumlulukları ve konumu merkeze yerleştirilerek belirlenmiş, ETKB bünyesinde bulunan çeşitli statüdeki kurumlar ise çeşitli görevler aracılığı ile EPDK ile bağlantılı hale getirilmişler ve ikili bir yapı ve işleyiş oluşturulmuştur. EPDK hem yargı üzerinde hem de kamu yönetimi üzerinde parçacılılaşmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Danıştay, Kurumun piyasaya yönelik işlemleri ile düzenlemeleri konusunda ilk derece yargı mercii görevi verilmiş, bunun sonucu olarak da Kurum, idari yargı sisteminde, birinci dereceden yargı mercii konumu oluşturularak idari

yargı düzeninde de parçacılaşma oluşturulmuştur. Üst kurulların yasama, yürütme ve yargı benzeri yetkilere sahip olmasının yanında bağımsızlık ve özerkliğe sahip olmasının sonucu ve gereği olarak yönettikleri alanlarda çalışmalarını optimal bir sonuca ulaştırmak için devletin gücü ve örgütsel yapısı parçacıl hale getirilmiş; varlığının devamına ve kuruluş amaçlarını varlık nedenlerine uygun olarak yerine getirebilmeleri için yeniden yapılandırılmıştır. Poliarşik sistemlerdeki güçler ayrılığı ilkesinin, siyasal alanın doğrudan kontrolünün dışında oluşturulan BİO'lar ile tekrar piyasa ekonomisi lehine oluşturulması olarak yorumlanabilecek bir kamu yönetimi yapısı kurulmaktadır. Yeni kamu yönetimi yapılanmasının odak noktasında, çok büyük ve geniş alanlarda bağlı yetkiye dayalı olarak faaliyet gerçekleştiren kurumlar, kurullar ve başkanlardan oluşan yeni bir bürokrasi tipi bulunmakta, az sayıda personelden oluşan ve sürekli istihdam edilen çekirdek bir grup ile BİO'lar faaliyetlerini devam ettirmekte ve esneklik BİO'ların ve onun işleyişinin temel karakteri haline gelmektedir (Sarıtürk, 2009: 184).

SONUÇ

Devlet, egemen sınıfın egemenlik aracıdır ve ekonomik güce sahip olan ve hâkim olan sınıfın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak ekonomiyi, kültürü, devletin örgütsel yapısını ve toplumu şekillendirmektedir. Her kriz döneminde, krizden çıkmak için yeni düzenlemeler yapılmakta ve kapitalist sistemin devamı sağlanmaktadır. Kapitalizm doğası gereği dönemsel krizlere girmekte ve her kriz yeni bir birikim rejimi ile aşılmaktadır.

Post-fordist dönemde, rekabet artmış ve sermaye küreselleşmiştir. Kapitalizmin devamını sağlayabilmek için hem devlet hem de sermaye, esnek birikim rejimi ile yeniden yapılandırılmıştır. Post-fordist dönemde merkez ülkelerde bulunan sermaye, uluslararası boyutta yayılmaya başlamış, bu alanda yeni fırsatlar ve pazarlar ile yeni rakipler bularak talep yetersizliği problemini önemli ölçüde çözmüş dolayısıyla talep yetersizliği sorununu çözmek için ihtiyaç duyduğu sosyal harcamalara artık gerek kalmamış aynı zamanda rekabet şartları bunu gerektirmiştir. Yeni dönemde ölçek sorunu nedeniyle veya talebi geliştirmek hedefiyle devlet eliyle gerçekleştirilen mali kaynak kullanımına ihtiyaç yoktur.

İktisadî yapıda ortaya çıkan yeni durum, devletin değişimine neden olmuştur. Yeni bir düzenleme dönemi ortaya çıkmış ve devlet esnek ve güçlü bir yapı oluşacak şekilde yeniden düzenlenmiş, piyasanın ihtiyaç duyduğu ekonomik alanları, ihtiyacını karşılaması için piyasaya önemli ölçüde devretmiş bu durumdan sonra da kapitalist sistemin ihtiyaçlarına uygun hale getirecek şekilde yeniden yapılandırmıştır. Yeni yapılanmada devlet, yatay olarak örgütlenmiş, daha yoğun bir güce sahip, daha hızlı ve etkili, siyasal otoritelerin ve gücün

denetimin zayıfladığı, doğrudan doğruya piyasa ekonomisi için çalışır hale getirilerek tekrar düzenlenmiştir. Devlet, piyasa içinde piyasa kuralları ile çalışmaktadır. Bu nedenle vatandaş “müşteri” kabul ederek yeni bir bağ kurulmuş, fordist dönemde vatandaşın vatandaş olması nedeniyle ortaya çıkacak sosyal maliyetin ekonomik ve mali sonuçları sermayenin üzerinden alınmış ve hizmet ve mal sunulan her alanın tamamına yakınından, sermaye için yeterince kârlı olmadığından ya da maliyetinin özel sektör için yüksek olmasından dolayı, yürütmeye devam ettiği altyapı hizmetleri istisna olmak üzere, hemen hemen tamamen özel sektöre bırakmış ve bu alanlardan kendisini geri plana almış ve mal ve hizmeti özel sektörle birlikte ve rekabet ederek, piyasada piyasa kurallarına uygun olarak yeniden kurulmuştur. Devlet, yeni konumunda, rekabeti olumsuz yönde etkilemeyen ya da engellemeyen diğer aktörlerle aynı ağırlığa sahip bir piyasa aktörü haline gelmiştir.

Devlet, ekonomik aktör olarak piyasadaki önemli ölçüde çekilmesinin yanı sıra, istihdamı esnekleştirerek kamu personelinin statülerini değiştirmiş, sayısını azaltılmış, istihdam büyüklüğü açısından da istihdamı küçültmüştür. Bu yeni durum, kapitalizm bakımından devletin merkezi rolünü azaltmamış fakat, piyasanın devamını sağlamak için düzenleyici rolünü arttırmıştır. Üst kurullar, esnek birikim rejimi uygulamalarının gerçekleştirildiği dönemdeki devletin temel konumunun tipik örgütsel örnekleridir. Yönetişim yaklaşımını uygulayabilmek için büyük oranda profesyonelizm ve ekonomizm anlayışı taşıyan bir anlayışla tesis edilmişlerdir. Regüle ettikleri sektöre yönelik olarak oluşturulan, sektörü düzenlerken, sosyal devlet döneminde güçlü etkileri bulunan kamu yararı, kamu hizmeti, refah devleti gibi yaygın toplumsal gruplarla ilgili kavramların ikamesini piyasanın gereklerinin ve ihtiyaçlarının aldığı ve piyasanın devamını temin etmeyi sağlamak için faaliyet gösteren kuruluşlardır.

BİO’lar, kanunlarla siyasal denetimin dışında tutulmuşlardır. Ancak çoğunlukla regüle ettikleri alanlar ve sektörlerde politika belirlenme sürecine dahil olmaktadır. Bu özellikleri itibarıyla siyasal açıdan sorumluluğu olmayan fakat siyasal fonksiyonları da bulunan kurumlara evrilmektedirler. Bu nedenle, politik sorumluluğu olmadan politik gücü paylaşmaktadırlar.

Üst kurullar, ilk olarak, doğal tekel özelliğindeki iktisadi faaliyet alanlarına yönelik düzenlemelerin sonucunda tesis edilseler de ilerleyen zamanlarda, esnek birikim rejimi ve esneklik uygulamalarının örnek kurumları haline gelmişlerdir. BİO’ların, istihdam biçiminin

değişmesinde ve kamu yönetiminin parçacılaşmasında belirleyici etkileri olmuştur. Esnek birikim rejimi aklını temsil eden kurumlar haline gelmişler, devlet örgütlenmesinin yaygın şekli olmaya başlamışlardır. BİO'ların yaygınlaşmasıyla kamu istihdamının hatırı sayılır bir miktarı BİO'lara kaymıştır.

BİO'lar, yürütme ve genel olarak devletten bir hayli özerk, kendi çalışma ve istihdam düzeni açısından esnek fakat bu özelliklerinin sürdürülmesi konusunda katı ve piyasaya ve ekonomik sisteme ise bir hayli bağımlı bir yapıya sahiptir. Yasama, yargı ve yürütme benzeri yetkileri bulunmaktadır ve aynı zamanda ilk derece yargı mercii konumundadır. Üst kurulların denetim sistemi düzensiz hatta belirsizdir. Mali özerklikleri de bulunmaktadır. Devletin BİO'lar üzerlerindeki etkisi oldukça sınırlandırılmıştır. Bağlı yetkiden hareketle örgütün yapısını ve personelini de oluşturabilmektedirler. Bütün çalışmalarını piyasanın devamlılığını sağlamaya ve gerektiği gibi istikrarlı bir şekilde faaliyetlerini yürütmesine yöneltmişlerdir. Yapısal krizleri azaltmaya ve krizlerin etkisini minimum seviyeye indirerek de ekonomik sistemin sürekliliğini sağlamayı hedeflemektedir.

EPDK'nın görevi, enerji piyasasını düzenlemektir. Enerji sektörünün bileşenleri, EPDK içerisinde daire başkanlıkları olarak örgütlenmiştir. Doğal gaz piyasası dağıtım illerde doğal gaz tekelleri oluşturacak şekilde oluşturulmuştur. Elektrik piyasası bölgesel tekeller oluşturularak dağıtımını gerçekleştirmektedir. Enerji piyasasının düzenlemeleri, kârlılığın devamının garanti altına alınmasını ve tam rekabetin yıkıcı etkisinden enerji piyasasını korumayı hedeflemektedir. Enerji ihalelerini kazananlar, hizmeti kendi bölgelerinde tekel niteliğinde yürütmekte ve hizmet süresince geliri garanti altına alınmış bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afşar, H. (1998), “Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme Uygulamaları”, *Hazine Dergisi*, 9.
- Akyıldız, H. (2005), “Temel Dinamikleri ve Çelişkileriyle Üretim ve Bölüşüm Süreci”, *TÜHİS*, Mayıs, s.434-453.
- Arslan, M. (2017), “Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Personelinin Teknotrat Nitelikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı-4), s.1-19.
- Aslan, O. E. (2005), *Kamu Personel Rejimi, Statü Hukukundan Esnekliğe*, TODAİE, Yayın No:326, Ankara.
- Aydemir, B. (2005), “Stratejik Yönetim ve Bütçe”, *20. Türkiye Maliye Sempozyumu Türkiye’de Yeniden Yapılanma*, 23-27 Mayıs, Karahıyat/Pamukkale, s.24-32.
- Aydın, M. K. (1999), “Ulusal Kalkınmacılık’tan Küreselleşme’ye”, *Bilgi*, s.1-23.
- Bafra, Kürşad (2011), “Türkiye’de Üst Kurullar ve KHK’larla Yapılan Düzenlemeler”, *Toplum ve Hekim*, 26(6), s.452-457.
- Balkız, Ö. I. (2002), *Küreselleşme ve Esnek Üretim Değişen İş Organizasyonları Üzerine Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Bayramoğlu, S. (2002), “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis*, 7, s. 85–116.
- Bianculli, A. C., Marín, X. F., Jordana, J. (2013), “The World of Regulatory Agencies: Institutional Varieties and Administrative Traditions”, *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*, Working Paper No.58. October, s. 1-35.
- Casini, L. (2007), “Models of Public Administration: Comparative Analysis of Administrative Organisation”, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/CAIMED/UNPAN028187.pdf>, (ET:10.11.2007).
- Christensen, J. G., Yeşilkağıt, K. (2005), “Delegation and Specialization in Regulatory Administration: A Comparative Analysis of Denmark, Sweden and The Netherlands”,

- Autonomization of State: From Integrated Administrative Models to Single Purpose Organizations*, Scancor, Stanford University, April 1–2, s.1–28.
- Christensen, T., Lægreid, P. (2005), “Agencification and Regulatory Reforms” “Automization of the State: From Integrated Administrative Models to Single Organizations” *Stanford University*, April 1–2, s.1–39.
- Christensen, T., Lægreid, P. (2007), “Regulatory Agencies- The Challenges of Balancing Agency Autonomy and Political Control”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 20(3), s.499-520.
- Christensen, T., Lie, A., Lægreid, P. (2008), “Beyond New Public Management: Agencification and Regulatory Reform in Norway”, *Finançal Accountability & Management*, 24(1), s.15-30.
- Deloitte Touche Tohmatsu Emerging Markets Ltd. (2004), *Sustainable Power Sector Reform in Emerging Markets-Financial Issues and Options*, Submitted to: World Bank, US Agency for International Development (USAID), Final Draft, 18 June.
- Eaton, J. (1996), *Ekonomi Politik*, Üçüncü Baskı, (Çev: Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Egeli, H., Ay, H., Keyifli, N. (2014), “Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar ve Ülke Uygulamaları”, *Dokuz eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Prof. Dr. Fevzi Devrim’e Armağan*, s.209-218.
- Ekelund, H. (2007), “Agencification and the EU as a Regulatory State: a Framework for the Study of European Community Agencies”, *UACES Student Forum 8th Annual Conference*, Nottingham 19th-20th of April 2007.
- Enns-Jedenastik, L. (2016), “The Politicization of Regulatory Agencies: Between Partisan Influence and Formal Independence”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 26(3), s.507-518.
- Erdoğan, E., Ak, M. Z. (2003), “Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar”, *Kamu-İş*, 7(2), s.1-14.
- Erdoğan, G. (2016), “Bağımsız İdari Otoriteler”, *TAAD*, 7(24), s.565-598.

- Esser, J., Hirsch, J. (1995), *Post Fordism*, A Reader Edited by Ash Amin, “The Crisis of Fordism and the Dimensions of a ‘Post-Fordist’ Regional and Urban Structure”, Blackwell Publishers, UK Second Edition.
- Eyre, S., Heims, E., Koop, C., Lodge, M., Stirton, L., Vibert, F. (2016), “Regulatory Agencies Under Challenge”, (Ed: Martin Lodge), *Discussion Paper No:81*, The London School of Economics and Political Science Centre for Analysis of Risk and Regulation, January, s.1-35.
- Farazmand, A. (2002), “Total Quality Management (TQM): Key Concepts and Analysis of Best Practices for Improving Public Service Performance”, *International Performance on TQM in Government*, 7-9, s.1-25.
- Flinders, M. (2004), “Distributed Public Governance in the European Union”, *Journal of European Public Policy*, 11(3), s.520-544.
- Fordism and Its Multiple Seguels: The re-Organization of Work in Britain, France, Germany and Japan <http://sol.ccsa.ufrn.br/ccsa/docente/wsouza/download/Capital&Class.doc> 14.09.2005.
- Frederickson, H. G. (2004), “Whatever Happened to Public Administration? Governance, Governance Everywhere”, *Working Paper QU/GOV/3/*, s.1–36.
- Gouverneur, J. (1997), *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, (Çev: Fikret Başkaya), İmge Kitabevi, Ankara.
- Hood, C., James, O., Jones, G., Scott, C., Travers, T. (1988), “Regulation Inside Government: Where New Public Management Meets the Audit Explosion”, *Public Money & Management*, April-June, s.61-68.
- Iliman, Tarık; Tekeli, Recep (2016), “Türkiye’deki Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar: İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi” Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:3 Sayı:1 s. 23-36.
- Jacobsen, Henrik Klinge; Fristrup, Peter; Munksgaard, Jesper (2006), “Integrated Energy Markets and Varying Degrees of Liberalisation: Price Links, Bundled Sales and CHP Production Exemplified by Northern European Experiences” *Energy Policy* 34.

- James, Oliver (2007), “The UK Central State and Core Executive’s Changing Capacity for Coordination and Steering: Stronger but More Limited Tools in the Post – “Whitehall Model” Era of Governance”, Study Group on Governance of Public Sector Organizations, EGPA Conference, Madrid 19–22 September, s.1–42.
- Jayasuriya, Kanishka (2004), “Neoliberalism, Securitisation and the New Transnational Regulatory Governance”, Working Paper No. 108, Asia Research Center, Murdoch University Perth, Australia, , August 2004, s.1–22.
- Jessop, Bob (2002), “Cities and State Restructuring Pathways” Editorial Board of Antipode, ss. 452-472.
- Joint Legislative Audit Committee (2004), “Review of Small Regulatory Agencies”, *Report No. 04–1*, December 2004, Oregon, USA, 1–48.
- Jordana, Jacint; Levi-Faur, David; Marin, Xavier Fernández i (2009), Global Diffusion of Regulatory Agencies, Channels of Transfer and Stages of Diffusion, Institut Barcelona D’estudis Internationals, IBEI Working Papers 2009/28, s.1-24.
- Kök, S. B. (2006), “Küreselleşme ve Sendikal Hareket, Artan Yoksullaşma”, *GOU İİBF İşletme Bölümü, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi*, 15-17 Haziran 2006.
- Kükey, C. (2004), “Enerjide Özelleştirme ve Yolsuzluk”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 423, s.52-55.
- Maggetti, M. (2012), “Regulation in Practice: The de Facto Independence of Regulatory Agencies”, *Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich Main Library*, ZORA URL: <https://doi.org/10.5167/uzh-66106>, 09.03.2021.
- Malyshev, N. (2006), “Regulatory Policy: OECD Experience and Evidence”, *Oxford Review of Economic Policy*, 22(2), s.274–299.
- Marx, K. (1993), *1844 Elyazmaları*, İkinci Baskı, (Çev: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1997), *Kapital, İkinci Cilt*, Üçüncü Baskı, (Çev: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.
- Nölke, A. (2004), “Limits to Democratic Governance: The Case of Transnational Politics”, *Conference on Democratic Governance, Copenhagen*, s. 1–25.

- Nunes, R., Nunes, B. S., and Rego, G. (2015), “A New Governance Model for Independent Regulatory Agencies”, *Theoretical Economics Letters*, 5, s.4-13.
- Özer, M. A. (2005), “Günümüzün Yükselen Değeri”, *Sayıştay Dergisi*, 59, s.3–46.
- Parker, R. and Bradley, L. (2004), “Bureaucracy or Post-Bureaucracy? Public Sector Organisations in a Changing Context”, *The Asia Pacific Journal of Public Administration*, 26(2), s.197–205.
- Phillips, L. and Ilcan, S. (2003), “A ‘World Free From Hunger’: Global Imagination, and Governance in the Age of Scientific Management”, *Sociologia Ruralis*, 43(4), s. 434-453.
- Politik Ekonomi Ders Kitabı (Çev: İsmail Yarkın), (1992), İnter Yayınları, Ankara.
- Sarısu, A. (2011), “İdari Otoritelerin Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri”, *Yaklaşım*, 19(222), s.224-229.
- Sarıtürk, M. (2009), *Kamu Yönetiminde Esneklik ve Bağımsız İdari Otoriteler: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Örneği*, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Satman, A. (2006), “Dünyada Enerji Kaynakları”, *Türkiye’de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*, Nisan, İstanbul.
- Scott, C. (2000), “Accountability in the Regulatory State”, *Journal of Law and Society*, 27: 38-60 which has been published in final form at <http://dx.doi.org/10.1111/1467-6478.00146>. 14.12.2020.
- Scott, C. (2003), “Regulation in the Age of Governance: The Rise of the Post-Regulatory State”, *National Europe Centre Paper, Australian National University*, 100(6), s.1-28.
- Şahin, S. (2015), “Bağımsız İdari Otoritelerin Ortaya Çıkış Nedenleri (Reasons for The Emergence of Independent Administrative Authorities)”, *International Journal Of Legal Progress*, 1(1), s.14-29, www.intjolep.com. 23.02.2021.
- Şaylan, G. (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.
- TES-İŞ Enerji Araştırmaları Birimi, (2007), “EPDK’ya Eleştirel Bakış”, *TES-İŞ Dergisi*, Ekim, s.44–61.

- Ulusoy, A. (2003), *Bağımsız İdari Otoriteler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Vielle, P., Walthery, P. (2003), *Flexibility and Social Protection, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, Office for Official Publications of the European Communities.
- Wallerstein, I. (1996), *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev: Necmiye Alpay), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wettenhall, R. (2005), “Agencies and Non-departmental Public Bodies”, *Public Management Review*, 7(4), s. 615–635.
- Willis, E. M. and King, D. (2011), “Independent Regulatory Agencies and Australia’s Health Workforce Crisis”, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 31(1/2), s. 21-33.
- Yalçın, Ş. (2006), “Dünyada Enerji”, *Türkiye’de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*, Nisan.
- Yayman, H. (2000), “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(3), s.135-156.
- Zubritski, Y., Mitropolski, D., Kerov, V., Kuznetsov, Y., Gretski, V., Lozovski, I. and Kolossov, P. (1995), *Kapitalist Toplum*, (Çev: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- <http://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1050/kurumsalkurumun-yapisi> 10.02.2021.
- <http://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/1-1051/kurumsaltarihce> 10.02.2021.
- http://www.petrol-is.org.tr/2003_CD/18_esneklik/govde.htm 31.03.2004.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 206-226

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 03.04.2021

Kabul Tarihi: 16.05.2021

PANDEMİ SÜRECİNDE HEMŞİRELERİN COVID-19 KORKUSU, GÜVEN DUYGUSU VE YARDIMLAŞMA DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Mehmet Emin YAŞAR¹

Fuat YALMAN²

Şenol ÇELİK³

Öz

Bu araştırmanın amacı, salgın sırasında hemşireler arasında iş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve COVID-19 korkusu arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki ilişkide COVID-19 korkusunun aracı rolünü tespit etmektir. Araştırmanın evrenini Malatya ilindeki kamu hastanelerinde çalışan tüm hemşireler oluşturmaktadır. Nicel araştırma metodunun kullanıldığı çalışmada, veriler online (internet üzerinden anket tekniği) olarak 15 Şubat ve 15 Mart 2021 tarihlerinde rastgele örnekleme yöntemi olan kolayda örnekleme metodu kullanılarak 500 hemşire üzerinden toplanmıştır. Bu çalışmada öne sürülen hipotezlerle, iş arkadaşlarına güvenin, iş arkadaşlarına yardım üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, COVID-19 korkusunun, iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki doğrudan ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra doğrulayıcı faktör analizi yapılarak iş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve COVID-19 korkusu arasındaki yapısal ilişkilerin kabul edilebilir bir uyum indeksine sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, İş Arkadaşlarına Güven, İş Arkadaşlarına Yardım, Yapısal Eşitlik Modellemesi.

Jel Kodları: I10, I11, I19.

¹ Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi Solhan SHMYO Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü Sorumlu Yazar, E-posta: mevasar@bingol.edu.tr, ORCID:0000-0001-8137-2946.

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: fuatyalman@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1041-1837.

³ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, E-posta: senolcelik@bingol.edu.tr, ORCID:0000-0001-5894-8986.

Atıf/Citation

Yaşar, M. E., Yalman, F. ve Çelik, Ş. (2021), "Pandemi Sürecinde Hemşirelerin Covid-19 Korkusu, Güven Duygusu ve Yardımlaşma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.206-226.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NURSES' FEAR OF COVID-19, SENSE OF TRUST AND HELPING DURING THE PANDEMIC PROCESS

Abstract

The purpose of this study is to analyze the relationship between trust in colleagues, helping colleagues, and fear of COVID-19 among nurses during the epidemic, and to identify the mediating role of COVID-19 fear in the relationship between trust in colleagues and helping colleagues. The extend of the study consists of all nurses working in public hospitals in the province of Malatya. In the study in which the quantitative research method was used, the data were collected from 500 nurses using the convenience sampling method, one of the non-random sampling methods, between February 15 and March 15, 2021 , using online survey technique. With the hypotheses put forward in this study, it was seen that trust in colleagues has a direct effect on helping colleagues. It has also been found that fear of COVID-19 mediates the direct relationship between trust in colleagues and helping colleagues. In addition, confirmatory factor analysis was performed and it was seen that the structural relationships between trust in colleagues, helping colleagues and fear of COVID-19 had an acceptable index of fit.

Key Words: COVID-19, Trust in Colleagues, Helping the Colleagues, Structural Equation Modeling.

Jel Codes: I10, I11, I19.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar ülkede yaşayan binlerce insanı etkileyen ve tüm dünyayı etkisi altına alan hastalıklardır. Birkaç yüzyıldır, insanoğlu için tehdit oluşturan salgınlar rapor edilmiştir. Bu salgınlardan biri de COVID-19 dur. COVID-19 yeni olan bir bulaşıcı hastalık türü ve hastalığa neyin neden olduğu tam olarak bilinmemektedir. Virüsün kısa bir zamanda Avrupa ve Amerika kıtalarına yayılmasından dolayı Dünya Sağlık Örgütü COVID-19'u, 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla pandemi (küresel salgın) olarak ilan etmiştir (World Health Organization, 2020). Salgının birçok alanda ek tıbbi ve sosyal tedbirleri de beraberinde getirmesi, toplum üzerinde bazı ruhsal uyum problemlerine yol açmıştır. Ayrıca ruhsal uyum problemlerinden kaynaklı yaşanan kaygı ve korku durumlarının bağışıklık sistemini kısa bir zaman içerisinde zayıflatabildiği bildirilmiştir (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020).

Günümüzde korku ve kaygı kavramları genel duygusal problemler olarak kabul edilmektedir ve hayatın içinde birçok nedenin korku ve kaygı duygusu oluşturabildiği belirtilmiştir. Bundan dolayı nelerin korku ve anksiyete kaynağı görüldüğü ve ne kadar anksiyete yaşandığı kişiliğe ve kişinin olaylara bakış açısına bağlıdır (Kapıcı, 2004). Çünkü kişi, kendisi ile hayatında arzuladıkları arasında karşılaştırma yaparak yaşamından doyum alır (Ata ve Sezer, 2021). COVID-19 salgının ve pandemi doğasının da yaygın şekilde toplum üzerinde korku ve endişeye neden olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu süreçte henüz virüs için bir aşının ve etkili bir tedavi yönteminin bulunmamış olması da bu duyguları daha da arttırmış ve sürecin nereye doğru

gideceğine dair belirsizlikler meydana gelmiştir (Ahorsu vd., 2020). Aynı zamanda COVID-19 pandemisi gibi hastalık salgınları, endişe uyandıran durumlar olarak görülmektedir. Bu salgının küresel ruh sağlığı üzerindeki etkisi kaydedilmemiş ve ölçülmemiş olsa bile, özellikle salgının ortaya çıktığı zaman ve vaka sayılarının arttığı dönemlerde kişilerin korku ve kaygı düzeylerini de arttığı gözlemlenmiştir (Rajkumar, 2020). Bu kapsamda, salgının başından bu yana COVID-19 ile teması, toplumun diğer kesimlerine göre çok daha yüksek olan hemşirelerin davranışlarında COVID-19 korkusunun etkilerini incelemek önem taşımaktadır.

Öte yandan, bir örgütün başarıya ulaşmasındaki önemli faktörlerden biri, çalışanların birlikte iş gördüğü arkadaşlarına yardım olduğu bilinmektedir (Ehrhart vd., 2006; Podsakoff vd., 2000). Zira yardım etme davranışının örgütlerdeki tüm faaliyetlerin tamamının temel amaca önemli düzeyde etki ettiği durumlarda daha hayati olduğu (Dyne ve LePine, 1998) ve çalışanlar arasında bu davranış geliştikçe faaliyetlerdeki sinerjiye dayalı olumlu sonuçların da üst düzeyde olacağı vurgulanmıştır (Rotemberg, 1994). Literatürde, iş arkadaşlarına duyulan güven gibi bireysel olguların iş arkadaşlarına yardım davranışını nasıl yönlendirdiğine ilişkin çalışmalar var olmakta birlikte, küresel salgın gibi bireyin korku ve kaygı düzeyinin arttığı durumlarda bahse konu ilişkilerin nasıl geliştiğini inceleyen çalışmaların yapılması ayrıca önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, iş arkadaşlarına güvenin iş arkadaşlarına yardım üzerindeki etkisini incelemek ve iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki ilişkide COVID-19 korkusunun rolünü tespit etmektir. Araştırmanın iki özgünlüğü bulunmaktadır. İlk olarak, literatürde iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım ilişkine yönelik çeşitli çalışmalar var olsa da, söz konusu kavramları bu araştırmadaki şekliyle ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. İkinci olarak, COVID-19 korkusunun hemşirelerin iş yerindeki davranışlarını nasıl yönlendirdiğini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. İş Arkadaşlarına Güven

Bir organizasyonda iş arkadaşlarına güven davranışı, bir kişinin diğerlerinin (iş arkadaşları, gruplar, yönetim gibi) niteliklerine ve yeteneklerine inanması, güven duyması ve onlara bağlı olması olarak nitelendirilmektedir ve organizasyonun başarısında anahtar bir kavram olarak görülmektedir (Tanner, 2007). Organizasyonel bir perspektiften bakıldığında, organizasyon içi güven ne kadar yüksekse, çalışanlar o kadar memnun ve üretken olma eğilimindedir. Burada

organizasyon için önemli olan, organizasyonun bu tür bir organizasyonel güvene ulaşma yeteneğini elde etmiş olmasıdır (Bijlsma-Frankema vd., 2008).

İş arkadaşlarına güvenin örgütsel başarının önemli bileşenlerinden biri olduğu ve organizasyonların örgütsel destek sayesinde büyük bir avantaja sahip olduğu belirtilmiştir (Nikolaou vd., 2011). Çalışma ortamındaki örgütsel güvenin daha yüksek örgütsel performans ve rekabet gücü ile ilişkili olduğu görülmüştür (Vineburgh, 2010). Bunun yanı sıra yüksek düzeyde örgütsel güven deneyimleyen personelin; hesap verebilir, daha üretken örgüt için davranışlar sergilediği görülmüştür (Chen vd., 2015). Örgüt içi iyi ilişkiler güven duygusunu artırabileceği gibi çalışan memnuniyetini artırarak personel devir hızını etkileyebilecek unsur olarak düşünülebilir (Baydaş ve Ata, 2021).

1.2. İş Arkadaşlarına Yardım

Organizasyonun kaynaklarını paylaşmak ve işlerinde geride kalan diğer grup üyelerine destek olmak olarak tanımlanan yardım etme davranışı; organizasyonun tüm çalışanlarına ve organizasyonel faaliyetlere birçok yönden potansiyel fayda sağlayan bir davranış biçimidir (Anderson ve Williams, 1996). Çalışma arkadaşlarına yardım etme davranışı, yapılan işlerle ilgili organizasyonun diğer çalışanlarına gönüllü olarak yardımda bulunmayı kapsamaktadır ve örgütteki iş görenlerin verimliliklerini ve etkililiklerini arttıran davranışlar olarak görülmektedir (Podsakoff vd., 2000). Aynı zamanda çalışma arkadaşlarına yardım etme davranışı, örgütsel vatandaşlık davranışının oluşmasında önemli bir öneme sahiptir (Podsakoff vd., 2000; Van Dyne ve Lepine, 1998).

Günümüzde ekip temelli organizasyon yapılarının oluşmasında, iş arkadaşlarına yardım etme davranışının önemli rol oynadığı ve örgütsel faydayı arttırdığı vurgulanmıştır (İlgen ve Pulakos, 1999). Yapılan araştırmalarda çalışma arkadaşlarına yardım etme davranışının, organizasyon performansını olumlu ve istikrarlı bir şekilde arttırdığı belirtilmiştir (Ehrhart vd., 2006; Podsakoff vd., 2000). Ayrıca bu davranış biçiminin organizasyonel hedeflere ulaşmada daha hayati olduğu (Dyne ve LePine, 1998) ve çalışanlar arasında bu davranış biçimi yaygınlaştıkça birlikte yapılan işlerden doğan sinerjiye dayalı faydanın da artacağı vurgulanmıştır (Rotemberg, 1994).

1.3. COVID-19 Korkusu

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde görülen ve "COVID-19" olarak belirtilen yeni koronavirüs hastalığı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından evrensel bir salgın olarak ilan edilmiştir. COVID-19 virüsü, yeni keşfedilen bir bulaşıcı hastalık türüdür ve

hastalığın etyolojisi tam olarak bilinmemektedir (World Health Organization, 2020). Kısa bir zaman içinde hem Avrupa hem de Amerika kıtalarına yayılmasından dolayı Dünya Sağlık Örgütü COVID-19'u, 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla küresel salgın olarak görmeye başlamıştır. Salgının birçok alanda ek tıbbi ve sosyal tedbirleri de beraberinde getirmesi, toplum üzerinde bazı ruhsal uyum problemlerine yol açmıştır (Türkiye Psikiyatri Derneği, 2020).

Aynı zamanda hastalığın nasıl yayıldığına dair bir belirsizliğin hakim olması, hastalık hakkında çok az şey bilinmesi, enfekte olmuş hastaların sayısının giderek artması ve hastalığın tedavisinde etkili bir ilacın ve aşının olmayışı gibi durumlar, toplumda üzerinde korku, kaygı ve endişe hissinin artmasına yol açmıştır (Orellana ve Orellana, 2020; Ornell vd., 2020; Rodríguez-Rey vd., 2020). Böyle belirsizlik durumlarından kaynaklanan bu korku, kaygı ve endişe uyandıran duyguların; SARS (Reynolds vd., 2008) ve MERS-CoV (Orta Doğu Solumun Sendromu) gibi önceki salgın hastalıkların görüldüğü zamanlarda da yaygınlaştığı belirtilmiştir (Bukhari vd., 2016). COVID-19 salgınının insanların sağlığı, refah düzeyi, hayatta kalma durumları ve sosyal yönden gelişimlerinin üzerinde oluşturduğu ciddi küresel tehdit ve olumsuz etkiler göz önüne alındığında (Aydın ve Dölek, 2020), bazı araştırmacılar mevcut bilimsel literatüre dayanarak bu patojenin insanlar üzerinde oluşturduğu korku düzeyini ve psikososyal etkisini ölçmek için "COVID-19 Korku Ölçeği" geliştirmişlerdir (Ahorsu vd., 2020).

Ayrıca COVID-19'lu kişilerle temas kurmanın virüsü daha kolay bulaştırdığı bilgisi ve toplumun bazı savunmasız gruplarının ölümle sonuçlanması, bireylerin COVID-19 hakkındaki endişelerini, korkularını ve kaygılarını daha da arttırmıştır (Lin, 2020). Bunun yanı sıra korku, bulaşıcı hastalığın doğasında var olan bir duygudur. Korku, virüsün yayılma hızı, yayıldığı ortam ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileriyle doğrudan ilişkilidir. Bu korkunun ayrıca damgalama ve ayrımcılık gibi bazı psikososyal davranışları da beraberinde getirdiği belirtilmiştir (Pappas vd., 2009).

1.4. COVID-19 Korkusu İle İş Arkadaşlarına Güven ve İş Arkadaşlarına Yardım İlişkisi

Sağlık çalışanları arasında COVID-19 virüsü ile enfekte olma riskinin yüksek olduğunu bilmek, sağlık çalışanlarının alışkanlıklarını ve tedavi önceliklerini etkileyen ana faktörler arasındadır (Baker vd., 2020). Literatürde sağlık ve hastalık bilgisinin sağlık çalışanlarının davranışlarını etkileyebildiği vurgulanmıştır (Zhang vd., 2020). Aynı zamanda çalışma ortamında gelişen stresin fiziksel veya psikolojik nedenlerle sağlık çalışanları arasında gerginlik oluşturabileceği de vurgulanmıştır (Erdem vd., 2010). Ayrıca COVID-19 hastalarıyla doğrudan temasları

nedeniyle sağlık çalışanlarının, hastaların acı çekmesi ve ölümü gibi durumlarını gözlemlenmeleri, onların korku ve anksiyete düzeylerini daha da arttırdığı gözlemlenmiştir (Pappa vd., 2020).

Dünya çapında COVID-19 salgını hem genel nüfus için hem de sağlık çalışanları içerisinde bulunan özellikle hemşireler için klinik bir tehdit haline gelmiştir (Laia vd., 2020). Çünkü sağlık çalışanlarının yetersiz kişisel korunması, çok sayıda enfekte hastaya uzun süre maruz kalabilmeleri, anormal iş yükü seviyeleri ve kişisel koruyucu ekipman eksikliği gibi durumlar, sağlık çalışanları için enfeksiyon riskini daha da artırmaktadır (Wang vd., 2020). Ayrıca sağlık çalışanları arasında, hastalığı başkasına bulaştırma korkusu ve virüsün ailelerine, arkadaşlarına veya meslektaşlarına yayılma olasılığı durumları, endişeler oluşturmuştur (Xiang vd., 2020). Bu da, kendilerini aile içerisinde bulunmadan izole etmelerine, rutinlerini değiştirmelerine, sosyal destek ağlarını daraltmalarına ve sosyal ilişkilerini kısıtlamalarına neden olmuştur (Huang vd., 2020). Bu hususlardan hareketle, COVID-19 korkusu düşük olan hemşirelerin iş arkadaşlarına güven düzeylerinin iş arkadaşlarına yardım seviyesini korku düzeyi yüksek olan çalışanlara kıyasla daha fazla yükselteceği düşünülmüş ve aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: İş arkadaşlarına güven ve iş arkadaşlarına yardım arasında önemli bir ilişki vardır.

H₂: COVID-19'dan kaynaklanan korku, iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki ilişkiye aracılık eder.

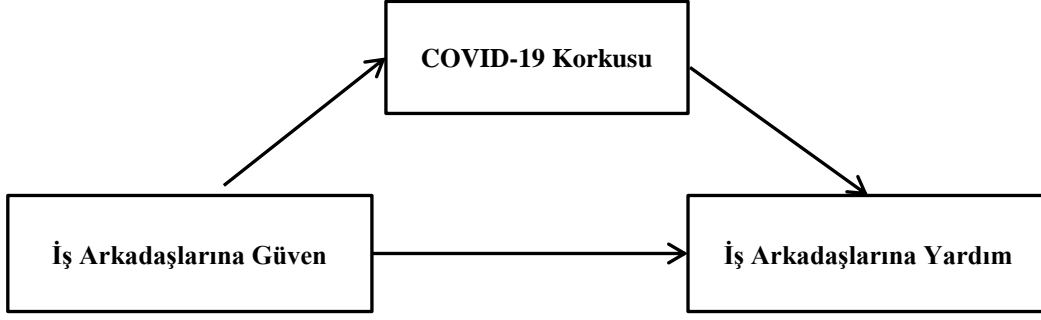
2. MATERYAL VE METOD

2.1. Araştırmanın Etik Yönü

Çalışmaya başlamadan önce, tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Araştırma, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu onayı ile yapılmıştır (Tarih: 11.02.2021, Karar No: 2021/39). Araştırmanın amacına ve temel sorununa uygun olması nedeniyle nicel araştırma metodolojisi kullanılmış ve veri setinin analizi SPSS 26 ve Lisrel 8.8 istatistiksel analiz programları kullanılarak yapılmıştır.

2.2. Araştırmanın Kavramsal Modeli

İş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve COVID-19 korkusu faktörleri arasındaki yapısal ilişkilerin tespit edilmesi kapsamında araştırmanın kavramsal modeli tasarlanmıştır. Araştırmanın kavramsal modeli, araştırmanın temel değişkenleri (iş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve COVID-19 korkusu) arasındaki yapısal ilişkileri tartışmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın modeli aşağıdaki şekliyle ifade edilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmamızın evrenini Malatya'daki kamu hastanelerinde aktif tüm hemşireler oluşturmaktadır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmada, veriler online (internet üzerinden anket tekniği) olarak 15 Şubat ve 15 Mart 2021 tarihlerinde rastgele olmayan örnekleme metodlarından kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 500 hemşirenin çalışmaya katılımı sağlanmıştır.

2.4. Veri Toplama Yöntemi

Verilerin elde edilmesi için internet üzerinden anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın anketi hazırlanırken detaylı literatür taraması yapılmış ve anket formu oluşturulmuştur. Anket formu, dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda hemşirelerin demografik özellikleri belirtilmişken, ikinci kısımda hemşirelerin iş arkadaşlarına güven düzeylerini belirlemeye yönelik ifadeler yer almakta, üçüncü bölümde hemşirelerin iş arkadaşlarına yardım durumlarını belirlemeye yönelik ifadeler yer almakta ve son bölümde hemşirelerin COVID-19'a yönelik korku durumlarını ortaya koyan ifadeler bulunmaktadır.

2.5. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Nyhan ve Marlowe (1992) tarafından geliştirilen dört maddelik “örgütsel güven ölçeği”, hemşirelerin iş arkadaşlarına güven düzeylerini ölçmek için uyarlanmıştır. Bunun aynı sıra iş arkadaşlarına güveni ölçmek için, Foulk (2020) tarafından geliştirilen üç maddelik “çalışma arkadaşlarına yardım” ölçeği kullanılmıştır. Son olarak COVID-19 korku düzeyini ölçmek için ise, orijinal olarak Ahorsu ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilen yedi maddelik bir “COVID-19 korku ölçeği” kullanılmıştır. Toplamda on iki maddeden oluşan ölçekte Tablo 1’de kullanılan maddeler ve adlandırıldıkları değişkenler beyan edilmiştir.

Tablo 1. Ankette Yer Alan Sorular ve Değişkenler

Değişkenler	Maddeler
iag1	Kurumumun bana adil davrandığına olan güvenim tamdır.
iag2	Bu kurumda çalışanlar ve yöneticiler birbirlerine güvenirlere.
iag3	Düzenli olarak beraber çalıştığım insanlara güvenim tamdır.
iag4	Bu kurumda birbirimize olan güvenimiz yüksektir.
iaay1	Beraber çalıştığım arkadaşlarıma yardım ederim.
iaay2	Beraber çalıştığım arkadaşlarıma karşı nazik olmaya çalışırım.
iaay3	Beraber çalıştığım arkadaşlarıma için ulaşılabilir olmaya çalışırım.
korku1	Yeni koronavirüsten (COVID-19) çok korkuyorum.
korku2	Yeni koronavirüs (COVID-19) hakkında herhangi bir şey düşünmek beni rahatsız ediyor.
korku3	COVID-19'u düşündüğümde ellerim terliyor.
korku4	COVID-19 yüzünden hayatımı kaybetmekten korkuyorum.
korku5	Medyada ve internette koronavirüs (COVID-19) hakkında bir şeyler duyduğumda gergin ve endişeli oluyorum.

2.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi için Kriterler

Tasarlanan model yapısal eşitlik modelleri içinde yer alan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik modelleri, devamlı ya da kesikli bir ya da daha fazla bağımsız değişken ile devamlı yada kesikli bir yada daha çok bağımlı değişken arasındaki bir dizi ilişkiyi analiz eden istatistiksel yöntemlerdir. Yapısal eşitlik modelleri içinde nedensel modelleme, nedensel analiz, eşzamanlı denklem modellemesi, kovaryans yapılarının analizi, path analizi ve doğrulayıcı faktör analizi gibi yöntemler vardır (Ullman ve Bentler, 2003).

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) belirli bazı değişkenlerin önceden belirlenmiş bir kuram temelindeki etkenler üzerinde ağırlıklı bir biçimde yer alacağı şeklindeki bir ön beklentinin uygulamalı bir biçimde denenmesidir. Bundan dolayı, analizde ele alınacak değişkenler hipotezlere paralel olarak seçilir ve bu değişkenlerin hangi ölçüde istenilen faktörlerde yer aldıklarına bakılır. Faktör sayısı DFA’da net bir biçimde belirtilir ve sonrasında denenir. Bu yöntemin en çok kullanıldığı uygulama alanı, önceden belirlenmiş belirli maddelerin alt boyutlarda (gizil değişkenlerde) olması beklenen ölçeklerin (anketlerin) faktör yapısını araştırıp kanıtlamaktır (Alpaykut, 2017). DFA yönteminin uygulanabilmesi için bazı araştırmacılar tarafından model uyum iyiliği kriterleri geliştirilmiştir (Schermelleh-Engel vd. 2003; Hu ve Bentler, 1999; Meyers vd. 2006; Kline 2011; Byrne, 2010; Baumert ve Peschar, 2006; Baumgartner ve Homburg, 1996). Bu uyum indeksleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. DFA’dan elde edilen uyum indeksleri

Uyum istatistikleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum
CMIN/DF	$0 < \text{CMIN/DF} < 3$	$3 < \text{CMIN/DF} < 5$
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq 0.05$	$0.05 \leq \text{RMSEA} \leq 0.10$
CFI	$0.97 \leq \text{CFI} \leq 1$	$0.95 \leq \text{CFI} \leq 0.97$

NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$
NNFI	$0.97 \leq NNFI \leq 1$	$0.95 \leq NNFI \leq 0.97$
PNFI	$0.95 \leq PNFI \leq 1$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$
RFI	$0.90 \leq RFI \leq 1$	$0.85 \leq RFI \leq 0.90$
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$

3. BULGULAR

3.1. Araştırma Verilerinin Güvenilirliği ve Pilot Çalışma

Kavramsal yapının (çerçeve) oluşturulması; Madde havuzunun oluşturulması için ilgili literatür taranmış ve ölçülecek olgunun kavramsal çerçevesi (yapısı) kapsamlı bir biçimde oluşturulmuştur.

Madde havuzunun oluşturulması; Literatürde bulunan daha önce geliştirilmiş ölçekler incelenmiş, cevaplayıcı kitlesine açık uçlu sorular sorulmuş ve ilgili uzmanların görüşleri alınarak madde havuzu oluşturulmuştur.

Havuzdaki maddelerin uzman görüşüne sunulması; İncelenecek olguyla ilgili ciddi bilgi alt yapısına sahip 5 uzman, havuzdaki her bir maddeyi incelemiş ve kavramsal çerçeve göz önüne alınarak maddelerin tamamının taslak ölçekte kalmasına karar verilmiştir.

Pilot çalışmanın yapılması; Taslak ölçekle 20 kişi üzerinde pilot çalışma yapılarak maddelerdeki ifade hataları, cevaplayanlar tarafından yanlış anlaşılma durumları, yazım hataları, imla hataları vb. hatalar düzeltilmiştir.

Hedef kitleye taslak ölçeğin uygulanması; 500 kişiye online anket uygulanmıştır.

İç tutarlılık güvenilirliği için madde analizinin yapılması; Güvenilirlik analizi için hedef kitleden elde edilen verilere, “Madde-toplam korelasyonuna dayalı madde analizi” yapılmış ve bütün maddelerin uyum sağladığı görülerek 12 madde ile analize devam edilmiştir. Ankete ait ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile ölçülmüştür. Genel güvenilirlik katsayısı Alfa=0.833 bulunmuştur. Bu değer $0.80 \leq \alpha < 1$ aralığında olduğundan yüksek değerde güvenilir bir ölçektir.

3.2. Demografik Bulgular

Araştırma katılan bireylerin cinsiyet, yaş ve medeni durumlarına ait frekans dağılımı ve yüzdesi tablo 3’de belirtilmiştir.

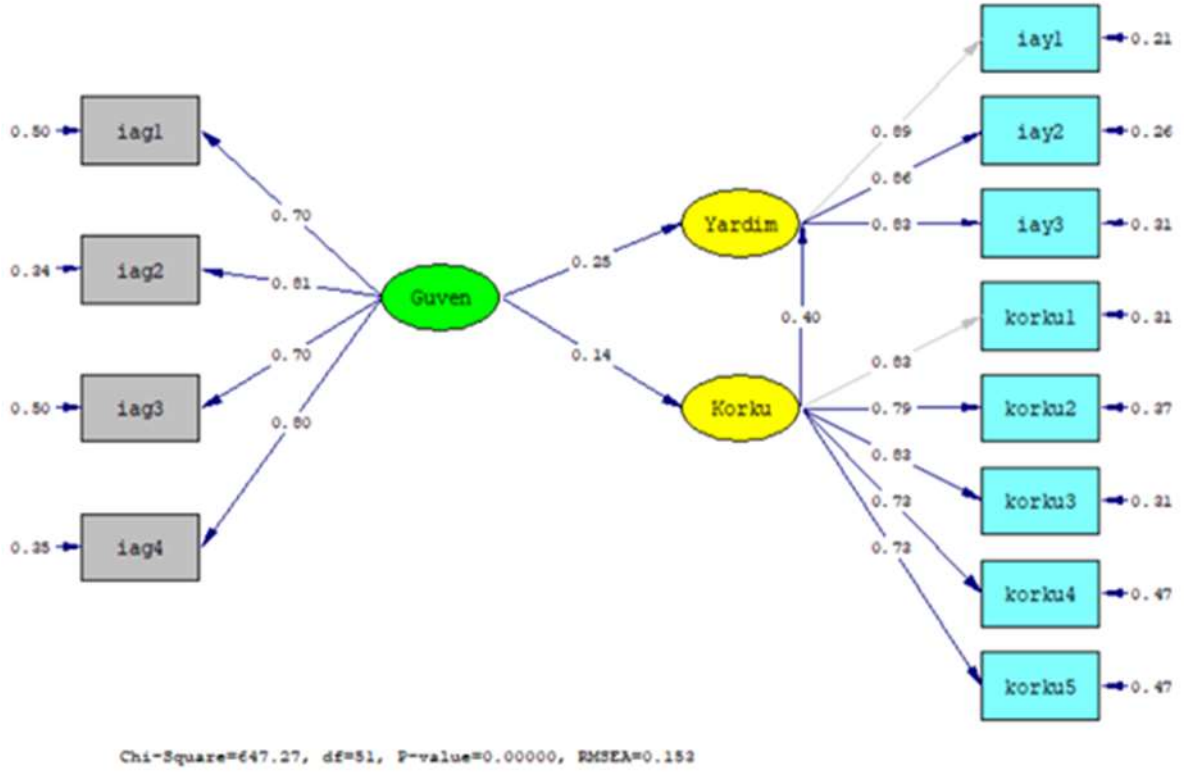
Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	276	55.2
Kadın	224	44.8
Toplam	500	100
Yaş		
18-25 arası	165	33
26-35 arası	208	41.6
36-45 arası	94	18.8
46-55 arası	25	5
56 ve üzeri	8	1.6
Toplam	500	100
Medeni durumu		
Evli	243	48.6
Bekâr	257	51.4
Toplam	500	100

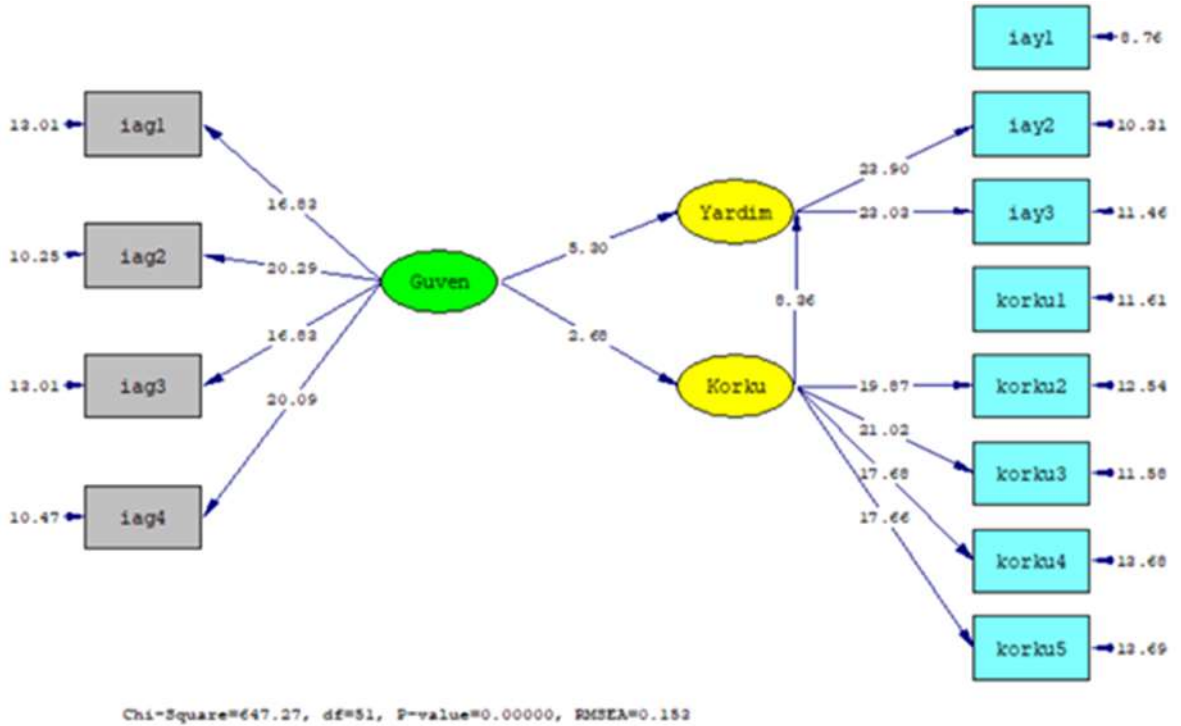
Görüldüğü gibi Tablo 3'te araştırmaya katılanların % 44.8'i kadın, %55.2'si erkeklerden ibarettir. Ankete cevap verenlerin en büyük çoğunluğunu 26-35 yaş arası bireyler (%41.6) oluşturmaktadır. Katılımcıların %51.4'ünün bekâr olduğu, %48.6'sının ise evli olduğu görülmüştür.

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi ile İlgili Bulgular

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulamasında iş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve covid-19 korkusu faktörleri gizil (latent) değişkenler Şekil 1'de belirtilen model dikkate alınarak kullanılmıştır. Bu çalışma grubunu oluşturan 500 kişilik verilere DFA uygulanmıştır. Uygulamayla ulaşılan veriler model Lisrel 8.8 ile analiz edilmiş ve standartlaştırılmış değerler Şekil 2'de gösterilmiştir. DFA değerlendirilmesiyle üç boyutta toplanan ölçek ve boyutların yapısındaki gizil değişkenler ve bu gizil değişkenler arasındaki karşılıklı bağlantı test edilmiştir. Şekil 3'te ise analize ilişkin t değerlerine bakıldığında modele ait tüm yolların anlamlı olduğu görülmüştür. Toplanan verilerin LISREL'de DFA analizi kullanılarak elde edilen nihai verilere göre, ilk olarak gözlenen değişkenlerin t değerleri arasındaki anlamlılık düzeylerine bakılmıştır. t değeri 1.96'dan büyük ise, 0.05 seviyesinde, 2.56'dan büyük ise 0.01 düzeyinde anlamlıdır. DFA sonuçlarına göre, t değerlerinin 2.68-22.90 aralığında yani 2.56'dan büyük olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, gizil değişkenlerin gözlenen değişkeni açıklama durumlarına ilişkin t değerleri 0.01 düzeyinde anlamlıdır. DFA sonuçlarına göre, t değerlerinin aralarındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı tespit edildikten sonra da, değişkenlerin hata varyansları da incelenmiş. Şekil 2'de görüldüğü gibi bu modelde bütün maddeler için anlamlı t değerlerine ulaşılmış olduğundan dolayı tüm göstergelerin bu model içinde olması gerekmektedir.

Şekil 2. Standardize değerler için yol şeması

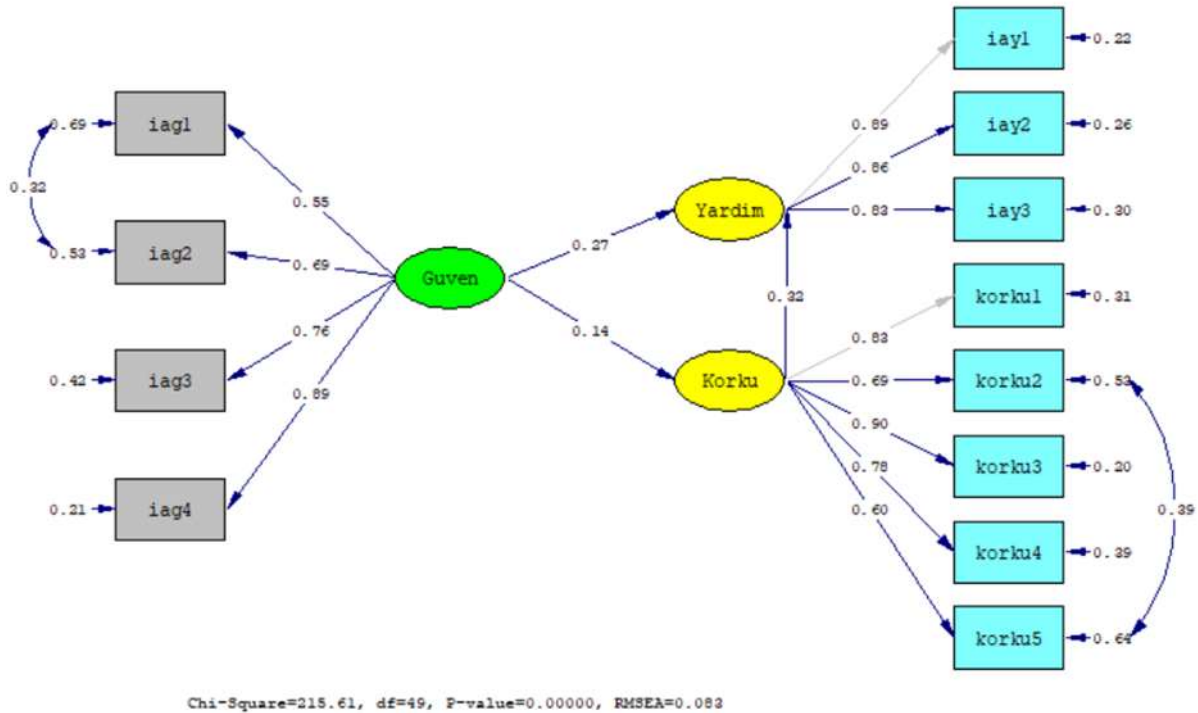
Şekil 3. Ölçeğin üç boyutlu modeli için gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama oranlarının anlamlılık düzeyleri (t testi)

DFA modelinin uyum iyiliği değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

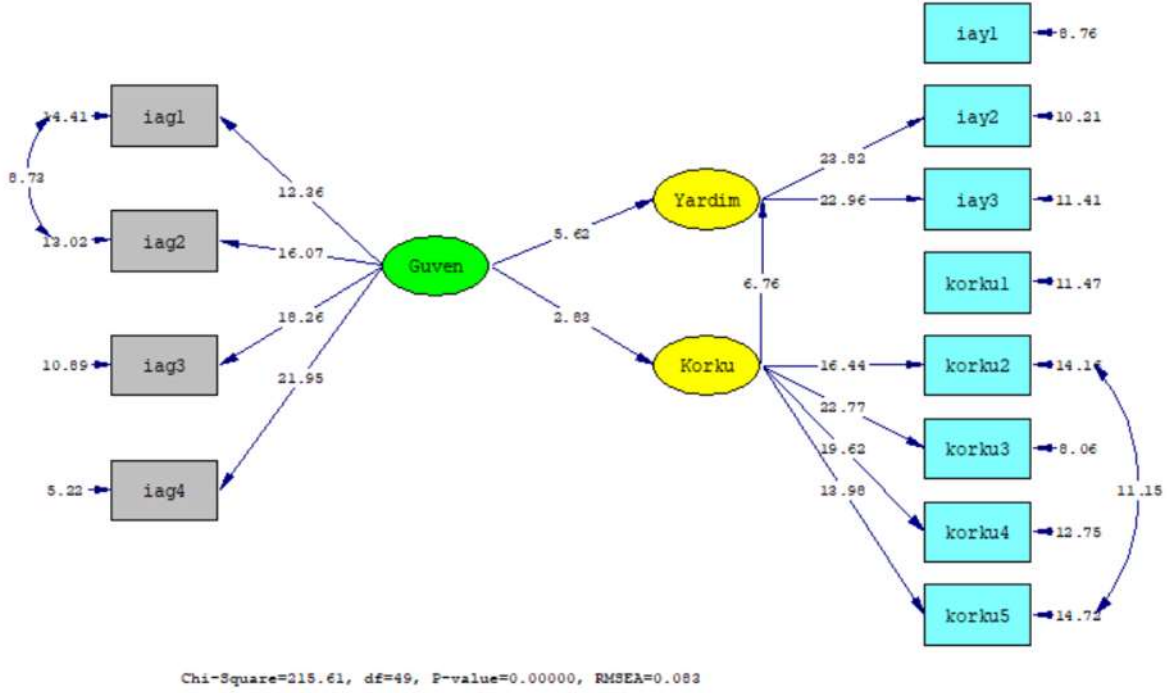
Tablo 4. DFA’dan Elde Edilen Uyum İndeksleri

Uyum istatistikleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	DFA’dan elde edilen uyum değerleri
CMIN/DF	$0 < \text{CMIN/DF} < 3$	$3 < \text{CMIN/DF} < 5$	12.69
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq 0.05$	$0.05 \leq \text{RMSEA} \leq 0.10$	0.153
CFI	$0.97 \leq \text{CFI} \leq 1$	$0.95 \leq \text{CFI} \leq 0.97$	0.89
NFI	$0.95 \leq \text{NFI} \leq 1$	$0.90 \leq \text{NFI} \leq 0.95$	0.88
NNFI	$0.97 \leq \text{NNFI} \leq 1$	$0.95 \leq \text{NNFI} \leq 0.97$	0.86
PNFI	$0.95 \leq \text{PNFI} \leq 1$	$0.50 \leq \text{PNFI} \leq 0.95$	0.68
RFI	$0.90 \leq \text{RFI} \leq 1$	$0.85 \leq \text{RFI} \leq 0.90$	0.85
IFI	$0.95 \leq \text{IFI} \leq 1$	$0.90 \leq \text{IFI} \leq 0.95$	0.89

Tablo 4’te ifade edilen sonuçlara göre PNFI ve RFI değerleri iyi uyum; CFI, NFI, NNFI ve IFI değerleri kabul edilebilir uyum gösterirken, RMSEA ve CMIN/DF uyum indeksleri de kabul edilebilir durumda değildir. Bu nedenle modifikasyon yapılması gerekli olmuştur. En yüksek değere sahip değişkenler arasında modifikasyon yapılarak $\text{CMIN/DF} < 5$, $\text{RMSE} < 0.10$ ve diğer uyum iyiliği değerlerinin yükseltilerek uyumlu model oluşturmaya çalışılmıştır. Burada modifikasyon işlemi korku5-korku2 ve iag2-iag1 değişkenleri arasında yapılmıştır ve aşağıdaki şekillerle açıklanmıştır (Şekil 4 ve Şekil 5).

Şekil 4. Modifikasyonun sonrası elde edilen DFA diyagramı

Şekil 5. Modifikasyon sonrası gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama oranlarının anlamlılık düzeyleri (t testi)

NNFI (0.95),

Modifikasyon sonrası CMIN/DF (215.61/49) oranı 4.4 bulunmuştur. Bu oran 5'in altında olduğundan, kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğu anlamına gelir. Yol şemasındaki RMSEA değeri 0.083 seviyesinde bir uyum endeksi ulaşılmıştır. RMSEA'nın 0.10'dan küçük olması bağlı olarak kabul edilebilir bir uyum olarak ifade edilebilir. Modifikasyondan sonra ulaşılan uyum endeksleri değerlendirildiğinde, CFI (0.97), IFI (0.97), NFI (0.96), RFI (0.94) ve NNFI (0.95) değerlerinin iyi bir uyuma karşılık geldiği ifade edilmiştir. PNFI değerinin 0.71 olmasının ise kabul edilebilir bir uyum gösterdiği ifade edilebilir. Bu açıklamalar Tablo 5'de daha net görülmektedir.

Tablo 5. Modifiye edildikten sonraki Uyum İndeksleri

Uyum istatistikleri	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum	Uyum değerleri
CMIN/DF	$0 < \text{CMIN/DF} < 3$	$3 < \text{CMIN/DF} < 5$	4.4
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq 0.05$	$0.05 \leq \text{RMSEA} \leq 0.10$	0.083
CFI	$0.97 \leq \text{CFI} \leq 1$	$0.95 \leq \text{CFI} \leq 0.97$	0.89
NFI	$0.95 \leq \text{NFI} \leq 1$	$0.90 \leq \text{NFI} \leq 0.95$	0.96
NNFI	$0.97 \leq \text{NNFI} \leq 1$	$0.95 \leq \text{NNFI} \leq 0.97$	0.95
PNFI	$0.95 \leq \text{PNFI} \leq 1$	$0.50 \leq \text{PNFI} \leq 0.95$	0.71
RFI	$0.90 \leq \text{RFI} \leq 1$	$0.85 \leq \text{RFI} \leq 0.90$	0.94
IFI	$0.95 \leq \text{IFI} \leq 1$	$0.90 \leq \text{IFI} \leq 0.95$	0.97

Modifikasyon sonrası 3 faktörde toplanan ölçek DFA değerlendirilmesiyle faktörlerin yapısındaki gizil değişkenler ve bu gizil değişkenler arasında karşılıklı ilişkiler kontrol edilmiştir. Analize ait t değerleri değerlendirildiğinde modele ilişkin tüm yöntemlerin anlamlı olduğu görülmüştür. Çalışmada kullanılan ölçeğe ait DFA sonucunda gözlenen değişkenlere ait t değerleri ve faktör yükleri Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Değerler

Faktörler	Gözlenen değişken	Standartlaştırılmış faktör yükü	t değeri	R ²
İş Arkadaşlarına Güven (iag)	iag1	0.55	12.26	0.31
	iag2	0.69	16.07	0.47
	iag3	0.76	18.26	0.58
	iag4	0.89	21.95	0.79
İş Arkadaşlarına Yardım (iay)	iay1	0.89	8.76	0.78
	iay2	0.86	10.21	0.74
	iay3	0.83	11.41	0.70
COVID-19 Korkusu (korku)	korku1	0.83	11.47	0.69
	korku2	0.69	14.16	0.47
	korku3	0.90	8.06	0.80
	korku4	0.78	12.75	0.61
	korku5	0.60	14.72	0.36

Şekil 4, Şekil 5 ve Tablo 6 incelendiğinde; Güven faktöründe gözlenen değişkenleri için faktör yükleri 0.55-0.89; Yardım faktöründe gözlenen değişkenleri için faktör yüklerinin 0.83-0.89 ve Korku faktöründe gözlenen değişkenleri için faktör yüklerinin 0.60-0.90 arasında değiştiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında bazı yorumlar yapılabilir. Mesela Güven gizil değişkeni ile iag3 (Düzenli olarak beraber çalıştığım insanlara güvenim tamdır) arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır (0.76). iag3 değişkeninde oluşan 1 birimlik değişme Takip faktöründe %76 olumlu değişmeye neden olacaktır. iag3 değişkeninin Güven faktörünü açıklama oranı %58’dir. Yardım gizil değişkeni ile iay2 (Beraber çalıştığım arkadaşlarıma karşı nazik olmaya çalışırım) arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır (0.86). iay2 değişkeninin Yardım faktörünü açıklama oranı %74’dür. Korku gizil değişkeni ile korku1 (Yeni koronavirüsten (COVID-19) çok korkuyorum) arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır (0.83). Korku1 değişkeninin Korku faktörünü açıklama oranı %69’dur. Güven faktörünü en yüksek oranda açıklayan değişken 0.89 ile iag4 (Bu kurumda birbirimize olan güvenimiz yüksektir) değişkenidir. Yardım faktörünü en yüksek oranda açıklayan değişken 0.89 ile iay1 (Beraber çalıştığım arkadaşlarıma yardım ederim) değişkenidir. Korku faktörünü en yüksek oranda açıklayan değişken 0.90 ile korku3 (COVID-19’u düşündüğümde ellerim terliyor) değişkenidir. Doğrulayıcı faktör analizinde anlamlılık değerlerini gösteren p değerlerinin $p < 0.01$ olduğu ve tüm t değerlerinin 12.36-23.82 aralığında yani 2.56’dan daha büyük olduğu için elde edilen değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 4’te gözlenen değişkenlerin örtük değişkenleri açıklama oranına ait verilen standardize edilmiş path katsayılarının değerlendirilmesinde, elde edilen bu değerlerin mutlak değeri göz önüne alınır. Bu değer 0.10’dan büyük olması istenir. Burada tüm gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri açıklama oranı 0.50’nin üzerinde olduğu için büyük oranda etkileri olmuştur. Gerek faktör yükleri katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması, gerekse uyum iyiliği istatistiklerinin kabul edilebilir ve iyi uyuma sahip olması sonucu araştırma modelinin geçerliliği DFA ile saptanmıştır. Modele ait yapısal ilişkiler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Modifiye edilmiş modele ait yapısal ilişkiler

Gözlenen değişkenler	Standartlaştırılmış faktör yükleri	t değeri
İş Arkadaşlarına Güven – İş Arkadaşlarına Yardım	0.27	5.62
İş Arkadaşlarına Güven – COVID-19 Korkusu	0.14	2.83
COVID-19 Korkusu – İş Arkadaşlarına Yardım	0.32	6.76

Araştırma modelinin doğru bir ölçüm modeli olduğu belirlendikten sonra modele ait DFA diyagramında Güven, Yardım ve Korku faktörlerinin birbirleri ile olan yapısal ilişkiler incelenebilir. DFA ile doğrulanan ölçüm modeline göre iş arkadaşlarına güven ve iş arkadaşlarına yardım arasındaki korelasyon (0.27), iş arkadaşlarına güven ile COVID-19 korkusu arasındaki korelasyon (0.14) ve COVID-19 korkusu ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki korelasyon (0.32) olarak hesaplanmıştır. En yüksek ilişki COVID-19 korkusu ile iş arkadaşlarına yardım arasında görülmüştür (0.32). Tüm faktörler arasındaki ilişki 0.01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım, iş arkadaşlarına güven ile COVID-19 korkusu ve COVID-19 korkusu ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki ilişkiler pozitifdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sağlık çalışanları arasında COVID-19 virüsü ile enfekte olma riskinin yüksek olduğu ihtimalini bilmek, sağlık çalışanlarının alışkanlıklarını ve tedavi önceliklerini etkileyen ana faktörler arasındadır (Baker vd., 2020). Ayrıca sağlık ve hastalık bilgisinin sağlık çalışanlarının davranışlarını etkilediği vurgulanmıştır (Zhang vd., 2020). Aynı zamanda fiziksel veya psikolojik nedenlerle çalışma ortamında gelişen stresin, sağlık çalışanları arasında gerginlik oluşturabileceği belirtilmiştir (Erdem vd., 2010).

Dünya çapında görülen COVID-19 salgını, hem genel nüfus için hem de sağlık çalışanları için klinik bir tehdit haline gelmiştir (Laia vd., 2020). Çünkü sağlık çalışanlarının yetersiz kişisel korunması, çok sayıda enfekte hastaya uzun süre maruz kalabilmeleri, anormal iş yükü

seviyeleri ve kişisel koruyucu ekipman eksikliği gibi durumlar, sağlık çalışanları için enfeksiyon riskini daha da artırmaktadır (Wang vd., 2020). Ayrıca hastalığı başkasına bulaştırma korkusu ve virüsün ailelerine, arkadaşlarına veya meslektaşlarına yayılma olasılığı durumları, sağlık çalışanları üzerinde kaygı ve endişe oluşturmaktadır (Xiang vd., 2020). Bu da, kendilerini aile içerisinde bulunmadan izole etmelerine, rutinlerini değiştirmelerine, sosyal destek ağlarını daraltmalarına ve sosyal ilişkilerini kısıtlamalarına sebep olmaktadır (Huang vd., 2020). Literatürdeki bulgulara dayanarak, COVID-19 korkusu yüksek olan çalışanların çalışma arkadaşlarıyla olan temasının düşük olacağını, bu nedenle onlara daha az yardım edeceği düşünülebilir.

Aynı zamanda COVID-19 salgınının tüm dünyaya ani ve hızlı bir şekilde yayılması, ölüm oranlarındaki olası artış ve çok sayıda insana kısa sürede bulaşmasına paralel olarak sağlık çalışanlarının iş yükünde ani bir artışa neden olmuştur. Ayrıca problemin boyutunun tam olarak anlaşılabilmesi, sağlık çalışanları arasında hem ciddi moral motivasyon kaybına hem de ruh sağlığı sorunlarına yol açmıştır (Greenberg vd., 2020). Bu COVID-19 korku düzeyi, rollerinin bir parçası olarak COVID-19 hastalarına maruz kalan hemşireler için büyük bir tehdit oluşturur. Bu araştırmada öne sürülen hipotezlerle, iş arkadaşlarına güvenin, iş arkadaşlarına yardım üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, COVID-19 korkusunun, iş arkadaşlarına güven ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki doğrudan ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra doğrulayıcı faktör analizi yapılarak iş arkadaşlarına güven, iş arkadaşlarına yardım ve COVID-19 korkusu arasındaki yapısal ilişkilerin kabul edilebilir bir uyum indeksine sahip olduğu görülmüştür.

Bunun yanı sıra tüm faktörler arasındaki ilişki 0.01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla iş arkadaşlarına güven ve iş arkadaşlarına yardım, iş arkadaşlarına güven ile COVID-19 korkusu ve COVID-19 korkusu ile iş arkadaşlarına yardım arasındaki ilişkiler pozitif çıkmıştır. Ampirik sonuç, COVID-19 korkusunun, iş arkadaşlarına güvenin iş arkadaşlarına yardım üzerindeki etkisini azalttığı görülmüştür, yani COVID-19 salgını nedeniyle hemşirelerin yüksek korku düzeyi duydukları ve dolayısıyla çalışma arkadaşlarına yardım etme davranışından kaçındıkları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D. and Pakpour, A. H. (2020), “The Fear of COVID- 19 Scale: Development and Initial Validation”, *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1.
- Alpaykut. S. (2017), “Öğrenci Velilerinin Özel Okullardan Memnuniyet Düzeylerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Değerlendirilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), s.355-368.
- Anderson, S. E. and Williams, L. J. (1996), “Interpersonal, Job, And Individual Factors Related To Helping Processes At Work”, *Journal of Applied Psychology*, 81, p.282-296.
- Ata, S., and Sezer, A. (2021), “Evaluating the Effects Of Life Satisfaction on Impulse Buying Behavior in Terms of Online Buying”, *Marketing*, 1, p.39.
- Aydın İ. ve Dülek B. (2020), “Covid-19 Pandemisinin Pazarlama Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri”, *Akdeniz Zirvesi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Girne, s.45-54.
- Baker, M. G., Peckham T. K., and Seixas N. S. (2020), “Estimating The Burden Of United States Workers Exposed To İnfection Or Disease: A Key Factor İn Containing The Risk Of COVID-19 İnfection”, *PLOS One*, 15(4).
- Baydaş, A. ve Ata, S.(2021), “Sağlık Kurumlarında İlişkisel Pazarlama”, *Sağlık Sektöründe Uygulanan Güncel Pazarlama Yaklaşımları*, İstanbul: Kriter Basın Yayın Dağıtım, s.97-108.
- Bijlsma-Frankema, K., De Jong, B. and Van de Bun, G. (2008), “Heed, a Missing Link Between Trust, Monitoring And Performance İn Knowledge İntensive Teams”, *International Journal of Human Resource Management*, 19(1), p.19-40.
- Bukhari, E. E., Temsah, M. H., Aleyadhy, A. A., Alrabiaa, A. A., Alhboob, A. A., Jamal, A. A., et al. (2016), “Middle east respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV) outbreak perceptions of risk and stress evaluation in nurses. *J. Infect. Dev. Ctries*”, 10, p.845–850.
- Byrne, B. M. (2019), *Testing For the Factorial Validity of a Theoretical Construct. Structural Equation Modeling with Amos: Basic Concepts0. Applications and Programming*, 2nd ed. New York: Routledge; p.74-82.

- Chen, S. Y., Wu, W. C., Chang, C. S., Lin, C. T., Kung, J. Y., Weng, H. C., Lin, Y.-T. and Lee, S. I. (2015). “Organizational justice, trust, and identification and their effects on organizational commitment in hospital nursing staff”, *BMC Health Services Research*, 15(1). DOI: 10.1186/s12913-015-1016-8.
- Dyne, L.V and LePine, J. A. (1998), “Helping and voice extra-role behaviors: Evidence of construct and predictive validity”, *The Academy of Management Journal*, 41(1): p. 108-119.
- Ehrhart, M. G., Bliese, P. D. and Thomas, J. L. (2006), “Unit-level OCB and Unit Effectiveness: Examining The Incremental Effect Of Helping Behavior”, *Human Performance*, 19(2), p. 159-173.
- Erdem, D., Atçı, H., Akan, B., Albayrak, D., Gökçınar, D., ve Göğüş, N. (2010), “Anesteziyoloji Ve Reanimasyon Kliniği Asistanlarının Yoğun Bakım Çalışma Dönemlerinin, Tükenmişlik, İş Doyumu, İşe Bağlı Gerginlik Ve Durumluluk-Süreklilik Kaygı Düzeylerine Etkisi”, *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni*, 44(3), s.93-99.
- Foulk, T. A., De Pater, I. E., Schaerer, M., Du Plessis, C., Lee, R. and Erez, A. (2020), “It’s Lonely At The Bottom (too): The Effects Of Experienced Powerlessness On Social Closeness And Disengagement”, *Personnel Psychology*, 73, s.363-394.
- Greenberg, N., Docherty, M., Gnanapragasam, S. and Wessely, S. (2020), “Managing Mental Health Challenges Faced By Health Care Workers During The COVID-19 Pandemic”, *BMJ*, s.368
- Hu, L., Bentler, P. M. (1999), “Cutoff Criteria For Fit Indexes İn Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives”, *Structural Equation Modeling*, 6(1), s.1-55.
- Huang, J. Z., Han, M. F., Luo, T. D., Ren, A.K. and Zhou, X. P. (2020), “Mental Health Survey Of 230 Medical Staff İn A Tertiary Infectious Disease Hospital For COVID-19”, *Chinese Journal of Industrial Hygiene and Occupational Diseases*, 38(3), s.192-195.
- Huang, J. Z., Han, M. F., Luo, T. D., Ren, A.K. and Zhou, X. P. (2020), “Mental Health Survey Of 230 Medical Staff İn A Tertiary Infectious Disease Hospital for COVID-19”. *Chinese Journal of Industrial Hygiene and Occupational Diseases*, 38(3), s.192-195.
- Ilgen, D. R. and Pulakos, E. D. (1999), *The Changing Nature of Performance: Implications for Staffing, Motivation, and Development*, San Francisco: Jossey-Bass.

- Kapıcı, E. G. (2004), “İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün Ve Sıklığının Depresyon, Kaygı Ve Benlik Saygısıyla İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), s.1-13.
- Karagöz, Y. (2014). *SPSS 21.1 “Uygulamalı Biyoistatistik*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Kline, R. B. (2011), *Principles and Practice Of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.
- Laia, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., and Hsueh, P. R. (2020), “Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and Coronavirus Disease-2019 (COVID-19): The Epidemic And The Challenges”, *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), s.105924.
- Laia, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., and Hsueh, P. R. (2020), “Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and Coronavirus Disease-2019 (COVID-19): The Epidemic And The Challenges”, *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), 105924.
- Lin, C. Y. (2020), “Social Reaction Toward the 2019 Novel Coronavirus (COVID-19)”, *Social Health and Behavior*, 3(1), 1–2. https://doi.org/10.4103/shb.shb_11_20.
- Meyers, L. S., Gamst, G., Guarino, A. J. (2006), *Applied Multivariate Research: Design And Interpretation*, London: SAGE Publications
- Nikolaou, I., Vakola, M. and Bouradas, D. (2011), “The Role Of Silence On Employees Attitudes “The Day After” A Merger”, *Personnel Review*, 40(6), s.723-741.
- Nyhan, R. C. and Marlowe, H. A. (1997), “Development and psychometric properties of the organizational trust inventory”, *Evaluation Review*, 21(5), s. 614-635.
- Orellana, C. I., and Orellana, L. M. (2020), “Predictores De Síntomas Emocionales Durante La Cuarentena Domiciliar Por Pandemia de COVID-19 en El Salvador”, *Actual. Psicol.* 34, s. 103–120.
- Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., and Kessler, F. H. P. (2020), “Pandemic fear” and COVID-19: mental health burden and strategies”, *Braz. J. Psychiatry*, 42, p. 232–235.

- Pappa, S., Ntella, V., Giannakas, T., Giannakoulis, V.G., Papoutsis, E. and Katsaounou, P. (2020), “Prevalence of Depression, Anxiety, And İnsomnia Among Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic: A Systematic Review And Meta-Analysis”, *Brain, Behavior, and Immunity*. Ahead of Print <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.026>.
- Pappas, G., Kiriaze, I. J., Giannakis, P., & Falagas, M. E. (2009), “Psychosocial Consequences Of İnfectious Diseases”, *Clinical Microbiology and Infection*, 15(8), p.743–747.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. and Bachrach, D. G. (2000), “Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review Of The Theoretical And Empirical Literature And Suggestions For Future Research”, *Journal of Management*, 26, p.513-563.
- Rajkumar, R. P. (2020). “COVID-19 and Mental Health: A Review Of The Existing Literature”, *Asian Journal of Psychiatry*, 52, p.102066.
- Reynolds, D. L., Garay, J. R., Deamond, S. L., Moran, M. K., Gold, W., and Styra, R. (2008), “Understanding, Compliance And Psychological İmpact Of The SARS Quarantine Experience”, *Epidemiol. Infect.* 136, p. 997–1007.
- Rodríguez-Rey, R., Garrido-Hernansaiz, H., and Collado, S. (2020), “Psychological İmpact And Associated Factors During The İnitial Stage Of The Coronavirus (COVID-19) Pandemic Among The General Population in Spain”. *Front. Psychol*, 11, p.1540.
- Rotemberg, J. J. (1994), “Human Relation İn The Workplace”, *Journal of Political Economy*, 102(4), p. 684-717.
- Schermelleh-Engel K, Moosbrugger H, Müller H. (2003), “Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests Of Significance And Descriptive Goodness Of-Fit Measures”, *Methods of Psychological Research Online*, 8(2) p.23-74.
- Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2010), “A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling”, *New York: Taylor Francis Group*, p.85-90.
- Tanner, B. M. (2007), *Analysis of The Relationships Among Job Satisfaction, Organizational Trust, And Organizational Commitment İn An Acute Care Hospital*. Ph.D Thesis, Faculty of Saybrook Graduate School and Research Center.
- Türkiye Psikiyatri Derneği, (2020), “Covid-19 Tedavisinde Önleyici, Koruyucu Ve Tedavi Edici Psikiyatrik Hizmetler”. Erişim 24 Kasım 2020, https://www.psikiyatri.org.tr/TPDDData/Uploads/files/COVID19_Pandemi_Psikiyatrik_TedavilerTPDRTACB-05052020.pdf.

- Ullman, J. B. and Bentler, P. M. (2003), *Structural Equation Modeling*, Handbook of Psychology, p. 607-634.
- Van Dyne, L. and LePine, J. A. (1998), “Helping and Voice Extra-Role Behaviors: Evidence Of Construct And Predictive Validity”, *Academy of Management Journal*, 41, p. 108-119.
- Vineburgh, J. H. (2010), *A study Of Organizational Trust And Related Variables Among Faculty Members at HBCUs*, Ph.D, Thesis, University of Iowa.
- Wang, J., Zhou, M. and Liu, F. (2020), “Reasons for Health Care Workers Becoming Infected With Novel Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in China”, *Journal of Hospital Infection*, 105(1), p. 100-101.
- World Health Organization (2020), “Coronavirus Disease (COVID-19) Advice for the Public”, Retrieved from, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/people-at-higher-risk.html>. 20th November 2020.
- Xiang, Y.-T., Yang, Y., Li, W., Zhang, L., Zhang, Q., Cheung, T. and Ng, C. H. (2020), “Timely Mental Health Care For The 2019 novel Coronavirus Outbreak Is Urgently Needed”, *Lancet Psychiatry*, 7(3), p.228-229.
- Zhang M, Zhou M, Tang F., Wang, Y., Nie, W., Zhang, L. and Gou, Y. (2020), “Knowledge, Attitude, And Practice Regarding COVID-19 Among Healthcare Workers In Henan, China”, *Journal of Hospital Infection*, 105(2) p. 183-187.

Yıl / Year: 2021

Cilt / Volume: 11

Sayı / Issue: 21

Sayfalar / Pages: 227-253

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 22.03.2021

Kabul Tarihi: 21.05.2021

SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN MARUZ KALDIKLARI FİZİKSEL ŞİDDETİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İTİBARIYLA DAĞILIMINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR¹

Zübeyir ÖZÇELİK²

Öz

Sağlık hizmetlerinin zaman olarak ertelenmesinin mümkün olmaması, acil olarak karşılanma zorunluluğu ve başarısızlığın insan hayatına mal olması gibi son derece önemli ve kendine has özelliği sağlık çalışanlarını şiddete uğrama açısından daha riskli hale getirmektedir. Nitekim sağlık çalışanlarına yönelik şiddeti; “şiddetin en vahşi şekli” yani bir nevi “bireysel terör” olarak gören yasama organı 15.04.2020 tarihinde TBMM’de 7243 sayılı yasayı kabul etmiştir. Konuya ilişkin bilgi stokundan hareketle “Diyarbakır ili, merkez kamu hastanelerinde görev yapan sağlık profesyonellerinin maruz kaldıkları fiziksel şiddet türlerinin demografik faktörler itibarıyla dağılımını irdelemek” amacıyla bu çalışma tasarlanmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara göre; çalışanların yarısından fazlasının fiziksel şiddetin herhangi bir türüne maruz kaldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Bireysel Terör, Fiziksel Şiddet, Sağlıkta Şiddet.

Jel Kodu: M10.

¹ Dr., Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü, Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı, E-posta: gulfermegalit@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5064-0549.

² Dr., Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, E-posta: zubeyir_ozcelik@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7027-7396.

Atf/Citation

Büyüktaş Gayır, G. ve Özçelik, Z. (2021), “Sağlık Profesyonellerinin Maruz Kaldıkları Fiziksel Şiddetin Demografik Değişkenler İtibarıyla Dağılımına Yönelik Bir Araştırma”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21), s.227-251.

A RESEARCH ON THE DISTRIBUTION OF PHYSICAL VIOLENCE BY HEALTH PROFESSIONALS BY DEMOGRAPHIC VARIABLES

Abstract

Its extremely important and peculiar characteristics such as the inability to delay health services in time, the necessity to be met urgently, and the cost of failure to human life make healthcare workers more risky in terms of being exposed to violence. As a matter of fact, violence against healthcare workers; Considering "the most brutal form of violence", that is, as a kind of "individual terror", the legislature adopted the law numbered 7243 in the Turkish Grand National Assembly on 15.04.2020. Based on the information stock on the subject, this study has been designed in order to "examine the distribution of the types of physical violence that health professionals working in the central public hospitals in Diyarbakır province are subjected to in terms of demographic factors". According to the findings obtained at the end of the research; It has been found that more than half of the employees have been subjected to any form of physical violence.

Key Words: Terror, Individual Terror, Physical Violence, Violence in Health

Jel Code: M10

GİRİŞ

Yüzyılın salgını olarak da adlandırılan COVID-19 pandemisinde bile sağlık profesyonellerine yönelik şiddetin hız kesmemesi konunun ne kadar önemli boyutlara ulaştığını gözler önüne sermektedir. "Şiddetin çok vahşi bir şekli" (Solak ve Kızmaz, 2018: 1-2) olan terör; "kontROLSÜZ kitlelerin çok kez gayri iradi olarak yani ani bir şekilde yarattığı, sistemsiz, örgüte gerek duymayan, çoğu kez de anlık veya kısa süreli aşırı şiddeti" ifade etmektedir (TBB Raporu, 2006: 3). Çok kısa bir tanıma göre ise terör, sembolik bir aksiyon/aktivitedir (Schmid ve Jongman, 1988:1). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre "*korkutma, yıldırma, tehdit*" olarak kabul edilen terör, Latince "*korkudan sarsıntı geçirme, korkudan dehşete düşmeye sebep olma*" anlamlarını taşıyan "terrere" sözcüğünden gelmektedir (TBB Raporu, 2006:3). Biraz daha geniş bir tanıma göre terör, "*cebiri, baskı ve şiddet unsurlarını içeren eylemlerin belirli siyasi ve politik amaçlara ulaşmak hedefiyle işlenmesi*" olarak ifade edilmektedir (Uğurlu, 2019: 6). Sayılan tüm bu tanımlara rağmen uluslararası sistemde devletler terör tanımı noktasında bir uzlaşmaya varamamışlardır.

Kendini her toplumda farklı, ancak sürekli bir biçimde gündelik yaşamda hissettiren şiddet; *baskı, eziyet, korkutma, sindirme, öldürme, cezalandırma, tehdit ve fiziksel saldırı* gibi farklı formlarda görülebilmektedir (Doğan, 2015: 8). Şiddet, insanlık tarihi kadar eskidir. Böylesi geniş yelpazeye sahip olan şiddet olgusu özgürlüklerin ve hakların kısıtlanmasına da sebebiyet veren bir davranış şekli olarak algılanmaktadır (Akpınar, 2011: 1).

Çağımızın başlıca sorunları arasında yer alan şiddetin görüldüğü ortamlardan birisi de işyerleridir. Çalışma hayatında sıklıkla karşılaşılan şiddet, işyerinde fiziksel ve sözlü şiddet, cinsel taciz veya psikolojik taciz şeklinde karşımıza çıkabilmektedir (Yardımcıoğlu, 2018: 146).

Diğer yandan bazı meslekleri yerine getirenler mesleğin kendine has özellikleri nedeniyle diğerlerine oranla şiddetle karşılaşma açısından daha fazla risk taşımaktadır. Bu grubun başında sağlık çalışanları gelmektedir. Sağlık kurumlarında insan hayatı gibi değerli bir unsurun ön planda olması hizmet alanlarla verenlerin kaygı yaşamalarına, dolayısıyla fiziksel ve/veya ruhsal yıpranmalara neden olmaktadır. Hizmet verilen kesimin içerisinde ruhsal problemlili, akıl hastaları, madde bağımlısı gibi hastaların var olması sağlık çalışanlarının şiddetle karşılaşma oranını da arttırmaktadır (Cinoğlu, 2015: 2).

Sağlık çalışanına yönelik şiddetin terör bağlamında ele alınarak hazırlanan bu çalışmanın amacı terörün; “şiddetin çok vahşi bir şekli” olduğuna ilişkin tanımdan hareketle, Diyarbakır ili merkez kamu hastanelerinde görev yapan sağlık profesyonellerinin demografik özellikleri ile şiddet algıları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Giriş ile başlayan çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. “Kuramsal Çerçeve” başlıklı kısımda; literatürdeki bilgi stokuna yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmı; “Araştırmanın metodolojisi” başlıklıdır. Çalışma “sonuç ve öneriler” ile tamamlanmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kuramsal çerçeve; “terör kavramının tanımı, nedenleri ve sonuçları, terörizm kavramı, şiddet kavramı, işyerinde şiddet, sağlık kurumlarında şiddet, demografik özellikler ile şiddet ilişkisi” başlıklarından oluşmaktadır.

1.1. Şiddeti İçeren Bir Kavram Olarak Terör

Şiddeti bir araç olarak kullanan terör, öleceklerine ilişkin kaygı taşıyan insanlarda kendisini koruma içgüdüsünün duygusal bir gösterimi olarak da ortaya çıkabilmektedir. Çünkü öleceklerine dair kaygı taşıyan insanlar varoluşsal kaygılarını kontrol altına alabilmeye ihtiyaç duyarlar. Ölüme dair bu içgüdüsel kaygı diğer insanların hayatlarını dağıtma potansiyeli içermektedir (Fitri, Asih, Takwin, 2020: 1). Ani olarak meydana gelen terör, aynı zamanda çok travmatik olan ve ardından etkisini devam ettiren olgulardır. Öyle ki sadece travmaya maruz kalanın değil aynı zamanda ailelerinin, yakınlarının, onlara yardım edenlerin, gönüllülerin ve hatta söz konusu olayı medyadan takip eden bireylerin bile travmaya dolaylı olarak maruz kaldıkları söylenebilir (Aktaş, Bulduk, Orakçı, 2017: 8). Terör olaylarından sonraki bu

travmaya bağlı olarak görülebilen psikiyatrik bozukluklar aşağıda verilmiştir (Şar, 2017: 115-116):

Akut Travma (Tip I): Akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve uyum bozukluğu olarak üç sendrom kümesi içinde değerlendirilen akut travma, travmatik ve stres verici yaşantılar sonucunda kişide görülebilmektedir.

Birikimli, Erken, Kronik Travma (Tip II): Depresyon, dissosiyatif bozukluk (kişide kimlik, bellek, algı ve çevre ile ilgili duyular gibi normalde bir bütün halinde çalışan işlevlerin bütünlüğünün bozulması), davranış bozuklukları ve yeme bozukluğu gibi çeşitli psikiyatrik görünümlere yol açarak kendini göstermektedir.

Kitlesel Travma (Tip III): Kişinin dünya görüşü ve yaşam amaçlarını, sosyal ilişkilerini etkileyebilen tip III (kitlesel) travma diğer psikiyatrik tabloları da tetikleyebilmekle birlikte, dar anlamda psikiyatrik sendromlarla belirtilemeyecek sonuçlara da yol açabilmektedir.

Terörün refah ve mutluluk üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmada terörün insanın hayat kalitesini düşürdüğü; refah ve mutluluk düzeyini azalttığı saptanmıştır (Akay, Bargain ve Elsayed, 2020: 1). Diğer yandan terörün hâkim olduğu ortamlarda bulaşıcı hastalıkların daha fazla yayıldığı saptanmıştır. Çünkü çatışma ve şiddetin egemen olduğu ortamlarda sağlık sistemi bozulmakta ve sağlık programları uygulanamamaktadır. Diğer bir ifadeyle terör ve şiddet kamu sağlık sisteminin dengesini bozmaktadır (Bery ve Ford, 2016: 141).

1.2. Şiddet Kavramı

Çalışmanın bu bölümünde; öncelikle şiddetin tanımı ve çeşitleri irdelenmekte daha sonra fiziksel şiddet ve sağlık kurumlarında yaşanan fiziksel şiddet kavramları açıklanmaktadır. Toplumsal hayatın tüm alanlarında, bütün dünyada ve farklı kültürlerde sıklıkla görülen şiddetin kelime anlamı, kaba kuvvet, kendinden olmayan görüşe zor kullanma, duygusal ve fiziksel yönden aşırı uç noktada olmak olarak tanımlanmaktadır (Oktay, 2015: 58). Diğer bir ifadeyle şiddet; bireye kendi isteği dışında bir şey yapmak veya yaptırmak için baskı ve zor kullanarak, zarar vermek, hakaret etmek, psikolojik ve fiziksel acı vermek, yok etmek maksadıyla yapılan her türlü fiildir (Koştu, 2018: 7).

Araştırmacılar evrensel bir fenomen olan şiddet olgusunu açıklamaya çalışırken doğal olarak kişisel şiddet teorilerinden yararlanmaktadır. Büyük bir sadakat ile bağlanılan bu yaklaşımlar üç başlık altında toplanmaktadır: Biyolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar şiddet uygulayan kadın ve erkeklerin şiddeti tetikleyen hormonal yapılarına, beyinlerindeki kimyasal

bileşimlere ve genetik yapılarına dayanarak bu kavramı açıklamaktadırlar (Stanko, 2003: 1). Öyle ki bu yaklaşımı benimseyenler şiddeti biyolojik bir bozuklukla açıklamanın gerekli olduğuna inanmaktadırlar (Annagür, 2010: 163). Psikolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar ise, şiddet uygulayanların evhamdan etkilenmelerindeki farklılıklara veya tutarsızlıktan kaynaklanan saldırganlıklarına, ergenlik ya da çocukluk dönemindeki fiziksel ya da cinsel tacizlere ilişkin anılarına odaklanmaktadır. Sosyolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar da şiddet uygulayanların sosyal ilişkilerine odaklanmaktadır (Stanko, 2003: 2).

Şiddet olgusunun açıklanmasında şiddeti doğuran faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Şiddeti doğuran faktörlerin çeşitliliği alan yazındaki araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (Erkoç, Öksüz, 2020: 1181):

- Bireylerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet),
- Çalışılan ortamın yapısı (kalabalık, gürültülü gibi),
- Bireylerin geçmiş yaşamında şiddet öyküsünün varlığı,
- Madde bağımlılığı (alkol, uyuşturucu gibi),
- Psikiyatrik rahatsızlıklar, kişilik bozuklukları,
- Gelir dağılımındaki dengesizlikler, adalet ve yargılama sürecinin uzunluğu,
- Bireylerin kendilerince soruna çözüm getirme ve hak arama düşünceleri,
- Sosyal medya, bilgisayar oyunları, tv yayınları gibi örnekler gösterilebilir.

1.3. Şiddet Çeşitleri

Şiddetin çeşitleri farklı kriterlere göre sınıflandırılabilir. Örneğin “şiddete maruz kalan, şiddeti yaşayan gruplara” göre bir sınıflama yapıldığında temel olarak şu alt başlıklar karşımıza çıkmaktadır: kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, akralar arası şiddet, kardeşler arası şiddet, flört şiddeti, engelliye yönelik şiddet, lgbt şiddeti, mülteci şiddeti ve kişinin kendine yönelik şiddeti. Ayrıca “uygulanan şiddet tipine” göre yapılan sınıflamada ise şu alt başlıklar karşımıza çıkmaktadır: fiziksel şiddet, cinsel şiddet, duygusal şiddet, ekonomik şiddet ve siber şiddet (Polat, 2016: 16-17). Bu kısımda şiddetin çeşitlerinden olan psikolojik, cinsel, duygusal ve ekonomik şiddete yer verilmiştir. Makalenin konusunu oluşturan fiziksel şiddet türü ise ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

1.3.1. Psikolojik Şiddet

Sözel şiddet, mobbing, ve tehdit şeklinde sınıflandırılan (WHO, 2002) psikolojik şiddet; “duyguların ve duygusal ihtiyaçların, zorlama, aşağılama, cezalandırma, öfke, gerginlik boşaltma amacıyla karşı tarafa baskı uygulayabilmek için tutarlı bir şekilde bir yaptırım ve

tehdit aracı olarak kullanılmasıdır” (Akpınar, 2011: 24). Bu şiddet türünde amaç, bireyin özsaygısını ve özgüvenini yitirmesini sağlamak, bir nevi kendine bağımlı hale getirtmektir (Gökalp, 2014: 9). Özellikle işyerinde önemli bir mesleki sağlık ve güvenlik sorunu haline gelen psikolojik şiddetle ilgili yapılan çalışmalar, psikolojik-duygusal şiddetin günümüzde fiziksel şiddetten daha tehlikeli boyutlara ulaştığını göstermektedir (Chappell, 2006: 16-22). Psikolojik şiddet olayları açısından en riskli ve en çok yaşanan işyerleri ve meslek grubunu sağlık kurumları ve onların çalışanlarının oluşturduğu yapılan çalışmalarda da görülmektedir (Vartia, 2003: 168-185). 2016’da Kurugöz’ün yaptığı bir araştırmada, katılımcıların %32,7’si sağlık çalışanına uygulanan psikolojik şiddete şahit olduğunu belirtmiştir (Kuruöz, 2016: 5). Ayrıca psikolojik şiddet, çalışanların iş gücü piyasasından dışlanmasına da sebebiyet vermektedir (Salin, 2003: 1213-1214).

1.3.2. Cinsel Şiddet

Değerler, inanışlar, duygular, kişilikler, sevilen-sevilmeyen şeyler, tutumlar, fiziksel görünüşler ve içinde yaşanılan topluma göre şekillenen bir kavram olan cinsellik, doğum öncesi başlayıp ömür boyu devam eden bir süreçtir. Cinsel sağlık da “sadece hastalık, fonksiyon bozukluğu veya sakatlığın olmaması değil, duygusal, zihinsel ve sosyal olarak cinsellikle ilgili iyilik halidir”. Cinsel sağlık; cinsellik ve cinsel ilişkilerde, zorlama, ayrımcılık ve şiddetten arınmış hem keyifli hem de güvenli cinsel deneyimlere sahip olma olasılığının sonucu olarak, olumlu ve saygılı bir yaklaşım gerektirir (Bozdemir ve Özcan, 2011: 37-38).

Buna karşılık cinsel şiddet ise, cinsel ilişkilerde, zorlama, sindirme, tehdit gibi olumsuz davranışları içermektedir Dolayısıyla her cinsel aktivitede cinsel şiddet söz konusu olabilmektedir. Örneğin karşı tarafı isteği dışında cinsel fantezilere zorlamak da cinsel şiddettir (Ahinkorah vd.,2020:1). Cinsel şiddet kaba kuvvet uygulayarak ortaya çıkabileceği gibi karşı tarafı isteği dışında cinsel fantezilere zorlamak şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Ahinkorah vd.,2020:1).

1.3.3. Duygusal Şiddet

Şiddet tipleri içerisinde gündelik yaşamda en sık rastlanan tiplerden birisi de duygusal şiddettir. Duygusal şiddet, duyguların ve duygusal gereksinimlerin; zorlamak, aşağılamak, cezalandırmak, öfke, gerginlik boşaltmak amacıyla karşı tarafa baskı uygulayabilmek için tutarlı bir şekilde istismar edilmesi, bir yaptırım ve tehdit aracı olarak kullanılmasıdır (Yetimve Şahin, 2008: 49).

Duygusal şiddetin temelinde insanın yaşadığı psikolojik hasar bulunmaktadır. Kadınlarda, yaşlılarda ve özellikle çocuklarda büyük yıkımlara yol açabilmektedir. Duygusal şiddet iki özelliği ile diğer şiddet türlerinden ayrılmaktadır. Bunlar;

- Fiziksel ve cinsel şiddette olduğu gibi somut fiziksel bulguların bulunmayışı,
- Tek başına bulunabileceği gibi çoğu olguda diğer şiddet tipleriyle birlikte bulunduğu tespit edilmiştir. Cinsel ya da fiziksel saldırıya maruz kalan kişi aynı zamanda duygusal şiddete de maruz kalmaktadır (Polat, 2016: 31).

Duygusal şiddet algısı farklı sosyokültürel bölgelerde değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin Vietnam'da yapılmış olan bir çalışmada eşini zorla cinsel ilişkiye zorlayan bir kocanın davranışları duygusal şiddet olarak kategorize edilirken; Afrika'da yapılmış başka bir çalışmada ise kadının evden çıkmasına izin vermemek ya da cinsel istekte bulunmak gibi eylemler, fiziksel şiddetten ziyade daha çok duygusal şiddet olarak tanımlanmaktadır (Gencer, Ağırman, Arıca, 2019: 23).

1.3.4. Ekonomik Şiddet

Ekonomik şiddet, kadının birey olarak ekonomik açıdan özgürlüğünün elinden alınmasıdır. Ekonomik kaynakların ve paranın kadın üzerinde bir yaptırım, tehdit ve kontrol aracı olarak düzenli bir şekilde kullanılmasıdır. Ekonomik şiddet davranışları; kadının çalışmasına, düzenli bir iş tutmasına engel olmak, ailenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamamak, kadının iş yaşantısında ilerlemesine yardımcı olabilecek fırsatları değerlendirmesine engel olmak, çok kısıtlı harçlık verip bununla yapılması mümkün olmayan şeyler istemek ve gerçekleşmediğinde olay çıkarmak, çalışmasını reddedip kadının gelirini harcamak, evi zaman zaman terk ederek giderlerle hiç ilgilenmemek gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır (Polat, 2016: 33).

Ekonomik şiddet algısı da duygusal şiddet algısı gibi farklı sosyokültürel bölgelerde değişkenlik gösterebilmektedir. DSÖ, kadına yönelen şiddetin sadece fiziksel olmayıp fiziksel, psikolojik, ekonomik, cinsel ve hepsini içerir tarzda olabileceğini beyan etmektedir (Gencer Ağırman, Arıca, 2019: 19).

1.3.5. Fiziksel Şiddet

Şiddet türleri içerisinde en sık karşılaşılan, gözlenen ve saptanan fiziksel şiddet, karşıdakini hırpalamak, dövmek şeklinde başlayıp ölüme bile neden olabilecek olaylarla sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle fiziksel şiddet daha dramatik sonuçlara sebep olabilecek, dayaktan çok daha fazlasını içeren bir davranış şeklidir. Kısaca fiziksel şiddet; “*şiddete uğrayan mağdurun genel sağlığını etkileyen ve vücut bütünlüğünün bozularak, vücutta iz bırakan*

lezyonların ve yaralanmanın olması” şeklinde tanımlanabilir (Polat, 2016: 25). Sağlık hizmetlerinden yararlanmayı engellemek, eziyet etmek ve hatta kişinin canına kast etmeyi de içeren fiziksel şiddet başka bir tanıma göre ise; bedene yönelik her türlü güç kullanımı ve saldıdır (Çilli vd., 2019: 6). “Fiziksel Şiddet Anketine (NISVS)” ilişkin olarak yayınlanan 2011 yılı raporun göre; ABD’de yılda 10 milyonun üzerinde kişinin fiziksel şiddete maruz kaldığı, dünya çapında yapılan farklı kırk sekiz çalışma incelendiğinde ise; kadınların %69’unun eşleri veya partnerleri tarafından hayatlarında en az bir kez fiziksel şiddete maruz kaldığı saptanmıştır (Hinds ve Giardino, 2017: 3). Tüm sağlık sistemi üzerinde de global bir yük olan ve mağdurları tarafından genellikle gizlenen ya da aile içi bir problem olarak algılanan kadına yönelik şiddet de şiddetin ayrı ve önemli bir yanını teşkil etmektedir (Gencer vd., 2019: 19). Öyle ki Türkiye’ de yapılan bir çalışmaya göre gebelikte dahi kadınların %36’ya varan oranda fiziksel şiddete maruz kaldıkları ve bu kadınların % 47’sinin şiddet nedeniyle fiziksel zarar gördükleri; bunun sonucunda %25’inin bir hastane veya sağlık profesyoneline başvurdukları saptanmıştır (Çilli, vd., 2019: 5). Ayrıca bir korkutma, sindirme ve yaptırım aracı olarak kullanılan fiziksel şiddet, hafif yaralanmalardan cinayete varan durumlara yol açabilmektedir (Gümüş, vd., 2020: 79).

Tepkisini fiziksel şiddet uygulayarak ortaya koyan bireylerin sürekli ve ani öfke düzeyleri ile bu öfkeyi ortaya koyuş şekillerinin ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öfke duygusunu kontrol edemeyenler öfkelenedikleri zaman tepkilerini fiziksel güç uygulayarak ortaya koyarlar. Dolayısıyla bu iki duygu ve davranışın genellikle bir arada sergilendiği görülür. Engellenme, tehdit edilme, kısıtlanma, yoksun bırakılma gibi durumlarda hissedilen ve genelde bu duruma sebebiyet veren kişi ya da duruma yönelik olumsuz davranışlarla sonuçlanabilen yoğun olumsuz bir duygu olarak öfke kavramı tanımlanmaktadır (Aygen ve Açık, 2014: 8). Başka bir nesne ve canlıya yönelik incitici, huzursuz edici davranışlar ise saldırganlık olarak tanımlanmaktadır (Aygen ve Açık, 2014: 9). Fiziksel şiddetin iki temel derecesi bulunmaktadır (Straus ve Gelles, 1988:4). Bunlar:

Küçük Dereceli Şiddet: Bir şey fırlatmak, hafifçe iteklemek, yakasından-kolundan-omuzundan tutup-çekmek, hafifçe tekme ya da tokat atmak şeklindedir.

Daha Sert Şiddet: Yumruk atmak, yerlerde tekmelemek, sert bir cisimle yakından vurmak, delici-kesici aletle yaralamak, yakıcı aletle yakmak, tabanca ile vurmak şeklindedir.

1.4. Sağlık Kurumlarında Fiziksel Şiddet

Bazı sektörlerde (hizmet gruplarında) çalışan iş görenlerin şiddete yani bireysel teröre uğrama riskleri diğer sektörlerle kıyasla daha fazladır. Bu sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Sağlık hizmeti sunan kurumlarda çalışan sağlık profesyonelleri hem kişisel risk faktörleri yönünden hem de iş ve iş yeri özellikleri yönünden büyük risk grubunu teşkil etmektedir. İnsan hayatı gibi büyük bir unsurun ön planda olması yapılan işi çok önemli kılmaktadır. Bu durum gerek hizmet sunanlarda gerekse hizmeti alanlarda fiziksel ve ruhsal yıpranmalara sebebiyet vermektedir. Ayrıca hizmet sunulan bireylerin bazen akıl hastaları veya alkol-madde kullanan kişilerden oluşması da şiddetle karşı karşıya kalma ihtimalini arttırmaktadır (Cinoğlu, 2015: 2).

Bu nedenle insan hayatının ön planda olduğu sağlık hizmeti sunan alanlar birçok riski bünyesinde barındırmaktadır. Risk skalasına bakıldığında da hastanelerin çok riskli alanlar olduğu görülmektedir. Sağlık kurumlarının 7 gün 24 saat hizmet sunması, iş yükünün fazla olması bununla birlikte sağlık personeli sayısının yeterli olmaması, hasta kişilerin ve ailelerinin stresli olması, iş yükünün fazlalığına bağlı olarak hastaların bekleme sürelerinin uzaması ve sağlık bakım hizmetlerinden istenilen düzeyde yararlanılamaması gibi birçok faktörün bir araya gelmesi sağlık kurumlarında yaşanan şiddeti arttıran nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca aşırı kalabalık ortamda çalışma, tek başına çalışma, şiddetle başa çıkma konusunda çalışanın eğitiminin yetersiz oluşu ve güvenlik personelinin ya olmayışı ya da sayısının yetersiz oluşu, hekim, hemşire, eczacı, sağlık teknikeri, hasta bakıcı gibi çok geniş çalışan grubunun varlığı gibi birçok faktör sağlık kurumlarında yaşanan şiddet riskini arttıran unsurlar arasında sayılabilir (Çamlı ve Kutlu, 2011: 10).

Sağlık kurumlarında yaşanan şiddet olaylarının giderek yaygınlaşması iş güvenliği sorunu yanında ciddi bir halk sorunu haline gelmiştir. Bu sebeple alana odaklanan şiddet konusundaki çalışmalarda artış yaşanmıştır. Şiddet olaylarının %25'inin sağlık çalışanlarına yönelik olduğu Sağlık Sektöründe Mesleksi Şiddet 2002 Raporuyla ortaya konmuştur (Çamcı ve Kutlu, 2011: 10). Araştırmalarda şiddetin özellikleri ile türleri, şiddeti uygulayanlar ve şiddete maruz kalanlar, şiddetin sebepleri, şiddet sonrası raporlama davranışları gibi birçok konu tüm hastane bazında ve hastanelerin belli birimlerinde yapılmıştır. Birimler düzeyinde ele alındığında genelde (dünya genelinde) acil servislerin kalabalık oluşu, bekleme sürelerinin uzunluğu, hastaların hayati risk taşımaları neticesinde daha gergin olmaları şiddet olaylarının daha fazla yaşandığı birimler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız, 2019: 138).

Sağlık çalışanına yönelik fiziksel şiddetle ilgili olarak Türkiye'de yapılan bir çalışmada, katılımcıların %19'u sağlık çalışanına yönelik fiziksel şiddete şahit olduklarını belirtmişlerdir

(Kuruöz, 2016: 5). Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası AR-GE Birimi tarafından hazırlanan Sağlık Çalışanları Şiddet Araştırması'nda, sağlık çalışanları ile yüz yüze anket metodu kullanılarak yapılan araştırmanın bulgularına göre; Katılımcılara, "Göreviniz yerine getirirken şiddetle karşı karşıya gelme konusunda endişe yaşıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiş ve %81,9 oranında katılımcı "Evet" cevabını vermiştir. Araştırma sonucundan da görüldüğü gibi sağlık çalışanları sürekli bir tehdidin varlığından endişe etmektedir (Cinoğlu, 2015: 51-52).

Acil servislerde yaşanan şiddet olayları ile ilgili 1996 yılında Kanada'da yapılan bir araştırma sonucunda; sağlık profesyonellerinin %57'sinin yani yarısından fazlasının fiziksel şiddete uğradığı, %25'inin yaşanan şiddet olayından sonraki ilk mesai günlerinde, %24'ünün ise ilk haftada çalışma performanslarının düştüğü, ilerleyen dönemlerde de %19'unun çalışma verimliliğinin olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Ayrıca şiddet mağduru acil servis çalışanlarının %73'ünün hastalardan korktuğu, %24'ünün hastaların şiddetinden korktukları, %35'inin ise hastaları "potansiyel şiddet uygulayan" bireyler olarak gördükleri tespit edilmiştir. Ayrıca aynı çalışmada fiziksel şiddet mağduru sağlık çalışanlarının olay sonucu; %18'inin artık acil serviste çalışmak istemediği, %38'inin sağlık sektörü dışında başka bir işe geçmek istediklerini ve %67'si gibi büyük bir oranın ise işten ayrıldıkları görülmüştür (Demiroğlu, Kılınç, Atay, 2015: 50).

Japonya'da 11.095 sağlık çalışanıyla yapılan bir araştırmada, katılımcıların %15,9'unun fiziksel şiddete maruz kaldığı, ABD'de 142 hastanenin çalışanıyla yapılan bir araştırmada ise, son bir yıl içinde fiziksel saldırıya uğrama oranının %13 olduğu saptanmıştır. İran'da da yapılan benzer çalışmalarda acil servis çalışanlarının %38'nin fiziksel saldırıya uğradığı görülmüştür (Arıkan, 2019: 16).

1.5. Demografik Özellikler ile Şiddet İlişkisi

Demografik özelliklerin şiddet oluşumundaki etkileri incelendiğinde; örneğin cinsiyet faktörünün tek başına şiddet için önemli bir risk faktörü olduğu ve erkeklerin kadınlara nispeten şiddete daha meyilli olduğunu gösteren araştırmalar mevcuttur (Aygen ve Açık, 2014: 9). Kişinin yaşı ile şiddete uğrama arasında bir ilişkinin olup olmadığı da birçok açıdan önem taşıyan başka demografik bir unsuru teşkil etmektedir (Yıldız, 2019: 141).

Yapılan çalışmaların bir kısmında "şiddeti uygulayanlar" açısından demografik nitelikler ile şiddet arasındaki ilişkiler incelenirken diğer bir kısmında da "şiddete maruz kalanlar" açısından demografik nitelikler ile şiddet arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Büyükbayram ve Okçay

(2013) tarafından yapılan ve “şiddeti uygulayanlar” açısından demografik nitelikler ile şiddet arasındaki ilişkileri ele alan bir çalışmada; Hemşirelere yönelik yıldırma davranışı uygulayan kişilerin çoğunlukla doktorlardan ve yönetici hemşirelerden oluştuğu saptanmıştır. Cinsiyet açısından ele alındığında, şiddet uygulayanların çoğunlukla (%64’ünün) erkekler olduğu görülmüştür (Büyükbayram ve Okçay, 2013: 48-49).

Demografik nitelikler ile şiddet arasındaki ilişkileri ele alan bir çalışmada 30-40 ve 40+ yaş gruplarındaki katılımcıların biri birine yakın düzeyde, 30 yaşın altındaki kişilerin ise daha az sıklıkta şiddete maruz kaldıkları yapılan analizler sonucunda görülmüştür. Yine aynı çalışmada şiddete maruz kalma ile çalışanların görev aldıkları bölümler arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Şiddete en fazla maruz kalınan alanlar sırasıyla acil, cerrahi ve dâhili servisler ve kan alma-enjeksiyon bölümleri iken, en düşük oranda şiddete maruz kalınan bölümler sırasıyla yoğun bakım ve ameliyathane, radyoloji ve laboratuvarlar olarak belirlenmiştir (Yıldız, 2019: 141-144). Büyükbayram ve Okçay (2013) tarafından yapılan çalışmada “şiddete maruz kalanlar” açısından demografik nitelikler ile şiddet arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır. Bu bağlamdaki bulgulara göre hasta ve hasta yakınları ile daha yakın temas içinde oldukları için, hemşirelerin şiddete maruz kalma olasılığının diğer sağlık personeline göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Şiddete uğrayanlar ile ilgili olarak cinsiyet açısından bakıldığında ise, sağlık çalışanlarından şiddete uğrayanların sıklıkla kadınlar olduğu belirlenmiştir. Eğitim açısından ele alındığında da, özellikle hemşirelerin eğitim durumu ile şiddete uğrama oranı arasında ters orantı olduğu saptanmıştır. Nitekim 10 Avrupa ülkesinde çalışan hemşirelerle yapılan çalışmada, eğitim düzeyi düşük olan hemşirelerin ve hemşire yardımcılarının daha çok şiddete maruz kaldığı görülmüştür (Büyükbayram ve Okçay, 2013: 48-49).

2. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacına, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama, değerlendirme tekniği ve ölçeğin güvenilirlik katsayısı ile verilerin analizine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, “Diyarbakır ili merkez kamu hastanelerinde görev yapan sağlık profesyonellerinin maruz kaldıkları fiziksel şiddet türlerinin demografik faktörler itibariyle dağılımını” irdelemektir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni, Diyarbakır il merkezinde bulunan kamu hastanelerinde görev yapan 2810 sağlık çalışanından oluşmaktadır. Çalışma evreninin zaman, para ve çaba açısından

ulaşılamayacak kadar büyük olması nedeniyle tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 280 örnekleme anket uygulanmıştır. Örneklemin belirlenmesinde öncelikle araştırmanın amacı ve sınırları çerçevesinde ana kütlemin tereddüt uyandırmayacak şekilde tanımı yapılmıştır. İkinci adımda evreni oluşturan sağlık çalışanlarının isim, adres, telefon numaraları belirlenmiştir. Son olarak da bu listelerden “doğruluğu yüksek olan ve evrensel kabul özelliği bulunan” tesadüfi örnekleme yöntemiyle evreni temsil yeteneği olan bir örnek büyüklüğü seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama ve Değerleme Tekniği

Çalışmanın veri seti *sorumlu yazar* tarafından hazırlanan; “*Sağlık Çalışanlarına Yönelik Sosyal Şiddet Olgusunun Kamu Yönetimi ve Meslek Etiği Açısından İncelenmesi*” başlıklı anket formu aracılığıyla toplanan verilerden üretilmiştir. Anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik niteliklere ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise 5’li Likert Ölçeği’ne göre hazırlanmış olan ve 18 sorudan oluşan “*şiddet*” ile ilgili ölçek yer almaktadır. Bu ölçeğin hazırlanmasında “*Sağlık Çalışanları Şiddet Araştırması*” başlıklı çalışmada kullanılan ölçekten yararlanılmıştır (Demiray Ready, 2013; 49-144).

Ölçeğin güvenilirlik değeri (Crombach’s Alfa Değeri) 0.850’dir. Bu ölçekte katılımcılara; “*kurumlarındaki sağlık çalışanlarının ne kadarının ne tür şiddete, ne oranda maruz kaldığını düşündükleri*” ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın bu kısmında araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik nitelikleri ile şiddet algılarına ilişkin çapraz tablo analizlerine yer verilmiştir. Anketi cevaplayanların yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında; %15’inin 18-24, %45’inin 25-35, %31’inin 36-45 ve %9’unun ise 46 ve üzeri yaş grubunda oldukları görülmektedir. Ankete cevap veren katılımcıların %60’ı kadınlardan oluşurken; %40’ı erkeklerden oluşmaktadır. Ankete cevap veren katılımcıların %71’i bekâr, %29 ise evlidir. Anketi cevaplayanların eğitim düzeylerine göre dağılımına bakıldığında; %20’sinin lise, %17,5’inin ön lisans, %52,5’inin lisans ve %10’unun lisansüstü mezunudur. Anketi cevaplayanların mesleki pozisyonlarına göre dağılımına bakıldığında ise; % 8,6’sının doktorlardan, % 60,7’sinin ebe-hemşirelerden, % 14,6’sının sağlık elemanlarından ve %16,1’inin ise diğer personelden oldukları görülmektedir. Ateşli silahla fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 1’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 1. Ateşli Silahla Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
18-24	23	54.7	09	21.4	05	11.9	01	2.4	04	9.6	042
25-35	81	63.8	35	27.6	08	6.3	02	1.5	01	0.8	127
36-45	67	75.3	17	19.2	03	0.3	01	0.1	01	0.1	089
46 +	16	72.8	05	22.7	00	0.0	00	0.0	01	0.4	022
TOPLAM	187	66.8	66	23.6	16	5.7	04	1.4	07	2.5	280

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en yüksek oranda görüldüğü yaş grubu 18-24 yaş dilimidir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünen katılımcı oranı %12’dir. Buna karşılık 36-45 yaş grubunda “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünen katılımcı oranı %2’dir. Delici/Kesici aletle fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 2’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 2. Delici/Kesici Aletle Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
18-24	18	42.8	10	23.8	04	9.6	06	14.2	04	9.6	042
25-35	39	30.8	59	46.5	09	7.0	13	10.2	07	5.5	127
36-45	26	29.3	47	52.8	08	8.9	04	4.5	04	4.5	089
46 +	12	5.4	03	13.7	03	13.7	02	9.1	02	9.1	022
TOPLAM	95	33.9	119	42.6	24	8.5	25	8.9	17	6.1	280

Tablo 2’den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en yüksek oranda görüldüğü yaş grubu yine 18-24 yaş dilimidir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı %23,8’dir. Buna karşılık “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en düşük oranda görüldüğü yaş grubu ise 36-45 dilimidir. Bu yaş grubunda “delici/kesici aletle fiziksel şiddetin yarıdan fazla olduğunu” düşünenlerin oranı %9’dur. Yumruk/Tekme/Kafa ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 3’te gösterildiği şekildedir.

Tablo 3. Yumruk/Tekme/Kafa ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
18-24	13	30.7	06	14.4	03	7.2	06	14.4	14	33.3	042
25-35	21	16.5	36	28.4	21	16.5	23	18.1	26	20.5	127
36-45	11	12.3	27	30.4	17	19.1	13	14.6	21	23.6	089
46 +	05	22.8	08	36.5	01	4.5	04	18.1	04	18.1	022
TOPLAM	50	17.9	77	27.5	42	15.0	46	16.4	65	23.2	280

Tablo 3’den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en yüksek oranda görüldüğü yaş grubu da 18-24 dilimidir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı % 47,7’dir. Buna karşılık “delici/kesici aletle fiziksel şiddet algısının” en düşük oranda görüldüğü yaş grubu ise 46+ dilimidir. Bu yaş grubunda “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı %36,2’dir. Nesne/Eşya Fırlatma ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 4’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 4. Nesne/Eşya Fırlatma ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
18-24	11	26.1	06	14.4	04	9.6	08	19.2	13	3.7	042
25-35	16	12.6	38	30.0	27	21.2	25	19.7	21	16.5	127
36-45	14	15.7	22	24.8	14	15.7	16	18.0	23	25.8	089
46 +	05	22.8	07	31.7	02	9.1	03	13.7	05	22.7	022
TOPLAM	46	16.4	73	26.1	47	16.8	52	15.6	62	22.1	280

Tablo 4’de görüldüğü gibi “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en yüksek oranda görüldüğü yaş grubu 36-45 dilimidir. Bu yaş grubunda “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddetin yarıdan fazla olduğunu” düşünenlerin oranı % 43,8’dir. Buna karşılık “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısının en düşük oranda görüldüğü yaş grubu ise 18-24 dilimidir. Bu yaş grubunda “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı %22,9’dur. Ateşli Silahla fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 5’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 5. Ateşli Silahla Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	N	%	N	%	
Kadın	115	68.4	40	23.8	07	4.2	03	1.8	03	1.8	168
Erkek	072	64.3	26	23.2	09	8.0	01	0.9	04	3.6	112
Toplam	187	66.8	66	23.6	16	5.7	04	1.4	07	2.5	280

Tablo 5’de görüleceği üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda erkeklerde görülmektedir. Erkeklerde bu oran %4,5, kadınlarda ise %2,1’dir. Delici/Kesici aletle fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 6’da gösterildiği şekildedir.

Tablo 6. Delici/Kesici Aletle Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	N	%	N	%	
Kadın	66	29.4	59	35.1	14	8.3	15	8.9	14	8.3	168
Erkek	29	25.9	60	53.6	10	8.9	10	8.9	03	2.7	112
Toplam	95	33.9	119	42.6	24	8.6	25	8.9	17	6.0	280

Tablo 6’dan anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda kadınlarda görülmektedir. Kadınlarda bu oran %16,9; erkeklerde ise %11,6’dır. Yumruk/Tekme/Kafa ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 7’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 7. Yumruk/Tekme/Kafa ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Kadın	38	22.7	47	27.9	23	13.7	27	16.1	33	19.6	168
Erkek	12	10.7	30	26.9	19	16.9	19	16.9	32	28.6	112
Toplam	50	17.8	77	27.6	42	15.0	46	16.4	65	23.2	280

Tablo 7’den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda erkeklerde görülmektedir. Erkeklerde bu oran %45,5; kadınlarda ise %35,7’dir. Nesne/Eşya Fırlatma ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 8’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 8. Nesne/Eşya Fırlatma ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Kadın	37	22.0	43	25.6	27	16.1	29	17.3	32	19.0	168
Erkek	09	08.0	30	26.8	20	17.9	23	20.5	30	26.8	112
Toplam	46	16.5	73	26.0	47	16.8	52	18.6	62	22.1	280

Tablo 8’den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda erkeklerde görülmektedir. Erkeklerde bu oran %47,3; kadınlarda ise %36,3’dir. Ateşli Silahla fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının medeni durumlarına göre dağılımı Tablo 9’da gösterildiği şekildedir.

Tablo 9. Ateşli Silahla Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Evli	138	69.7	44	22.3	08	4.0	04	2.0	04	2.0	198
Bekâr	049	59.8	22	26.9	08	9.7	00	0.0	03	3.6	082
Toplam	187	66.8	66	23.6	16	5.7	04	1.4	07	2.5	280

Tablo 9’dan da anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda evlilerde görülmektedir. Evlilerde bu oran %4; bekârlarda ise %3,6’dır. Delici/Kesici Aletle fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının medeni durumlarına göre dağılımı Tablo 10’da gösterildiği şekildedir.

Tablo 10. Delici/Kesici Aletle Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Evli	71	35.9	82	41.5	18	9.0	15	7.5	12	6.1	198
Bekâr	24	29.3	37	45.1	06	7.3	10	12.2	05	6.1	082
Toplam	95	34.0	119	42.5	24	8.5	25	9.0	17	6.0	280

Tablo 10’dan anlaşılacağı gibi “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda bekârlarda görülmektedir. Bekârlarda bu oran %18,3; evlilerde ise %13,6’dır. Yumruk/Tekme/Kafa ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının medeni durumlarına göre dağılımı Tablo 11’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 11. Yumruk/Tekme/Kafa ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Evli	33	16.7	57	28.8	33	16.7	30	15.1	45	22.7	198
Bekâr	17	20.7	20	24.4	09	11.0	16	19.5	20	24.4	082
Toplam	50	17.8	77	27.6	42	15.0	46	16.4	65	23.2	280

Tablo 11'den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda bekârlarda görülmektedir. Bekârlarda bu oran %43,9; evlilerde ise %37,8'dir. Nesne/Eşya Fırlatma ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının medeni durumlarına göre dağılımı Tablo 12'de gösterildiği şekildedir.

Tablo 12. Nesne/Eşya Fırlatma ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Evli	31	15.6	55	27.8	37	18.7	35	17.7	40	20.2	198
Bekâr	15	18.4	18	21.9	10	12.2	17	20.7	22	26.8	082
Toplam	46	16.4	73	26.1	47	16.8	52	18.6	62	22.1	280

Tablo 12'den de izleneceği üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda bekârlarda görülmektedir. Bekârlarda bu oran %47,5; evlilerde ise %37,9'dur. Ateşli Silahla fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının eğitim durumlarına göre dağılımı Tablo 13'de gösterildiği şekildedir.

Tablo 13. Ateşli Silahla Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam
	Hiç		Yarısından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Lise	37	66.1	13	23.2	05	9.0	0	0.0	1	1.7	056
Ön Lisans	34	69.5	08	16.3	03	6.1	3	6.1	1	2.0	049
Lisans	10	68.1	35	24.1	07	4.9	1	0.1	4	2.8	147
L. Üstü	16	57.1	10	35.7	01	3.6	0	0.0	1	3.6	028
TOPLAM	187	66.8	66	23.6	16	5.7	4	1.4	7	2.5	280

Tablo 13'den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda ön lisans mezunlarında olduğu görülmektedir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı % 8,1'dir. Buna karşılık

“kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının ateşli silahla fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en düşük oranda lise mezunlarında görülmektedir (%1,7). Delici/Kesici Aletle fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının eğitim durumlarına göre dağılımı Tablo 14’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 14. Delici/Kesici Aletle Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarıyından Az		Yarıy		Yarıydan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Lise	20	35.6	21	37.4	05	9.0	10	18.0	00	0.0	056
Ön Lisans	21	42.9	14	28.6	06	12.2	05	10.2	03	6.1	049
Lisans	46	31.3	70	47.7	09	6.1	09	6.1	13	8.8	147
L. Üstü	08	28.5	14	50.0	04	14.3	01	3.6	01	3.6	028
TOPLAM	95	33.9	119	42.6	24	8.6	25	8.9	17	6.0	280

Tablo 14’de görüldüğü gibi “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda lise mezunlarında görülmektedir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı %18’dir. Buna karşılık “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının delici/kesici aletle fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en düşük oranda lisansüstü mezunlarında görülmektedir. Bu gruptaki katılımcı oranı %7,2’dir. Yumruk/Tekme/Kafa ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının eğitim durumlarına göre dağılımı Tablo 15’de gösterildiği şekildedir.

Tablo 15. Yumruk/Tekme/Kafa ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarıyından Az		Yarıy		Yarıydan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	N	%	n	%	N	%	
Lise	12	21.4	15	26.8	06	10.7	08	14.3	15	26.8	056
Ön Lisans	09	18.4	14	28.6	03	6.1	13	26.5	10	20.4	049
Lisans	26	17.7	37	25.2	28	19.0	21	14.3	35	23.8	147
L. Üstü	03	10.7	11	39.4	05	17.8	04	14.3	05	17.8	028
TOPLAM	50	17.8	77	27.6	42	15.0	46	16.4	65	23.2	280

Tablo 15’den anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda ön lisans mezunlarında görülmektedir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı % 46,9’dur. Buna karşılık “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının yumruk/tekme/kafa ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en düşük oranda lisansüstü

mezunlarında görülmektedir. Bu gruptaki katılımcı oranı %32,1'dir. Nesne/Eşya Fırlatma ile fiziksel şiddet konusunda katılımcı algılarının eğitim durumlarına göre dağılımı Tablo 16'da gösterildiği şekildedir.

Tablo 16. Nesne/Eşya Fırlatma ile Fiziksel Şiddet Algısının Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Maruz Kalınma Düzeyi										Toplam N
	Hiç		Yarisından Az		Yarısı		Yarıdan Fazla		Tamamı		
	N	%	N	%	n	%	n	%	N	%	
Lise	10	17.8	14	25.0	09	16.1	08	14.3	15	26.8	056
Ön Lisans	08	16.3	15	30.6	04	8.2	15	30.6	07	14.3	049
Lisans	25	17.0	38	25.9	26	17.7	25	17.0	33	22.4	147
L. Üstü	03	10.7	06	21.4	08	28.6	04	14.3	07	25.0	028
TOPLAM	46	16.4	73	26.1	47	16.8	52	18.6	62	22.1	280

Tablodan da anlaşılacağı üzere “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en yüksek oranda ön lisans mezunlarında görülmektedir. Bu grupta “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığını” düşünenlerin oranı % 44,9'dur. Buna karşılık “kurumlarındaki sağlık çalışanlarının yarıdan fazlasının nesne/eşya fırlatma ile fiziksel şiddete maruz kaldığı” algısı en düşük oranda lisan üstü mezunlarında görülmektedir. Bu gruptaki katılımcı oranı %39,3'dür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19'un enfeksiyon spektrumu geniş olması nedeniyle pandemi sırasında, salgınla mücadelenin ön safını oluşturan sağlık çalışanları arasında ölümler de dahil olmak üzere ciddi sonuçlar bildirilmiştir. Diğer yandan Sağlık çalışanları, Corona virüsünden korunma amacıyla kullandıkları malzemelerin sebep olacağı yara ve tahribat riski, enfekte olmuş hastalardan kendilerine virüs bulaşma riski veya kendilerinde mevcut bulunan virüsü aile üyelerine ya da üçüncü kişilere bulaştırma riski ile karşı karşıyadırlar. Ayrıca sağlık çalışanları COVID-19 bulaşma riski nedeniyle çocuklarına yaklaşmamak, onlarla yakın temas halinde bulunamamak, hatta ev ortamında bile sürekli olarak koruyucu maske kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum; çocuklarında olumsuz psikolojik etkilere neden olmaktadır. Yine aynı tehlike sebebiyle sağlık çalışanları bakıma veya desteğe ihtiyaç duyan ana, baba ya da diğer aile büyükleriyle ilgilenememektedirler.

Sağlık çalışanları “insanların bedenlen ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik içerisinde olması” için çalışırken çok sayıda riskle karşı karşıya kalmaktadırlar. Araştırmamızda bu risklerden birisini oluşturan “fiziksel şiddet” ele alınmıştır. Çünkü “şiddetin vahşi bir şekli” olarak tanımlanan fiziksel şiddet, “bireysel terör” olarak da tanımlanmaktadır. Fiziksel şiddetin sağlık

kurumlarındaki yansımalarına duyarlılık gösteren yasama organı 15.04.2020 tarihinde TBMM'DE 7243 sayılı yasayı kabul etmiştir. Yasanın 28. Maddesi ile Sağlık Hizmetleri Temel Kanununun ek 12'nci maddesine birinci fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

“Kamu veya özel sağlık kurum ve kuruluşlarında görev yapan sağlık personeli ile yardımcı sağlık personeline karşı görevleri sebebiyle işlenen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda yer alan kasten yaralama (madde 86), tehdit (madde 106), hakaret (madde 125) ve görevi yaptırmamak için direnme (madde 265) suçlarında; a) İlgili maddelere göre tayin edilecek cezalar yarı oranında artırılır. b) Türk Ceza Kanunu'nun 51 inci maddesinde düzenlenen hapis cezasının ertelenmesi hükümleri uygulanmaz.”

Katılımcıların *“tamamının maruz kaldığı fiziksel şiddet türlerinin demografik faktörler itibariyle dağılımı”* konusunda ulaşılan bulgular arasında dikkat çeken sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Katılımcıların yaş gruplarıyla *“kurumlarında çalışanların fiziksel şiddete maruz kalmaları”* arasındaki ilişkiye dair görüşleri alan yazındaki çalışmalar ile büyük oranda örtüşmektedir. Örneğin araştırmamızda 35 ve daha küçük yaş grubundaki katılımcılara göre *“sağlık çalışanlarının %64'ü şiddetin herhangi bir türüne”* maruz kalmaktadır. 36 ve daha üst yaş grubundaki katılımcılara göre *“sağlık çalışanlarının %68'i şiddetin herhangi bir türüne”* maruz kalmaktadır. Bu sonuç Yıldız'ın yapmış olduğu araştırmanın bulgularıyla da örtüşmektedir. Nitekim Yıldız'ın yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre; *“30 yaş altındakiler diğer yaş grubundakilere göre daha düşük oranda şiddetin herhangi bir türüne”* maruz kaldığı tespit edilmiştir(Yıldız,2019: 142).

18-24 yaş grubundaki katılımcılara göre *“çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri”* arasında ilk sırayı *“Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet”* alırken, son sırada aynı puanla *“ateşli silahla ve Delici/Kesici aletle şiddet”* bulunmaktadır. 25-35 yaş grubundaki katılımcılara göre *“çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri”* arasında yine ilk sırayı *“Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet”* alırken, son sırada *“ateşli silahla şiddet”* bulunmaktadır. 36-45 yaş grubundaki katılımcılara göre *“çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri”* arasında aynı şekilde ilk sırayı *“Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet”* alırken, son sırada *“ateşli silahla şiddet”* bulunmaktadır. 46 ve üstü yaş grubundaki katılımcılara göre *“çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri”* arasında ilk

sırayı diğerlerinden farklı olarak “*nesne/eşya fırlatma ile şiddet*” alırken, son sırada “*ateşli silahla şiddet*” bulunmaktadır. Katılımcıların cinsiyetleriyle “*kurumlarında çalışanların fiziksel şiddete maruz kalmaları*” arasındaki ilişkiye dair görüşleri alan yazındaki çalışmalar ile büyük oranda örtüşmektedir. Örneğin araştırmamızda “*kurumlarında çalışanların şiddetin herhangi bir türüne maruz kalmadığını*” düşünen erkek katılımcı oranı kadın katılımcı oranından fazladır. Nitekim Demiray Ready’nin yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre de “*sağlık çalışanların şiddetin herhangi bir türüne maruz kalmadığını*” düşünen erkek katılımcı oranı kadın katılımcı oranından fazladır. (Demiray Ready, 2013: 74)

Araştırmamızda kadın katılımcılara göre “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*ateşli silahla şiddet*” bulunmaktadır. Erkek katılımcılara göre de “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında yine ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*Delici/Kesici aletle şiddet*” bulunmaktadır.

Evli katılımcılara göre “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*ateşli silahla şiddet*” bulunmaktadır. Bekâr katılımcılara göre ise “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*nesne/eşya fırlatma ile şiddet*” bulunmaktadır.

Katılımcıların eğitim düzeyleriyle “*kurumlarında çalışanların fiziksel şiddete maruz kalmaları*” arasındaki ilişkiye dair görüşleri ise alan yazındaki bazı çalışmalar ile çelişmektedir. Örneğin araştırmamızda eğitim düzeyi yükseldikçe “*kurumlarında çalışanların şiddetin herhangi bir türüne maruz kalmadığını*” düşünenlerin oranı artmaktadır. Oysa Demiray Ready’nin yapmış olduğu araştırmanın bulgularına göre “*eğitim durumu yükseldikçe, şiddetle karşılaşma durumu azalmaktadır*” ((Demiray Ready, 2013: 74).

Lise mezunu katılımcılara göre “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı aynı puana sahip olan “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” ve “*nesne/eşya fırlatma ile şiddet*” alırken, son sırada “*delici/kesici aletle şiddet*” bulunmaktadır. Ön Lisans mezunu katılımcılara göre ise; “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*ateşli silahla şiddet*” bulunmaktadır.

Lisans mezunu katılımcılara göre “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*Yumruk/Tekme/Kafa ile şiddet*” alırken, son sırada “*ateşli silahla*

şiddet” bulunmaktadır. Lisans Üstü mezunu katılımcılara göre ise “*çalışanların tamamının maruz kaldıkları fiziksel şiddet türleri*” arasında ilk sırayı “*nesne/eşya fırlatma ile şiddet*” alırken, son sırada eşit puana sahip “*ateşli silahla ve Delici/Kesici aletle şiddet*” bulunmaktadır. Kuramsal kısımdaki bilgilerden ve araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

Literatürde şiddetin “*bireysel terör*” şeklindeki tanımı dikkate alınarak “*sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin*” ilgili yasalarda “*terör suçu kapsamına alınıp- alınamayacağı*” hususunun hukuk ve siyaset insanları başta olmak üzere ilgili diğer disiplinlere (psikoloji, sosyoloji gibi), sivil toplum kuruluşlarına, sektör temsilcilerine ve diğer paydaş gruplara mensup kişilerden oluşan bir kurulca tartışılması önerilebilir.

Ancak toplumsal düzeyde “*şiddetin minimum seviyede*” olduğu; “*barışın, huzurun, sükûnetin ve hoş görünün*” hâkim kılındığı bir kültürünün oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Doğal olarak bu kültür üst yönetimin liderliğini ve desteğini; ilk kademe yönetimin taahhüdünü ve diğer bireylerin katılımını gerektirmektedir. Ancak bu şekilde şiddetin, “*sorun çözümlerinin bir aracı*” ve “*bir yaşam biçimi*” olarak görülmesi engellenebilir. “*Barış, huzur, sükûnet ve hoş görü*” kültürünün kurgulanması ile bağlantılı olarak “*bireyler arası etkili iletişim becerilerinin*” topluma kazandırılması gerekmektedir. Her iki amaca ulaşabilmenin “*olmazsa, olmazı*” eğitimidir. Hem örgün hem yaygın hem de yaşam boyu eğitim yöntemleriyle; yazılı, görsel, işitsel medya/sosyal medya aracılığıyla toplumun daha yoğun bir şekilde bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan sağlık çalışanlarının da “*şiddetin oluşması ve yayılmasındaki rolü*” gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle hem sağlık sektörüne insan kaynağı yetiştiren okullarda hem de sağlık kurumlarındaki hizmet içi eğitim programlarında zorunlu dersler arasına “*şiddeti önlemek ve/veya yönetmek*” ile ilgili zorunlu dersler konulabilir. Sağlık sektöründe *şiddetin önlenmesi ve/veya yönetilmesinde* sağlık kurumları yöneticilerine de ağır sorumluluklar ve görevler düşmektedir. Bu kapsamda kurum yöneticilerinin yetki ve sorumluluk alanına giren yönü itibariyle sağlık personelinin “*nöbet, izin ve mesai saatleri*” gibi hususlarda daha adil düzenlemeler yapılabilir, randevulu hasta kayıt sistemine daha fazla önem verilebilir.

Sorunun temel kaynağına yönelik bir çözüm olmamakla birlikte sağlık kurumları yönetimince; güvenlik önlemlerine daha fazla önem verilerek güvenlik görevlilerinin sayıları, kaliteleri, imkân ve kabiliyetleri artırılabilir. Bununla birlikte sağlık çalışanlarına “*şiddeti rapor etmeleri*”

konusunda gerekli destek ve güvence verilebilir ve böylece sağlık çalışanı yalnızlık hissiyatından kurtarılabilir. Yine bu bağlamda şiddete maruz kalmış çalışanlara danışmanlık, psikolojik destek gibi yeniden motive edici imkânlar sağlanabilir.

Bu çalışmayı sınırlayan ve gelecek çalışmalarda dikkate alınması önerilebilecek olan birtakım sınırlılıklar söz konusudur. Bu sınırlılıklardan birisi araştırmanın evrenine ilişkindir. Gelecekte planlanan bir araştırmanın evreni daha geniş bir alanı kapsayabilir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı örneklem üzerinde çalışılmış olmasıdır. Konuyla ilgilenen araştırmacılara örneklem üzerinde değil de evren üzerinde çalışmaları önerilebilir. Araştırmanın üçüncü sınırlılığı veri toplama yöntemine ilişkindir. Araştırmada sadece niceliksel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Gelecekte konuya ilişkin olarak planlanan bir araştırma için niteliksel veri toplama yöntemlerinin (görüşme, gözlem, doküman ve arşiv kayıtları inceleme) kullanılması önerilebilir. Araştırmanın dördüncü sınırlılığı veri değerlendirme yöntemine ilişkindir. Araştırmada sadece betimsel istatistik kullanılmıştır. Gelecekte konuya ilişkin olarak planlanan bir araştırma için çıkarımsal analiz, ilişki analizi ve farklılık analizi gibi yöntemlerin kullanılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahinkorah, B.O., Seidu, A.A., Appiah, F., Oduro, J.K., Sambah, F., Baatiema, L., Budu, E., Ameyaw, E.K. (2020), "Effect Of Sexual Violence On Planned, Mistimed And Unwanted Pregnancies Among Women Of Reproductive Age In Sub-Saharan Africa: A Multi-Country Analysis Of Demographic And Health Surveys", *SSM- Population Health*, 11, s. 1-8.
- Akay, A., Oliver B., Ahmed E., (2020), "Global Terror, Well-Being and Political Attitude", *European Economic Review*, 123, s.1-12.
- Akpınar, O. (2011), "Aile İçi Şiddete Maruz Kalan Kadınların Aile İçi Şiddetle Başa Çıkma Öz Yeterliği Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre Yordanması", (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, İzmir.
- Aktaş, S., Bulduk B., ve Orakçı, H. (2017), "Terör Mağdurlarının Yaşadıkları Ruhsal Sorunlar", G.O.P. Taksim E.A.H., *JAREN*, 3, (Ek sayı), s. 6-9.
- Annagür, B. (2010), "Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Risk Faktörleri, Etkileri, Değerlendirilmesi ve Önlenmesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), s. 161-173.
- Arıkan, K. (2019), "Sağlık Çalışanlarının Şiddete Uğrama Durumunda Beyaz Kod Vermedeki Bilgi, Tutum ve Davranışları ve Sağlık Çalışanlarının Sağlıkta Şiddeti Önleme Konusundaki Önerileri", (Uzmanlık Tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi Okmeydanı Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Aile Hekimliği Kliniği, İstanbul.
- Aygen M., ve Yasemin A. (2014), "Elâzığ İlinde Gençlerde Şiddete Başvurma Ya Da Maruz Kalma Sıklığı, Etkileyen Faktörler Ve Öfke İle İlişkisi", *Kocaeli Tıp Dergisi*, 3, s. 8-17.
- Bery, I., and Ford, L. B. (2016), "Leishmaniasis, Conflict And Political Terror: A Spatio-Temporal Analysis", *Social Science-Medicine*, 167, s.140-149.
- Bozdemir, N., Sevgi Ö. (2011), "Cinselliğe ve Cinsel Sağlığa Genel Bakış", *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 5(4), s. 37-46.
- Büyükbayram A. ve Hale O., (2013), "Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddeti Etkileyen Sosyo-Kültürel Etmenler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(1), s.46-53.

- Cinoğlu, A. (2015), “Sağlık Kurumlarında Şiddet, Dönem Projesi”, *Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı*.
- Çamcı, O. ve Kutlu Y. (2011), “Kocaeli’nde Sağlık Çalışanlarına Yönelik İşyeri Şiddetinin Belirlenmesi”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(1), s. 9-16.
- Chappell, D., and Di Martino, V. (2006), *Violence At Work*, International Labour Organization, Third Edition, Genova.
- Çilli B., Nuran A. A., ve Gözde K. (2019), “Gebelikte Fiziksel ve Ruhsal Şiddet Durumunda Ebelik Yaklaşımı”, *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), s. 1-14.
- Demiray R., and Nilay, F. (2013), *Sağlık Çalışanları Şiddet Araştırması*, Sağlık-SEN, Ankara.
- Demiroğlu T., Erhan K., ve Emre A. (2015), “Sağlık Çalışanlarına Uygulanan Şiddet: Kilis İli Örneği”, *Araştırma Yazısı*, 24(1), s. 49-55.
- Doğan, Ö. (2015), *Sağlıkta Şiddet Haberlerinin Basına Yansımaları*, (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Halkla İlişkiler Bilim Dalı, Konya.
- Erkoç B., Metin Ö. (2020), “Sağlık Çalışanlarına Karşı Uygulanan Şiddet Nedenlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69).
- Gencer M. Z., E. Ağırman, ve S. Arıca, (2019), “İstanbul İlinde Kadına Yönelik Şiddet Sıklığı ve Kadınların Şiddet”, *Ahi Evran Medical Journal*, 3(1), s. 18-25.
- Gökalp, Ö. T. (2014), *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunda Kadın ve Şiddet*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gümüş A. B., S. Şıpkın, Ö. Erdem (2020), “Kadına Yönelik Eş Şiddeti Yaygınlığı Ve Kadınların Baş Etme Yöntemleri”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11(2), s. 79-87.
- Hinds, T. S., and Giardino, A.P. (2017), *Child Physical Abuse: Current Evidence, Clinical Practice and Policy Directions*, USA: Springer, s.3.
- Koştı, N. (2018), *Planlı Davranış Teorisine Dayalı Kadına Yönelik Eş Şiddeti Eğitim Programının Hemşirelerin/Ebelerin Şiddet Olgularına Yönelik Yaklaşımlarına Etkisi*,

Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, s.7.

Kuruöz, G., (2016), *Acil Serviste Hasta ve Hasta Yakınlarına Göre Sağlıkta Şiddet*, (Uzmanlık Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Tıp Anabilim Dalı, Aydın.

Oktay E. Y. (2015), “Türkiye’nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: Kadına Şiddet”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 64, s. 57-118.

Polat O. (2016), “Şiddet”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), s.15-34.

Salin, D. (2003), “Ways of Explaining Workplace Bullying: A review Of Enabling, Motivating and Precipiating Structures and Process In The Work Environment”, *Human Relations*, 56(10), s. 1213-1232.

Schmid, A. and Albert J. J. (1988), *Political Terrorism*, USA: Transaction Publishers.

Solak, Âdem, Zahir Kızmaz (2018), “*Terör ve Madde Bağımlılığı*”, Şiddet ve Sosyal Travmalar Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı, Nisan 2018, Samsun, s.1-2.

Stanko E. A., (2003), *Conceptualising The Meanings of Violence*, Part-1, 2, Edited by: Stanko E. A. The Meanings of Violence, New York: Routledge.

Straus, M. A., Gelles, R. J. (1988), *Physical Violence in American Families*, USA: Routledge.

Şar, V. (2017), “Savaş ve Terör Yaşantılarında Travma Sonrası Stres”, *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 33 (Ek sayı), s.114-120.

Türkiye Barolar Birliği, (2006), *Türkiye ve Terörizm*, Rapor, Ankara, s. 205-223.

Uğurlu, S. (2019), *Terörizmin Ekonomik Büyüme ve Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Vartia, M. (2003), “Workplace Bullying”, A study on the Work Environment, Wellbeingand Health. People and Work Research Reports 56, Finnish Institute of Occupational Health, 13, Helsinki.

WHO (2002), “World Report On Violence and Health”, Geneva, 2002; 5.
http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/4295/1/9241545615_eng.pdf/, E.T:
15.02.2021.

Yardımcıoğlu, D. (2018), “Türk İş Hukukunda İşyerinde Şiddet ve Uygulanacak Hukuki Yaptırımlar”, *IJSHS*, 2(1), s.44-160.

Yetim, D., Şahin E. M., “Aile Hekimliğinde Kadına Yönelik Şiddete Yaklaşım”, *Aile Hekimliği Dergisi*, 2(2), s.48-53

Yıldız M. S. (2019), “Türkiye’de Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Ankara İlinde Araştırma”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), s. 135-156.